

ΚΥΡΙΑΚΗ ΦΡΑΝΤΖΗ

ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ
ΦΥΣΙΚΟΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΚΑΙ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΣΤΙΣ ΘΕΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
(1910-1980)

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ, 1998

ΚΥΡΙΑΚΗ ΦΡΑΝΤΖΗ

ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ
ΦΥΣΙΚΟΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΚΑΙ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΣΤΙΣ ΘΕΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
(1910-1980)

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ, 1998

Η διδακτορική διατριβή "Οι γυναίκες πτυχιούχοι της Φυσικομαθηματικής Σχολής και εκπαιδευτικοί στις θετικές επιστήμες στην ελληνική Μέση Εκπαίδευση (1910-1980)" εκπονήθηκε στο Τμήμα Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής-Ψυχολογίας και στον Τομέα της Παιδαγωγικής του Παν/μίου Ιωαννίνων. Ευχαριστώ τα μέλη της Συμβουλευτικής Επιτροπής την κ. Άννα Φραγκουδάκη, τον κ. Χαράλαμπο Νούτσο, την κ. Ελένη Μαραγκουδάκη και την κ. Μαρία Ηλιού για την βοήθεια που μου πρόσφεραν στη διάρκειά της.

Κυριακή Φραντζή

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

0. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΘΕΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ Θεωρητικές προσεγγίσεις.	1-15
1. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΑΠΟΦΟΙΤΟΙ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΟΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ Τα ιστορικά και ποσοτικά δεδομένα.	
1.0. ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΑΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΛΟΙΠΟΥ ΥΛΙΚΟΥ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	16-25
1.1. ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	
1.1.0. <u>Προπολεμική περίοδος (1910-1940)</u>	26-32
1.1.0.1. Η προέλευση	32-38
1.1.0.2. Η εκπαίδευση	39-51
1.1.0.3. Οι συνθήκες σπουδών	51-53
1.1.0.4. Η επαγγελματοποίηση	
I. Πτυχιούχοι που δεν πήγαν στην εκπαίδευση	53-57
II. Οι εκπαιδευτικοί	57-79
1.1.1. <u>Μεταπολεμική περίοδος (1940-1964)</u>	80-86
1.1.1.1. Η προέλευση	86-98
1.1.1.2. Η εκπαίδευση	98-114
1.1.1.3. Οι συνθήκες σπουδών	114-118
1.1.1.4. Η επαγγελματοποίηση	
I. Πτυχιούχοι που δεν πήγαν στην εκπαίδευση	119-129
II. Οι εκπαιδευτικοί	129-154
1.2. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΚΑΙ ΣΤΑΔΙΟΔΡΟΜΙΑΣ Σύνοψη και συμπεράσματα.	155-176
2. ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΣΤΙΣ ΘΕΤΙΚΕΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ Δύσκολες σπουδές και ανεκπλήρωτες σταδιοδρομίες. Μια προσωρική έρευνα.	
2.0. Εισαγωγή	177-182
2.1. Φύλο, σπουδές και επιλογή απασχόλησης	182-198
2.2. Εναλλακτικές μορφές και συνθήκες εργασίες	198-208
2.3. Ο γάμος, η οικογένεια, η σταδιοδρομία	208-211
2.4. Οι επιδράσεις της πολιτικής ζωής στις σπουδές και τη σταδιοδρομία	211-219

3. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

3.1. ΟΙ ΣΥΝΝΕΤΕΥΞΕΙΣ

3.1.1. Αίτια επιλογής της σχολής και του κλάδου κατεύθυνσης	221-227
3.1.2. Στάση του περιβάλλοντος απέναντι στις σπουδές και την επιλογή του κλάδου κατεύθυνσης	227-231
3.1.2.1. Σχολικό περιβάλλον	
3.1.2.2. Οικογενειακό περιβάλλον	
3.1.2.3. Λοιπά περιβάλλοντα	
3.1.3. Η φοιτητική ζωή	
3.1.3.1. Συνθήκες διαμονής	231-233
3.1.3.2. Συνθήκες σπουδών	233-236
3.1.3.3. Σχέσεις με συμφοιτητές	236-237
3.1.3.4. Η καθημερινή ζωή	237-241
3.1.3.5. Δραστηριότητες στο πανεπιστήμιο	241-248
3.1.3.6. Δίδακτρα. Οικονομικές δυσκολίες	248-249
3.1.4. Λόγοι καθυστέρησης στις εισαγωγικές εξετάσεις και στις σπουδές	249-250
3.1.4.1. Καθυστέρηση στις εισαγωγικές	
3.1.4.2. Καθυστέρηση στις σπουδές	
3.1.5. Ο φυλετικός παράγοντας	
3.1.5.1. Ο φυλετικός παράγοντας στις σπουδές	250-255
3.1.5.2. Γυναίκα και θετικές επιστήμες	256-258
3.1.6. Παράγοντες που έπαιξαν ρόλο στην επιλογή του επαγγέλματος	258-260
3.1.7. Λόγοι μη αποδοχής διορισμού	260-261
3.1.8. Στοιχεία για την απασχόληση	
3.1.8.1. Στη διάρκεια των σπουδών	261
3.1.8.2. Σε κοινοτικά σχολεία	261-262
3.1.8.3. Σε δημόσια σχολεία	262-264
3.1.8.4. Σε ιδιωτικά σχολεία	264-266
3.1.8.5. Σε φροντιστήρια ή ιδιαίτερα μαθήματα	266-268
3.1.8.6. Στο πανεπιστήμιο	268-270
3.1.8.7. Στη βιομηχανία και αλλού	270-271
3.1.8.8. Απασχόληση των αντρών συναδέλφων	271-272
3.1.9. Εργασιακός χώρος. Χαρακτηριστικά και προβλήματα	
3.1.9.1. Συνθήκες εργασίας	272-292
3.1.9.2. Προαγωγές	292-294
3.1.9.3. Η πολιτική ζωή και η σταδιοδρομία	295-300
3.1.9.4. Συνδικαλισμός	300-305
3.1.9.5. Άλλες δραστηριότητες	305
3.1.9.6. Παιδαγωγικές απόψεις	305-309
3.1.10. Ο γάμος, η οικογένεια και η εργασία	309-313

3.2. ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ - ΠΡΟΑΓΩΓΕΣ	314-328
3.3. ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	330-345
4. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	346-359

Ο. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΘΕΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

θεωρητικές προσεγγίσεις

Η σχέση των γυναικών με τις θετικές επιστήμες στην Ελλάδα και παγκόσμια εμφανίζεται ως περιθωριακό κεφάλαιο και πάντοτε στις παρυφές της ιστορίας της επιστήμης και του εκπαιδευτικού συστήματος από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Οι αναφορές στην παγκόσμια βιβλιογραφία για το θέμα είναι σε γενικές γραμμές λίγες. Τις συναντάμε κυρίως σε άρθρα δημοσιογράφων, σε ειδικά αφιερώματα και σε ερευνητικά προγράμματα κρατικών και επαγγελματικών οργανισμών στα οποία οι συγγραφείς και αρθρογράφοι μιλούν με κατάπληξη και θαυμασμό γι' αυτές τις εξαιρετικές γυναίκες που ξέφυγαν από τα στερεότυπα του φύλου τους για ν' ασχοληθούν με τις κατά παράδοση αντρικές θετικές επιστήμες. Τις συναντάμε επίσης σε κείμενα γυναικών συγγραφέων, τα οποία κατά κανόνα ανιχνεύουν τους λόγους της χαμηλής αντιπροσώπευσης των γυναικών σ' αυτές τις επιστήμες. Παρά το γεγονός ότι ο 20ός αιώνας με την μαζική είσοδο των γυναικών στα πανεπιστήμια και στα πιο απρόσιτα επαγγέλματα εμφανίζεται ως σημαντική τομή σ' αυτό το ζήτημα, το νήμα που διατρέχει την παρουσία τους στις θετικές επιστήμες από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα είναι ένα και το αυτό. Πρόκειται για περιθωριακή και αμφισβητούμενη κατηγορία με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και προβλήματα.

Οι βιβλιογραφικές αναφορές που υπάρχουν για το θέμα μπορούν συνοπτικά να χωριστούν σε τρεις κατηγορίες. Ένα μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας συνιστούν οι βιογραφίες επώνυμων γυναικών που διακρίθηκαν στις θετικές επιστήμες, οι οποίες δίνουν γενικές πληροφορίες για τη ζωή, τη σταδιοδρομία και το έργο τους. Οι ίδιες αυτές βιογραφίες σε άλλες περιπτώσεις χρησιμοποιούνται ως βάση για την ανάπτυξη και διερεύνηση γενικότερων θεμάτων όπως η σχέση της προσωπικής ζωής και της οικογενειακής τους κατάστασης με την

επίδοσή τους σ'αυτές τις επιστήμες. Τέλος ένα επίσης μεγάλο μέρος της πιο σύγχρονης βιβλιογραφίας απαρτίζουν περισσότερο θεωρητικές προσεγγίσεις, όπως τα ιστορικά και κοινωνικά και ψυχολογικά αίτια της περιθωριακής παρουσίας των γυναικών στις θετικές επιστήμες, στοιχεία της ιδεολογίας που την δημιούργησαν και την συντηρούν, καθώς και προτάσεις πρακτικού περιεχομένου για την διόρθωση της κατάστασης που υπάρχει.

Η πρώτη και μοναδική για την εποχή της ιστορική καταγραφή που υπάρχει για το θέμα προέρχεται από την αρχαία Ελλάδα, έχει όλα τα χαρακτηριστικά που αναφέρθηκαν στην αρχή του κεφαλαίου και επισφραγίστηκε μ'ένα τραγικό τέλος. Μορφή εφάμιλλη σε φήμη και ακτινοβολία με την μεγάλη ποιήτρια Σαπφώ από τη Λέσβο, η Μαθηματικός και φιλόσοφος Υπατία που έζησε στην Αλεξάνδρεια των Πρωτοχριστιανικών χρόνων μοιράστηκε μαζί της την ίδια εξαιρετική πορεία σ'ένα κοινωνικό περίγραμμα που από λίγο ως πολύ τοποθετούσε τις γυναίκες στην ίδια κατηγορία με τους σκλάβους. Με μια διαφορά: Η Σαπφώ για λόγους που θεωρούνται άγνωστοι αυτοκτόνησε ενώ η Υπατία δολοφονήθηκε ως ειδωλόατρίσσα από το χριστιανικό όχλο της Αλεξάνδρειας, αφού προηγουμένως είχε επιδείξει όχι μόνο εξαιρετικές ικανότητες στα Μαθηματικά και την Φιλοσοφία, αλλά και έντονη ανάμειξη στα κοινά¹. Λέγεται πως η δολοφονία της υποκινήθηκε από ισχυρούς εκκλησιαστικούς παράγοντες. Και οι λόγοι που επιλέχτηκε αυτή, ανάμεσα σε τόσους επώνυμους πνευματικούς ανθρώπους της εποχής της, για να θανατωθεί μ'αυτόν τον τρόπο, δεν φαίνεται να απασχόλησαν τους ιστοριογράφους.

Πολύ αργότερα, την εποχή του Διαφωτισμού και της πρώτης βιομηχανικής επανάστασης, εμφανίζονται ξανά δείγματα παρουσίας των γυναικών στα Μαθηματικά και τις Φυσικές Επιστήμες. Στην Ιταλία, στη Γαλλία της Γαλλικής επανάστασης, στη Γερμανία και στη Ρωσία

¹ J.H. Mozans, *Woman in Science*, 1913, reprint (Cambridge, Mass: M.I.T. Press, 1974), αλλά και Arnulf Zitelmann, *Υπατία, Φιλόσοφος στην Αλεξάνδρεια του 4ου μ.Χ. αι.*, Εκδ. Αΐβαλή, 1996.

αναφέρονται σποραδικά περιπτώσεις γυναικών που από μια έντονη κλίση επιδίωξαν ν' ασχοληθούν με τις θετικές επιστήμες, άλλοτε παράλληλα με την φιλανθρωπία και την κατ'ήρηση, κι άλλοτε στα πλαίσια μιας έντονης κοσμικής και φιλελεύθερης ζωής με πολλά πνευματικά ερεθίσματα¹. Άλλες πάλι, ιδίως στην Αγγλία και την Αμερική, ανέπτυξαν επιστημονικά ενδιαφέροντα ως βοτανολόγοι ή ορνιθολόγοι στα πλαίσια του οικιακού τους χώρου. Οι τελευταίες, υπήρξαν και οι πιο "τυχερές". Η κοινωνία της εποχής τους είδε τις επιστημονικές τους επιδόσεις ως προέκταση των οικιακών τους καθηκόντων και δεν διακινδύνευσε να κατηγορηθούν ότι ξέφυγαν από τα όρια τους φυλετικού τους ρόλου. Επί πλέον είχαν τη δυνατότητα από την εργασία αυτή να κερδίσουν χρήματα, πράγμα ισχυρά αμφίβολο στην περίπτωση εκείνων που έκαναν θεωρητικό ερευνητικό έργο.

Οι γυναίκες που διακρίθηκαν στις θετικές επιστήμες μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα προέρχονταν, όπως καταγράφεται στις "δημοσιογραφικού τύπου" βιογραφίες τους², από την μεγαλοαστική ή μέση αστική τάξη των ευρωπαϊκών χωρών, δυτικών και ανατολικών. Ήταν κόρες επιστημόνων ή πλούσιων αστών, οι οποίοι ύστερα από επίμονες προσπάθειες των ίδιων των γυναικών συνέβαλαν ή πείστηκαν να συναινέσουν στην "περίεργη" για τα δεδομένα της εποχής κλίση της κόρης τους σ' αυτόν τον δύσκολο τομέα της γνώσης. Επειδή κατά κανόνα δεν ήταν αποδεκτό να φοιτήσουν στα πανεπιστήμια ή ν' αποκτήσουν ακαδημαϊκούς τίτλους και αναγνώριση, έκαναν μοναχικό ερευνητικό έργο ή συμμετείχαν - κάποτε με αλλαγμένο σε αντρικό το επίθετό τους και χωρίς οικονομικές απολαβές - σε έρευνες επώνυμων αντρών επιστημόνων της εποχής τους. Παρά το γεγονός ότι ορισμένες από αυτές είχαν να επιδείξουν εξαιρετικής ποιότητας και πρωτοτυπίας θεωρητικό έργο, έμειναν για πολλά χρόνια στη διακριτική σκιά κάποιου διάσημου μαθηματικού ή φυσικού επιστήμονα για να

² *Women of mathematics. A biobibliographical Sourcebook*, edit. by Louise S. Grinstein and Paul J. Campbell, 1987.

¹ Φίλη Χριστίνα, *Οι γυναίκες και τα μαθηματικά*, περ. Τομές, Ιούλης-Αύγουστος 1979, σελ. 23-29.

διεκπεραιώσουν δύσκολους μαθηματικούς υπολογισμούς ή καταγραφή στοιχείων που συνέτειναν στην ολοκλήρωση του δικού του έργου. Στις βιογραφίες τους είναι κοινή η διαπίστωση ότι συνάντησαν εξαιρετικές δυσκολίες στο να συνδυάσουν το φυλετικό τους ρόλο, το ρόλο τους ως γυναίκες, σύζυγοι και μητέρες, με το επιστημονικό τους έργο. Σε κάποιες περιπτώσεις χρειάστηκε να παντρευτούν για να εξασφαλίσουν την οικονομική ανεξαρτησία που θα τους επέτρεπε να συνεχίσουν αυτό το έργο. Σε άλλες, να διαλύσουν σχέσεις και οικογένεια για να ταξιδέψουν και να διευρύνουν την επιστημονική τους πληροφόρηση. Και των περισσότερων η προσφορά στις θετικές επιστήμες αναγνωρίστηκε μόνο μετά το θάνατό τους.

Στο μέρος της βιβλιογραφίας όπου επιχειρείται βαθύτερη διερεύνηση στις βιογραφίες⁴, τα ίδια αυτά χαρακτηριστικά παρουσιάζονται από διαφορετική οπτική και σε χαμηλότερους τόνους. Σύμφωνα με τις απόψεις των ερευνητριών, η οικογένεια ή ορισμένες προσωπικές σχέσεις έξω απ'αυτήν που ερμηνεύονται ως υποκατάστατό της έπαιξαν σημαντικό ρόλο στις επιλογές αυτών γυναικών και στην πρόοδό τους. Οι προσεγγίσεις σ'αυτό το θέμα στηρίζονται στην ίδια βασική διαπίστωση. Μέχρι -τουλάχιστον- τον 19ο αιώνα σχεδόν όλες οι γυναίκες που διακρίθηκαν στις θετικές επιστήμες υπόκεινταν σε κάποιο είδος προστασίας ή εξάρτησης είτε από κάποιο μέλος της οικογένειάς τους είτε από κάποιον "πάτρονα" έξω απ'αυτήν που βοήθησε ενεργά ή ενθάρρυνε την πρόοδό τους. Στην περίπτωση μάλιστα των γυναικών που ασχολήθηκαν με επιτυχία με τη βοτανολογία, την ορνιθολογία και τη φυσική ιστορία, ήταν όλα τα μέλη της οικογένειάς τους που επιδίδονταν ερασιτεχνικά και σαν χόμπυ σ'αυτόν τον τομέα.

Η παρουσία ενός φωτισμένου άντρα στις ζωές αυτών των γυναικών με τη μορφή του πατέρα, του συζύγου, του εραστή ή του πνευματικού

⁴ *Uneasy careers and intimate lives. Women in Science 1789-1979*, edit. by Penina G. Ab-Iram and Dorinda Outram, Rutgers University Press, New Brunswick and London, 1987.

οδηγού αξίζει ιδιαίτερη μνεία, αφού εμφανίζεται ως γεγονός και διαπίστωση σε πολλές απόπειρες ερμηνείας του βιογραφικού υλικού μέχρι και τον 20ό αιώνα. Θα μπορούσε δε, κάλλιστα, να εκληφθεί ως κοινότυπη ή αληθοφανής άποψη, όπως οι τρέχουσες ψυχολογικές ερμηνείες που αποδίδουν την επιτυχία των διακεκριμένων γυναικών στη συμπαράσταση του πατέρα, αν στην περίπτωση των θετικών γυναικών δεν εμφανιζόταν με τέτοια συχνότητα. Πράγματι, αρκετές απ' αυτές τις γυναίκες είχαν έναν έξυπνο, καλλιεργημένο και με γνώσεις στις θετικές επιστήμες πατέρα, ο οποίος έπαιξε κρίσιμο ρόλο στον πορεία της κοινωνικοποίησής τους. Ανάμεσα στις παντρεμένες ξεχώρισαν, όπως αναφέρεται, εκείνες που είχαν ταλέντο, αποφασιστικότητα και υποστηρίχτηκαν από συζύγους επιστήμονες ή με φιλελεύθερες απόψεις. Η Γκαμπριέλ - Εμιλί Λε Τονελί ντε Μπρετέϋγ, σύζυγος του Μαρκησίου του Σατελέ και ταυτόχρονα ερωμένη του Βολταίρου, καθώς και η Μαρία, σύζυγος του Πιερ Κλουρί, αναφέρονται σαν ξεχωριστά παραδείγματα σ' αυτήν την κατηγορία. Και οι λιγοστές εξαιρέσεις εκείνων που κατάφεραν να πετύχουν διεθνή ακαδημαϊκή αναγνώριση, όπως η μαθηματικός Σοφία Κοβαλέτσκαγια και η αστρονόμος Σεσίλια Πέιν-Γκαρότσκιν, είχαν μια ιδιαίτερη σχέση μ' έναν προοδευτικό άντρα που κατείχε στη ζωή τους τη θέση του πνευματικού οδηγού ή πατέρα.

Το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα σημειώθηκαν ριζικές αλλαγές στο ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο κινήθηκαν οι γυναίκες που επιδόθηκαν στις θετικές επιστήμες. Μέχρι τότε, όπως αναφέρεται στις σχετικές αναλύσεις, η εμπειρία της ενασχόλησης με τις επιστήμες αυτές δεν ήταν τόσο κάθετα διαφοροποιημένη ανάμεσα στα φύλα, ιδιαίτερα στην Αγγλία και την Αμερική όπου υπήρχε μια ισχυρή παράδοση αντρών/γυναικών ερασιτεχνών σ' αυτόν τον τομέα. Οι θέσεις εργασίας για επιστήμονες ήταν λιγοστές και οι περισσότεροι ερασιτέχνες, άντρες και γυναίκες, εργάζονταν σε οικιακή βάση. Με την αυξανόμενη θεσμοποίηση της επιστήμης, οι άντρες ερευνητές πέρασαν χωρίς δυσκολία στο χώρο της δημόσιας ζωής και της Μεγάλης Επιστήμης, ενώ οι γυναίκες ερευνήτριες μπόκαν σε μεγάλο βαθμό στο περιθώριο.

Την ίδια εποχή, η οικογένεια της μέσης τάξης από την οποία προέρχονταν σε μεγάλα ποσοστά αυτές οι γυναίκες, άλλαξε ριζικά. Μετά την πρώτη βιομηχανική επανάσταση και τις δημογραφικές αλλαγές που σημειώθηκαν εξ αιτίας της στη διάρκεια του 19ου αιώνα, τα παιδιά είχαν μεγαλύτερη διάρκεια ζωής, υπήρξε μεγαλύτερη συναισθηματική προσκόλληση ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας και οι κοινωνικές απαιτήσεις για το ρόλο των γυναικών στην οικογένεια απέκτησαν διαφορετικό χαρακτήρα. Οι γυναίκες ανέλαβαν να συντηρήσουν τη σφαίρα του ιδιωτικού κόσμου, που μεταβλήθηκε σε καταφύγιο από τον απρόσωπο, χνώδη και απαιτητικό έξω κόσμο.

Έτσι, η πολιτισμική και θεσμική διχοτόμηση ανάμεσα στη δημόσια και ιδιωτική ζωή των ανθρώπων που ξεκίνησε από τη Γαλλική επανάσταση και ολοκληρώθηκε μέχρι τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, δεν επηρέασε μόνο την επιστήμη. Επηρέασε αποφασιστικά και τη θέση των γυναικών σ' αυτή και υπήρξε βασική αιτία της περιθωριοποίησής τους. Σύμφωνα με την άποψη που διατυπώνεται στις σχετικές έρευνες, η φυλετική δομή της σύγχρονης επιστήμης με την μαζικά χαμηλή αντιπροσώπευση των γυναικών δεν οφείλεται στον αποκλεισμό των γυναικών από την επιστήμη, αλλά μάλλον στον αποκλεισμό της σφαίρας του ιδιωτικού από την επιστήμη που με τη σειρά του έφερε σαν αποτέλεσμα τον αποκλεισμό των γυναικών.

Με βάση τα δεδομένα αυτά, από τα τέλη του περασμένου αιώνα μέχρι σήμερα, το φαινόμενο της περιθωριοποίησης των γυναικών στις θετικές επιστήμες πήρε διαφορετική μορφή. Στην κοινή διαπίστωση ότι οι γυναίκες αυτές υπήρξαν πάντοτε μειοψηφία, τώρα πλέον στα εργαστήρια, στους χώρους σπουδών και εργασίας, ήρθαν να προστεθούν οι ελάχιστες περιπτώσεις εκείνων που έκαναν υψηλού επιπέδου επιστημονική καριέρα, οι οποίες συνάντησαν οι ιδιαίτερες δυσκολίες για να γίνουν αποδεκτές ως ερευνήτριες ή αυθεντίες σ' αυτόν τον τομέα. Παρά το γεγονός ότι ο συνολικός αριθμός των γυναικών στις θετικές επιστήμες αυξήθηκε μέσα στα χρόνια, ελάχιστες εμφανίζονται σε επιστημονικές συζητήσεις ή σε εμπειρικές μελέτες μεγάλης κλίμακας. Η μόρα εκείνων που κατάφεραν να αγγίξουν αυτούς

τους κατ'εξοχήν ανδροκρατούμενους χώρους δείχνει, όπως καταγράφεται στη σχετική βιβλιογραφία, τη στενή σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην επιστημονική αυθεντία και την πολιτισμική αντιπροσώπευση του φύλου. Από τη στιγμή που το φύλο τους περιόρισε την ολοκλήρωσή τους στο κύριο ρεύμα της εμπειρικής και εξειδικευμένης επιστήμης, οι γυναίκες αυτές αναγκάστηκαν να υιοθετήσουν διεπιστημονικές ή θεωρητικές στρατηγικές για να διεκδικήσουν επιστημονική αναγνώριση. Με τον τρόπο αυτό βρήκαν μεν διέξοδο για δημιουργική έρευνα και εργασία, δεν απόκτησαν ωστόσο επιστημονική αυθεντία.

Κι ήταν ακριβώς αυτές οι λιγοστές γυναίκες που πέτυχαν επιστημονική αναγνώριση στις θετικές επιστήμες που είχαν στο πλευρό τους κάποιο "φωτισμένο άντρα", όπως τονίζεται στις σχετικές έρευνες. Η ερμηνεία της περιθωριοποίησης με βάση τον παράγοντα φύλο και η έμφαση στον ανδροκρατούμενο και ιεραρχικό χαρακτήρα της σύγχρονης επιστήμης δίνει στην παρουσία αυτού του άντρα διαφορετική διάσταση. Δεν είναι μόνο η πλέον η πατριαρχική μορφή που με στιβαρό χέρι καθοδήγησε την πορεία τους, αλλά ο προοδευτικός αρσενικός που ξεπέρασε την φυλετική προκατάληψη και το ρόλο του ως δύναμη καταπιεστή.

Οι άλλες γυναίκες που στερήθηκαν την δυνατότητα τέτοιας συμπαράστασης έγιναν αντικείμενα περιθωριοποίησης, η δε προσφορά τους υπήρξε περισσότερο θεωρητική παρά εμπειρική, αφού τα εργαλεία και οι πηγές της επιστημονικής παραγωγής τους δεν εξαρτώνταν από κάποια θέση τους στην ιεραρχία των μαθητευομένων. Ανάπτυξαν εντονότερη συνείδηση του φύλου τους με καθαρά ουτοπική μορφή και ήρθαν αντιμέτωπες με το επιστημονικό κατεστημένο της εποχής τους με νέες θεωρίες, δικής τους παραγωγής, οι οποίες -όπως επισημαίνεται- φέρουν τη σφραγίδα όχι μόνο της επιστημονικής τους "φαντασίας" και των προσωπικών τους πηγών, αλλά και της έντονης περιθωριοποίησής τους⁵.

Στις αρχές του 20ου αιώνα οι γυναίκες έγιναν εν τέλει δεκτές στα πανεπιστήμια των δυτικών χωρών και κάποιες ανάμεσά τους επέλεξαν να σπουδάσουν θετικές επιστήμες. Η είσοδός τους σ'αυτές

⁵ *Uneasy careers and intimate lives, Women in Science 1789-1979*, 1987, ο.π. σελ. 3-33.

τις σχολές χαιρετίστηκε ως εξαιρετικό γεγονός από την προοδευτική σκέψη της εποχής τους, στην πράξη ωστόσο τα προβλήματα που αντιμετώπισαν ιδίως στην άσκηση των σχετικών επαγγελματίων ήταν μεγάλα. Έχοντας ολοκληρώσει τις στοιχειώδεις και γυμνασιακές σπουδές τους σε σχολεία θηλέων από τα οποία κατά κανόνα αποκόμιζαν ελλιπείς έως μηδαμινές γνώσεις στις θετικές επιστήμες⁶, σπούδαζαν μαζί με τους άντρες συναδέλφους τους στις πανεπιστημιακές σχολές θετικής κατεύθυνσης όπου αποτελούσαν μια μικρή μειοψηφία, για να καταλήξουν, πάλι ως μειοψηφία, σε χώρους εργασίας όπου η παρουσία τους ήταν ισχυρά αμφισβητούμενη. Μέχρι το Β' Παγκόσμιο πόλεμο πολλά εργαστήρια δεν τις δέχονταν ή τις δέχονταν με όρους και χωρίς πληρωμή⁷. Στις βιομηχανίες ελάχιστες γίνονταν δεκτές, ενώ υπήρχαν σοβαροί περιορισμοί στην πρόσληψή τους και σε κρατικές υπηρεσίες, ιδίως όταν εκεί -όπως συνέβη στην Ελλάδα- δεν επρόκειτο να ασκήσουν το παραδοσιακά γυναικείο επάγγελμα της καθηγήτριας - δασκάλας.

Στην Ελλάδα, όσες γυναίκες ασχολήθηκαν με τις θετικές επιστήμες την προπολεμική εποχή εργάστηκαν κυρίως στα δημόσια σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης των κοριτσιών. Μέχρι τη δεύτερη δεκαετία του 20ου αιώνα μοιράστηκαν κοινές δυσκολίες με όλες τις γυναίκες που επιθυμούσαν να κάνουν ανώτερες σπουδές: θεσμικά κωλύματα, ελλιπείς γυμνασιακές σπουδές, δυσπιστία στις ικανότητές τους και οξύ πρόβλημα απασχόλησης⁸. Οι δυσκολίες ενισχύθηκαν σημαντικά στην περίπτωσή τους από τον "υπερκλασικίζοντα" χαρακτήρα της ελληνικής εκπαίδευσης που επηρέαζε αποφασιστικά το επίπεδο και περιεχόμενο σπουδών στις φυσικομαθηματικές σχολές, καθώς και από τα ιδιόζοντα προβλήματα που συναντούσαν όσοι αποφοιτούσαν απ'αυτές σε μια αγορά

⁶ Sylvia Harrop, *A cultural balancing act: The development of new academic high schools for middle-class girls in England in the late 19th and early 20th centuries*, ISCHE XVI, Amsterdam, August 1994, σελ.4.

⁷ Brenda Clarke, *Women in History*, Wayland, East Sussex, 1989, σελ. 33.

⁸ Β. Δεληγιάννη και Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, *Εκπαίδευση και φύλο*, Θεσ/νίκη 1993, σελ. 354, 359, 368, 369, 386-391.

εργασίας όπου κυριαρχούσαν οι γιατροί, οι δικηγόροι και οι δημόσιοι υπάλληλοι⁹. Μέσα στο ίδιο επίσης κλίμα περιθωριοποίησης ή και ανοιχτής αμφισβήτησης της αξίας των θετικών επιστημών¹⁰ πρέπει να τοποθετηθεί η ισχυρή παρουσία των γυναικών στους σχετικούς κλάδους και στη μετεμφυλιακή Ελλάδα.)

Όταν στη διάρκεια της δεκαετίας του '60 με την αλματώδη ανάπτυξη της τεχνολογίας και της διαστημικής οι δυτικές κυβερνήσεις άρχισαν να εκδηλώνουν ενδιαφέρον για την αξιοποίηση του επιστημονικού δυναμικού και των χαμένων ταλέντων στην επιστήμη, εκτεταμένες έρευνες που ξεκίνησαν τότε έφεραν στην επιφάνεια το θέμα του χαμένου δυναμικού των γυναικών στις θετικές επιστήμες. Τα ποσοτικά και ποιοτικά συμπεράσματα στα οποία κατέληξαν ήταν συνταρακτικά. Το συνολικό ποσοστό των γυναικών στις θετικές επιστήμες στην Αμερική είχε σταθερά μειωθεί από το 1920 και εξής και στα μέσα της δεκαετίας του '60 ήταν μόλις το μισό απ'ό,τι 40 χρόνια νωρίτερα. Μεγάλη απώλεια δυναμικού εντοπίστηκε στις περιπτώσεις των γυναικών που θα μπορούσαν ν'ασχοληθούν ή που ασχολήθηκαν με τα Μαθηματικά: Γυναίκες που είχαν το ταλέντο αλλά που για ψυχολογικούς λόγους ποτέ δεν εκπαιδεύτηκαν, ή γυναίκες με υψηλού επιπέδου εκπαίδευση σ'αυτόν τον τομέα που δεν αξιοποίησαν τη γνώση και τις σπουδές τους. Την ίδια εποχή ωστόσο σημειώθηκε σταθερή αύξηση στον αριθμό των γυναικών που ολοκλήρωσαν μεταπτυχιακές σπουδές και που εργάστηκαν σε ερευνητικά ιδρύματα ή ως πανεπιστημιακοί βοηθοί σ'αυτούς τους κλάδους¹¹.

⁹ Κ. Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, 1982, σελ. 439,555-556,563.

¹⁰ Σήφης Μπουζάκης, *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1985)*, 1986, σελ. 60 και 99.

¹¹ *Machina ex dea. Feminist Perspectives on Technology*, edit. by Joan Rothschild, The Athene Series, Pergamon Press, 1983, σελ. 131. Ανάλογες τάσεις εκδηλώνονταν και προπολεμικά, όπως φαίνεται από ελληνικές δημοσιεύσεις της εποχής για τη γυναικεία επιστημονική έρευνα ανά τον κόσμο. Ο Ανώνυμος της Γυναίκας, Ιούνιος-Ιούλιος 1926, σελ. 14 και Οκτώβρης 1928, σελ. 2.

Ταυτόχρονα, από το 1950 και μετά, όπως σημειώνουν άλλες έρευνες, οι περισσότερες γυναίκες που ασχολήθηκαν ενεργά με τις θετικές επιστήμες έπαψαν σε σημαντικό βαθμό να παράγουν πρωτότυπο θεωρητικό έργο και μετακινήθηκαν σε θέσεις βοηθητικού προσωπικού στην παραγωγή της γνώσης ή σε περισσότερο "ταιριαστούς" με το φύλο τους παρεμφερείς κλάδους. Στην Αστρονομία και τα Μαθηματικά παγιώθηκε μια παράδοση γυναικών που ασχολούνταν αποκλειστικά με τη συλλογή, ταξινόμηση και καταγραφή στοιχείων. Γυναίκες με ειδικότητα φυσιογνώστριας, χημικού ή βιολόγου ασχολήθηκαν με την αισθητική και τη βοτανολογία. Και οι γυναίκες γεωλόγοι μετακινήθηκαν σε εφαρμοσμένους κλάδους των ανθρωπιστικών επιστημών, όπως η αρχαιολογία και η ανθρωπολογία¹².

Συνοψίζοντας τις ιστορικές και άλλες πληροφορίες που δίνει το βιβλιογραφικό υλικό για το θέμα της ιδιαίτερης και περιθωριακής παρουσίας των γυναικών στις θετικές επιστήμες, μπορούμε να διακρίνουμε διάφορες ερμηνείες και τάσεις που ποικίλουν ανάλογα με τα θεωρητικά εργαλεία του κάθε ερευνητή και αντιπροσωπεύουν ή περιλαμβάνουν όλο το φάσμα των απόψεων στις οποίες έχει κινηθεί η έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά, αλλά και παλαιότερα.

Αναλύσεις με φιλελεύθερο προσανατολισμό αναζητούν τους λόγους της περιθωριακής παρουσίας των γυναικών στις θετικές επιστήμες στην ιδιαιτερότητα της γυναικείας φύσης και τον "φύσει" αντρικό χαρακτήρα της επιστήμης. Υποστηρίζουν ότι ο χωρισμός των επιστημών, κατά την αμερικανική, αλλά διεθνή πια ορολογία, σε "σκληρές" - "θετικές" και "μαλακές"- θεωρητικές επιστήμες αντικατοπτρίζει τον διαφορετικό τρόπο με τον οποίο σχετίζονται με τον κόσμο οι άντρες και οι γυναίκες. Οι θεωρητικές επιστήμες είναι πιο ζεστές, μαλακές, συναισθηματικές και υποκειμενικές, άρα προσιδιάζουν περισσότερο στη φύση της γυναίκας που έχει αυτά τα χαρακτηριστικά. Αντίθετα οι θετικές επιστήμες είναι ψυχρές, σκληρές, αντικειμενικές και απρόσωπες, άρα πιο κοντά στη φύση του άντρα, γι' αυτό και οι

¹² Brenda Clarke, ο.π. *Women in History*, 1989, σελ. 17-18.

γυναίκες που ασχολήθηκαν μ'αυτές χαρακτηρίζονται συχνά ανδροπρεπείς ή μη-θηλυκές. Οι ερευνητές ή αρθρογράφοι αυτής της κατηγορίας καταβάλλουν ιδιαίτερη προσπάθεια να υπερασπίσουν τη θηλυκότητα των γυναικών που διακρίθηκαν στις θετικές επιστήμες προβάλλοντας κατ'εξοχήν εκείνες που υπήρξαν παράλληλα χαριτωμένες, θηλυκές, κομψές, νοικοκυρές και μητέρες. Σε άλλες πάλι περιπτώσεις αποδίδουν την επιλογή αυτών των γυναικών να ασχοληθούν με τις θετικές επιστήμες σε κάποιο έμφυτο χάρισμα ή στην εξαιρετική τους ευφυΐα ή ιδιοφυΐα¹³.

Ορισμένες πιο σύγχρονες απόψεις της ίδιας θεωρητικής κατεύθυνσης εξετάζουν το θέμα από τη σκοπιά της ελευθερίας και της δικαιοσύνης και υποστηρίζουν ότι η έλλειψη ίσων ευκαιριών στην εκπαίδευση και στην εργασία των γυναικών σ'αυτόν τον τομέα προσβάλλει τα δημοκρατικά ιδανικά των δυτικών κοινωνιών. Η νεοφιλελεύθερη παραλλαγή τους παραπέμπει σε εμπειρικές και ποσοτικές έρευνες που έγιναν από το '60 και μετά για λογαριασμό κυβερνήσεων ή διεθνών οργανισμών και αντιμετωπίζουν τις γυναίκες στις θετικές επιστήμες ως τμήμα της εργατικής δύναμης ή του επιστημονικού δυναμικού που πρέπει να αξιοποιηθεί για να ανταποκριθεί στις αυξανόμενες ανάγκες της σύγχρονης τεχνολογίας. Θίγουν επίσης έντονα το θέμα της άνισης αμοιβής των γυναικών που απασχολούνται στις θετικές κατευθύνσεις και επιστήμες και προτείνουν πρακτικές λύσεις για την αντιμετώπιση του προβλήματος, όπως δημιουργία κινήτρων και ίσων ευκαιριών στη διάρκεια των σχολικών σπουδών και υποστήριξη για την υπέρβαση των στερεοτύπων και των ψυχολογικών εμποδίων που έχει δημιουργήσει η οικογένεια ή το σχολείο σ'αυτόν τον τομέα¹⁴.

¹³ Elisabeth Fee, *Women's Nature and Scientific Objectivity*, στον συλλογικό τόμο *"Woman's nature: Rationalizations of Inequality"* edit. by Marian Lowe-Ruth Hubbard, Pergamon Press, 1983, σελ. 12-14.

¹⁴ Plaister Robyn, *Girls-mathematics, science and career resources*, From the project: *Increasing the participation of girls in Mathematics*, Commonwealth Schools Commission, Australia, 1982-83.

Αναλύσεις με μαρξιστικό-φεμινιστικό προσανατολισμό που έχουν γίνει αποκλειστικά από γυναίκες δίνουν έμφαση στις κοινωνικές δομές που δημιούργησαν και συντήρησαν τις διακρίσεις εις βάρος των γυναικών στις θετικές επιστήμες. Συνδέουν με σχέση αίτιου-αιτιατού την εκπαίδευση και την εργασία αυτών των γυναικών με τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και τις ιδεολογίες που παράγει μέσα στο χρόνο για να στηρίξει την ύπαρξή του. Οι αναλύσεις αυτές προσεγγίζουν το φαινόμενο της περιθωριοποίησης μέσα από την έννοια του φυλετικού καταμερισμού της εργασίας και εξετάζουν τις μορφές που κατά περίπτωση παίρνει στη βασική εκπαίδευση, στην εργασία και στα πλαίσια της ιεραρχικά δομημένης σύγχρονης επιστήμης¹⁵. Μια θεωρητική άποψη αυτής της κατηγορίας, ιδιαίτερα χρήσιμη στην ανάλυση των χαρακτηριστικών των γυναικών που ασχολήθηκαν με τις θετικές επιστήμες, υποστηρίζει πως οι γυναίκες στα πλαίσια των κοινωνικών τάξεων και στρωμάτων συνιστούν ομάδες που μοιάζουν με κάστες, οι οποίες μοιράζονται κοινά πρότυπα ζωής και ενδιαφέροντα¹⁶. Ένα μεγάλο μέρος των μαρξιστικών-φεμινιστικών αναλύσεων ασχολείται επίσης με την αναδιατύπωση ή κριτική της ιδεολογίας για την ιδιαίτερη φύση της γυναίκας και με τους τρόπους με τους οποίους θεωρίες των θετικών επιστημών όπως ο βιολογικός ντετερμινισμός συνέτειναν στην συντήρηση και αναπαραγωγή αυτής της ιδεολογίας¹⁷.

Το τελευταίο αυτό θέμα είναι ένας από τους βασικούς άξονες και των ριζοσπαστικών-φεμινιστικών αναλύσεων, στις οποίες θεωρείται δεδομένο ότι όχι μόνο η δομή αλλά και το περιεχόμενο και η μεθοδολογία της επιστήμης βρίσκονται σε αντρικά χέρια και κυριαρχούνται από τον αντρικό τρόπο αντίληψης και ερμηνείας του κόσμου. Οι αναλύσεις αυτές ανιχνεύουν σε ευρύτατη κλίμακα τους τρόπους με τους οποίους οι αντιλήψεις της αντικειμενικότητας και

¹⁵ *Women in Science 1789-1979*, 1987, ο.π. σελ. 3-33.

¹⁶ *Changing Women in a Changing Society*, edit. by Joan Haber, The University of Chicago Press, Chicago, 1973.

¹⁷ Elisabeth Fee, *Woman's nature*, 1983, ο.π. σελ. 54-56.

του ορθολογισμού που κυριαρχούν στην επιστήμη επηρεάζουν αρνητικά τη συμμετοχή των γυναικών, ιδιαίτερα στις "σκληρές" θετικές επιστήμες, και περιορίζουν τις δυνατότητές τους να αξιοποιήσουν την υποκειμενική τους εμπειρία και τον γυναικείο τρόπο αντίληψης του κόσμου όταν ασχολούνται με επιστημονικά θέματα¹⁸. Παράλληλα εξετάζουν τους τρόπους με τους οποίους οι ίδιες οι γυναίκες εσωτερικεύουν και αναπαράγουν αυτούς τους περιορισμούς στη ζωή και την εργασία τους, πώς δηλαδή πείθονται να συναινέσουν ότι είναι από τη φύση τους διαφορετικές ή κατώτερες από τους άντρες, άρα ακατάλληλες ή "εξαιρετικές" όταν απασχολούνται σε κατά παράδοση αντρικούς τομείς παραγωγής και μετάδοσης της επιστημονικής γνώσης.

Ειδικότερα, η προκατάληψη και ο φόβος των γυναικών για τα Μαθηματικά εξετάζεται σε ορισμένες αναλύσεις αυτής της κατηγορίας¹⁹ ως ένα φαινόμενο που συνέπεσε χρονολογικά με την αυξανόμενη διείσδυση αυτής της επιστήμης σε όλες τις πτυχές των θετικών επιστημών και της σύγχρονης κουλτούρας από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά. Η προκατάληψη αυτή, είτε προέρχεται από τις ίδιες τις γυναίκες που θεωρούν την άγνοιά τους για τα Μαθηματικά ως κοινωνικό χάρισμα, είτε από τον κοινωνικό τους περίγυρο, ονομάστηκε *Feminine mathtique* κατ'αναλογία με το *Feminine mystique* (το γυναικείο μυστήριο) που στη δεκαετία του '60 απομυθοποίησε στο βιβλίο της με τον ομώνυμο τίτλο η διάσημη Αμερικανίδα φεμινίστρια Μπέττυ Φρήνταν²⁰. Πρόκειται για ένα σύμπλεγμα συμπεριφορών και στάσεων που παρατηρούνται ή αποδίδονται στις γυναίκες που ασχολούνται με διανοητικές ή οικονομικές δραστηριότητες, το οποίο έθρεψε και καθιέρωσε διάφορα άχαρα ανέκδοτα και στερεότυπα, όπως

¹⁸ Evelyn Fox Keller, *Reflections on gender and science*, New Haven: Yale University Press, 1985.

¹⁹ Lynn M. Osen, *Women in Mathematics*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 1974.

²⁰ Betty Friedan, *The feminine mystique*, W.W. Norton, USA, 1963.

της γυναίκας που μπερδεύεται και τα χάνει όταν κάνει λογαριασμούς, της άμυαλης νοικοκυράς, της διαισθητικής (αλλά χωρίς λογική) γυναίκας που μισεί την αριθμητική, και πολλά άλλα.

Στα πλαίσια του ριζοσπαστικού φεμινισμού τοποθετούνται και ορισμένες πιο σύγχρονες αντιλήψεις, οι οποίες -άμεσα ή έμμεσα- ενθαρρύνουν τις γυναίκες να απέχουν από τις θετικές επιστήμες για δύο κυρίως λόγους: (α) Είτε επειδή θεωρούν ότι βασικές έννοιες ή μέθοδοι της σύγχρονης επιστήμης -όπως η αντικειμενικότητα και η ενασχόληση με τη θεωρία- είναι ταυτόσημες με την αντρική κυριαρχία. (β) Είτε επειδή ταυτίζουν τη γυναίκα με τη φύση και υποστηρίζουν κατ'αναλογία ότι οι φθορές που επιφέρει η επιστήμη και η τεχνολογία στο φυσικό περιβάλλον ισοδυναμούν με φθορές εναντίον των ίδιων των γυναικών. Η τελευταία αυτή άποψη αποδίδεται στο κίνημα του οικοφεμινισμού που επί πλέον υποστηρίζει ότι, λόγω του ρόλου της ως τροφού και μητέρας, η γυναίκα έχει να επιδείξει ένα φυσικό ενδιαφέρον για οικολογικά θέματα από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Και είναι επομένως περισσότερο κατάλληλη να ασχοληθεί και σήμερα με τα θέματα αυτά.

Άλλες ωστόσο αναλύσεις που εμφανίζονται στη φεμινιστική βιβλιογραφία τα τελευταία χρόνια θέτουν σε ισχυρή αμφισβήτηση την κριτική της αντικειμενικότητας και την απόρριψη του ορθολογισμού, ανιχνεύουν κοινά σημεία ανάμεσα στον οικοφεμινισμό και την συντήρηση και επισημαίνουν τους κινδύνους που εγκυμονεί για την ανάπτυξη των γυναικών η αποχή τους από τις "αντρικές" θετικές επιστήμες. Με θεωρητικά και ποσοτικά στοιχεία αποδεικνύουν πόσο βαθειά είναι ακόμα και σήμερα ριζωμένα στις συνειδήσεις των ανθρώπων η αντίληψη ότι η επιστήμη είναι αντρική υπόθεση²¹.

Παράλληλα, επιχειρούν και προτείνουν μια δημιουργική σύζευξη των παραδοσιακών επιστημονικών μεθόδων με την κριτική του

²¹ *Machina ex Dea*, 1983, ο.π. σελ. 132-133.

ριζοσπαστικού φεμινισμού για την επιστήμη²². Στη θέση της παραδοσιακής στατικής αντίληψης για την αντικειμενικότητα προτείνουν τον όρο δυναμική αντικειμενικότητα που κάνει χρήση και της υποκειμενικής εμπειρίας. Στην άποψη που θέλει την επιστήμη ταυτόσημη με τη δύναμη και την κυριαρχία προσθέτουν την άποψη ότι η επιστήμη είναι έρωτας ή αγάπη και αλληλεπίδραση με τους ανθρώπους και το περιβάλλον στο οποίο απευθύνεται²³. Και χρησιμοποιώντας υπαρκτά παραδείγματα γυναικών ερευνητριών στις θετικές επιστήμες αποδεικνύουν ότι στα πλαίσια του επιστημονικού αντρικού "κατεστημένου" η χρήση της υποκειμενικής εμπειρίας των γυναικών είναι δυνατόν να παράγει αντικειμενική επιστήμη²⁴.

²² Ο.π. σελ. 133-145.

²³ Evelyn Fox Keller, *Reflections ...*, 1985, ο.π. σελ. 115-126.

²⁴ Evelyn Fox Keller. *A feeling for the organism: The life and work of Barbara Mc Clintock*, W.H. Freeman, San Francisco, 1983.

1. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΑΠΟΦΟΙΤΟΙ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΟΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Τα ιστορικά και ποσοτικά δεδομένα

1.0. ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΑΚΟΥ ΚΑΙ ΛΟΙΠΟΥ ΥΛΙΚΟΥ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Αρχικός σκοπός αυτής της έρευνας ήταν να αναδείξει το βαθμό συμμετοχής και τα χαρακτηριστικά των γυναικών καθηγητριών στην Ελληνική Μέση Εκπαίδευση. Επειδή προηγούμενες έρευνες για το θέμα αυτό δεν υπάρχουν και είναι κοινός τόπος το γεγονός ότι το ποσοστό των γυναικών εκπαιδευτικών συγκριτικά με άλλους τομείς γυναικείας απασχόλησης -στην Ελλάδα και παγκόσμια- είναι μεγάλο, η ιστορική διερεύνηση του θέματος κρίθηκε σκόπιμο να περιοριστεί στις γυναίκες εκπαιδευτικούς των κλάδων θετικής κατεύθυνσης. Βασική υπόθεση εργασίας ήταν ότι οι γυναίκες αυτές σε σύγκριση με τις συναδέλφους τους των θεωρητικών επιστημών και τους άντρες συναδέλφους τους στις ίδιες ειδικότητες είναι πολύ λιγότερες. Αποτελούν συνεπώς απόκλιση από τον κοινωνικό κανόνα που θέλει τις γυναίκες, στην προκειμένη περίπτωση τις εκπαιδευτικούς, προσανατολισμένες κυρίως σε επιστήμες θεωρητικής κατεύθυνσης. Απόκλιση που έχει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μιας μειονότητας, αλλά ταυτοχρόνως οι γυναίκες αυτές είναι και ομάδα που μοιράζεται τα χαρακτηριστικά του συνολικού πληθυσμού των γυναικών εκπαιδευτικών της ελληνικής Μέσης Εκπαίδευσης.

Η βασική υπόθεση εργασίας επιβεβαιώθηκε πολύ γρήγορα από τις προπολεμικές και μεταπολεμικές στατιστικές για τους σπουδαστές των ανωτάτων σχολών και για τους καθηγητές της Μέσης Εκπαίδευσης. Ακολούθησε το δεύτερο και σημαντικότερο στάδιο της έρευνας που ήταν η συλλογή επίσημων στοιχείων για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των γυναικών εκπαιδευτικών που δίδαξαν στους κλάδους θετικής κατεύθυνσης. Μια προέρευνα σε φοιτητικά και άλλα αρχεία έδειξε ότι τα μετρήσιμα χαρακτηριστικά της φοιτητικής και επαγγελματικής σταδιοδρομίας αυτών των γυναικών μπορούν να κωδικοποιηθούν σε είκοσι κατηγορίες. Για το λόγο αυτό, ο πληθυσμός της έρευνας κρίθηκε αναγκαίο να περιοριστεί σε τόπο και χρόνο. Περιέλαβε εν τέλει όσες εκπαιδευτικούς θετικής κατεύθυνσης μπόκαν στην

Φυσικομαθηματική σχολή της Αθήνας από το 1910 μέχρι το 1965. Η ανά πενταετία σύγκριση των στατιστικών δεδομένων της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου έδειξε ότι κατά το πανεπιστημιακό έτος 1965-66 παρατηρείται η μεγαλύτερη αύξηση του αριθμού των φοιτητών της ΦΜΣ και των καθηγητών σε κλάδους θετικής κατεύθυνσης, μπορεί λοιπόν να θεωρηθεί τομή για τα εκπαιδευτικά δεδομένα που αφορούν την πληθυσμό αυτής εδώ της έρευνας. Η αφετηρία του χρονολογικού πεδίου ορίστηκε αργότερα, επειδή τα στοιχεία που βρέθηκαν για την προπολεμική περίοδο είναι λιγότερα. Εντοπίστηκε κατά προσέγγιση στο πανεπιστημιακό έτος 1910-11, χρονολογία που προέκυψε από συνδυασμό στοιχείων για τους πρώτους διορισμούς καθηγητριών στα δημόσια σχολεία (1916) όπως αυτοί δημοσιεύτηκαν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, και μιας αδημοσίευτης στατιστικής για τις γυναίκες που φοίτησαν στο πανεπιστήμιο της Αθήνας την περίοδο 1890-1915¹⁵.

Το αρχειακό υλικό

Ο βασικός όγκος των υλικών δεδομένων της έρευνας προήλθε από:

α) τα μητρώα των φοιτητριών του πανεπιστημίου της Αθήνας της περιόδου 1910-1927¹⁶ που περιέχουν το ονοματεπώνυμο της φοιτήτριας, το τμήμα της σχολής στο οποίο γράφτηκε, την ηλικία εγγραφής, τον τόπο καταγωγής, το όνομα και το επάγγελμα του πατέρα της, το Γυμνάσιο που τελείωσε, τη χρονολογία και το βαθμό απολυτηρίου του Γυμνασίου καθώς και την διεύθυνση όπου κατοικούσε η φοιτήτρια όταν γράφτηκε στη σχολή.

¹⁵ Παρουσιάστηκε σε διάλεξη της Σιδηρούλας Ζιώγου-Καραστεργίου στο Συνέδριο Ιστορικών Σπουδών, ΕΙΕ, Αθήνα, 1988.

¹⁶ Τα μητρώα αυτά είναι και τα μοναδικά που υπάρχουν για την προπολεμική περίοδο.

β) τα βιβλία των πτυχιούχων της ΦΜΣ της προπολεμικής και μεταπολεμικής περιόδου που βρίσκονται στις γραμματείες των αντίστοιχων τμημάτων και περιέχουν στοιχεία για τις γυναίκες πτυχιούχους: του Μαθηματικού από το 1918 μέχρι σήμερα, του Φυσικού από το 1920 μέχρι σήμερα, του Φυσιογνωστικού από το 1939 μέχρι σήμερα και του Χημικού από το 1920 μέχρι σήμερα. Στα βιβλία αυτά αναγράφονται το ονοματεπώνυμο της πτυχιούχου, το όνομα του πατέρα της, ο τόπος καταγωγής, η βαθμολογία και ο χρόνος λήψης του πτυχίου της.

γ) τους ατομικούς φακέλους των γυναικών που φοίτησαν στη ΦΜΣ κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο που βρίσκονται στα αρχεία της σχολής στην Αθήνα. Οι φάκελοι αυτοί αποτελούν τον κύριο όγκο του υλικού και περιέχουν τις φοιτήτριες που μπόηκαν: στο Μαθηματικό τμήμα την περίοδο 1951-1964, στο Φυσικό την περίοδο 1956-64, στο Φυσιογνωστικό τμήμα από το 1937 (έτος ίδρυσής τους) ως το 1964, στο Χημικό από το 1950 ως το 1964¹⁷. Στους φακέλους αναγράφονται το ονοματεπώνυμο κάθε φοιτήτριας, ο τόπος και η χρονολογία γέννησης της, το Γυμνάσιο απ' το οποίο αποφοίτησε, η χρονολογία και ο βαθμός του απολυτηρίου του Γυμνασίου, το όνομα, το επάγγελμα και η διεύθυνση του πατέρα της, το ονοματεπώνυμο και η διεύθυνση του κηδεμόνα, η διεύθυνση κατοικίας της φοιτήτριας κατά το έτος εισαγωγής της στη σχολή, η χρονολογία εισαγωγής στο αντίστοιχο τμήμα και η σειρά επιτυχίας. Στους φακέλους περιέχονται επίσης αποδείξεις διδασκτρων, πιστοποιητικά απορίας και κοινωνικών φρονημάτων καθώς και αντίγραφα πτυχίου που επισυνάφθηκαν κατά καιρούς σε αιτήσεις για εργασία, εγγραφή σε ξένα πανεπιστήμια ή χορήγηση υποτροφιών εσωτερικού ή εξωτερικού.

¹⁷ Στους ατομικούς φακέλους που βρίσκονται σχεδόν πεταμένοι και αταξινόμητοι σε μια αίθουσα της ΦΜΣ Αθήνας δεν βρέθηκαν στοιχεία για τις υπόλοιπες πτυχιούχους των διαφόρων τμημάτων της σχολής. Οι ελλείψεις συμπληρώθηκαν από τα βιβλία των πτυχιούχων στα οποία περιέχονται όλες οι φοιτήτριες της ΦΜΣ από την ίδρυση των τμημάτων μέχρι σήμερα.

δ) την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως από το 1916 μέχρι το 1987¹⁸ όπου δημοσιεύονται για κάθε γυναίκα εκπαιδευτικό Μέσης: το έτος και ο τόπος διορισμού ή διορισμών της, οι χρονολογίες και οι βαθμίδες των προαγωγών της, οι χρονολογίες, οι τόποι και οι αιτίες των μεταθέσεων, ο τύπος σχολείου και η βαθμίδα Εκπαίδευσης όπου κάθε φορά υπηρέτησε καθώς και το έτος παραίτησής της από την υπηρεσία.

Η ταξινόμηση του υλικού

Την περίοδο 1910-1964 μπήκαν στην Φυσικομαθηματική σχολή του πανεπιστημίου της Αθήνας¹⁹ 1194 γυναίκες και έφτασαν μέχρι το πτυχίο. 431 απ'αυτές δίδαξαν ή διδάσκουν στη Μέση Εκπαίδευση από το 1916 μέχρι σήμερα. Τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν αφορούν όλες τις πτυχιούχους, εκπαιδευτικούς και μη²⁰. Καταχωρήθηκαν σε 1190 ονομαστικές καρτέλλες και στη συνέχεια ταξινομήθηκαν στις εξής είκοσι βασικές κατηγορίες, οι έντεκα πρώτες από τις οποίες είναι κοινές για εκπαιδευτικούς και άλλες πτυχιούχους:

- τόπος καταγωγής
- επάγγελμα πατέρα
- τόπος, τύπος Γυμνασίου που τελείωσαν
- τόποι μετακινήσεων μέχρι το τέλος των σχολικών σπουδών
- βαθμός και χαρακτηρισμός απολυτηρίου Γυμνασίου
- ηλικία εγγραφής στη σχολή
- (σειρά επιτυχίας)²¹
- τόπος διαμονής γονέων
- είδος κηδεμονίας
- διεύθυνση κατοικίας της φοιτήτριας
- διάρκεια σπουδών

¹⁸ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τεύχος Γ'.

¹⁹ Εξαιρέθηκε το Φαρμακευτικό τμήμα που είναι μεν τμήμα της ΦΜΣ, δεν αφορά όμως αυτήν εδώ την έρευνα.

²⁰ Στην έρευνα συμπεριλήφθηκαν και οι φοιτήτριες της ΦΜΣ της προπολεμικής περιόδου που δεν έφτασαν μέχρι το πτυχίο.

²¹ Ενδεικτικά στοιχεία, μόνο για την μεταπολεμική περίοδο

- βαθμός και χαρακτηρισμός του πτυχίου
- (είδος απασχόλησης)³²
- διάρκεια αδιοριστίας
- αριθμός διορισμών
- χρόνια υπηρεσίας
- αριθμός μεταθέσεων
- συχνότητα μετακινήσεων
- διάγραμμα μεταθέσεων
 - . τόποι
 - . χρόνοι
 - . αιτίες
- βαθμίδα της Μέσης εκπαίδευσης όπου υπηρέτησαν
- τύπος σχολείου όπου δίδαξαν
- αριθμός προαγωγών
- διάγραμμα προαγωγών
 - . χρόνοι
 - . βαθμίδες

Για τις εννέα τελευταίες κατηγορίες που αφορούν την επαγγελματική σταδιοδρομία των εκπαιδευτικών υπάρχουν λεπτομερή στοιχεία για όλη την περίοδο που εδώ εξετάζουμε (1910-1964). Για τις έντεκα πρώτες κατηγορίες που αφορούν την προέλευση, τη φοίτηση και τις επιδόσεις του συνόλου των πτυχιούχων λεπτομερή στοιχεία βρέθηκαν για το 79,50% των εκπαιδευτικών και το 67,88% των άλλων πτυχιούχων. Για τις υπόλοιπες τα στοιχεία που έχουμε είναι ο τόπος καταγωγής, η χρονολογία λήψης και ο βαθμός του διπλώματος. Η εικόνα που παρουσιάζει το αρχειακό υλικό που συγκεντρώθηκε είναι η εξής:

³² Ενδεικτικά στοιχεία, μόνο για την μεταπολεμική περίοδο

1. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ (έτος εισαγωγής στην ΦΜΣ Αθήνας 1910-1964). ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ, ΦΟΙΤΗΣΗΣ, ΕΠΙΔΟΣΕΩΝ

Είδος στοιχείων/ χρον. περίοδοι	1910-1940	1940-1964	1910-1964
πλήρη στοιχεία	28	315 ³³	343
μη πλήρη στοιχεία	57	31	88
ΣΥΝΟΛΟ	85	346	431

2. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ (ΠΛΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ) ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ (έτος εισαγωγής 1910-1964) ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ, ΦΟΙΤΗΣΗΣ, ΕΠΙΔΟΣΕΩΝ

Είδος στοιχείων/ χρον. περίοδοι	1910-1940	1940-1964	1910-1964
πλήρη στοιχεία	10	508 ³⁴	518
μη πλήρη στοιχεία	56	189	245
ΣΥΝΟΛΟ	66	697	763

Σημαντική έλλειψη λεπτομερών στοιχείων παρατηρείται για την περίοδο 1927-1940, ενώ μετά τον πόλεμο πλήρη στοιχεία για όλα τα τμήματα της ΦΜΣ υπάρχουν κυρίως για την περίοδο 1956-1964. Το Φυσιογνωστικό είναι το μοναδικό με πλήρη στοιχεία από την ίδρυσή του μέχρι σήμερα. Συνοπτικά θα λέγαμε ότι η μεγαλύτερη πυκνότητα πληροφοριών συγκεντρώνεται στις περιόδους 1910-1927 και 1956-1964, ενώ για το ενδιάμεσο διάστημα 1927-1956 διαθέτουμε γενικά ή διάσπαρτα ειδικά στοιχεία.

³³ Τα πλήρη στοιχεία, επί του συνόλου των στοιχείων της περιόδου, είναι: 91,03%

³⁴ Τα πλήρη στοιχεία, επί του συνόλου των στοιχείων της περιόδου, είναι: 72,88%

Σύμφωνα με τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν, η εικόνα που παρουσιάζει ο συνολικός πληθυσμός των γυναικών-υποκειμένων της έρευνας στη διάρκεια όλης της χρονικής περιόδου που εξετάστηκε (1910-1964) είναι η εξής:

3. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1910-1964

Εκπαιδευτικοί και μη/τμήμα	Εκπαιδευτικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	Συνολο
Μαθηματικό	203	152	355
Φυσικό	88	116	204
Φυσιολογικό	125	164	289
Χημικό	15	331	346
ΣΥΝΟΛΟ	431	763	1194

Η επεξεργασία ωστόσο αυτών των στοιχείων έγινε χωριστά για την προπολεμική (1910-1940) και μεταπολεμική (1940-1964) περίοδο. Μια πρώτη σύγκριση των γενικών αριθμητικών δεδομένων έδειξε ότι υπάρχουν σημαντικές διαφορές στα συμπεράσματα που μπορούμε να έχουμε για τις δύο αυτές περιόδους. Διαφορές που αφορούν τις ειδικότητες και τα τμήματα και διαφορές ανάμεσα στις πτυχιούχους που έγιναν εκπαιδευτικοί και σ'εκείνες που δεν έγιναν. Η τελευταία αυτή ομάδα, των πτυχιούχων που δεν έγιναν εκπαιδευτικοί, κρίθηκε ιδιαίτερα σημαντική για την έρευνα, καθώς αποτελεί το μοναδικό ευρύτερο πλαίσιο αναφοράς με ομοειδή στοιχεία για τον προσδιορισμό των χαρακτηριστικών των γυναικών εκπαιδευτικών. Για το λόγο αυτό καθώς και για λόγους ευκολίας στη σύγκριση τα βιογραφικά στοιχεία, τα στοιχεία φοίτησης και επίδοσης των γυναικών εκπαιδευτικών και λοιπών πτυχιούχων συνεξετάστηκαν.

4. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1910-1940, 1940-1964.

Εκπαιδ. και μη, χρον. περιοδοι/ τιμημα	1910-1940			1940-1964		
	Εκπαιδευ- τικοί	Λοιπές πτυχιού- χοι	Συνολο	Εκπαιδευ- τικοί	Λοιπές πτυχιού- χοι	Σύνολο
Μαθημα- τικό	43 (12) ¹⁵	20 (4)	63 (16)	160 (138)	132 (94)	292 (232)
Φυσικό	40 (14)	20	60 (14)	48 (43)	96 (89)	144 (132)
Φυσιο- γνωστικό	-	-	-	125 (125)	164(164)	289 (289)
Χημικό	2 (2)	26 (6)	28 (8)	13 (9)	305(162)	318 (171)
ΣΥΝΟΛΟ	85 (28)	66 (10)	151 (38)	346 (315)	697(508)	1043 (824)

Καθως οι πτυχιουχοι με λεπτομερή στοιχεία της προπολεμικής περιόδου είναι λιγοστές, κατά την επεξεργασία των στοιχείων που τις αφορούν δεν έγινε διάκριση κατά τμήματα της σχολής από την οποία αποφοίτησαν, παρά μόνο στο μέρος εκείνο που αφορά στην επαγγελματική ιστορία όσων απ'αυτές έγιναν εκπαιδευτικοί. Αντίθετα, το αρχειακό υλικό που αφορά στην μεταπολεμική περίοδο εξετάστηκε κατά τμήματα και ειδικότητες, ως προς όλες τις κατηγορίες των στοιχείων που βρέθηκαν. Ακολούθησε σύγκριση των χαρακτηριστικών των δύο αυτών ομάδων.

Το υλικό των συνεντεύξεων

Στην πορεία ταξινόμησης και επεξεργασίας των στοιχείων του αρχειακού υλικού προέκυψαν συχνά κενά στην ερμηνεία και την πληροφόρηση που από μόνο του το αρχειακό υλικό στάθηκε αδύνατο να

¹⁵ Οι αριθμοί στις παρενθέσεις είναι οι περιπτώσεις των γυναικών για τις οποίες διαθέτουμε πλήρη στοιχεία, βιογραφικά, φοίτησης, επιδόσεων.

φωτίσει. Επιπλέον διαπιστώθηκε ότι το υλικό αυτό συγκροτεί μεν ένα γενικό πλαίσιο αναφοράς για το θέμα της έρευνας και καλύπτει ως ένα σημείο την ποσοτική πλευρά του, δεν επιτρέπει ωστόσο βαθύτερες προσεγγίσεις στην προσωπική και επαγγελματική ιστορία των γυναικών υποκειμένων της έρευνας. Το αρχειακό υλικό π.χ. μπορεί να οδηγήσει εν μέρει στους λόγους που ώθησαν κάποιες από τις πτυχιούχους να γίνουν εκπαιδευτικοί (σύγκριση του κοινωνικομορφωτικού επιπέδου της οικογένειας από την οποία προέρχονται εκπαιδευτικοί και άλλες πτυχιούχοι), δεν μπορεί όμως να φωτίσει τον τρόπο με τον οποίο έγινε αυτή η επιλογή ούτε να ανιχνεύσει άλλους παράγοντες που έπαιξαν ρόλο σ'αυτή την απόφαση. Για το λόγο αυτό, από την αρχή της έρευνας, αναζητήθηκε συμπληρωματικά η προσωπική μαρτυρία των ίδιων των γυναικών με τη μέθοδο της προφορικής ιστορίας.

Από το χρονολογικό πεδίο της έρευνας και με κριτήριο την μεγαλύτερη επάρκεια επίσημων στοιχείων για εκπαιδευτικούς και άλλες πτυχιούχους, επιλέχτηκαν τα πανεπιστημιακά έτη 1926-1927 και 1956-1957, κατά τα οποία γράφτηκαν στην ΦΜΣ Αθήνας 17 και 31 γυναίκες αντίστοιχα. Από προφορικές μαρτυρίες των γυναικών αυτών συγκεντρώθηκαν συμπληρωματικά βιογραφικά στοιχεία για τις περισσότερες και καταρτίστηκαν 11 (έντεκα) πλήρη βιογραφικά ιστορικά³⁶ (3 για την προπολεμική και 8 για την μεταπολεμική περίοδο) με τη μέθοδο της ημικατευθυνόμενης συνέντευξης. Οι απομαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις αναλύθηκαν και ταξινομήθηκαν σύμφωνα με τα παρακάτω θέματα:

- (α) Αίτια επιλογής της σχολής και του κλάδου κατεύθυνσης
- (β) Στάση του σχολικού, οικογενειακού και ευρύτερου περιβάλλοντος απέναντι στις πανεπιστημιακές σπουδές
- (γ) Η φοιτητική ζωή
- (δ) Λόγοι καθυστέρησης στις εισαγωγικές εξετάσεις και τις σπουδές
- (ε) Ο φυλετικός παράγοντας στις σπουδές. Γυναίκα και θετικές επιστήμες

³⁶ Για τη βιογραφική προσέγγιση στην κοινωνιολογία και προφορική ιστορία βλ. *Πρόσθετος φάκελλος για το μάθημα "Μέθοδοι και τεχνικές των κοινωνικών επιστημών"*, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Αθήνα, 1987, σελ. 20-42.

- (στ) Παράγοντες που έπαιξαν ρόλο στην επιλογή του επαγγέλματος
- (ζ) Λόγοι μη αποδοχής διορισμού
- (η) Στοιχεία για την απασχόληση
- (θ) Συνθήκες εργασίας
- (ι) Η πολιτική ζωή και η σταδιοδρομία
- (κ) Ο γάμος, η οικογένεια και η σταδιοδρομία

Το γεγονός ότι αρκετές από τις γυναίκες αυτές έχουν πεθάνει, βρίσκονται σε πολύ προχωρημένη ηλικία, είναι κάτοικοι εξωτερικού ή στάθηκε αδύνατο να βρεθούν τα ίχνη τους, δεν επέτρεψε παρά μόνο αδρά την σκιαγράφηση ενός "συλλογικού πορτραίτου" για τις δύο γενιές γυναικών πτυχιούχων της ΦΜΣ που εκπροσωπούν -πράγμα που ήταν η αρχική επιδίωξη αυτής της συμπληρωματικής έρευνας. Αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις που πάρθηκαν παρατίθενται ταξινομημένα κατά θέματα στο τέλος της συνολικής έρευνας μαζί με τα συμπεράσματα που προέκυψαν από την ομαδική επεξεργασία τους.

Γενικότερα οι στατιστικές-αρχειακές πηγές και οι προφορικές μαρτυρίες, με τον πλούτο των στοιχείων που παρέχουν, αποδείχτηκαν πολύτιμες στην πορεία της έρευνας εξ αιτίας της έλλειψης βασικής βιβλιογραφίας, ελληνικής και ξένης, σχετικής με το θέμα. Στην ελληνική ιστορία της εκπαίδευσης δεν υπάρχει εμπειριστατωμένη μελέτη για τους εκπαιδευτικούς Μέσης που να παρέχει ένα ευρύτερο ιστορικό, κοινωνιολογικό και εκπαιδευτικό πλαίσιο αναφοράς για επί μέρους έρευνες. Στην παγκόσμια βιβλιογραφία δεν βρέθηκε αντίστοιχη αυτούσια έρευνα για τις εκπαιδευτικούς στις θετικές κατευθύνσεις. Και οι δύο περιπτώσεις ελλείψεων παραπέμπουν στην άποψη πως ό,τι αποσιωπάται ή δεν καταγράφεται είναι ερευνητικά εξ ίσου σημαντικό με ό,τι συγγράφεται. Για το λόγο αυτό, επιλέχθηκαν να αναφερθούν στην εισαγωγή της έρευνας ορισμένα ενδεικτικά στοιχεία από την γραπτή ιστορία της σχέσης των γυναικών με τις θετικές επιστήμες διαχρονικά και παγκόσμια, τα οποία και φωτίζουν το γενικότερο περίγραμμα της μορφωτικής και επαγγελματικής ιστορίας των θετικών γυναικών που έγιναν εκπαιδευτικοί και εξηγούν σε σημαντικό βαθμό το κενό πληροφόρησης που έχουμε σ'αυτόν τον τομέα.

1.1. ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

1.1.0. Προπολεμική περίοδος

Η είσοδος των πρώτων γυναικών φοιτητριών στη Φυσικομαθηματική Σχολή της Αθήνας συμπίπτει χρονολογικά με την γενικότερη είσοδο των γυναικών στο Ελληνικό Πανεπιστήμιο την τελευταία δεκαετία του περασμένου αιώνα. Το 1892, δύο χρόνια μετά την εγγραφή της Ιωάννας Στεφανόπολι στο Φιλολογικό τμήμα της Φιλοσοφικής Σχολής και παράλληλα με την εγγραφή των αδελφών Παναγιωτάτου στην Ιατρική, γράφτηκε στο Μαθηματικό τμήμα της Φιλοσοφικής Σχολής³⁷ η Φλωρεντία Φουντουκλή από την Κέρκυρα. Τρία χρόνια αργότερα, το 1885, γράφτηκε στο Φυσικό τμήμα η πρώτη γυναίκα φοιτήτρια, αγνώστου ονόματος και λοιπών στοιχείων³⁸. Δέκα (10) συνολικά γυναίκες φοίτησαν στο Μαθηματικό και Φυσικό τμήμα από το 1892 ως το 1911³⁹, χρονολογία κατά την οποία η Φυσικομαθηματική Σχολή εντάχθηκε στο Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο. Από τότε χρονολογούνται και τα επίσημα μητρώα των φοιτητών, στα οποία στηρίχτηκε αυτή εδώ η έρευνα.

Τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας, η είσοδος των πρώτων φοιτητριών στα υπόλοιπα τμήματα της ΦΜΣ Αθήνας συμπίπτει με την ίδρυσή τους. Με την ίδρυση του Χημικού τμήματος το 1918 γράφτηκε με μετεγγραφή σ' αυτό η Αναστασία Αναργύρου. Όταν το 1937 ιδρύθηκε το Φυσιογνωστικό τμήμα γράφτηκε εκεί η Ζωή Ράλλη από την Κεφαλλονιά, η οποία υπήρξε και η μοναδική πτυχιούχος του τμήματος πριν από τον πόλεμο.

Οι πρώτες γυναίκες φοιτήτριες της ΦΜΣ Αθήνας γράφτηκαν εκεί σε μια περίοδο που η σχολή τους ανήκε διοικητικά στη Φιλοσοφική Σχολή, το περιεχόμενο των σπουδών που παρείχε ήταν κυρίως μαθηματικού χαρακτήρα και οι απόφοιτοι της προσανατολίζονταν κατά κύριο λόγο

³⁷ Σιδηρούλα Ζιώγου-Καραστεργίου, *Η Μέση Εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα*, Θεσ/νίκη, 1983, σελ.266

³⁸ Σύμφωνα με την αδημοσίευτη στατιστική για τις πρώτες φοιτήτριες του Πανεπιστημίου της Αθήνας, ΕΙΕ, 1988, βλ. σελ. 18 της εργασίας μου.

³⁹ Ο'.π. Σιδηρούλα Ζιώγου-Καραστεργίου, 1988.

στη Μέση Εκπαίδευση.⁴⁰ Η ιδιότυπη αυτή υπαγωγή των φυσικομαθηματικών στις φιλολογικές σπουδές ανάγεται στους χρόνους του Οθωνα (1837) και είχε γίνει υπό την επίδραση γερμανικών - μυστικιστικών και μεταφυσικών - επιστημολογικών αντιλήψεων που θεωρούσαν τις φυσικές ιδίως επιστήμες υποτελείς και υποδεέστερες των φιλολογικών. Παρά το γεγονός ότι στην Ευρώπη απόψεις τέτοιου είδους είχαν εγκαταλειφθεί πριν το τέλος του περασμένου αιώνα και είχε αποδοθεί αυτοτελής αξία στις θετικές επιστήμες και ως προς το θεωρητικό και ως προς το πρακτικό και πειραματικό τους μέρος, στην Ελλάδα εξακολουθούσαν να ισχύουν και μετά το 1904, όταν υπό την πίεση των νέων αντιλήψεων χωρίστηκε η Φυσικομαθηματική από την Φιλοσοφική Σχολή.⁴¹

Καθοριστικό ρόλο σ'αυτή την καθυστέρηση έπαιξε ο προκαπιταλιστικός - αγροτικός - χαρακτήρας της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας της περιόδου 1830-1922, η ανύπαρκτη βιομηχανική παραγωγή και υποδομή - άρα και ζήτηση των αποφοίτων των θετικών σχολών στην ελληνική αγορά -, καθώς και η διόγκωση του τομέα των δημοσίων υπηρεσιών προς τις οποίες προσέβλεπαν για επαγγελματική αποκατάσταση και κοινωνική άνοδο οι απόφοιτοι των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων.⁴² Έτσι, ενώ στην Ευρώπη από τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, οι βιομήχανοι συναποφάσιζαν με φυσικούς και χημικούς επιστήμονες τα προγράμματα των νέων πανεπιστημίων, στην ελληνική εκπαίδευση υπερίσχυσε ο "κλασσικόφρων" προσανατολισμός που υποβάθμιζε την αξία των θετικών επιστημών και προόριζε - μετ'εμποδίων - τους απόφοιτους των φυσικομαθηματικών σχολών για

⁴⁰ Θεόδωρος Κρητικός, *Η πρόσληψη της επιστημονικής σκέψης στην Ελλάδα, Η Φυσική μέσα από πρόσωπα, θεσμούς και ιδέες (1900-1930)*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1995, σελ. 31-49.

⁴¹ Μιχαήλ Στεφανίδης, *Ιστορία της Φυσικομαθηματικής Σχολής*, Εν Αθήναις, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1948, σελ. 4-23.

⁴² Μιχάλης Κασσωτάκης, Δέσποινα Παπαγγελή-Βουλιουρή, *Οι διαδικασίες μετάβασης από τη δευτεροβάθμια στην τριτοβάθμια εκπαίδευση...: Ελληνική Εκπαίδευση, Προοπτικές Ανασυγκρότησης και Εκσυγχρονισμού*, Σείριος, Αθήνα, 1995, σελ. 265-269.

δασκάλους και καθηγητές στη Μέση Εκπαίδευση.⁴³ Είναι χαρακτηριστικό ότι από το 1878 ως το 1921 στο Πανεπιστήμιο Αθηνών σπούδαζαν στη Νομική Σχολή 50,2% των φοιτητών, στη Φιλοσοφική 15,5%, στην Ιατρική 26%, στη Θεολογία 2,1%, στη Φαρμακευτική 3,8% και στη Φυσικομαθηματική μόλις το 1,7%.⁴⁴

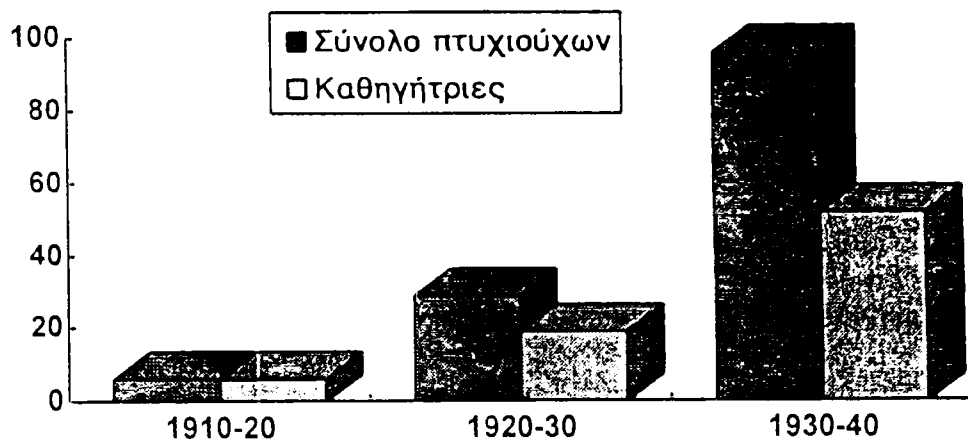
151 γυναίκες πήραν πτυχίο από την ΦΜΣ Αθήνας την περίοδο 1910-1940⁴⁵. Οι περισσότερες απ'αυτές (80,79%) φοίτησαν στο Μαθηματικό και Φυσικό τμήμα σε ίσα περίπου ποσοστά και μετά το πτυχίο απασχολήθηκαν κατά πλειοψηφία στη Μέση Εκπαίδευση. Οι γυναίκες πτυχιούχοι του Χημικού τμήματος παρουσιάζουν μια ιδιαιτερότητα: υπήρξαν συγκριτικά πολύ λιγότερες και ελάχιστες από αυτές κατευθύνθηκαν στη Μέση Εκπαίδευση, εξ αιτίας της μικρότερης ζήτησης που είχε η ειδικότητα αυτή στην Ελληνική εκπαίδευση πριν από τον πόλεμο.

Οι γυναίκες πτυχιούχοι της ΦΜΣ αυξήθηκαν θεαματικά και σχεδόν σταθερά από δεκαετία σε δεκαετία την περίοδο 1910-1940. Σύμφωνα με τον πίνακα 5, ο αριθμός γυναικών πτυχιούχων της δεκαετίας 1920-1930 ήταν ακριβώς 5πλάσιος από εκείνον της προηγούμενης δεκαετίας και περίπου το 1/4 από εκείνον της επόμενης. Οι περισσότερες ανά δεκαετία πτυχιούχοι συναντώνται με τη σειρά το 1917, το 1925 και το 1937. Αντίθετα, το ποσοστό όσων απασχολήθηκαν στη Μέση Εκπαίδευση από δεκαετία σε δεκαετία παρουσιάζει μείωση. Εκπαιδευτικοί έγιναν όλες οι πτυχιούχοι της δεκαετίας 1910-1920, τα 2/3 των πτυχιούχων της δεκαετίας 1920-1930 και λίγο παραπάνω από τις μισές πτυχιούχους της δεκαετίας 1930-1940 (πιν. 5).

⁴³ Μιχαήλ Στεφανίδης, *Ιστορία της Φυσικομαθηματικής Σχολής*, 1948, ο.π., σελ. 17 και Θεόδωρος Κρητικός, *Η πρόσληψη της επιστημονικής σκέψης στην Ελλάδα*, 1995, ο.π., σελ. 34.

⁴⁴ Σ. Τουλιάτος, *Από την επανάσταση του 1821 μέχρι την περίοδο κυβέρνησης Βενιζέλου (1821-1928)*, στο "Προβλήματα της Ελληνικής Εκπαίδευσης", Πρακτικά Α' Συνεδρίου ΟΙΕΛΕ, σελ. 40.

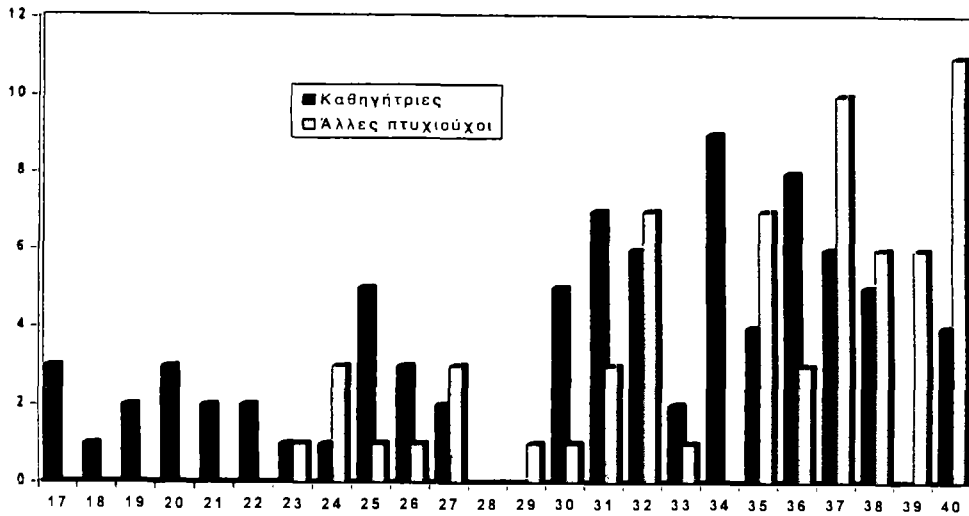
⁴⁵ Βλ. πιν.4, σελ. 23 της εργασίας μου

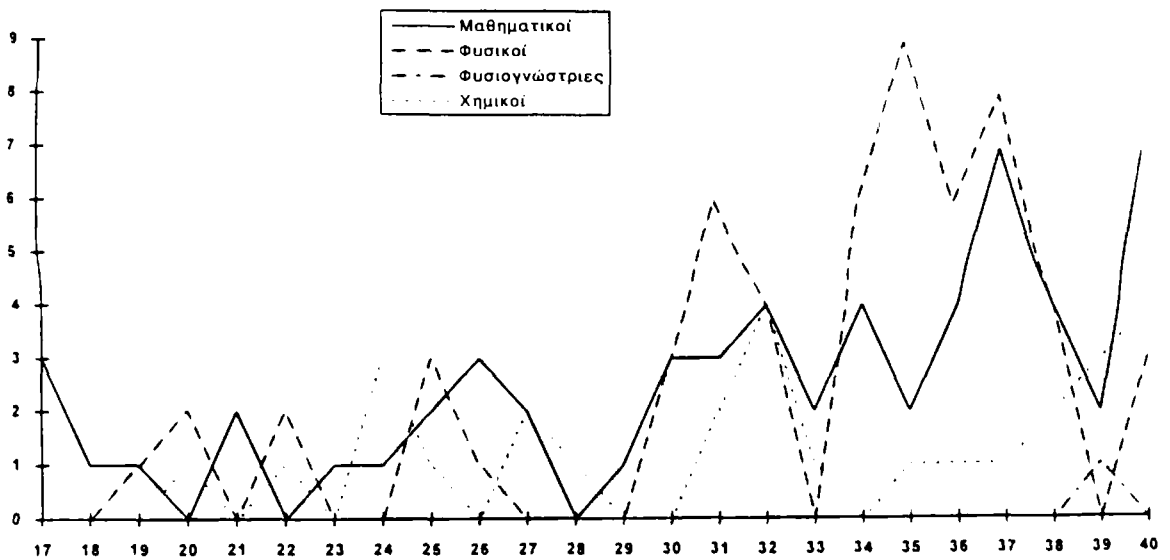
5. Γυναίκες πτυχιούχοι (εκπαιδευτικοί και μη) της ΦΜΣ Αθήνας πριν από τον πόλεμο.

5.1. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΦΜΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΟΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ (1917-1940)

(α) ΚΑΤΑ ΕΙΔΟΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΩΝ (καθηγήτριες ή μη) ΚΑΙ ΧΡΟΝΟ ΛΗΨΗΣ ΤΟΥ ΔΙΠΛΩΜΑΤΟΣ.

(β) ΚΑΤΑ ΤΜΗΜΑ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΠΟΥ ΦΟΙΤΗΣΑΝ

Μια γενική θεώρηση των αριθμητικών δεδομένων που αφορούν στις γυναίκες πτυχιούχους της ΦΜΣ κατά την προπολεμική περίοδο, δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ολοκληρωμένη αν δεν περιελάμβανε μια έστω ενδεικτική σύγκρισή τους με τους άντρες συναδέλφους τους της ίδιας σχολής, καθώς και με τις γυναίκες και τους άνδρες που πήραν πτυχίο από τις υπόλοιπες πανεπιστημιακές σχολές -τουλάχιστον της Αθήνας- την ίδια περίοδο. Η έλλειψη σχετικών στοιχείων στις προπολεμικές στατιστικές της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας περιορίζει υποχρεωτικά την εικόνα στο σύνολο των σπουδαστών κατά τη διάρκεια κάποιου πανεπιστημιακού έτους. Ενδεικτικά λοιπόν, το 1929-30, τα κατά φύλο αριθμητικά δεδομένα για την ΦΜΣ, τις άλλες καθηγητικές σχολές και τις υπόλοιπες σχολές -θεωρητικής ή θετικής κατεύθυνσης- του Πανεπιστημίου της Αθήνας είχαν ως εξής:

6. ΦΟΙΤΗΤΕΣ ΣΤΙΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ. 1929-1930. ΚΑΤΑ ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΣΧΟΛΗ

Φοιτητές-φοιτήτριες/Σχολή	Σύνολο	Φοιτήτριες	Ποσοστό φοιτητριών %
Φιλοσοφική	608	146	24.01
Θεολογική	190	3	1.57
Φυσικομαθηματική	653	42	6.43
Πολυτεχνείο	513	2	0.38
Ιατρική	1879	113	6.01
Οδοντιατρική	6173	525	8.50
Φαρμακευτικό	893	89	9.96
Γεωπονική	143	1	0.69
Νομική	2174	60	2.80
ΣΥΝΟΛΟ	11226	981	8.73

Πηγή: Στατιστική της Εκπαίδευσης κατά το ακαδημαϊκόν έτος 1929-30, Μέρος Δ', Ανώτατη Εκπαίδευσις, Εθνικών Τυπογραφείον, Αθήναι, 1934, σελ. 6-17.

Στο τέλος της τρίτης δεκαετίας του αιώνα μας οι φοιτήτριες στις πανεπιστημιακές σχολές της Αθήνας δεν έφταναν το 10% κι

απ'αυτές οι περισσότερες φοιτούσαν στην Φιλοσοφική Σχολή, στο Φαρμακευτικό τμήμα της ΦΜΣ και στην Οδοντιατρική. Την ίδια περίοδο, οι πλέον απρόσιτες στις γυναίκες σχολές ήταν το Πολυτεχνείο, η Γεωπονική, η Θεολογική και η Νομική. Αλλά ενώ π.χ. προκαλεί εντύπωση το υψηλό ποσοστό των φοιτητριών στη Φιλοσοφική Σχολή της Αθήνας, αξίζει να σημειωθεί ότι στο σύνολο των θεωρητικών σχολών (Φιλοσοφική, Θεολογική, Νομική) οι γυναίκες είναι κάπως λιγότερες από τις συναδέλφους τους των σχολών θετικής κατεύθυνσης (7,03 και 9,30% αντίστοιχα). Σε γενικές γραμμές επομένως μπορούμε να πούμε ότι οι λίγες φοιτήτριες της εποχής επέλεξαν εξίσου θετικές και θεωρητικές επιστήμες για να σπουδάσουν.

Στις λεγόμενες καθηγητικές σχολές ωστόσο (Φιλοσοφική, Θεολογική, Φυσικομαθηματική) τα πράγματα εμφανίζονται διαφορετικά. Οι φοιτήτριες ξεπερνούσαν το μέσο όρο του πίνακα 6 -ήταν 13,16% των φοιτητών- και υπερτερούσαν φανερά στους κλάδους θεωρητικής κατεύθυνσης. Την ίδια χρονιά στα δημόσια σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης οι γυναίκες ήταν το 12,38% του συνόλου των εκπαιδευτικών και παρότι δεν υπάρχουν στοιχεία για τις επί μέρους ειδικότητες, μπορούμε με ασφάλεια να υποθέσουμε ότι οι περισσότερες απ'αυτές ήταν Φιλολόγοι⁴⁶.

1.1.0.1. Η προέλευση

Η μεγάλη πλειοψηφία των γυναικών πτυχιούχων της ΦΜΣ Αθήνας πριν τον πόλεμο (ποσοστό 80,76% του συνόλου) γεννήθηκαν με τη σειρά: στην Περιφέρεια Πρωτευούσης (23,84%), στην Πελοπόννησο (20%), στη Μικρασία και Ρωσία (13,07%), στα Ιόνια νησιά (11,53%), στην Κρήτη (6,15%) και στα νησιά του Αιγαίου (6,15%). Σε γενικές γραμμές υπερτερούσαν οι γεννημένες στα νησιά και στην πρωτεύουσα (πιν. 8).

⁴⁶ Το 1929-30, στους 3599 εκπαιδευτικούς των δημοσίων και ιδιωτικών (ιθαγενών και αλλοδαπών) σχολείων Μέσης Εκπαίδευσης της χώρας, οι 446 ήταν γυναίκες. Ε.Σ.Υ.Ε., Στατιστική της Εκπαιδευσεως, Μέρος Β', *Μέση Εκπαίδευσις, Σχολ. έτη 1927-1937*, Εθνικόν Τυπογραφείον, Αθήναι, 1931-1935 και εξής.

8. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ (ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΛΟΙΠΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ)
ΤΗΣ ΦΜΕ ΑΘΗΝΑΣ. ΕΤΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1910-1940. ΤΟΠΟΙ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ

Είδος πτυχιούχων/ τόποι καταγωγής	Εκπαιδευτικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	Σύνολο
Περιφέρεια πρωτευούσης	12	19	31
Λοιπή Στερεά & Εύβοια	4	2	6
Πελοπόννησος	19	7	26
Ηπειρος	2	2	4
Θεσσαλία	3	2	5
Μακεδονία	2	1	3
Θράκη	1	1	2
Ιόνια νησιά	8	7	15
Νησιά του Αιγίου	3	5	8
Κρήτη	6	2	8
Μ.Ασία-Ρωσία	9	8	17
Λοιπές χώρες εξωτερικού	1	2	3
Κύπρος	1	1	2
ΣΥΝΟΛΟ	71 (14) ⁴⁷	59 (7)	130 (21) ⁴⁸

⁴⁷ Σημειώνουμε ενδεικτικά τους τόπους καταγωγής των εκπαιδευτικών στις κυριότερες κατηγορίες: Πελοπόννησος: Φιλιατρά (4), Καλαμάτα (2), Κυπαρισσία (2), Ρέθυμνο Μεσσηνίας (1), Ζούρτση Μεσσηνίας (1), Λαγκάδια (2), Τρίπολη (1), Λεοντάριο Αρκαδίας (1), Γορτυνία (1), Πάτρα (1), Αίγιο (1), Ροδιά Αιγίου (1), Αμαλιάδα (1), Λαμπετιό Πύργου Ηλείας (1). Περιφέρεια πρωτευούσης: Αθήνα (7), Μέγαρο (2), Πειραιάς (1), Λαύριο (1), Αίγινα (1). Μικρά Ασίας-Ρωσία: Παλαιά Φώκεια (1), Νοβορωσίσκη (1), Καισάρεια (1), Νικομήδεια (1), Σμύρνη (1), Οδησσός (1), Αδά-Παζάρ (1), Τραπεζούντα (1), Κων/πόλης (1). Ιόνια νησιά: Κέρκυρα (3), Λευκάδα (2), Κεφαλλονιά (2), Ζάκυνθος (1). Νησιά Αιγαίου: Σάμος (1), Μήλος (1), Κάλυμνος (1), Ράχες Ικαρίας (1). Κρήτη: Χανιά (2), Ρέθυμνο (2).

Τα ποσοστά παραλλάζουν στην περίπτωση των μετέπειτα εκπαιδευτικών. Η συντριπτική πλειοψηφία των γυναικών αυτών (ποσοστό 80,25% 0.25% του συνόλου) γεννήθηκαν με τη σειρά: στην Πελοπόννησο (26,76%), στην Περιφέρεια Πρωτευούσης (16,90%), στην Μικρά Ασία και Ρωσία (12,67%), στα Ιόνια νησιά (11,26%), στην Κρήτη (8,45%) και στα νησιά του Αιγαίου (4,21%). Στην περίπτωση τους δηλαδή υπερτερούν οι γεννημένες στην Πελοπόννησο και στα νησιά (πιν. 8).

Περίπου το 1/4 του συνόλου των πτυχιούχων που μπήκαν στην ΦΜΣ Αθήνας την περίοδο 1920-1927 ήταν γυναίκες ορφανές από πατέρα. Η πλειοψηφία των αρσενικών γονιών (55,17%) ανήκε στα μικροαστικά στρώματα⁴⁹, ένα 10,34% σε υψηλά κοινωνικά στρώματα, ενώ ένα επίσης 10,34% αναφέρεται με τον αρκετό αόριστο τίτλο κτηματίες, κατηγορία για την οποία δεν διαθέτουμε άλλα στοιχεία. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό (15,51%) είχε πατέρα εκπαιδευτικό (δημοτικής, μέσης ή τριτοβάθμιας εκπαίδευσης), καθώς και ότι υπήρχαν ελάχιστοι γονείς από χαμηλά κοινωνικά στρώματα (οινοπώλης-σαγματοποιός) (πιν. 9I)⁵⁰.

Εντύπωση προκαλεί ο μεγάλος αριθμός των γεννημένων στο νομό Μεσσηνίας

- “ Οι αριθμοί στις παρενθέσεις είναι οι γυναίκες για τον τύπο καταγωγής των οποίων δεν διαθέτουμε στοιχεία.
- “ Η κατηγορία μη πτυχιούχοι προστίθεται από δω και στο εξής στους πίνακες για να δώσει μια πληρέστερη εικόνα των στοιχείων που παρατίθενται.
- “ Η κατά επαγγέλματα διάκριση έγινε σύμφωνα με την κατάταξη που κάνει για την περίοδο του μεσοπολέμου ο Άλκης Ρήγος στο βιβλίο του *"Η β'Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής"*, Αθήνα, 1988, σελ. 157-175.

9. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΚΑΙ ΜΗ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1910-1927. Ι) ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΠΑΤΕΡΑ

Πτυχιούχοι και μη/επάγγελμα πατέρα	Εκπαιδευτικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	Μη πτυχιούχοι	ΣΥΝΟΛΟ
Μεγαλοαστικά στρώματα ⁵¹				
Υψηλόμισθοι σε διοικητικές - διευθυντικές θέσεις Καθηγητές πανεπ. Εμποροι της διασπ. Ανωτ. αξιωματικοί	1	2	3	6
Μικροαστικά στρώματα				
Υπάλληλοι	3	-	3	6
Διανοούμενοι	5	5	3	13
Μικροβιοτέχνες έμποροι	6	-	6	12
Ενοπλες δυνάμεις	1	-	-	1
Κτηματίες	2	1	3	6
Ορφανές	8	2	4	14
ΣΥΝΟΛΟ	26	10	22	58

⁵¹ Στην κατηγορία των μεγαλοαστικών στρωμάτων περιλαμβάνονται αναλυτικά και με τη σειρά των εξειδικεύσεων τα εξής επαγγέλματα: καθηγητές πανεπιστημίου (2), νομάρχης (1), εργοστασιάρχης (1), έμπορος της διασποράς (1), πολιτικός (ο Παύλος Μελάς). Στην κατηγορία των μικροαστών στρωμάτων: Ι) υπάλληλοι (4), υπάλληλος προνομιούχου εταιρείας (1), δικαστικός κλητήρας (1). ΙΙ) ελεύθεροι επαγγελματίες και εκπαιδευτικοί των δύο πρώτων βαθμίδων. Ειδικότερα: καθηγητές Μέσης Εκπαίδευσης (4), δημοδιδάσκαλοι (3), γιατροί (2), φαρμακοποιός (1), δικηγόρος (1), αρχιτέκτονας (1), ζωγράφος (1). ΙΙΙ) έμποροι (4), αρτοποιοί (3), ασφαλιστής (1), ξενοδόχος (1), οινοπώλης (1), σαγματοποιός (1).

Αυξημένες παρουσιάζονται στην περίπτωση των εκπαιδευτικών οι κατηγορίες των ορφανών από πατέρα και των μικροαστικών στρωμάτων (ποσοστό 30,76% και 57,60% αντίστοιχα), σε αντίθεση με τις άλλες δύο κατηγορίες των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων και των κτηματιών που παρουσιάζουν μεγαλύτερη ή μικρότερη πτώση (ποσοστά 4,17% και 7,46% αντίστοιχα) (πιν.9I).

Οι μισές περίπου από το σύνολο των πτυχιούχων και μη (46,55%) που μπήκαν στην ΦΜΣ Αθήνας την περίοδο 1910-1927 είχαν πατέρα με γυμνασιακή και πανεπιστημιακή μόρφωση, σε ίσα περίπου ποσοστά (πιν. 9II). Στην πραγματικότητα, το ποσοστό αυτό πρέπει να ήταν μεγαλύτερο, αν λάβουμε υπόψη μας ότι οι κατηγορίες των ορφανών από πατέρα, των κτηματιών και των εμπόρων δεν συμπεριλήφθηκαν, λόγω έλλειψης περισσότερων στοιχείων. Σε γενικές γραμμές και με δεδομένο το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των ανθρώπων της εποχής⁵², συμπεραίνουμε ότι οι περισσότερες από τις γυναίκες αυτές είχαν πατέρα με μέση ή υψηλή μόρφωση.

9. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΚΑΙ ΜΗ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1910-1927. II) ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΠΑΤΕΡΑ

Πτυχιούχοι και μη/μορφωτικό επίπεδο πατέρα	Εκπαιδευτικός	Λοιπές πτυχιούχοι	Μη πτυχιούχοι	ΣΥΝΟΛΟ
Πανεπιστημιακή μόρφωση	3	6	4	13
Γυμνασιακή μόρφωση	8	1	5	14
ΣΥΝΟΛΟ	11 (26) ⁵³	7 (10)	9 (22)	27 (58)

⁵² Το 1907 το 61% του ελληνικού πληθυσμού δεν είχε φοιτήσει καθόλου σε σχολείο, ενώ 20 χρόνια αργότερα το 42%. Δ. Φράγκος, *Ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός της Ελλάδας*, Αθήνα, 1980, σελ. 66.

⁵³ Οι αριθμοί στις παρενθέσεις είναι το σύνολο των γυναικών της κάθε κατηγορίας.

Συγκριτικά με τις άλλες δύο κατηγορίες, οι πατέρες των εκπαιδευτικών είχαν χαμηλότερο μορφωτικό επίπεδο. Όσες απ'αυτές (3) είχαν πατέρα εκπαιδευτικό ήταν κυρίως δημοδιδάσκαλος, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες που οι εκπαιδευτικοί πατέρες τους ήταν καθηγητές Μέσης Εκπαίδευσης, ή καθηγητές Πανεπιστημίου. Τέλος, το υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο πατέρα (και μάλιστα πανεπιστημιακού επιπέδου) υπήρχε στους πτυχιούχους που δεν απασχολήθηκαν στη Μέση Εκπαίδευση (7 στους 10).

Πολλές (93,10%) είναι εκείνες που δεν τελείωσαν τις γυμνασιακές τους σπουδές στον τόπο που γεννήθηκαν. Όπως φαίνεται από τον πίνακα 10, οι μετακινήσεις έγιναν ως επί το πλείστον α) από την επαρχία σε μεγάλο αστικό κέντρο (48%), β) από χωριό ή μικρή επαρχιακή πόλη σε μεγαλύτερη (24%), γ) από εξωτερικό (Τουρκία, Κύπρο) στην Ελλάδα (20%). Το 1/5 απ'αυτές που μετακινήθηκαν ήταν κόρες εκπαιδευτικών, περίπου άλλες τόσες είχαν πατέρα κτηματία, ενώ άλλες τόσες ακόμα ήρθαν στην Ελλάδα από την Τουρκία, το πιθανότερο λόγω της Μικρασιατικής καταστροφής και όσων προηγήθηκαν. Οι περισσότερες είχαν έρθει στην Αθήνα μαζί με κάποιο γονιό τους (εφόσον υπήρχε), με εξαίρεση 4 στις 25 που ήρθαν να τελειώσουν το σχολείο στην Αθήνα χωρίς τους δικούς τους, υπό την κηδεμονία κάποιου, ίσως συγγενή. Οι μετακινήσεις που έκαναν οι μετέπειτα εκπαιδευτικοί ως το τέλος των γυμνασιακών τους σπουδών ήταν α) από την επαρχία σε μεγάλο αστικό κέντρο (55,55%) β) από επαρχία σε επαρχία (22,22%) γ) από το εξωτερικό στην Ελλάδα 22,22%) (πιν.10).

10. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ
1910-1927. ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
(κατά επάγγελμα πατέρα και είδος κηδεμονίας)

Είδος πτυχιούχων τόποι:	Εκπαιδευτικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	Μη πτυχιούχοι
α)	Υπάτη-Αθήνα (κτημ) (κηδ) Τρίκαλα - Αθήνα (ορφ) Αίγινα-Πειραιάς (ασφαλ) Αργοστόλι - Αθήνα (ορφ) Καισάρεια-Κων/πολη (εμπ)	Καρδίτσα - Αθήνα (καθ) Αργοστόλι-Αθήνα (φαρμ) (κηδ)	Μεσολόγγι - Αθήνα (καθ) Ξυλόκαστρο-Αθήνα (κτημ) Ανδρος-Αθήνα (αινοπ)(κηδ) Τρίπολη-Αθήνα (δικ.κλ) Τρίπολη - Αθήνα (καθ)
β)	Ζούρτση-Κυπαρισσία (δημοδ) Λευκάδα - Πρέβεζα (υπαλ)	Αγ.Θέκλα-Ληξούρι (κτημ)(κηδ) Σκόπελος - Κύμη (γιατρ)	Αγ. Θεόδωροι - Θήβα (ορφ) Ζευγολατιό - Αίγιο (κτημ)
γ)	Σμύρνη - Πειραιάς (υπαλ) Τραπεζούντα - Αθήνα (ορφ)	Κων/πολη - Αθήνα (ορφ)	Κερασούς - Αθήνα (εμπορ) Κύπρος - Αθήνα (καθ)
δ)		Αθήνα - Σύρος (αξιωμ) Αθήνα - Χανιά (αρχιτεκτ)	
ΣΥΝΟΛΟ	9 (26)	7 (10)	9 (22)

1.1.0.2. Η εκπαίδευση

Οι γυναίκες απόφοιτοι της ΦΜΣ Αθήνας της προπολεμικής περιόδου τέλειωσαν τις εγκύκλιες σπουδές τους σε μια εποχή όπου (α) στο συνολικό πληθυσμό της χώρας οι γυναίκες που ήξεραν ανάγνωση και γραφή ήταν πολύ λιγότερες από τους άντρες⁵⁴ (β) στα δημόσια δημοτικά σχολεία τα κορίτσια ήταν λιγότερα από τ'αγόρια⁵⁵, παρότι ο αριθμός γεννήσεων ήταν περίπου ο ίδιος και η εκπαίδευση υποχρεωτική (γ) η μεικτή φοίτηση απαγορευόταν επίσημα μέχρι το 1930⁵⁶.

Ο χαρακτήρας και οι αιτίες φοίτησης των κοριτσιών στη Μέση Εκπαίδευση της περιόδου προδιέγραφαν και τις δυνατότητες φοίτησης τους στις διάφορες πανεπιστημιακές σχολές. Η διαδικασία επιλογής τους για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση χαρακτηρίζεται πολύ αυστηρή σε σύγκριση με εκείνη που ίσχυε για τ'αγόρια και - κυρίως - ταξική.⁵⁷ Ο αριθμός τους ήταν αισθητά μικρότερος στα δημόσια, ενώ η πρόσβασή τους στα διάφορα άλλα σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης όπου τα κορίτσια υπερτερούσαν - συνολικά - αριθμητικά (ιθαγενή και αλλοδαπά ιδιωτικά, Ανώτερα Παρθεναγωγεία, Διδασκαλεία Μ.Ε.) είχε άμεση σχέση με την οικονομική και κοινωνική κατάσταση της οικογένειάς τους.⁵⁸ Το τελευταίο αυτό δίκτυο γυναικείας εκπαίδευσης

⁵⁴ Σύμφωνα με την απογραφή του 1928, από τους κατοίκους "γνωστής παιδείσεως" και σε ηλικία από 8 χρονών και πάνω οι εγγράμματα γυναίκες ήταν 42,03%, οι αγράμματα 57,96% ενώ οι αντίστοιχοι αριθμοί για τους άντρες ήταν 76,97% και 23,4%. Γεν. Στατ. Υπηρ. Ελλ. *Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος*, 1936, σελ. 54.

⁵⁵ Σύμφωνα με στοιχεία της σχολικής χρονιάς 1933-34 στο δημοτικό σχολείο φοιτούσαν 390.467 κορίτσια και 473.934 αγόρια. ο.π., Γ.Σ.Υ.Ε., *Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος*, σελ. 354.

⁵⁶ Εισηγητική Έκθεση του νόμου 4397, ΦΕΚ Β/1929.

⁵⁷ Κ. Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή, Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1933)*, 1982, ο.π. σελ. 474.

⁵⁸ Στα ημιγυμνάσια φοιτούσαν 7540 αγόρια και μόνο 1480 κορίτσια. Στα Γυμνάσια υπήρχαν 34.933 μαθητές και 15.331 μαθήτριες. Στα ιδιωτικά σχολεία ο αριθμός των σπουδαστών ελάχιστα διαφέρει (3.405 αγόρια και 3.303 κορίτσια). Γ.Σ.Υ.Ε. *Στατιστική Επετηρίς της*

βάραινε μια παράδοση μειωμένων ωρών διδασκαλίας ή και ολοκληρωτικής απουσίας των μαθημάτων θετικής κατεύθυνσης, πολύ ισχυρότερη απ'αυτήν που ίσχυε για τα δημόσια σχολεία. Είναι άλλωστε γνωστό ότι παλαιότερες τρέχουσες απόψεις θεωρούσαν τα Μαθηματικά πολύ "βαρειά" για την υγεία, τις αναπαραγωγικές και νοητικές ικανότητες των εφήβων μαθητριών, ότι ορισμένοι διανοούμενοι στα τέλη του 19ου αιώνα υποστήριζαν δημόσια την ανάγκη διαφοροποίησης της γυναικείας εκπαίδευσης και σ'αυτόν τον τομέα και ότι η επίσημη νομοθεσία μέχρι το 1930 είχε αποδεχτεί και ενισχύσει στην πράξη την φυλετική διάκριση.⁵⁹

Τα παραπάνω γενικά χαρακτηριστικά ταξικής και φυλετικής επιλογής ανιχνευόνται και στα ποσοτικά στοιχεία της έρευνας, κυρίως ως υπερ-εκπροσώπηση στις φοιτήτριες της ΦΜΣ εκείνων που τέλειωσαν σχολεία θηλέων στην περιοχή της πρωτεύουσας. Στα ίδια στοιχεία αξιοσημείωτη είναι η κυρίαρχη θέση της Πελοποννήσου, από την οποία από τα τέλη του περασμένου αιώνα, προέρχονταν τα υψηλότερα (μετά την Αττική) ποσοστά φοίτησης στα πανεπιστήμια της χώρας, γεγονός που έχει αποδοθεί στους εξαιρετικά μεγάλους ρυθμούς διείσδυσης της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σ'αυτή την περιοχή.⁶⁰

Λίγο παραπάνω από τις μισές γυναίκες (51,72%) που μπήκαν στη ΦΜΣ Αθήνας την περίοδο 1910-1927 τελείωσαν σχολεία θηλέων στην Αθήνα και τον Πειραιά, ενώ οι υπόλοιπες μεικτά, κυρίως της Πελοποννήσου (17,06%) και της Κρήτης (6,81%) (πιν. 11-I και 11-II). Η σημαντική αναντιστοιχία που παρατηρείται ανάμεσα στους τόπους καταγωγής (πιν. 8) και στους τόπους όπου τελείωσαν τις γυμνασιακές τους σπουδές δείχνει ότι σημειώθηκαν μετακινήσεις σε αστικές

Ελλάδος, 1936, ο.π., για τη σχολική χρονιά 1933-34, σελ. 354.

⁵⁹ Β. Δεληγιάννη και Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, *Εκπαίδευση και φύλο*, Εκδ. Βάνιας, Θεσ/νίκη 1993, σελ. 78,86,93,368-69, και Ελένη Φουρναράκη, *Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών, Ελληνικοί προβληματισμοί (1830-1910)*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα, 1987, σελ. 59-60, 387-389, 396.

⁶⁰ Κ. Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή . . .* 1982, ο.π., σελ. 420-421.

περιοχές μέχρι το τέλος των γυμνασιακών τους σπουδών.

Σύμφωνα με την αναλυτική κατάσταση των Γυμνασίων που τελείωσαν (πιν. 11-III) η συντριπτική πλειοψηφία των φοιτητριών της περιόδου φοίτησαν σε δημόσια σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης της περιοχής Πρωτεύουσας και της επαρχίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι 10 από τις 23 γυναίκες που τέλειωσαν Γυμνάσια στην Περιοχή Πρωτεύουσας υπήρξαν απόφοιτες του Α' και Β' Γυμνασίου θηλέων της Αθήνας και του Γυμνασίου θηλέων του Πειραιά⁴¹

Οι γυναίκες εκπαιδευτικοί της περιόδου, παρότι όπως προειπώθηκε κατάγονταν κατά πλειοψηφία από την επαρχία, τελείωσαν ως επί το πλείστο (ποσοστό 53,85%) Γυμνάσια θηλέων στην Αθήνα και στον Πειραιά. Οι υπόλοιπες αποφοίτησαν από μεικτά σχολεία της επαρχίας, κυρίως της Πελοποννήσου, της Ηπείρου και της Κρήτης (πιν.11-I, 11-II, 11-III).

11. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1910-1927.

Ι) ΤΥΠΟΣ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΠΟΥ ΤΕΛΕΙΩΣΑΝ

Πτυχιούχοι και μη/ τύπος σχολείου	Εκπαιδευ- τικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	Μη πτυχιούχοι	ΣΥΝΟΛΟ
θηλέων	14	4	12	30
Μεικτά	12	6	10	28
ΣΥΝΟΛΟ	26	10	22	58

⁴¹

Αρκετές μάλιστα απ'αυτές υπήρξαν συμμαθήτριες:

- 3 από τις απόφοιτες του 1923 και 3 από τις απόφοιτες του 1926 του Α' Γυμνασίου θηλέων Αθηνών
- 4 από τις απόφοιτες του 1922 και 2 από τις απόφοιτες του 1926 του Β' Γυμνασίου θηλέων Αθηνών
- 2 από τις απόφοιτες του 1925 του Γυμνασίου θηλέων Πειραιώς

II) ΤΟΠΟΙ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΠΟΥ ΤΕΛΕΙΩΣΑΝ

Πτυχιούχοι και μη/τόποι Σ.Μ.Ε.	Εκπαιδευ- τικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	Μη πτυχιού- χοι	ΣΥΝΟΛΟ
Περιφέρεια πρωτευούσης	13	6	11	30
Στερεά και Εύβοια	-	1	1	2
Πελοπόννησος	4	-	6	10
Ηπειρός	3	-	-	3
Θεσσαλία	-	-	-	-
Μακεδονία	1	-	-	1
Θράκη	-	-	-	-
Ιόνια Νησιά	1	1	-	2
Νησιά Αιγαίου	-	1	1	2
Κρήτη	2	1	1	4
Μικρά Ασία- Ρωσία	1	-	2	3
Λοιπές χώρες εξωτερικού	-	-	-	-
Κύπρος	1	-	-	1
ΣΥΝΟΛΟ	26	10	22	58

III) ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ ΠΟΥ ΤΕΛΕΙΩΣΑΝ ΚΑΤΑ ΤΥΠΟ ΚΑΙ ΤΟΠΟ.

α. Γυμνάσια Θηλέων

Πτυχιούχοι και μή/ περιοχές σχολείων	Εκπαιδευ- τικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	Μη πτυχιού- χοι	ΣΥΝΟΛΟ
Α' Αθηνών	6		5	11
Β' Αθηνών	3	3	2	8
Πειραιά	3		1	4
Φιλεκπαιδευτική		1	1	2
Χιλλ	1			1
Ζάππειο Κων/πόλεως	1			1
Οδησσού			1	1
Κάρς			1	1
ΣΥΝΟΛΟ	14	4	11	31

β. Μεικτά γυμνάσια

Πτυχιούχοι και μή/ περιοχές σχολείων	Εκπαιδευ- τικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	Μη πτυχιού- χοι	ΣΥΝΟΛΟ
Αθήνα		2 *πρακτικό λύκειο	1	4
Πειραιάς			1	
Κύμη Θήβα		1	1	2
Τρίπολη	1			
Φιλιατρά	2		1	
Κυπαρισσία	1			
Λαγκάδια			1	10
Αίγιο			1	
Μεσσήνη			1	
Νεάπολη			1	
Ναύπλιο			1	
Αμαλιάδα			1	
Ρέθυμνο	2		1	
Χανιά		1		4
Αρτα	1			3
Πρέβεζα	1			
Σέρρες	1			1
Κέρκυρα	1			
Ληξούρι		1		2
Σύρος		1		1
Παγκύπριο γυμνάσιο	1			1
ΣΥΝΟΛΟ	12	6	10	28

Πολλές από τις φοιτήτριες της ΦΜΣ αυτής της περιόδου ήταν αρκετά καλές και άριστες μαθήτριες⁴². Τις καλύτερες επιδόσεις ανάμεσα τους είχαν οι πτυχιούχοι που δεν πήγαν στην εκπαίδευση. Αυτές συγκέντρωσαν το μεγαλύτερο ποσοστό αριστούχων και αρκετά καλών μαθητριών (30% και 50% αντίστοιχα). Οσες δεν έφτασαν ως το πτυχίο ήταν χειρότερες μαθήτριες στο Γυμνάσιο, καθώς το μεγαλύτερο ποσοστό τους συγκεντρώνεται στο "καλώς" και οι αριστούχοι ανάμεσά τους ελάχιστες (57,14% 0,95%) (πιν. 12).

12. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΚΑΙ ΜΗ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1910-1927. ΒΑΘΜΟΣ ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ.

Πτυχιούχοι και μη/βαθμός	Εκπαιδευτικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	Μη πτυχιούχοι	ΣΥΝΟΛΟ
Άριστα (9.5-10)	7	3	2	12
Λίαν Καλώς (7.5-9.5)	12	5	7	24
Καλώς (6-7.5)	6	2	12	20
ΣΥΝΟΛΟ	25	10	21	56

Οι μετέπειτα εκπαιδευτικοί ήταν επίσης πολύ καλές μαθήτριες αν και όχι όπως οι άλλες συνάδελφοί τους που τελείωσαν τη σχολή. Τα ποσοστά στην περίπτωση τους μοιράζονται ως εξής: 28% άριστα, 44% αρκετά καλά, 24% καλά (πιν. 12).

⁴² Οι υψηλές επιδόσεις των κοριτσιών στη Μ.Ε. πρέπει να συνδεθούν με τις αυστηρότερες διαδικασίες επιλογής που εφαρμόζονταν στην περίπτωση τους. Σύμφωνα με επίσημα στοιχεία, μια δεκαετία αργότερα από την περίοδο που εξετάζουμε εδώ, τα κορίτσια παρουσίαζαν μικρότερη αποτυχία στις εξετάσεις, ενώ εξακολουθούσαν να είναι τα μισά σε αριθμό από τα αγόρια. Ε.Σ.Υ.Ε., Στατιστική της Εκπαίδευσης, Μέρος Β', *Μέση Εκπαίδευσις, 1937-1938, 1938-1939*.

Η πλειοψηφία (ποσοστό 64,34%) των φοιτητριών της περιόδου 1910-1927 γράφτηκαν στη ΦΜΣ σε ηλικία από 17 μέχρι 20 χρονών. Ένας αρκετά μεγάλος αριθμός απ'αυτές γράφτηκε σε ηλικία από 13 (!) μέχρι 17 χρόνων. Οι υπόλοιπες φοιτήτριες μοιράζονται σχεδόν ίσα στις κλίμακες των 20-23 χρόνων και 23 χρόνων και πάνω (πιν. 13I) Στο σύνολο των φοιτητριών εντύπωση προκαλεί ο αριθμός εκείνων που γράφτηκαν στη σχολή σε πολύ μικρή ηλικία, όταν ήταν σχεδόν παιδιά⁶³ (πιν. 13II), καθώς και το γεγονός ότι οι πτυχιούχοι που δεν πήγαν στην εκπαίδευση μπήκαν στη σχολή σε ηλικίες μέχρι των 20 χρονών.

Οι μεγάλες ηλικίες οφείλονται σε καθυστέρηση στη διάρκεια των γυμνασιακών σπουδών και -κυρίως- στη χρονολογία εισαγωγής στη ΦΜΣ. Γενικά, και ανεξάρτητα αν κάποιες απ'αυτές άργησαν να τελειώσουν το Γυμνάσιο, οι περισσότερες φοιτήτριες (74,13%) γράφτηκαν στη σχολή χωρίς καθυστέρηση. Ειδικότερα γράφτηκαν αμέσως οι περισσότερες εκπαιδευτικοί και η συντριπτική πλειοψηφία των άλλων πτυχιούχων. Η αυξημένη καθυστέρηση που παρατηρείται στις μη πτυχιούχους πρέπει να συσχετισθεί με τις χαμηλές τους επιδόσεις στο Γυμνάσιο.

13. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΚΑΙ ΜΗ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΕΤΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1910-1927. I) ΗΛΙΚΙΕΣ ΕΓΓΡΑΦΗΣ ΣΤΗ ΣΧΟΛΗ

Πτυχιούχοι και μη/ ηλικίες	Εκπαιδευτικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	Μη πτυχιούχοι	ΣΥΝΟΛΟ
μέχρι 17 χρόνων	7	3	4	14
17-20 χρόνων	15	6	14	35
20-23 χρόνων	2	1	2	5
23 και πάνω	2	-	2	4
ΣΥΝΟΛΟ	26	10	22	58

⁶³ Η μικρότερη σε ηλικία ετών 13, ήταν η Χρυσάνθη Μπιστούλη που γεννήθηκε το 1908, μπήκε στο Φυσικό τμήμα το 1921 και την ίδια χρονιά διορίστηκε δασκάλα στη Βερζοβά Μεσσηνίας (ΦΕΚ 7/1921).

II) ΗΛΙΚΙΕΣ ΕΓΓΡΑΦΗΣ ΣΤΗ ΣΧΟΛΗ (αναλυτικά)

Πτυχιούχοι και μη/ ηλικίες αναλυτικά	Εκπαιδευτικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	Μη πτυχιούχοι	ΣΥΝΟΛΟ
13	1	-	-	1
14	-	-	-	-
15	3	1	1	5
16	3	1	3	7
17	8	1	8	19
18	6	3	3	12
19	1	-	3	4
20	-	2	1	3
21	1	-	1	2
22	1	-	-	1
23	1	-	1	2
24	1	-	1	2
ΣΥΝΟΛΟ	26	10	22	58

14. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΚΑΙ ΜΗ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ.
ΕΤΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1910-1927
ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΦΜΣ ΜΕ ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ

Πτυχιούχοι και μή/ χρόνια καθυστέρησης	Εκπαιδευτικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	Μη πτυχιούχοι	ΣΥΝΟΛΟ
0	22	9	12	43
1	1	-	3	4
2	2	1	2	5
3	-	-	3	3
4	-	-	-	-
5	1	-	2	3
ΣΥΝΟΛΟ	26	10	22	58

Ακριβώς το 1/3 του συνόλου των πτυχιούχων (εκπαιδευτικών και μη) τελείωσαν τη σχολή χωρίς καμιά καθυστέρηση στα χρόνια σπουδών ή στο πτυχίο. Ένα μεγάλο επίσης ποσοστό (38,88%) τελείωσαν τη σχολή ένα χρόνο αργότερα. Των υπόλοιπων η καθυστέρηση κυμαίνεται από δύο έως 5 χρόνια (πιν.15).

15. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΕΤΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗ ΣΧΟΛΗ 1910-1927. ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΣΤΙΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ.

Είδος πτυχιούχων/χρόνια σπουδών	Εκπαιδευτικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	ΣΥΝΟΛΟ
0 καθυστέρηση	8	4	12
καθυστέρηση έως 2 χρόνια	11	3	14
καθυστέρηση έως 4 χρόνια	5	2	7
καθυστέρηση από 4 χρόνια και πάνω	2	1	3
ΣΥΝΟΛΟ	26	10	36

Ο μόνος εμφανής λόγος καθυστέρησης ήταν πολιτικός. Σημειώνεται στην περίπτωση δύο φοιτητριών, οι οποίες με συνεδρία της σχολής τιμωρήθηκαν με αποβολή ενός έτους, επειδή συμμετείχαν στη φοιτητική απεργία του 1930.

Οι καθηγήτριες είχαν μεγαλύτερα ποσοστά καθυστέρησης στις πανεπιστημιακές σπουδές και στο πτυχίο σε σύγκριση με τις άλλες πτυχιούχους.

Η συντριπτική πλειοψηφία του συνόλου των πτυχιούχων της περιόδου 1910-1927 (ποσοστό 73,07%) είχαν από αρκετά έως άριστες επιδόσεις στις πανεπιστημιακές σπουδές τους, ήταν δηλαδή πολύ καλές φοιτήτριες. Οι μισές περίπου (44,06%) από τις πτυχιούχους που δεν έγιναν εκπαιδευτικοί, ήταν αριστούχοι. Σε σύγκριση με τις υπόλοιπες πτυχιούχους, οι καθηγήτριες είχαν μέτριες επιδόσεις στο πανεπιστήμιο (πλν. 16).

16. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΕΤΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΦΜΣ
1910-1940. ΒΑΘΜΟΣ ΠΤΥΧΙΟΥ⁴⁴

Είδος πτυχιούχων/ βαθμός πτυχίου	Εκπαιδευ- τικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	ΣΥΝΟΛΟ
αριστα 8 3/6-10	9	26	35
λίαν καλώς	37	23	60
6 3/6-8 3/6	25	10	35
5-6 3/6			
ΣΥΝΟΛΟ	71	59	130

Οι φοιτήτριες αυτές είχαν επίσης καλύτερες επιδόσεις από τους συναδέλφους τους άντρες, οι οποίοι, σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία που υπάρχουν, στο τέλος της δεκαετίας του '30 παρουσίαζαν και μεγαλύτερη καθυστέρηση στις σπουδές⁴⁵. Ούτε ο θεσμός των εισαγωγικών εξετάσεων - που εφαρμόστηκε για πρώτη φορά το 1924-25 στο Χημικό τμήμα και το 1926-27 στις άλλες Σχολές - επηρέασε συγκριτικά τις υποψήφιες φοιτήτριες της ΦΜΣ, ο αριθμός των οποίων, παρότι μικρός, αυξήθηκε συνολικά την περίοδο 1926-29 σε αντίθεση με τους συναδέλφους τους άντρες. Ειδικότερα, τα ποσοστά εγγραφών στο Χημικό τμήμα μειώθηκαν κατακόρυφα το 1925 (περίπου 88% στους άντρες και 30% στις γυναίκες), ενώ με τις εξετάσεις του 1926-27 ο συνολικός αριθμός των αντρών στα τμήματα της ΦΜΣ μειώθηκε περίπου κατά 50%

⁴⁴ Οι διαφορές στο συνολικό αριθμό καθηγητριών και άλλων πτυχιούχων της α' περιόδου οφείλονται στο ότι συμπερίληφθηκαν στον πίνακα και οι πτυχιούχοι για τις οποίες δεν διαθέτουμε πλήρη στοιχεία.

⁴⁵ Υπουργείο Εθν. Οικονομίας, Γ.Σ.Υ.Ε., Στατιστική της Εκπαιδευσεως, Μέρος Β': Ανωτάτη Εκπαίδευσις 1926-1932, Εν Αθήναις, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1934-35.

και των γυναικών παρέμεινε στα ίδια επίπεδα⁶⁶.

Οι επιδόσεις των φοιτητριών της πρώτης περιόδου 1910-1927 για τις οποίες διαθέτουμε πλήρη τα περισσότερα στοιχεία τους, δεν παρουσιάζουν σημαντική διαφοροποίηση από εκείνες της περιόδου 1927-1940. 66,6% των καθηγητριών και 81,25% των πτυχιούχων της πρώτης περιόδου είχαν βαθμό άριστα και λίαν καλώς στο πτυχίο.

Στη δεύτερη περίοδο τα ποσοστά άριστης και καλής επίδοσης ανέρχονται στο 63,41% για τις καθηγήτριες και 83,72% για τις άλλες πτυχιούχους (πλν. 16Ι).

16Ι. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΠΙΔΟΣΕΩΝ ΣΤΙΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ
ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΙΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΥΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΔΩΝ 1910-1927, 1927-1940.

	Εκπαιδευτικοί		Λοιπές πτυχιούχοι	
	1910-1927	1927-1940	1910-1927	1927-1949
άριστα	4	5	12	14
λίαν καλώς	16	21	1	22
καλώς	10	15	3	7
ΣΥΝΟΛΟ	30	41	16	43

⁶⁶ Ανδρέας Καζαμίας-Μιχάλης Κασσωτάκης, *Ελληνική Εκπαίδευση, Προοπτικές ανασυγκρότησης ...*, 1995, ο.π. σελ. 265-269. Επίσης Γ.Σ.Υ.Ε., *Ανωτάτη Εκπαίδευσις, 1926-1932*, αλλά και *Ο Ανώνυμος της Γυναίκας*, Μάρτιος και Οκτώβριος 1927, σελ. 7 και 3 αντίστοιχα, όπου δημοσιεύονται αναλυτικά στατιστικά στοιχεία για τις εγγραφές φοιτητριών στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας την περίοδο 1922-1927.

17. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΕΤΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1910-1927. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΑΚΩΝ ΚΑΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΩΝ ΤΟΥΣ ΕΠΙΔΟΣΕΩΝ.

Βαθμίδα	Γυμνάσιο		Πανεπιστήμιο	
	Εκπαιδευ- τικοί	Λοιπές πτυ- χιούχοι	Εκπαιδευ- τικοί	Λοιπές πτυ- χιούχοι
άριστα	7	3	4	5
λίαν καλώς	12	5	13	3
καλώς	6	2	7	1
ΣΥΝΟΛΟ	25	10	24	9

Μια σύγκριση των γυμνασιακών και πανεπιστημιακών επιδόσεων αυτών των γυναικών δείχνει ότι οι επιδόσεις των καθηγητριών έπεσαν ελαφρά από το Γυμνάσιο στο Πανεπιστήμιο, ενώ των υπολοίπων πτυχιούχων παρέμειναν σταθερές με μεγαλύτερο ποσοστό αριστούχων (πιν.17). Το μεγαλύτερο αυτό ποσοστό πρέπει να αποδοθεί στις καλύτερες συνθήκες σπουδών που -σύμφωνα με προηγούμενες ενδείξεις- είχαν οι πτυχιούχοι που δεν πήγαν στην εκπαίδευση και επισφραγίζει την διαφοροποιημένη συνολική εικόνα που έχουμε για τις γυναίκες αυτές σ'όλη τη διάρκεια της προπολεμικής περιόδου.

1.1.0.3. Οι συνθήκες σπουδών

Λίγο παραπάνω από τις μισές φοιτήτριες της ΦΜΣ της περιόδου 1910-1927 (51,92%) ζούσαν στα φοιτητικά τους χρόνια μακριά από τους γονείς τους, οι οποίοι το πιθανότερο βρίσκονται στην επαρχία (18Ι). Οι περισσότερες απ'αυτές (84,61%) κατοικούσαν στην Αθήνα με κηδεμόνες (το 1/3 των οποίων ήταν συνονόματοι, άρα συγγενείς), και οι υπόλοιπες μόνες τους ή δε κάποιο ίδρυμα (πιν. 18Ια).

18. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΚΑΙ ΜΗ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΕΤΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗ ΣΧΟΛΗ 1910-1927.

I. ΤΟΠΟΣ ΔΙΑΜΟΝΗΣ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ

Πτυχιούχοι και μή/τόποι	Εκπαιδευτικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	Μη πτυχιούχοι	ΣΥΝΟΛΟ
Στην Αθήνα με τη φοιτήτρια	11	6	8	25
Στην επαρχία ή αλλού	12	3	12	27
ΣΥΝΟΛΟ	23	9	20	52(58)

18. Ια. ΕΙΔΟΣ ΚΗΔΕΜΟΝΙΑΣ ΟΣΩΝ ΖΟΥΣΑΝ ΧΩΡΙΣΤΑ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΓΟΝΕΙΣ

Πτυχιούχοι και μη/είδος κηδεμονίας	Εκπαιδευτικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	Μη πτυχιούχοι	ΣΥΝΟΛΟ
με κηδεμόνα	5	2	12	19
χωρίς κηδεμόνα	7	1	-	8
ΣΥΝΟΛΟ	12	3	12	27

Θα'λεγε κανείς πως οι κατηγορίες των πτυχιούχων που δεν πήγαν στην εκπαίδευση και των μη πτυχιούχων βρίσκονται ως προς τον τόπο διαμονής των γονιών τους στα δύο αντίθετα άκρα και οι εκπαιδευτικοί κάπου στη μέση. Με τις οικογένειες τους έμεναν οι περισσότερες άλλες πτυχιούχοι, ενώ μακριά από τους γονείς τους οι περισσότερες μη πτυχιούχοι, όλες όμως με κάποιον κηδεμόνα (έχει άραγε αυτό σχέση με τις χαμηλές επιδόσεις τους;).

Ο τόπος διαμονής των γονέων των εκπαιδευτικών μοιράζεται στα φοιτητικά τους χρόνια σε Αθήνα και επαρχία (18I). Αρκετές (30,43%) ζούσαν στην Αθήνα χωρίς κηδεμόνα: μερικές μόνες τους και οι

περισσότερες σε ιδρύματα⁶⁷ (18Ια). Αλλά και απ'όσες φαίνεται ότι ζούσαν στην Αθήνα με τους γονείς τους, οι πιο πολλές ήταν ορφανές από πατέρα και κατοικούσαν με τη μητέρα τους. Συνεπώς, οι μετέπειτα καθηγήτριες σε ποσοστό πολύ υψηλότερο από τις υπόλοιπες συμφοιτήτριες τους (73,91%) ζούσαν μακριά από την πατρική κηδεμονία στα χρόνια των σπουδών τους⁶⁸.

1.1.0.4. Η επαγγελματοποίηση

Ι. Πτυχιούχοι που δεν πήγαν στην εκπαίδευση

Στην προπολεμική περίοδο, οι γυναίκες απόφοιτοι της ΦΜΣ είχαν ελάχιστα περιθώρια να εργαστούν σε χώρους έξω από τη δημόσια και ιδιωτική εκπαίδευση (πιν. σελ. 56)⁶⁹. Τα δημόσια και ιδιωτικά σχολεία Μ.Ε. της εποχής απασχολούσαν γυναίκες που σε μεγάλο ποσοστό ήταν ανύπαντρες και δεν είχαν δίπλωμα πανεπιστημίου.⁷⁰ Η διαφορά αυτή αυξήθηκε την περίοδο 1935-37, όταν οι υψηλοί ρυθμοί αδιοριστίας στο δημόσιο οδήγησαν πολλούς εκπαιδευτικούς και των δύο φύλων στην ιδιωτική εκπαίδευση. Παρόλ'αυτά, η κύρια διέξοδος απασχόλησης των αποφοίτων των καθηγητικών σχολών ήταν τα δημόσια σχολεία, στα οποία φοιτούσε και ο κύριος όγκος των μαθητών της Μ.Ε.

⁶⁷ Τρεις (3) στο Οικοτροφείο του Ασύλου της Αγίας Αικατερίνης (Αλκιβιάδου 4, Πλατεία Ψυρρή) και τέσσερις (4) στο Γηροκομείο του Πειραιά.

⁶⁸ Οι διευθύνσεις κατοικίας των φοιτητριών της περιόδου κατά τη διάρκεια των σπουδών τους βρίσκονται στις περιοχές: Σύνταγμα, Εξάρχεια, Ομόνοια, Πλάκα, Μοναστηράκι, Θησείο, Πλατεία Βάθης, Σταθμός Λαρίσης, Χίλτον, Παγκράτι, Πατήσια, Κυψέλη, Κουκάκι, Πειραιάς, Φιλοθέη και Πολιτεία (οι υπογραμμίσεις δείχνουν τις περιοχές όπου κατοικούσαν οι καθηγήτριες).

⁶⁹ Αξίζει να σημειωθεί ότι η κατηγορία δάσκαλοι και καθηγητές συμπεριλαμβάνονται μαζί με τις κατηγορίες του πιν. της σελ. 50 στα ελευθέρια επαγγέλματα.

⁷⁰ "Εκ των διδασκόντων στη Μ.Ε. έχουν δίπλωμα πανεπιστημίου 69,44% των ανδρών και 2,13 των γυναικών...Ε.Σ.Υ.Ε, *Στατιστική της Εκπαιδεύσεως κατά το σχολικόν έτος 1927-29, Μέρος Β', Μέση Εκπαίδευσις, Εν Αθήναις, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1932-1933.*

Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι 83 από τις 123 γυναίκες πτυχιούχους του Μαθηματικού και Φυσικού τμήματος της προπολεμικής περιόδου κατέληξαν στην εκπαίδευση.

Οι δυνατότητες πρόσβασης τους σε άλλους χώρους εργασίας εμφανίζονται αυστηρά περιορισμένες εξ αιτίας και των εγγενών προβλημάτων απασχόλησης που αντιμετώπιζαν οι απόφοιτοι των φυσικομαθηματικών σχολών στην εμβρυακά αναπτυγμένη ελληνική οικονομία και κοινωνία της εποχής. Τη δεκαετία 1906-1915 στις δημόσιες υπηρεσίες υπήρχε ζήτηση μόνο για ειδικότητες Χημικών και Γεωμετρών· θέσεις για τις ειδικότητες αυτές εντοπίζονται στο Υπουργείο Οικονομικών, στις οποίες το 1915 απασχολούνταν 22 και 60 άτομα αντίστοιχα. Η στατιστική εικόνα των ελεύθερων επαγγελματιών την εποχή του μεσοπόλεμου δείχνει ότι στην ελεύθερη αγορά υπήρχαν ελάχιστα περιθώρια απορρόφησης των αποφοίτων του Φυσικού τμήματος, και οπωσδήποτε ο αριθμός των Μαθηματικών, Χημικών και αποφοίτων Πολυτεχνείου που εργάζονταν σ' αυτό το χώρο είναι σε σύγκριση με αυτόν των εκπαιδευτικών πολύ μικρότερος.⁷¹ Από τα μητρώα της Ένωσης Χημικών φαίνεται ότι το 1926 οι απόφοιτοι του Φυσικού τμήματος έβρισκαν ως διέξοδο απασχόλησης τις Χημικές Υπηρεσίες όπου εργαζόταν το 23% απ' αυτούς, ανάμεσά τους ωστόσο δεν συμπεριλαμβάνεται καμία γυναίκα Φυσικός ή Χημικός.⁷² Την ίδια περίοδο υπάρχουν επανειλημμένες καταγγελίες για αποκλεισμό των γυναικών Χημικών από το Χημικό εργαστήριο του Υπουργείου Οικονομικών και από το Γενικό Χημείο του Κράτους.⁷³ Με δεδομένη τη

⁷¹ Βλ. πιν. σελ. 56

⁷² Ένωση Ελλήνων Χημικών, *Μητρώο των Ελλήνων Χημικών*, Εν Αθήναις 1926.

⁷³ Ο Αγώνας της Γυναίκας, Ιανουάριος 1928, ο.π., σελ. 6-7. Με το τίτλο "Ο διωγμός της γυναίκας", δημοσιεύεται αίτηση προς το Υπουργείο Οικονομικών την οποία υπέγραψαν πέντε Ελληνίδες Χημικοί και αφορούσε στον αποκλεισμό των γυναικών Χημικών από το Χημικό εργαστήριο του Υπουργείου. Στις υπογράφουσες περιλαμβάνονται η Ειρήνη Σκουλουδάκη, η Ελένη Ποταμιάνου. Για το ίδιο θέμα βλ. Αγνή Ρουσοπούλου, *Ιση πληρωμή για ίση δουλειά*, Νέα Οικονομία, 1951.

λιγόχρονη παρουσία των γυναικών στη Διοίκηση και τις κρατικές υπηρεσίες,⁷⁴ εύλογα συμπεραίνει κανείς ότι στην ελεύθερη αγορά, ιδιαίτερα σε περιόδους οικονομικής ύφεσης, δύσκολα προτιμούνταν στις προσλήψεις.

Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία που διαθέτουμε, από τις υπόλοιπες μόνο μία (1) -Φυσικός⁷⁵ έκανε πανεπιστημιακή καριέρα, μία (1) άλλη -επίσης Φυσικός⁷⁶- εργάστηκε για ένα διάστημα στο Πανεπιστήμιο, μερικούς μήνες στην εκπαίδευση και κατέληξε διευθύντρια δημοτικού σχολείου μετά τον πόλεμο, ενώ άλλες δύο (2) -Μαθηματικοί αυτή τη φορά- παρότι δεν εργάστηκαν, δημοσίευσαν εργασίες τους στο Δελτίο της Μαθηματικής Εταιρείας⁷⁷.

⁷⁴ "Οι γυναίκες στην Ελλάδα μόνο προ 14 ετών εισήλθαν στη Διοίκηση και τις κρατικές υπηρεσίες" (εκτός των εκπαιδευτικών). Προεργασία για το Συνέδριο της Μικρής Αντάντ Γυναικών, Ο Αγώνας της Γυναίκας, Δεκέμβριος 1926, σελ. 6,7, αλλά και καταγγελία για την κατάργηση Εμπορικών σχολών θηλέων χάριν οικονομίας, όπου σημειώνεται η τάση να προτιμούνται στις απολύσεις οι γυναίκες καθηγήτριες, Ο Αγώνας της Γυναίκας, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1926, σελ. 80.

⁷⁵ Μαρκέτου Μαρία, του Γεωργίου γεννημένη στο Αργοστόλι, Πήρε πτυχίο με άριστα το 1925 και σύμφωνα με τις δημοσιεύσεις των αντίστοιχων ετών στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως ήταν: τον Αύγουστο του 1932 επιμελητήρια εργαστηρίων στην ΦΜΣ Θεσ/νίκης, τον Φεβρουάριο του 1943 εντεταλμένη υπηγήτρια στην Α' έδρα της Φυσικής, το Νοέμβριο του 1948 έκτακτη καθηγήτρια στην ίδια έδρα, τον Νοέμβριο του 1964 τακτική καθηγήτρια στην ΦΜΣ, στην Ιατρική και Οδοντιατρική Σχολή, πάντοτε του Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης. Σύνολο ετών υπηρεσίας 34 χρόνια (1932-1966).

⁷⁶ Μελιδώνη Κων/να, του Ιωάννου, γεννημένη στον Πειραιά. Το 1942 διορίστηκε για τρία (3) χρόνια βοηθός στην έδρα της Φυσικής, Χημείας και εφηρμοσμένης Ηλεκτροτεχνίας στην Αθήνα (ΦΕΚ, 6/1942). Το 1945 διορίστηκε στο Γυμνάσιο Τροπαίων, απ'όπου παραιτήθηκε επτά (7) μήνες αργότερα. Το 1951 της χορηγείται άδεια ιδρύσεως δημοτικού σχολείου στο Μαρούσι.

⁷⁷ Σοφία Μύλλερ-Οικονόμου, Αι τρεις κατευθύνσεις δια την θεμελίωσιν της Μαθηματικής Επιστήμης, Δελτίο της Μαθηματικής Εταιρείας, Αθήνα, 1941, ΚΑ' σελ. 67-103 και Πηνελόπης Κακριδή-Θεοδωρακοπούλου, Γεωμετρικά προβλήματα, Δελτίο της Μαθηματικής Εταιρείας, Αθήναι, 1940, τομ. Κ'

ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΣΕ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ ΜΕ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΔΙΠΛΩΜΑ ΤΟ 1928

Επάγγελμα/αριθμοί κατά φύλο	Σύνολο	Γυναίκες	Ποσοστό %
Δάσκαλοι και καθηγητές	20.685	8.219	39.72
Μηχανικοί-αρχιτέκτονες- χημικοί-γεωμέτραι	5.852	39	0.66
Γιατροί	5.724	150	2.62
Φαρμακοποιοί	3.530	279	7.90
Δικηγόροι και υπάλληλοι τους	6.422	82	1.27

Πηγή: Γ.Σ.Υ.Ε., Στατιστικά αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού της Ελλάδος της 5-16 Μαΐου 1928, Ι. Επαγγέλματα, Τεύχος Β, σελ. 12-15.

Από την άλλη πλευρά, οι περισσότερες γυναίκες πτυχιούχοι του Χημικού της περιόδου, έχοντας περιορισμένη δυνατότητα να εργαστούν στην εκπαίδευση, κατευθύνθηκαν σε άλλες δημόσιες υπηρεσίες ή στην ελεύθερη αγορά, παρά τις έντονες αντιδράσεις που συνάντησαν στην αρχή⁷⁸ Εργάστηκαν στη βιομηχανία, σε υπουργεία, στο Πανεπιστήμιο,

σελ. 120 και εξής (από διάλεξη που έγινε τον Απρίλιο του 1939)

⁷⁸ Σύμφωνα με τα Μητρώα μελών της Ένωσης Ελλήνων Χημικών των ετών 1971 και 1984, από τις 26 πτυχιούχους Χημικούς της προπολεμικής περιόδου που δεν πήγαν στην Μέση Εκπαίδευση επτά (7) εργάστηκαν στην βιομηχανία (εργοστάσια: Ζυμών, Χημική Βιομηχανία, Εταιρεία Μετάλλων Σκαλιστήρη, Βιοχρώμ, Χρωματοουργεία Πειραιώς, Φαρμακευτικό εργοστάσιο "Δάφνη" και Βωζίτσι Ελευσίνος), τρεις (3) στα Υπουργεία Γεωργίας και Εμπορίου (Εργοστάσιο Οίνου και Ινστιτούτο Εδάφους), τρεις (3) στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, δύο (2) στο Γενικό Χημείο του Κράτους, δύο (2) ως καθηγήτριες Εμπορευματολογίας στην Εμπορική Σχολή Αθηνών, μία (1) στο Νοσοκομείο Ευαγγελισμού ως βιοχημικός, μία (1) στον Οργανισμό Λιμένος Πειραιώς και μία (1) ως αντιπρόσωπος χημικών προϊόντων. Πανεπιστημιακές υπήρξαν: η πρώτη φοιτήτρια του Χημικού Τμήματος Αναστασία Αναργύρου (επιμελήτρια Εργαστηρίου Ανοργάνου Χημείας), η Αικατερίνη Στάση (μέχρι το 1949 βοηθός Εργαστηρίου Ανοργάνου Χημείας) και η Ειρήνη Παπαδημητρίου-Δηλάση (καθηγήτρια), όλες στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Τέλος, πρώτη Χημικός στη βιομηχανία εργάστηκε το 1924 στα Χρωματοουργεία Πειραιώς Ζωή Μελά του Παύλου, η οποία υπήρξε από τα ιδρυτικά και πλέον δραστήρια μέλη της Ένωσης Ελλήνων Χημικών. Για τις πρώτες γυναίκες Χημικούς βλ. επίσης: Ο Ανώνυμος της Γυναίκας, Ιανουάριος 1928, σελ.5.

στο Γενικό Χημείο του Κράτους, σε νοσοκομεία και ως καθηγήτριες σε μέσες σχολές συναφών ειδικοτήτων. Χρησιμοποίησαν δηλαδή το πτυχίο τους για να εργαστούν, όπως και η μεγάλη πλειοψηφία των πτυχιούχων της περιόδου που εξετάζεται εδώ.

II. Οι εκπαιδευτικοί

Είναι πραγματικά δύσκολο να σχηματίσει κανείς μια γενικότερη εικόνα της σταδιοδρομίας των γυναικών εκπαιδευτικών που εργάστηκαν στην ελληνική Μέση Εκπαίδευση πριν από τον πόλεμο, καθώς δεν υπάρχουν σχετικές επίσημες στατιστικές με διάκριση φύλου και ειδικότητας και διαθέτουμε μόνο διάσπαρτα στοιχεία για το σύνολο των εκπαιδευτικών της περιόδου. Σύμφωνα με την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως που αποτελεί την μοναδική πηγή με λεπτομερή στοιχεία για τους εκπαιδευτικούς της προπολεμικής περιόδου, μέχρι το 1916 στα δημόσια στοιχεία Μέσης Εκπαίδευσης δεν είχε διοριστεί καμία γυναίκα πτυχιούχος. Φαίνεται ότι οι ελάχιστες πτυχιούχοι των καθηγητικών σχολών της περιόδου δεν γίνονται δεκτές ή δεν επιχειρούσαν καν να διοριστούν στα δημόσια σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης, στα οποία φοιτούσαν κυρίως αγόρια και στην κατώτερή τους βαθμίδα (ελληνικά σχολεία) απασχολούσαν δασκάλους χωρίς πτυχίο Πανεπιστημίου⁷⁹.

Η μόνη δυνατή διέξοδος απασχόλησης που είχαν μέχρι το 1916

⁷⁹ Το 1910 σε σύνολο 2.631.952 κατοίκων της χώρας (απογραφή 1907) υπήρχαν 372 σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης, 331 δημόσια και 41 ιδιωτικά. Ως δημόσια σχολεία αναφέρονται τα ελληνικά (284), τα Γυμνάσια (41), Λύκεια (1), διδασκαλεία (1), σχολές γυμναστικής (1), εκκλησιαστικές σχολές (1), εμπορικές (1), σκοπευτικές σχολές (1). Στα σχολεία αυτά είχαν γραφτεί 30.178 αγόρια και μόνο 1221 κορίτσια (ποσοστό 3,38%). Στο προσωπικό τους περιλαμβάνονται κατά θέση στην ιεραρχία:

3 Επιθεωρητές Μέσης
338 Καθηγητές
5 Καθηγητές γυμναστικής
923 Δάσκαλοι
47 Γυμναστές

Την ίδια χρονιά στα ιδιωτικά σχολεία είχαν γραφτεί 1676 αγόρια και 764 κορίτσια (ποσοστό 31,30%). Γραφείον Στατιστικής (Υπουργείον των Εκκλησιαστικών της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως), *Στατιστική της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως 1910-1911*, εν Αθήναις, 1912.

ήταν τα ιδιωτικά σχολεία θηλέων (Ανώτερα Παρθεναγωγεία και αλλοδαπά), τα οποία συνιστούσαν ένα ξεχωριστό και κατώτερο σε ποιότητα δίκτυο Μέσης Εκπαίδευσης, αποκλειστικά για γυναίκες. Φαίνεται ότι εργάστηκαν γυναίκες με πανεπιστημιακό δίπλωμα ως το 1916 σ'αυτά τα σχολεία⁸⁰. Οι διορισμοί στα Παρθεναγωγεία δεν δημοσιεύονταν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, με μόνη εξαίρεση τις διευθύντριες που κι αυτές αναφέρονται εκεί χωρίς την ειδικότητα τους.

Όταν το 1916 διορίστηκαν οι πρώτες καθηγήτριες απόφοιτοι της ΦΜΣ αντιμετώπισαν- σε μικρότερο ίσως βαθμό- το διαφορετικό καθεστώς που ίσχυε για τους απόφοιτους της σχολής τους στα σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης της εποχής. Ένα καθεστώς διαβάθμισης και διαφορετικής κατά περιπτώσεις μεταχείρισης που διατρέχει ως πληροφορία ή πρόβλημα την προπολεμική και - λιγότερο- τη μεταπολεμική περίοδο (1910-1964) που καλύπτει αυτή η έρευνα, όπως μπορεί να διαπιστώσει κανείς από τη κρατική νομοθεσία, αλλά πολύ περισσότερο από τα σχετικά δημοσιεύματα της ΟΛΜΕ και των επί μέρους επαγγελματικών ενώσεων και συνδέσμων των θετικών επιστημόνων, οι οποίες είτε προϋπήρχαν είτε συστάθηκαν για να το αντιμετωπίσουν.⁸¹ Στην αρχή ως πρόβλημα διορισμού και βαθμολογικής εξέλιξης των αποφοίτων - κυρίως- του Φυσικού τμήματος,⁸² στη συνέχεια ως πρόβλημα διορισμού, βαθμολογικής άρα και μισθολογικής εξέλιξης των αποφοίτων του

⁸⁰ Σιδηρούλα Ζιώγου-Καραστεργίου, *Η Μέση Εκπαίδευση των κοριτσιών...*, 1983, ο.π. σελ. 274-283.

⁸¹ Εφημερίς της Κυβερνήσεως, Νόμοι και Διατάγματα 1422: 1918, 1919, "Περί διαβαθμίσεως του εποπτικού και του διδακτικού προσωπικού των σχολείων της μέσης εκπαίδευσης": 1923, 3272:1955, Δελτίο ΛΜΕ: Φεβρουάριος 1931 σελ. 247. Βλ. επίσης αναλυτικά αντίστοιχη σημείωση στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ σελ. 331.

⁸² Σ.Γ. Τζουμελέας - Π.Δ. Παναγόπουλος, *Η εκπαίδευσή μας τα τελευταία 100 χρόνια*, Αθήνα, 1933, σελ. 106-108. Μιχ. Στεφανίδης, *Ιστορία της Φυσικομαθηματικής Σχολής*, 1948, ο.π. σελ. 17. Θεόδωρος Κρητικός, *Η πρόσληψη της επιστημονικής σκέψης στην Ελλάδα...* 1995, ο.π. σελ. 4-23. Δελτίο ΛΜΕ, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1934, σελ. 80. Βλ. επίσης αναλυτική σημείωση στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ, σελ. 331.

Χημικού⁸³, ταυτόχρονα ως υποβάθμιση του μαθήματος των Μαθηματικών στα σχολεία,⁸⁴ μέχρι και ως διαπίστωση για την έλλειψη ανάλογου προσωπικού στη Μ.Ε. ως το 1964⁸⁵. Ανιχνεύεται επίσης έμμεσα στις λιγοστές ώρες διδασκαλίας των θετικών μαθημάτων στα αναλυτικά προγράμματα της περιόδου⁸⁶ και έχει άμεση σχέση με τον κλασικιστικό προσανατολισμό, ο οποίος αποτελεί και το μείζον χαρακτηριστικό γνώρισμα της ελληνικής εκπαίδευσης από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους μέχρι σήμερα.

Ενα σημαντικό βήμα για την ισότιμη αναγνώριση των αποφοίτων της ΦΜΣ στα σχολεία έγινε το 1918, όταν οι ελληνοδιδάσκαλοι, διδάκτορες -όπως ονομάζονταν- των μαθηματικών, φυσικών και φιλολογικών μαθημάτων στα ημιγυμνάσια της εποχής διαβαθμίστηκαν σε

⁸³ Ενωσις Ελλήνων Χημικών: 50 χρόνια ζωής και δράσεως, 7 Ιουλίου 1924 έως 6 Ιουλίου 1974, σελ. 45. Δελτίο ΛΜΕ Αποφάσεις και προτάσεις ψηφισθείσαι υπό της Γενικής Συνελεύσεως, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1930, στο ίδιο Μάρτιος, Απρίλιος 1931 σελ. 330 και 30, καθώς και ο.π. Οκτώβριος 1935. Βλ. επίσης το Νόμο 3272:1955 και αναλυτικά αντίστοιχη σημείωση στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ σελ. 331.

⁸⁴ Ίδρυση Συνδέσμου Μαθηματικών, Δελτίο ΛΜΕ, 1932-1933 σελ. 218. Είχε προηγηθεί σχετικό άρθρο με τον τίτλο: "Το αναλυτικόν πρόγραμμα των Μαθηματικών εις την Μ.Εκπαίδευσιν" από τον πανεπιστημιακό καθηγητή Νείλο Σακελλαρίου, Δελτίο ΛΜΕ, Μάρτιος 1931, σελ. 298. Βλ. επίσης αναλυτική σημείωση στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ σελ. 332.

⁸⁵ Νόμοι και Βασιλικά Διατάγματα των ετών 1918-1919, Δελτίο ΛΜΕ, Μάρτιος, Οκτώβριος, Νοέμβριος, Δεκέμβριος 1951 και Εισηγητική Έκθεσις του Ν.Δ. 4379/1964 "Περί οργανώσεως και διοικήσεως της Γενικής (Στοιχειώδους και Μέσης) Εκπαιδεύσεως", Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, Αθήναι, 1964, σελ. 344-345.

⁸⁶ Δελτίο ΛΜΕ, Δεκέμβριος 1930 και Μάρτιος 1931, σελ. 139 και 298 αντίστοιχα. Βλ. επίσης Δαυίδ Αντωνίου, Τα προγράμματα της Μ.Ε., 1833-1929, Αθήνα, 1987, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς και Δελτίον Φυσικών Επιστημών, Οργανον της Ενώσεως των Φυσικών, Νοέμβριος 1934, σελ. 130-134, Μάρτιος 1936, σελ. 251-253, Απρίλιος-Μάϊος 1936, σελ. 289-293, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1936, σελ. 28-31 και Ιούνιος 1937, σελ. 229-232. Για μια ολοκληρωμένη τέλος παρουσίαση του κλασικιστικού χαρακτήρα των αναλυτικών προγραμμάτων και της ιδεολογίας που τα διέπει: Χαράλαμπος Νούτσος, Προγράμματα Μέσης Εκπαίδευσης και κοινωνικός έλεγχος (1931-1973), Αθήνα, 1979. Βλ. επίσης αντίστοιχη αναλυτική σημείωση στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ, σελ. 332.

δευτεροβάθμιους καθηγητές. Μέχρι τότε μπορούσαν να προαχθούν σε καθηγητές μετά από δεκατετραετή υπηρεσία και ευμενείς εκθέσεις των αρμοδίων επιθεωρητών. Με το πτυχίο της ΦΜΣ, οι πρώτες καθηγήτριες διορίζονταν με βαθμό και μισθό ελληνοδιδασκάλου από το 1916 ως το 1918, αποκλειστικά στα σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης των κοριτσιών⁸⁷. Το 1918 οι πτυχιούχοι γ/βάθμιες ελληνοδιδασκάλοι, μαζί με τις διευθύντριες των Ανωτέρων ή Γυμνασιακών Παρθεναγωγείων και τις διευθύντριες αστικών σχολείων θηλέων, διαβαθμίστηκαν σε β/βάθμιες καθηγήτριες με μισθό 240 δραχμές το μήνα. Ο μισθός αυτός ήταν της κλίμακας των β/βάθμιων αντρών ελληνοδιδασκάλων, οι οποίοι δεν είχαν πτυχίο (290-140 δρχ. το μήνα)⁸⁸.

Καθηγήτριες θετικής κατεύθυνσης αναφέρονται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως για πρώτη φορά το 1917. Πρόκειται για τις Μαρία Κουλούρη⁸⁹ και Μαρία Ζερβού⁹⁰, Μαθηματικούς με βαθμό ελληνοδιδασκάλου, οι οποίες το Σεπτέμβριο του 1917 μετατέθηκαν από το Ανώτερο Παρθεναγωγείο Θεσσαλονίκης στο Ε' ελληνικό σχολείο της Αθήνας. Οι πρώτες λοιπόν καθηγήτριες σ'αυτούς τους κλάδους διορίστηκαν σε σχολεία της Β.Ελλάδας. Μαθηματικοί ήταν επίσης άλλες τρεις καθηγήτριες θετικής κατεύθυνσης που διορίστηκαν από το 1917 ως το 1919, ενώ η πρώτη Φυσικός διορίστηκε το 1920. Ήταν η Ευφημία Σακελλαρίου⁹¹, η οποία τοποθετήθηκε στο Ελισαβέτιο Ανώτερο

⁸⁷ ΦΕΚ, 7.5.1916. Ήταν γ/βάθμιες κι έπαιρναν μισθό 192 δρχ.

⁸⁸ Ο.π., 31.5.1918

⁸⁹ Μαρία Κουλούρη, αγνώστων προσωπικών στοιχείων. Εργάστηκε από το 1917 ως το 1947 σε σχολεία θηλέων, κυρίως της α' βαθμίδας, στην Θεσσαλονίκη, στην Αθήνα, την Μυτιλήνη, την Πάτρα, την Πάρο και τη Σάμο και παραιτήθηκε με το βαθμό της β/βάθμιας.

⁹⁰ Μαρία Ζερβού, επίσης αγνώστων προσωπικών στοιχείων. Εργάστηκε από το 1917 ως το 1939 σε σχολεία θηλέων, κυρίως της α' βαθμίδας, στην Αθήνα, το Βόλο και το Ακταίο. Μετά τον πόλεμο τα ίχνη της χάνονται.

⁹¹ Ευφημία Σακελλαρίου, αγνώστων λοιπών στοιχείων. Εργάστηκε από το 1920 ως το 1954 σε σχολεία θηλέων στα Γιάννενα, στην Πάτρα, στην Αθήνα, στο Ναύπλιο και στον Πειραιά. Παραιτήθηκε με το βαθμό της α/βάθμιας Τμηματάρχη Α'.

Παρθενγωγείο Ιωαννίνων ως β/βάθμια καθηγήτρια με μισθό 475 δραχμές το μήνα. Η πρώτη Χημικός διορίστηκε σε δημόσιο σχολείο το 1930, με τον χαρακτηρισμό επιμελήτρια της Χημείας στο Πρακτικό Λύκειο Αγίου Νικολάου. Ήταν η Ειρήνη Σκουλουδάκη⁹² από την Αθήνα, η μοναδική πτυχιούχος του Χημικού τμήματος που εργάστηκε στη Μέση Εκπαίδευση πριν από τον πόλεμο.

Μια διαρκής κινητικότητα χαρακτηρίζει την αρχή της σταδιοδρομίας αυτών των πρώτων εκπαιδευτικών θετικής κατεύθυνσης, αλλά και μία έντονη ανάμειξη στα κοινά. Οι πρώτες μαθηματικοί Μαρία Ζερβού και Μαρία Κουλούρη μετατέθηκαν το 1917 από τη Θεσσαλονίκη στην Αθήνα "συμφώνως προς το από 20 Ιουνίου 1917 νομοθετικό διάταγμα περί αναστολής πάσης διατάξεως περί μονιμότητας των δημοσίων λειτουργών και το από 6 Ιουλίου ε.ε. όμοιον διάταγμα περί υποβιβασμού, μεταθέσεως κ.λ. των δημοσίων υπαλλήλων". Η Μαρία Κουλούρη που στο διάστημα 1917-1919 είχε μετατεθεί από την Θεσσαλονίκη στην Αθήνα κι από κει στα Χανιά απ'όπου και παραιτήθηκε το 1919, επαναδιορίστηκε το 1920 επί Υπουργίας Ζαΐμη στο Ανώτατο Παρθενγωγείο Μυτιλήνης με βάση το Ν.Δ. "περί επαναφοράς των απολυθέντων δημοσίων υπαλλήλων" για να μετατεθεί 9 μήνες αργότερα στο β'ελληνικό σχολείο της Αθήνας. Ήταν αντιβενιζελική. Το 1921, ανάμεσα στις δυσμενείς μεταθέσεις που έγιναν σε βενιζελικούς εκπαιδευτικούς υπάρχει η μετάθεση από την Αθήνα στα Χανιά⁹³ της Ιωάννας Μανιατάκη, Μαθηματικού, η οποία τα επόμενα χρόνια μαζί με τις πρώτες καθηγήτριες Χημείας Ειρήνη Σκουλουδάκη και Ελένη

⁹² Ειρήνη Σκουλουδάκη. Εργάστηκε για ένα διάστημα πριν απ'τον πόλεμο (1930-1935) και μεταπολεμικά ως το 1973 στο Πρακτικό Λύκειο του Αγίου Νικολάου, στην Ανώτατη Σχολή Οικιακής Οικονομίας στα Χανιά και αργότερα σε γυμνάσια της Αθήνας.

⁹³ ΦΕΚ, 1/1921. Το 1918 είχε μετατεθεί από τα Χανιά στο Α' ελληνικό σχολείο θηλέων στην Αθήνα, στη θέση της Μαρίας Κουλούρη που με τη σειρά της είχε μετατεθεί για "υπηρεσιακούς λόγους" στα Χανιά. Πρέπει να σημειωθεί ότι ενάμιση χρόνο μετά τη δυσμενή επανατοποθέτησή της στα Χανιά το 1921, η Ιωάννα Μανιατάκη παραιτήθηκε. Ακριβώς το ίδιο είχε συμβεί με τη Μαρία Κουλούρη ένα χρόνο μετά την δυσμενή μετάθεσή της στα Χανιά.

Ποταμιάνου⁹⁴ ανέπτυξε έντονη δραστηριότητα στο Σύνδεσμο για τα Δικαιώματα της Γυναίκας. Την ίδια εποχή η Ευφημία Σακελλαρίου, η πρώτη καθηγήτρια Φυσικής, ήταν στο Διοικητικό Συμβούλιο του Συνδέσμου Ελληνίδων Επιστημόνων⁹⁵.

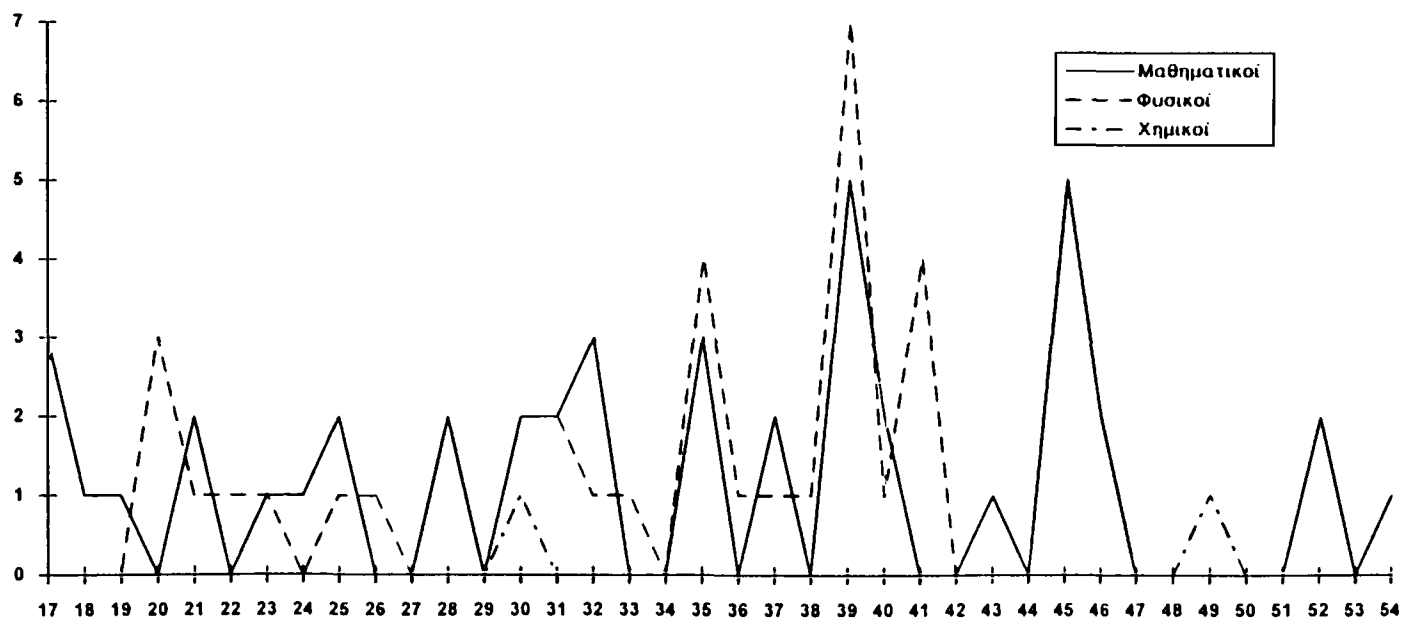
Γενικότερα, οι αλλαγές στην πολιτική κατάσταση, οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις καθώς και οι απολύσεις αντιφρονούντων που τις συνοδεύουν προσφέρουν ένα μακρύ κατάλογο στοιχείων για τα πολιτικά φρονήματα των εκπαιδευτικών της εποχής. Το Σεπτέμβριο του 1925, μετά την επιβολή της δικτατορίας του Πάγκαλου ανάμεσα στις δυσμενείς μεταθέσεις υπάρχει μετάθεση της Σοφίας Γαλάτη, Μαθηματικού, που είχε διοριστεί πέντε μήνες νωρίτερα. Τέλος, η Ευφροσύνη Οικονομοπούλου, Μαθηματικός, διορισμένη το 1919, απολύθηκε τον Ιούλιο του 1935 μετά από 16 χρόνια υπηρεσία "διανικανότητα περί την εκπλήρωσιν των καθηκόντων", κατά πάσα πιθανότητα όμως για πολιτικούς λόγους.

85 από τις πτυχιούχους της ΦΜΣ της περιόδου 1910-1940 διορίστηκαν καθηγήτριες σε σχολεία της Μέσης Επαίδευσης. Οι διορισμοί αυτοί έγιναν στην πλειοψηφία τους στην προπολεμική περίοδο (1917-1940) και μερικοί μετά τον πόλεμο (1941-1954). Οι γυναίκες αυτές ήταν Μαθηματικοί και Φυσικοί σε ίσα περίπου ποσοστά (43 και 40 αντίστοιχα) και Χημικοί ελάχιστες (μόνο 2). Οι περισσότεροι διορισμοί έγιναν στις περιόδους 1935-1940 (26), 1930-32 (15) και 1945-1946 (13), δηλαδή στη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά, της δεύτερης κυβέρνησης Βενιζέλου και αμέσως μετά τον

⁹⁴ "Ο διωγμός της γυναίκας" Ο Αγώνας της Γυναίκας, Ιανουάριος 1928, ο.π. σελ. 6-7.

⁹⁵ Σύνδεσμος Ελληνίδων Επιστημόνων, Ο Αγώνας της Γυναίκας, Οκτώβριος 1924, σελ. 11. Σημαντική παρουσία επίσης, μαζί με τις γυναίκες πανεπιστημιακούς της εποχής, είχαν στο Δ.Σ. του Συλλόγου των Γυναικών Επιστημόνων, ο οποίος στην Γ' Συνέλευσή του αριθμούσε 140 μέλη, ο.π. Ο Αγώνας της Γυναίκας, Μάιος 1928, σελ. 5.

19. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ. ΕΤΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗ ΦΜΣ
 1910-1940. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΔΙΟΡΙΣΜΩΝ (-) 1917-1954

Λίγες ήταν οι περιπτώσεις εκείνων που διορίστηκαν αμέσως μόλις πήραν το πτυχίο τους (16,66%). Η διάρκεια αδιοριστίας των περισσότερων κυμαίνεται στα 2 με 6 χρόνια, ενώ αρκετές έκαναν να διοριστούν από 6 μέχρι 14 χρόνια! Οι τελευταίοι αυτοί διορισμοί έγιναν κυρίως μετά τον πόλεμο, ο οποίος πρέπει να συνιστά την κυριότερη αιτία καθυστέρησής τους (πιν.20).

20. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ.

ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1910-1940.

ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΑΔΙΟΡΙΣΤΙΑΣ ΚΑΤΑ ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΕΣ.

Ειδικότητα/ διάρκεια αδιοριστίας	Μαθηματικοί	Φυσικοί	Χημικοί	ΣΥΝΟΛΟ
0 (χρόνια)	6	7		13
1	6	5		11
2-6	13	15	2	30
6-10	11	9		20
10-14	2	2		4
ΣΥΝΟΛΟ	38	38	2	78

Ορισμένοι από τους διορισμούς που έγιναν στη διάρκεια της προπολεμικής και της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου επαναλήφθηκαν δεύτερη και τρίτη φορά αργότερα. Η αναλυτική παράθεση των λόγων για τους οποίους έγιναν απολύσεις και αναδιορισμοί μπορούν να εξηγήσουν καλύτερα και την μεγάλη διάρκεια αδιοριστίας του συνόλου των εκπαιδευτικών της περιόδου. Συνολικά, 12 από τις 85 καθηγήτριες που αναγράφονται στον πίνακα επαναδιορίστηκαν αργότερα. Υπήρξαν προσωρινοί διορισμοί που έγιναν το 1939 κατά το άρθρο του Α.Ν. 1145/1937 "περί επιβολής εισφοράς εις τους μαθητάς των σχολείων της Μέσης Εκπαιδύσεως", για να επαναληφθούν ως κανονικοί διορισμοί την ίδια χρονιά ή ένα χρόνο αργότερα. Κάποιοι άλλοι δεύτεροι διορισμοί οφείλονται σε απολύσεις που έγιναν κατά την δεκαετία 1920-1930, επίσημα επειδή καταργήθηκαν τα μονοτάξια διδασκαλεία το 1924, κατά

πάσα πιθανότητα όμως για λόγους πολιτικούς (οι απολυμένες ήταν μέλη του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, άρα ανήκαν πολιτικά στην δημοκρατική παράταξη)⁹⁶. Στη διάρκεια της κατοχής επίσης απολύθηκαν καθηγήτριες α) επειδή ο διορισμός τους έγινε "επί τη βάσει χαριστικών διατάξεων και προ του διορισμού ετέρων πτυχιούχων εχόντων προς τούτο νόμιμον σειράν"⁹⁷, β) επειδή η διορισμένη εργάστηκε σε αστικά σχολεία γεωργικής κατεύθυνσης (1941)⁹⁸ τα οποία αργότερα καταργήθηκαν γ) σύμφωνα με τη Συντακτική Πράξη "περί αναστολής ισοβιότητας και νομικότητας" δι'αυτήν μβίβαστον διαγωγήν και μη πιστήν εκπλήρωσιν των υπηρεσιακών αυτών καθηκόντων"⁹⁹. Τέλος, στη διάρκεια του εμφυλίου, "απολύεται μη δικαιουμένη να διοριστεί επί μία ζετία είς ουδεμία έμμισθο θέση των εν άρθρω 1 του ψηφίσματος υπηρεσιών είτε ως μόνιμος είτε ως έκτακτος πάσης φύσεως" μία φυσικός καθηγήτρια της οποίας η απόλυση ανακλήθηκε το 1951 "ως ουδέποτε εκδοθείσα, του χρόνου απολύσεως λογιζομένου ως πραγματικής υπηρεσίας δια πάσαν περίπτωσιν πλην της απολήψεως αποδοχών"¹⁰⁰.

59 από τις 85 πτυχιούχους της ΦΜΣ της περιόδου 1910-1940 διορίστηκαν πριν από τον πόλεμο και 23 μετά (1941-1954). Οι περισσότεροι διορισμοί της προπολεμικής περιόδου έγιναν κατά σειρά σε σχολεία της Πελοποννήσου (37,28%), της Μακεδονίας (18,64%), των νησιών του Αιγαίου (11,88%), περίπου το 1/10 απ'αυτούς σε σχολεία της Αθήνας, ενώ κανείς διορισμός δεν έγινε στα Ιόνια νησιά και στη Θράκη. 3 συνολικά καθηγήτριες θετικής κατεύθυνσης πρωτοδιορίστηκαν σε σχολεία του εξωτερικού (Κύπρος, Αίγυπτος και Κωνσταντινούπολη).

⁹⁶ Βλ. ΦΕΚ 1/1921 για την παραίτηση της Ιωάννας Μανιατάκη και ΦΕΚ 2/1924 για τις απολύσεις της Θηρεσίας Σερβετά και Χρυσούλας Τσιρμπέα. Η τελευταία επαναδιορίστηκε για να παραιτηθεί ξανά το 1927 (ΦΕΚ, 4/1924).

⁹⁷ ΦΕΚ, 4/1942

⁹⁸ ΦΕΚ, 11/1941

⁹⁹ ΦΕΚ, 7/1947

¹⁰⁰ ΦΕΚ, 4/1951

Με δεδομένη τη δυσκολία μεταφοράς που θα αντιμετώπισαν λόγω έλλειψης των κατάλληλων μεταφορικών μέσων την εποχή εκείνη, η αναλυτική κατάσταση των τόπων πρώτου διορισμού δίνει μια εικόνα των χιλιομετρικών αποστάσεων που έπρεπε να καλύψουν οι γυναίκες αυτές για να βρεθούν στον πρώτο τόπο εργασίας τους (πιν.21).

21. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ
ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1910-1940
ΤΟΠΟΙ ΔΙΟΡΙΣΜΟΥ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ

Καθηματικοί	Φυσικοί	Χημικοί
Πελοπόννησος		
Πάτρα (3) Πύργος (3) Καλαμάτα (3) Κυπαρισσία Πύργος Αμαλιάδα Κατελλάνοι	Πύργος (2) Τρόπαια (2) Αίγιο Καλαμάτα Κάτω Φυγαλεία Ηλείας Γύθειο Βερίσια Μεσσηνίας	
Μακεδονία		
Θεσ/νίκη(2) Γιαννίτσα Φλώρινα	Θεσ/νίκη (2) Καβάλα Σέρρες Αετός Γιαννιτών Κιλκίς	Θεσ/νίκη
Νησιά του Αιγαίου		
Μήλος Θήρα Χυτιλήνη	Ρόδος Σπέτσες Σέριφος Χυτιλήνη	
Αττική		
Αθήνα (2)	Αθήνα (3)	
Κρήτη		
Ιανία (2) Ρέθυμνο	Ιανία	Αγ. Νικόλαος Ιανίων
Θεσσαλία		
Βόλος Αγ. Νικόλαος Ηλείας	Λάρισα	
Στερεά		
Σουσαση Λαμίας	Λιδηφός	

Η μεγάλη καθυστέρηση που υπήρχε στους διορισμούς εκείνη την περίοδο δεν εμπόδισε την συντριπτική πλειοψηφία των καθηγητριών της περιόδου να εξαντλήσουν και σε ορισμένες περιπτώσεις να υπερβούν τον συντάξιμο χρόνο υπηρεσίας τους στη Μέση Εκπαίδευση. Ένα μεγάλο ποσοστό (68,23%) είχαν συμπληρώσει 25 έως 40 χρόνια υπηρεσίας (21,17%, 25,88% και 21,17 % στις κλίμακες των 25-30, 30-35 και 35-40 χρόνων υπηρεσίας αντίστοιχα). (πιν.22). Εντύπωση επίσης προκαλεί το γεγονός ότι οι Φυσικοί εγκατέλειπαν κάπως νωρίτερα από τις Μαθηματικούς και λίγες απ'αυτές είχαν ξεπεράσει το ανώτατο όριο συντάξιμης υπηρεσίας (στην κλίμακα των 35-40 χρόνων υπηρεσίας βρίσκεται το 30,23% των Μαθηματικών και μόλις το 12,5% των Φυσικών).

22. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ

ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1910-1940.

ΧΡΟΝΙΑ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΣΤΗ ΜΕΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ.

Ειδικότητα/ χρόνια υπηρεσίας	Μαθηματικοί	Φυσικοί	Χημικοί	ΣΥΝΟΛΟ
1-5	4	3	-	7
5-10	1	-	-	1
10-15	3	3	-	6
15-20	3	1	-	4
20-25	2	7	-	9
25-30	6	11	1	18
30-35	11	10	1	22
35-40	13	5	-	18
ΣΥΝΟΛΟ	43	40	2	85

Σε ελάχιστες περιπτώσεις (μόνο 3) γνωρίζουμε ακριβώς τους λόγους των λιγοστών χρόνων υπηρεσίας. Πρόκειται για δύο οριστικές απολύσεις που έγιναν η μια μετά το κίνημα του '35¹⁰¹ και η άλλη στη διάρκεια του εμφύλιου το 1948 για πολιτικούς λόγους¹⁰², ενώ μία τρίτη αποχώρηση έγινε στα έξη (6) χρόνια υπηρεσίας επειδή η καθηγήτρια διορίστηκε τμηματάρχη στην Εθνική Τράπεζα¹⁰³. Ο πόλεμος και οι περιπέτειες του πρέπει επίσης να έπαιξαν ρόλο στις πρόωρες αποχωρήσεις, καθώς ένα ποσοστό γύρω στο 4% των καθηγητριών της περιόδου σταμάτησαν να εργάζονται κυρίως με την έναρξη και κατά τη διάρκειά του και τα ίχνη τους χάθηκαν μετά.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο αριθμός των μεταθέσεων που πήραν στη διάρκεια των χρόνων υπηρεσίας τους αυτές οι καθηγήτριες. Σύμφωνα με τις αντίστοιχες δημοσιεύσεις της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως, οι περισσότερες (71,76%) μετακινήθηκαν από τρεις (3) μέχρι οχτώ (8) φορές. Με δεδομένο ότι ο χρόνος υπηρεσίας των περισσότερων απ'αυτές κυμαίνεται στα 25 με 40 χρόνια, μπορούμε -διακινδυνεύοντας τη χρήση του μέσου όρου- να πούμε ότι η πλειοψηφία πήρε πέντε (5) με έξη (6) μεταθέσεις στο διάστημα αυτό. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι ο διορισμός ή επαναδιορισμός συνιστά επίσης μετακίνηση, άρα ο αριθμός των μετακινήσεων αυξάνει στις έξη (6) με επτά (7) φορές, καθώς επίσης ότι στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως δεν αναφέρονται καθόλου οι αποσπάσεις, ο αριθμός των οποίων όπως προκύπτει από τις προφορικές συνεντεύξεις, σε ορισμένες περιπτώσεις ξεπερνά τον αριθμό των μεταθέσεων! Τέλος, μόνο ένα ποσοστό 21,17% επί του

¹⁰¹: Βλ. σελ.62

¹⁰² Εύχαρις Καπασακάλη, γεννημένη το 1910 στην Τραπεζούντα του Πόντου. Τελείωσε το Β' Γυμνάσιο θηλέων Αθηνών το 1926 και την ίδια χρονιά μπήκε στη Μαθηματική Σχολή απ'όπου αποφοίτησε το 1933. Την περίοδο 1930-31 είχε τιμωρηθεί με αποβολή από τη σχολή για συμμετοχή στην φοιτητική απεργία του 1930. Το 1940 διορίστηκε στον Πύργο, αργότερα στον Πειραιά και στο Αίγιο και το 1948 απολύθηκε οριστικά για πολιτικούς λόγους.

¹⁰³ Ελένη Γεννηματά, Μαθηματικός, αγνώστων λοιπών στοιχείων. Εργάστηκε από το 1917 ως το 1923 στο 3ο ελληνικό σχολείο Αθηνών.

συνόλου δεν μετακινήθηκαν καθόλου στη διάρκεια του χρόνου υπηρεσίας ή μετακινήθηκαν μία (1) έως δύο (2) φορές. Οι περισσότερες απ'αυτές είχαν πολύ λίγα χρόνια υπηρεσίας (πιν.23).

23. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ

ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1910-1940.

ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ-ΜΕΤΑΘΕΣΕΙΣ ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ.

α. ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΩΝ-ΜΕΤΑΘΕΣΕΩΝ

Ειδικότητα/ αριθμός μετακινήσεων	Μαθηματικοί	Φυσικοί	Χημικοί	ΣΥΝΟΛΟ
0	5	3	-	8
1	3	2	-	5
2	1	4	-	5
3	7	6	1	14
4	5	6	1	12
5	6	6	-	12
6	5	6	-	11
7	2	4	-	6
8	6	-	-	6
9	2	-	-	2
10	1	2	-	3
11	-	1	-	1
ΣΥΝΟΛΟ	43	40	2	85

Κάθε πόσα χρόνια γίνονταν αυτές οι μετακινήσεις- μεταθέσεις; Παραπάνω από τις μισές (54,45%) γίνονταν κάθε ένα (1)¹⁰⁴, κάθε δύο (2)¹⁰⁵ και κάθε τρία (3)¹⁰⁶ χρόνια, ενώ ένα ποσοστό 6,54% έγιναν προτού κλείσει χρόνο σ'έναν ορισμένο τόπο (πιν.24).

¹⁰⁴ Ποσοστό 24,86%

¹⁰⁵ Ποσοστό 15,70%

¹⁰⁶ Ποσοστό 13,87%

24. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ. ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1910-1940. ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ-ΜΕΤΑΘΕΣΕΙΣ ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ.
β. ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΩΝ-ΜΕΤΑΘΕΣΕΩΝ

Ειδικότητα/ συχνότητα	Μαθηματικοί	Φυσικοί	Χημικοί	Σύνολο
μέσα σε ένα (1) χρόνο	14	11	-	25
κάθε ένα (1) χρόνο	43	50	2	95
κάθε δύο (2) χρόνια	36	24	-	60
κάθε τρία (3) χρόνια	30	22	1	53
κάθε τέσσερα (4) χρόνια	14	15	2	32
κάθε πέντε (5) χρόνια	14	13	1	28
κάθε έξη (6) χρόνια	12	13	-	25
κάθε επτά (7) χρόνια	11	8	-	19
κάθε οκτώ (8) χρόνια	5	3	-	9
κάθε εννιά (9) χρόνια	3	4	-	7
κάθε δέκα (10) χρόνια	6	2	-	8
κάθε έντεκα (11) έως είκοσι (20) χρόνια	3	10	1	17
κάθε είκοσιένα (21) έως τριάντα (30) χρόνια	4	2	-	6
ΣΥΝΟΛΟ	198	177	7	382

Τα γενικά ποσοστά για τη συχνότητα των μετακινήσεων-μεταθέσεων ισχύουν και για τις επί μέρους ειδικότητες. Η μόνη αισθητή διαφορά εμφανίζεται στην περίπτωση των Φυσικών. Αυτές, πιο συχνά από τις υπόλοιπες, μετακινούνταν-μετατίθενταν κάθε ένα (1) χρόνο.

Οι λόγοι για τους οποίους έγιναν αυτές οι μετακινήσεις είναι μόλις κατά 52% γνωστοί. Οι περισσότερες έγιναν για λόγους υπηρεσιακούς (28,21%) ή συνοδεύτηκαν από προαγωγή στην κλίμακα της ιεραρχίας (30,19%), η οποία, σύμφωνα με τις προφορικές συνεντεύξεις, δεν ήταν πάντοτε επιθυμητή, ιδίως όταν συνεπαγόταν

μετακίνηση που δεν είχε επιλέξει η ίδια η καθηγήτρια. Αρκετές μετακινήσεις (36,13%) έγιναν με αίτηση των ίδιων των γυναικών. Ακολουθούν σε πολύ μικρά ποσοστά οι λόγοι υγείας και οι πολιτικοί λόγοι (πιν. 25).

25. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ. ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1910-1940. ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ-ΜΕΤΑΘΕΣΕΙΣ ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ.
γ. ΛΟΓΟΙ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΩΝ-ΜΕΤΑΘΕΣΕΩΝ

Λόγοι μετακινήσεων	Αριθμός μετακινήσεων
τη αιτήσει	73
λόγοι υγείας	4
προαγωγή	61
υπηρεσιακοί λόγοι	11
ανάκληση προαγωγής	8
αμοιβαία μετάθεση	6
πλήρωση κενής θέσης	1
κατάργηση σχολείου	9
αλλαγή σχολείου στην ίδια πόλη	17
υπεραριθμία	5
μετακίνηση από σχολείο του εξωτερικού	3
πολιτικοί λόγοι	4
ΣΥΝΟΛΟ	202

Σύμφωνα με τους πίνακες των τόπων διορισμού και μεταθέσεων (βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ), οι τόποι όπου υπηρέτησαν στη διάρκεια της υπηρεσίας τους οι περισσότερες καθηγήτριες ήταν μικρές και μεγάλες πόλεις της επαρχίας (54,42)¹⁰⁷. Οι υπόλοιποι βρίσκονται στην περιοχή της πρωτεύουσας. Παρά το γεγονός ότι οι μετακινήσεις που έγιναν από την επαρχία προς την περιοχή της πρωτεύουσας (24,08%) ξεπερνούσαν εκείνες που έγιναν από την περιοχή πρωτεύουσας προς την επαρχία (11,51%), τα μεγαλύτερα ποσοστά μετακινήσεων έγιναν στην επαρχία (35,07%) και μέσα στην περιοχή της πρωτεύουσας (28,79) (πιν. 26).

¹⁰⁷ Συμπεριλαμβάνεται και η Θεσ/νίκη

26. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ. ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1910-1940. ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ-ΜΕΤΑΘΕΣΕΙΣ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ.
δ. ΤΟΠΟΙ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΩΝ ΜΕΤΑΘΕΣΕΩΝ

Ειδικότητα/τόποι	Μαθηματικοί	Φυσικοί	Χημικοί	Σύνολο
επαρχία-περιοχή πρωτεύουσας	44	45	2	91
περιοχή πρωτεύουσας-επαρχία	19	25	-	44
επαρχία-επαρχία	75	54	5	134
περιοχή πρωτεύουσας-περιοχή πρωτεύουσας	59	51	-	110
εξωτερικό-Ελλάδα	1	2	-	3
ΣΥΝΟΛΟ	198	177	7	372

Τα σχολεία στα οποία κατά καιρούς εργάστηκαν οι καθηγήτριες θετικής κατεύθυνσης της περιόδου που εξετάζουμε εδώ σκιαγραφούν μια πλήρη εικόνα των τύπων σχολείου που υπήρχαν στην Ελληνική Μέση Εκπαίδευση από την προπολεμική περίοδο μέχρι σήμερα. Σε γενικές γραμμές δίδαξαν σε μεικτά σχολεία, σχολεία θηλέων και σχολεία αρρένων, όλων των βαθμίδων της Μέσης Εκπαίδευσης. Στη διάρκεια της προπολεμικής περιόδου και κατά χρονολογική σειρά ύπαρξης ή ίδρυσης των διάφορων τύπων σχολείων, δίδαξαν:

- σε Γυμνασιακά Παρθεναγωγεία (στη Θεσ/νίκη, στη Μυτιλήνη, στα Χανιά, στο Ρέθυμνο, στο Βόλο, στη Βέρροια, στην Καβάλα και στην Ελισαβέτιο Ιωαννίνων).
- σε ελληνικά και αστικά σχολεία θηλέων και αρρένων.
- σε διδασκαλεία θηλέων (στις Σέρρες, στο Ηράκλειο, στη Θεσ/νίκη, στην Πάτρα και τη Λάρισα).
- σε διάφορες από τις Εμπορικές Σχολές που υπήρχαν τότε (στην Αθήνα, στη Θεσ/νίκη, στη Καλαμάτα και την Κέρκυρα).
- σε Γυμνάσια, κυρίως θηλέων και σε ελάχιστα αρρένων.
- σε μεικτά Γυμνάσια.
- σε κάποια πρακτικά Λύκεια.
- σε Ιερατικές σχολές (Άρτα).

-για ένα μεγάλο διάστημα στην αρχή της σταδιοδρομίας τους σε σχολεία του εξωτερικού (Κύπρος¹⁰⁸, Κων/πόλη¹⁰⁹, Αίγυπτος¹¹⁰).

- και προς το τέλος της προπολεμικής περιόδου σε προγυμνάσια και ημιγυμνάσια.

Τις ίδιες αυτές εκπαιδευτικούς από τον πόλεμο και μετά τις βρίσκουμε:

- σε μεικτά Γυμνάσια, ορισμένα από τα οποία ήταν Οικονομικά.
- σε Γυμνάσια, κυρίως θηλέων.
- σε Γυμνάσια αρρένων, ελάχιστα από τα οποία ήταν πρότυπα (Βαρβάκειος Σχολή, Ευαγγελική Σχολή Νέα Σμύρνης, Ιωνίδειος του Πειραιά).
- σε αστικά σχολεία γεωργικής κατεύθυνσης αμέσως μετά το 1940.
- σε Εμπορικές Σχολές (στο Μαρκόπουλο, στη Νίκαια, στην Αθήνα, στο Αργοστόλι και κυρίως στη Θεσσαλονίκη).
- στο Διδασκαλείο Νηπιαγωγών Καλλιθέας.
- στην Ανωτάτη Σχολή Οικιακής Οικονομίας Χανίων "Αριάδνη".
- και το 1965 σε μερικά από τα Λύκεια που ιδρύθηκαν για μικρό χρονικό διάστημα τότε (πιν. 27).

¹⁰⁸ Καλλιόπη Καραγεωργιάδου, γεννημένη στη Λευκωσία το 1908. Τέλειωσε το Παγκύπριο Γυμνάσιο το 1926 και την ίδια χρονιά μπόηκε στο Μαθηματικό απ'όπου αποφοίτησε το 1931. Από το 1940 ως το 1954 εργάστηκε στο Παγκύπριο Γυμνάσιο Λευκωσίας και το 1955 μετατέθηκε στην Κρήτη όπου υπηρέτησε ως το τέλος της σταδιοδρομίας της.

¹⁰⁹ Φαίδρα Νεφτιτζή, γεννημένη στην Καισάρεια το 1908. Τέλειωσε το Ζάππειο Παρθεναγωγείο Κων/πόλεως το 1925 και πήρε πτυχίο Φυσικού το 1931. Το διάστημα 1938-1958 εργάστηκε στο Ζάππειο Παρθεναγωγείο Κων/πόλεως και έφτασε εκεί ως το βαθμό του βοηθού Γυμνασιάρχη.

¹¹⁰ Γεωργία Μεταξά, γεννημένη στη Νοβορωσίσκη (!). Μπόηκε στο Φυσικό τμήμα το 1929 και πήρε πτυχίο το 1934. Το διάστημα 1935-1945 εργάστηκε στην Αίγυπτο και από το 1945 ως το 1967 σε σχολεία της Ελλάδας.

27. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ. ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1910-1940. ΤΥΠΟΣ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΟΠΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΚΑΝ ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ.

χρονική περίοδος/ τύπος σχολείου-ειδικ.	Πριν τον πόλεμο				Μετά τον πόλεμο				Σύνολο
μεικτά σχολεία	ΜΑΘ.	ΦΥΣ.	ΙΧΗ.	ΣΥΝ.	ΜΑΘ.	ΦΥΣ.	ΙΧΗ.	ΣΥΝ.	
Μεικτά γυμνάσια	27	10	-	37	40	30	-	90	127
Οικονομικά γυμνάσια					1	2	-	3	4
Ημιγυμνάσια	9	7	-	16					16
Προγυμνάσια	2	-	-	2					2
σχολεία θηλέων*									
Αστικά σχολεία	5	4	-	9	1	5	-	6	15
Ελληνικά σχολεία	3	24	-	27					27
Πρακτικά λύκεια	3	-	1	4					4
Λύκεια					6	11	-	17	17
Εμπορικές σχολές	3	3	-	6	3	5	1	9	15
Σχολεία εξωτερικού	3	-	-	3					3
σχολεία θηλέων									
Παρθεναγωγεία	6	3	-	9					9
Γυμνάσια θηλέων	46	32	-	78	51	66	2	119	197
Φιλεκαπαιδευτική	2	-	-	2	3	-	-	3	5
Διδασκαλεία θηλέων	4	2	-	6	1	-	-	1	7
Σχολές Οικιακής Οικονομίας					-	-	1	1	1
σχολεία αρρένων									
Γυμνάσια αρρένων	4	-	-	4	14	12	2	28	32
Πρότυπα αρρένων					3	-	-	3	3
Ιερατικές σχολές	1	-	-	1					1
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	118	85	1	204	123	151	6	280	483

* Τα μισά από τα σχολεία αυτής της κατηγορίας ήταν θηλέων

Τα περισσότερα από τα σχολεία στα οποία εργάστηκαν κατά την προπολεμική περίοδο ήταν θηλέων (56,37%) και μεικτά (26,96%) ενώ η αντίστοιχη αναλογία των σχολείων στα οποία εργάστηκαν μετά τον πόλεμο είναι 44,28% θηλέων και 33,50% μεικτά. Ελάχιστες εργάστηκαν σε σχολεία αρρένων πριν τον πόλεμο, ενώ μετά τον πόλεμο δίδαξαν σε 11,06% απ'αυτά, καθώς και σε πρότυπα αρρένων. Στην αρχή της σταδιοδρομίας τους δίδαξαν σε σχολεία της πρώτης βαθμίδας (ημιγυμνάσια, προγυμνάσια, αστικά, ελληνικά σχολεία και παρθεναγωγεία). Παρότι δεν διαθέτουμε ακριβή στοιχεία, αν συγκρίνουμε τα κατά καιρούς ποσοστά τοποθέτησης τους στις δυο βαθμίδες της Μέσης Εκπαίδευσης, μπορούμε να βεβαιώτητα να συμπεράνουμε ότι τοποθετούνται κυρίως στις κατώτερες βαθμίδες ή κατ'αντιστοιχία στις μικρότερες τάξεις του Γυμνασίου. Είναι χαρακτηριστικό ότι, όταν το 1965 ιδρύθηκαν τα πρώτα Λύκεια, μόνο 17 από τις καθηγήτριες της περιόδου τοποθετήθηκαν σ'αυτά (πιν.27).

Στη βαθμολογική και μισθολογική εξέλιξη των εκπαιδευτικών σ'όλη τη διάρκεια του 20ου αιώνα διακρίνουμε σε γενικές γραμμές τις εξής κατά σειρά διαβαθμίσεις: γ/βάθμιος, β/βάθμιος, α/βάθμιος και στην ανώτερη κλίμακα: βοηθός γυμνασιάρχη-διευθυντής β'. γυμνασιάρχης και λυκειάρχης. Επειδή η σταδιοδρομία των γυναικών εκπαιδευτικών που πήραν πτυχίο κατά την προπολεμική περίοδο απλώνεται χρονολογικά μέχρι το τέλος της 8ης δεκαετίας του αιώνα μας (1979), μέσα από τις προαγωγές που πήραν και τους διάφορους χαρακτηρισμούς που τις συνοδεύουν διαγράφεται με λεπτομέρειες η ιστορία της βαθμολογικής εξέλιξης του συνόλου των εκπαιδευτικών Μέσης με όλες τις σχετικές αλλαγές που κατά καιρούς σημειώθηκαν σ'αυτήν.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί στην εισαγωγή του κεφαλαίου, οι πρώτες εκπαιδευτικοί σε κλάδους θετικής κατεύθυνσης διορίστηκαν ως γ/βάθμιες ελληνοδιδάσκαλοι (1917-1920). Αργότερα διορίζονταν ως β/βάθμιες, βαθμός που συνοδεύτηκε κατά καιρούς από διάφορους χαρακτηρισμούς: β/βάθμιες εισηγήτριες (1925-1947), β/βάθμιες γραμματείς α' (1937-1946) και κατά καιρούς απλώς β/βάθμιες. Το 1939

διορίστηκαν για πρώτη φορά προσωρινές αναπληρώτριες, οι οποίες επαναδιορίστηκαν με κανονικό διορισμό ένα χρόνο αργότερα με το βαθμό της β/βάθμιας γραμματέα α'. Μετά από λίγα ή πολλά χρόνια υπηρεσίας οι β/βάθμιες προάγονταν σε α/βάθμιες, βαθμό που περιλαμβάνει κατά σειρά τους χαρακτηρισμούς τμηματάρχης β' και τμηματάρχης α'. Τέλος στην ανώτερη κλίμακα της ιεραρχίας (βοηθός γυμνασιάρχη, γυμνασιάρχη και λυκειάρχης) οι χαρακτηρισμοί έμειναν αναλλοίωτοι, εκτός από την περίοδο 1954-1970 κατά την οποία η βοηθός γυμνασιάρχη ονομάζεται και διευθυντής β' και η γυμνασιάρχης διευθύντρια α'.

Το μεγαλύτερο συγκριτικά ποσοστό των εκπαιδευτικών θετικής κατεύθυνσης της περιόδου που εξετάζεται εδώ, έφτασαν μέχρι το βαθμό του βοηθού γυμνασιάρχη (38,82%) και του γυμνασιάρχη (22,35%) (πιν.28). Ένα 10,58% τελείωσαν την σταδιοδρομία τους με το βαθμό του τμηματάρχη α', ενώ λίγες (7,58%) έγιναν λυκειάρχες¹¹¹, έφτασαν δηλαδή στο βαθμό που ήταν ιεραρχικά και από άποψη κύρους ο ανώτατος στην εκπαιδευτική ιεραρχία (πιν. 28).

28. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ. ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1910-1940. ΠΡΟΑΓΩΓΕΣ-ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ.

Βαθμοί/ειδικότητες	Μαθηματικοί	Φυσικοί	Χημικοί	ΣΥΝΟΛΟ
προσωρινή αναπληρώτρια	1	-	-	2
β/βάθμια	7	6	-	12
τμηματάρχης β'	-	3	1	4
τμηματάρχης α'	6	3	-	9
βοηθός γυμνασιάρχη	18	14	1	33
γυμνασιάρχης	8	11	-	19
λυκειάρχης	3	3	-	6
ΣΥΝΟΛΟ	43	40	2	86

¹¹¹ Βλ. αντίστοιχη σημείωση στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ, σελ. 332.

Οι υποβιβασμοί και κυρίως οι ανακλήσεις προαγωγής είναι συνηθισμένο φαινόμενο στη διάρκεια των ετών υπηρεσίας των εκπαιδευτικών της περιόδου. Την περίοδο 1928-1935 (από τμηματάρχες β' σε β/βάθμιας), την περίοδο 1956-1957 (από βοηθοί γυμνασιάρχες σε τμηματάρχες α'), την περίοδο 1960-61 (κυρίως από γυμνασιάρχες σε βοηθούς γυμνασιάρχες) και την περίοδο 1966-67 (από γυμνασιάρχες σε βοηθούς γυμνασιάρχες). Συνολικά ανακλήθηκαν από μία έως δύο φορές οι προαγωγές του 1/3 των εκπαιδευτικών θετικής κατεύθυνσης στη διάρκεια των παραπάνω περιόδων (Βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ). Οι περισσότερες ανακλήσεις προαγωγής έγιναν για λόγους πολιτικούς που δεν αφορούσαν τις ίδιες τις εκπαιδευτικούς.

Οι προαγωγές στους ανώτερους βαθμούς έγιναν κυρίως κατ'αρχαιότητα και παρουσιάζουν σημαντική διαφοροποίηση κατά ειδικότητα. Το 1/3 ωστόσο του συνόλου των προαγωγών στους βαθμούς του βοηθού γυμνασιάρχη και γυμνασιάρχη και όλες οι προαγωγές στο βαθμό του λυκειάρχη έγιναν κατόπιν εκλογής. Αξίζει επιπλέον να σημειωθεί ότι περισσότερες Φυσικοί παρά Μαθηματικοί έφυγαν από την υπηρεσία με το βαθμό του γυμνασιάρχη, παρότι είχαν συγκριτικά λιγότερα χρόνια υπηρεσίας (πιν.28).

29. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ. ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1910-1940. ΧΡΟΝΙΑ ΠΑΡΑΜΟΝΗΣ ΣΤΟΝ ΙΔΙΟ ΒΑΘΜΟ.

Βαθμοί ¹¹²	Χρόνια	Μεγαλύτερο ποσοστό
ελληνοδιδάσκαλος	0-4	1
β/βάθμια εισηγήτρια	1-11	6
β/βάθμια γραμματεύς α'	1-7	4
β/βάθμια	1-16	10
τμηματάρχης β'	0-27	6
τμηματάρχης α'	0-22	14
α/βάθμια	4-13	5,6
Βοηθός γυμνασιάρχη	0-13	8,9
διευθυντής β'	0-15	4
διευθύντρια α'	0-22	22
γυμνασιάρχης	0-8	0
λυκειάρχης	0-3	0

Πάντως η προαγωγή σε κάποιον βαθμό δε σήμαινε υποχρεωτικά και την άσκηση του αντίστοιχου ρόλου. Είναι χαρακτηριστικό ότι όσο ανεβαίνουμε την κλίμακα της ιεραρχίας λιγοστεύουν αισθητά και τα χρόνια υπηρεσίας στους αντίστοιχους βαθμούς (πιν. 29). Άρκετές που έγιναν γυμνασιάρχες και ιδίως λυκειάρχες πήραν τους βαθμούς αυτούς σαν τιμητική διάκριση μερικούς μήνες πριν βγούν στη σύνταξη ή αμέσως μετά.

¹¹² Στην στήλη με τον τίτλο "Βαθμοί" σημειώνονται οι διάφοροι χαρακτηρισμοί βαθμών, ακριβώς όπως κατά καιρούς αναγράφονται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Στη στήλη με τον τίτλο "Χρόνια" σημειώνεται η μικρότερη και μεγαλύτερη διάρκεια παραμονής στον αντίστοιχο βαθμό. Στην στήλη με τον τίτλο μεγαλύτερο ποσοστό, πόσα χρόνια έμειναν στον αντίστοιχο βαθμό οι περισσότερες καθηγήτριες.

1.1.1. Μεταπολεμική περίοδος

Η μεταπολεμική εποχή στην Ελλάδα σηματοδότησε σταδιακές αλλαγές στις αντιλήψεις για το ρόλο των θετικών επιστημών, εξ αιτίας του διαλόγου που αναπτύχθηκε για την ανάγκη τεχνολογικής εξέλιξης, η οποία θεωρήθηκε προϋπόθεση για τον εκσυγχρονισμό της χώρας και την αύξηση της παραγωγικότητας της οικονομίας της. Από την Επιτροπή Παιδείας του 1958 ως την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1964, οι προθέσεις των ιθυνόντων παραχώρησαν ένα μερίδιο αξίας στις θετικές επιστήμες στις διάφορες βαθμίδες της εκπαίδευσης, στην πράξη όμως οι μεταβολές που έγιναν ήταν περιορισμένες έως ελάχιστες,¹¹³ επειδή (α) προσέκρουσαν στη δυσκολία των μικρών ελληνικών βιομηχανικών επιχειρήσεων να απορροφήσουν και να αξιοποιήσουν το δυναμικό των αποφοίτων των θετικών σχολών λόγω της αδυναμίας τους να αντιμετωπίσουν τον διεθνή ανταγωνισμό και (β) αμφισβητήθηκαν έντονα από τους υπέρμαχους της αρχαιογνωσίας και του θεωρητικού προσανατολισμού της ελληνικής εκπαίδευσης και ματαιώθηκαν εξ ολοκλήρου το 1967 με την επιβολή της δικτατορίας.¹¹⁴

Ορισμένα ωστόσο χαρακτηριστικά των μεταρρυθμιστικών προσπαθειών που έγιναν αυτή την περίοδο, όπως η δημιουργία του δικτύου τεχνικής επαγγελματικής εκπαίδευσης και η αύξηση της οριζόντιας και κάθετης κινητικότητας, λειτούργησαν θετικά για τη συνολική αύξηση του αριθμού των σπουδαστών και ειδικότερα για την φοίτησή τους σε σχολές θετικής κατεύθυνσης.¹¹⁵ Η δημοκρατική δομή του εκπαιδευτικού συστήματος που πρότεινε η μεταρρύθμιση του '64

¹¹³ Σήφης Μπουζάκης, *Νεοελληνική εκπαίδευση...*, 1986, ο.π., σελ. 98-99.

¹¹⁴ Ο.π., σελ. 108 και Ανδρέας Καζαμίας, Μιχάλης Κασσωτάκης, *Ελληνική Εκπαίδευση, Προοπτικές ανασυγκρότησης...*, 1995, ο.π., σελ. 277. Την περίοδο 1961-71 ιδιαίτερα, παρατηρείται σημαντική μείωση της απασχόλησης σε σχέση με την προηγούμενη δεκαετία, επειδή παρά την αύξηση της βιομηχανίας οι επενδύσεις στράφηκαν στις βιομηχανίες έντασης κεφαλαίου και λιγότερο έντασης εργασίας. Κ. Κασιμάτη, Γ.Κουμάντος, Γ. Κραβαρίτου, Γ. Παπαδημητρίου, Α.Κ. Παπαχρίστου, Β. Φίλιας, Ζ. Χρονάκη, *Ο Φάκελος της Ισότητας*, 1982, σελ. 13-15.

¹¹⁵ Σήφης Μπουζάκης, *Νεοελληνική εκπαίδευση...*, 1986, ο.π., σελ. 105-106.

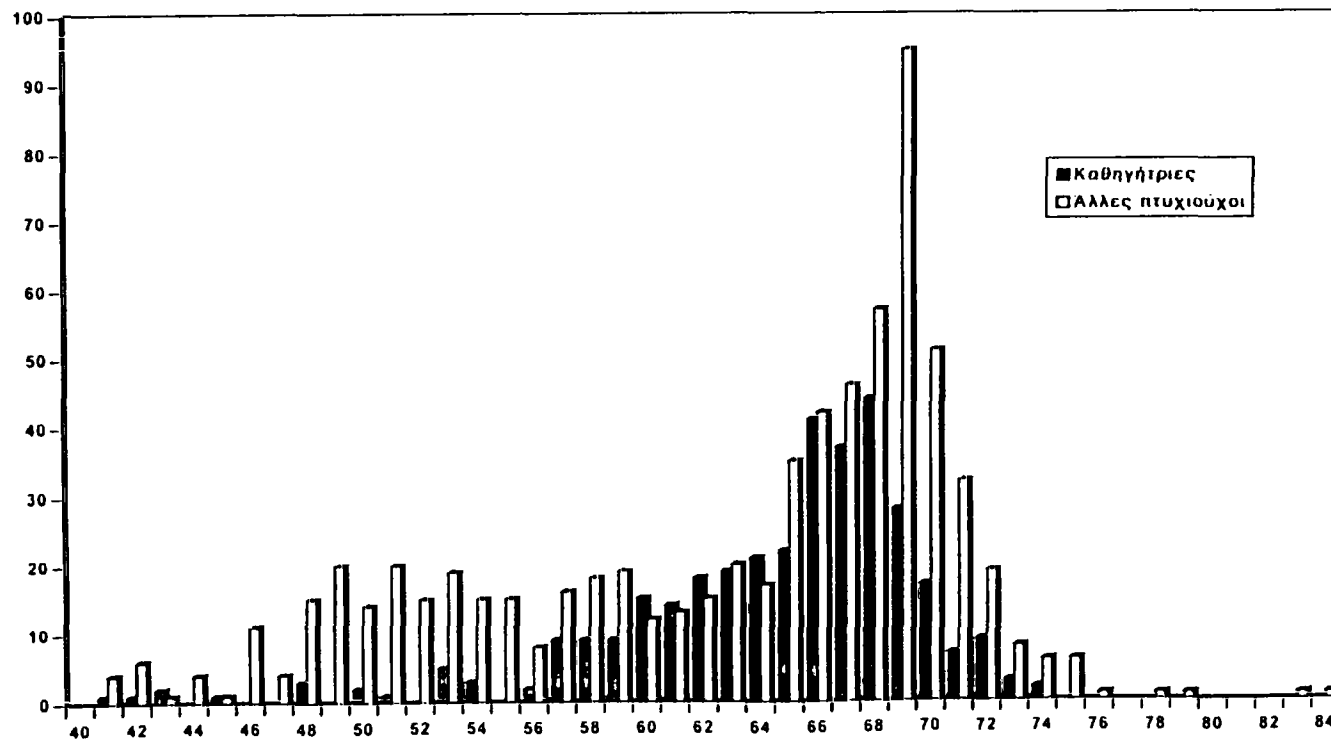
επέτρεψε ανάμεσα στα άλλα και την είσοδο στους σχετικούς κλάδους μεγαλύτερου αριθμού γυναικών από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα.¹¹⁶ Στα πλαίσια της ίδιας μεταρρύθμισης διατυπώθηκε με έμφαση το πρόβλημα του μικρού αριθμού των Μαθηματικών και Φυσικών καθηγητών και των μεγάλων κενών που δημιουργούσε στα Γυμνάσια η έλλειψή τους και η απροθυμία τους να διοριστούν. Στο μεταξύ, εξακολουθούσαν επίσημα να ισχύουν ειδικές και περιοριστικές διατάξεις για τους διορισμούς και τις προαγωγές των αποφοίτων των διαφόρων τμημάτων της ΦΜΣ- ιδίως των Χημικών - στη δημόσια μέση εκπαίδευση και κατά την μεταπολεμική περίοδο.¹¹⁷

Οι γυναίκες πτυχιούχοι της ΦΜΣ Αθήνας που μπήκαν στη σχολή την περίοδο 1940-1965 ήταν 1043 και 346 απ'αυτές (ποσοστό 33,17%) εργάστηκαν στην δημόσια Μέση Εκπαίδευση. Αποφοίτησαν κατά σειρά από το Χημικό, το Μαθηματικό, το Φυσιολογικό και πολύ λιγότερες από το Φυσικό τμήμα. Όσες εργάστηκαν στη Μέση Εκπαίδευση ήταν σε μεγάλα ποσοστά απόφοιτοι του Μαθηματικού και Φυσιολογικού τμήματος, λιγότερες του Φυσικού και ελάχιστες από το Χημικό τμήμα. Άρκετές από τις πτυχιούχους πήραν το πτυχίο τους πολύ αργότερα από τη χρονιά εισαγωγής τους στη σχολή, αφού ο χρόνος λήψης του διπλώματός τους απλώνεται συνολικά ως το 1984 (πιν. 30 και 30Ι).

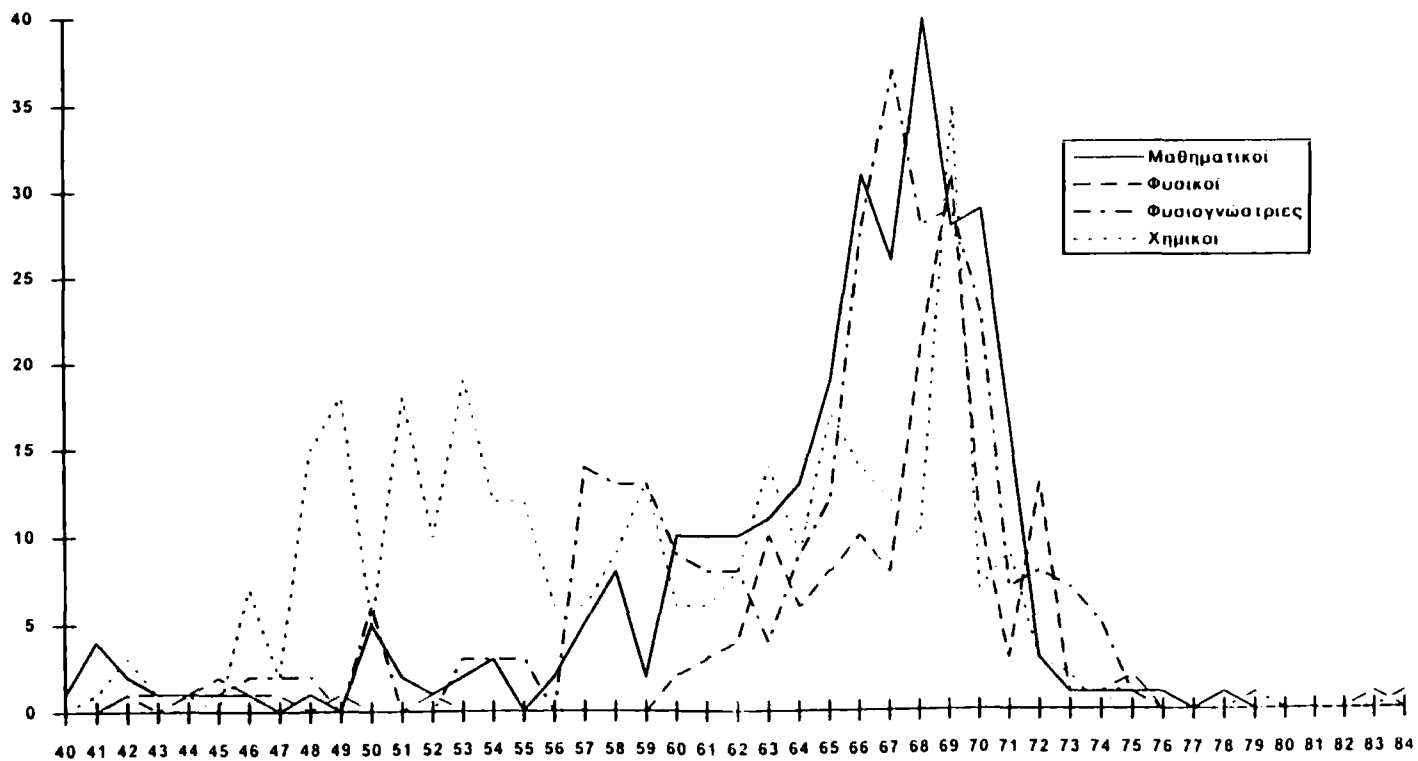
¹¹⁶ Παράλληλα, τη δεκαετία 1951-61 υπήρξε αλματώδης αύξηση του ποσοστού των οικονομικά ενεργών γυναικών (από 16% το 1951 στο 33% το 1961), η οποία μειώθηκε στο 24% τη δεκαετία 1961-71, παρέμεινε ωστόσο συνολικά πολύ μεγάλη. Την ίδια περίοδο (1960-70) σημειώθηκε μεγάλη διόγκωση της συμμετοχής και των δύο φύλων στο τριτογενή τομέα, ενώ αυξήθηκαν κατά 6% οι γυναίκες υπάλληλοι και κατά 2% οι γυναίκες επιστήμονες και ελεύθερες επαγγελματίες. Κ. Κασιμάτη, ... *Ο Φάκελος της Ισότητας*, ο.π., σελ. 13-15 και 22.

¹¹⁷ Εισηγητική Έκθεση του Ν.Δ. 4379/1964, "*Περί Οργανώσεως και Διοικήσεως της Γενικής ... Εκπαιδεύσεως*", ο.π. σελ. 344-354 και Ν. 3272:1955, ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ σελ. 332 σημ.(83).

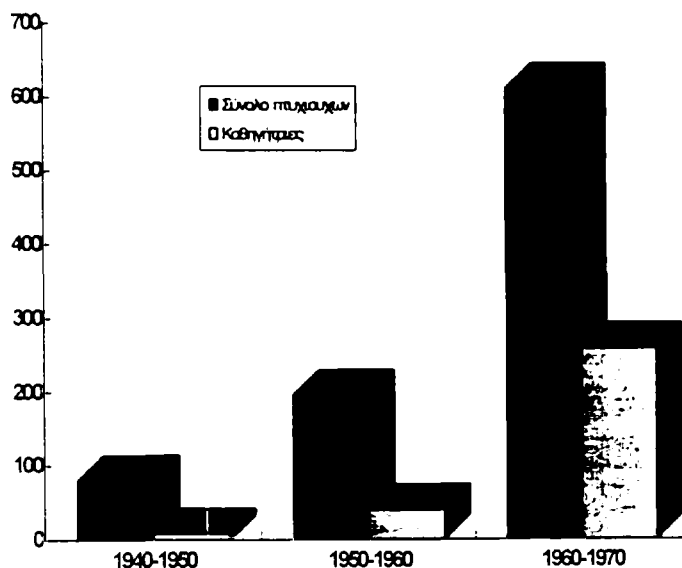
30. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ Φ.Μ.Σ. ΚΑΤΑ ΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ
 (1940-1964) ΚΑΤΑ ΕΙΔΟΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΩΝ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟ ΛΗΨΗΣ ΤΟΥ
 ΔΙΠΛΩΜΑΤΟΣ

301. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΦΜΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ
 (1940-1964) ΚΑΤΑ ΕΙΔΟΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΩΝ, ΧΡΟΝΟ ΛΗΨΗΣ ΤΟΥ
 ΔΙΠΛΩΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΜΗΜΑ ΤΗΣ ΦΜΣ ΠΟΥ ΤΕΛΕΙΩΣΑΝ

Μεγάλη αύξηση παρουσιάζει ο αριθμός των γυναικών πτυχιούχων της περιόδου 1940-1970 κατά δεκαετία. Σύμφωνα με τον πίνακα 31, ο αριθμός των γυναικών πτυχιούχων της περιόδου 1950-60 είναι διπλάσιος από εκείνον της δεκαετίας του πολέμου και περίπου το 1/3 από εκείνον της δεκαετίας 60-70. Οι περισσότερες ανά δεκαετία πτυχιούχοι συναντώνται με τη σειρά το 1949, το 1959 και το 1969. Κι ενώ το συνολικό ποσοστό όσων απασχολήθηκαν στη Μέση Εκπαίδευση είναι μικρό, το ποσοστό τους από δεκαετία σε δεκαετία αυξάνει κατά 500%.

31. Γυναίκες πτυχιούχοι (εκπαιδευτικοί και μη) της ΦΜΣ Αθήνας μετά τον πόλεμο

Μια χρονολογική τομή στο τέλος της έκτης δεκαετίας του αιώνα μας (πανεπιστημιακό έτος 1960-61) δείχνει ότι η Φυσικομαθηματική ήταν από τις πλέον απρόσιτες για τις γυναίκες σχολές. Συγκεκριμένα,

τη χρονιά αυτή οι φοιτήτριες στις πανεπιστημιακές σχολές της Αθήνας ήταν το 28,09% του συνόλου των φοιτητών και οι περισσότερες απ' αυτές φοιτούσαν στην Φιλοσοφική Σχολή, στην Οδοντιατρική και στο Φαρμακευτικό τμήμα. Την ίδια περίοδο τα μικρότερα ποσοστά γυναικών φοιτητριών παρατηρούνται κατά σειρά στη Γεωπονική, στο Πολυτεχνείο και στη Φυσικομαθηματική Σχολή. Οι φοιτήτριες της εποχής επέλεξαν κυρίως θεωρητικές επιστήμες για να σπουδάσουν, εφ' όσον το 58,83% απ' αυτές φοιτούσε σε θεωρητικές σχολές (Φιλοσοφική, Θεολογική και Νομική) (πιν.32).

32. ΦΟΙΤΗΤΕΣ ΣΤΙΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ 1960-61. ΚΑΤΑ ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΣΧΟΛΗ

Σχολή	Σύνολο φοιτητών	Φοιτήτριες	Ποσοστό φοιτητριών %
Φιλοσοφική	1625	1024	63,91
Θεολογική	538	90	16,72
Φυσικομαθηματική	1393	207	14,86
Πολυτεχνείο	1993	224	11,23
Ιατρική	1955	384	19,64
Οδοντιατρική	698	303	44,69
Φαρμακευτικό	302	122	40,39
Γεωπονική	326	21	6,25
Νομική	2388	761	31,86
Σύνολο	11198	3136	28,09

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε., Στατιστική της Εκπαίδευσης κατά το ακαδημαϊκόν έτος 1960-61, Ανώτατη Εκπαίδευσις, Αθήναι, Εθνικός Τυπογραφείον, 1962, σελ. 17-18.

Το μικρό συνολικό ποσοστό των γυναικών φοιτητριών της ΦΜΣ εμφανίζεται διαφορετικά κατανομημένο στα διάφορα τμήματα της Σχολής. Σύμφωνα με τα ανά πενταετία ως το 1970 στατιστικά δεδομένα, το πολυπληθέστερο σε γυναίκες τμήμα ήταν το Χημικό. Ακολουθούσε με μεγάλη διαφορά το Φυσιολογικό και αρκετά μικρότερη το Μαθηματικό

και το Φυσικό τμήμα (πιν. 33). Το τμήμα Ραδιοηλεκτρολογίας, μονοετές μεταπτυχιακό τμήμα της σχολής που προστίθεται στον πίνακα, δίνει επίσης μία εικόνα της συμμετοχής των φοιτητριών σε μεταπτυχιακό επίπεδο (πιν.33).

33. ΟΙ ΦΟΙΤΗΤΡΙΕΣ ΣΤΗ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ. 1955-1970. ΑΝΑ ΠΕΝΤΑΕΤΙΑ ΚΑΙ ΤΜΗΜΑ (% επί του συνόλου των φοιτητών)

Φοιτήτριες ανά 5ετία/ τμήματα	1955-56	1960-61	1965-66	1970-71
Μαθηματικό	8.33	13.38	17.32	18.96
Φυσικό	8.57	9.97	12.66	12.45
Φυσιολογικό	12.35	22.14	26.58	43.35
Χημικό	36	30.7	36.82	26.97
Ραδιοηλεκτρο- λογίας	9.37	9.37	6.06	50.00

- Πηγή: 1) Ε.Σ.Υ.Ε., *Στατιστική της Εκπαίδευσης κατά το ακαδημαϊκόν έτος 1955-56*, Τόμος Δ', *Ανώτατη Εκπαίδευσις*, Αθήναι, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1959, σελ. 3-4.
 2) Ε.Σ.Υ.Ε., *Στατιστική της Εκπαίδευσης κατά το ακαδημαϊκόν έτος 1960-61*, ο.π., 1962, σελ. 21-22.
 3) Ε.Σ.Υ.Ε. *Στατιστική της Εκπαίδευσης κατά το ακαδημαϊκόν έτος 1965-66*, *Ανώτατη Εκπαίδευσις*, Αθήναι, 1968, σελ. 18, 25.
 4) Ε.Σ.Υ.Ε., *Στατιστική της Εκπαίδευσης κατά το σχολ. Έτος 1970 - 71*, *Ανώτατη Εκπαίδευση*, Αθήναι, 1974, σελ. 11.

1.1.1.1. Η προέλευση

Η μεγάλη πλειοψηφία των γυναικών πτυχιούχων της ΦΜΣ που μπήκαν στη σχολή την περίοδο 1940-1964 (ποσοστό 75,97% του συνόλου) γεννήθηκαν με τη σειρά: στην Περιφέρεια Πρωτευούσης (37,74%), στην Πελοπόννησο (13,55%), στην Λοιπή Στερεά και Εύβοια (9,81%), στην Κρήτη (8,75%) και στα Νησιά του Αιγαίου (6,12%). Σε γενικές γραμμές υπερτερούν ανάμεσά τους οι γεννημένες στη Στερεά Ελλάδα και στην Πελοπόννησο (πιν.37).

34. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ (Καθηγήτριες και μη) ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ.
ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1940-1964. ΤΟΠΟΙ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ.

Εκπαιδευτικοί και μη/τόποι καταγωγής	Εκπαιδευτικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	ΣΥΝΟΛΟ
Περιφέρεια πρωτεύουσας	75	313	388
Λοιπή Στερεα ή Εύβοια	53	41	94
Πελοπόννησος	61	66	127
Ηπειρος	13	18	31
Θεσσαλία	19	21	40
Μακεδονία	10	26	36
Θράκη			
Ιόνια Νησιά	24	38	62
Νησιά του Αιγαίου	28	35	63
Κρήτη	40	50	90
Εξωτερικό (Ρωσία-Τουρκία)	14	22	36
Κύπρος	4	57	61
ΣΥΝΟΛΟ	341	687	1028

Τα ποσοστά παραλλάζουν σημαντικά στην περίπτωση των μετέπειτα καθηγητριών. Η μεγάλη πλειοψηφία των γυναικών αυτών γεννήθηκε με τη σειρά: στην Περιφέρεια Πρωτεύουσας (23,52%), στην Πελοπόννησο (17,90%), στη λοιπή Στερεά και Εύβοια (15,54%), στην Κρήτη (11,73%) και στα νησιά του Αιγαίου (8,44%). Στην περίπτωσή τους δηλαδή

υπερτερούν οι γεννημένες έξω από την Περιφέρεια Πρωτευούσης, ενώ οι Κύπριες ανάμεσά τους είναι ελάχιστες¹¹⁸. Αξίζει για λόγους σύγκρισης να σημειωθεί εδώ ότι περίπου οι μισές από τις πτυχιούχους που δεν πήγαν στην εκπαίδευση (ποσοστό 47,16%) γεννήθηκαν στην Περιφέρεια Πρωτευούσης, υπήρξαν δηλαδή από άποψη ευρύτερου μορφωτικού περιβάλλοντος περισσότερο ευνοημένες (πιν. 37) από τις συναδέλφους τους καθηγήτριες.

Οι τόποι καταγωγής διαφοροποιούνται επίσης κατά ειδικότητες. Η πιο εμφανής διαφοροποίηση υπάρχει στην περίπτωση των αποφοίτων του Χημικού, οι μισές από τις οποίες (50,64%) γεννήθηκαν στην Περιφέρεια Πρωτευούσης, καθώς και σ'εκείνη των πτυχιούχων του Μαθηματικού, ανάμεσα στις οποίες υπάρχουν συγκριτικά οι λιγότερες γεννημένες στην Περιφέρεια Πρωτευούσης (30%). Στο Μαθηματικό επίσης τμήμα γράφτηκαν οι μισές από τις Κύπριες πτυχιούχους της περιόδου, κάποιες στο Φυσικό και το Φυσιολογιστικό, ενώ στο Χημικό καμία (πιν.34I).

¹¹⁸ Αναλυτικότερα οι τόποι καταγωγής της πλειονότητας των καθηγητριών της περιόδου είναι οι εξής:

Περιφέρεια Πρωτευούσης: Αθήνα (48), Πειραιάς (15), Λοιπή Αττικής (9) Πελοπόννησος Μεσσηνία (20), Αχαΐα (11), Ηλεία (9), Λακωνία (8), Κορινθία (6), Αρκαδία (4), Αργολίδα (3) Λοιπή Στερεά και Εύβοια Αιτωλοακαρνανία (14), Εύβοια (14), Βοιωτία (12), Φθιώτιδα (11), Φωκίδα (2) Κρήτη Νομός Χανίων (13), Νομός Λασηθίου (11), Νομός Ρεθύμνου (9), Νομός Ηρακλείου (6), Νομός Κισσάμου (1) Νησιά του Αιγαίου Λέσβος (7), Σάμος (4), Χίος (4), Νάξος (3), Ικαρία (2), Θήρα (1), Σύρος (1), Κάλυμνος (I), Κώς (1), Σύμη (1), Αμοργός (1).

Αν εξαιρέσουμε τις γεννημένες στην Αθήνα και τον Πειραιά, οι μισές απ'όσες κατάγονται από την επαρχία γεννήθηκαν σε πρωτεύουσες νομών, ενώ οι υπόλοιπες σε κωμοπόλεις ή μικρά χωριά της επαρχίας. Ενδεικτικά τέλος αναγράφονται οι πόλεις του εξωτερικού στις οποίες γεννήθηκαν οι καθηγήτριες της περιόδου: Αλεξάνδρεια, Κάιρο, Κων/πόλη, Αμισός, Τουρκία, Κισλοβότσου και Σουχούμι Καυκάσου Ρωσίας, Αργυρόκαστρο Βορείου Ηπείρου, Αλβανία.

**341. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ (εκπαιδευτικοί και μη) ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ.
ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1940-1964. ΤΟΠΟΙ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ Κατά
ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΕΣ.**

Τμήματα – Καθηγήτριες και όχι Τόποι καταγωγής	Καθηγήτριες	ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟ λοιπές πτυχιούχοι	Σύνολο	Εκπαιδευτικοί	ΦΥΣΙΚΟ λοιπές πτυχιούχοι	Σύνολο	Εκπαιδευτικοί	ΦΥΣΙΟΓΝΩΣΤΙΚΟ λοιπές πτυχιούχοι	Σύνολο	Εκπαιδευτικοί	ΧΗΜΙΚΟ λοιπές πτυχιούχοι	Σύνολο
Περιφέρεια Πρωτευούσης	37	50	87	12	38	50	23	72	95	3	153	156
Λοιπή Στερεά Και Εύβοια	28	9	37	6	3	9	16	10	26	3	17	20
Πελοπόννησος	24	13	37	9	13	22	27	14	41	1	26	27
Ήπειρος	7	3	10	4	7	11	1	3	4	1	5	6
Θεσσαλία	10	2	12	3	3	6	5	-	5	1	16	17
Μακεδονία Θράκη	6	2	8	1	1	2	3	6	9	-	17	17
Ιόνια νησιά	13	5	18	2	3	5	8	11	19	1	19	20
Νησιά του Αιγαίου	16	7	23	3	2	5	9	12	21	-	14	14
Κρήτη	11	8	19	6	4	10	23	15	38	-	23	23
Εξωτερικό (Ρωσία Τουρκία)	4	5	9	2	6	8	8	3	11	-	8	8
Κύπρος	1	28	30	-	14	14	3	14	17	-	-	-
ΣΥΝΟΛΟ	157	132	289	48	96	142	126	160	286	10	298	308

Τελος, αν στο σύνολο των καθηγητριών της περιόδου υπερτερούν σημαντικά οι γεννημένες έξω από την Περιφέρεια Πρωτεύουσας, δεν ισχύει το ίδιο για τις επί μέρους ειδικότητες. 25% από τις Φυσικούς και το 1/3 των Χημικών είναι γεννημένες στην πρωτεύουσα, ενώ μόνο 23,56% από τις Μαθηματικούς και μόλις 18,10% από τις Φυσιολογίστριες.

Μία απλή σύγκριση των τόπων που γεννήθηκαν¹¹⁹ και των τόπων όπου πήραν Απολυτήριο Γυμνασίου οι πτυχιούχοι της περιόδου θα δείξει ότι ένα μεγάλο ποσοστό μετακινήθηκε από την επαρχία στην Αθήνα και τελείωσαν εκεί τις γυμνασιακές σπουδές τους. Οι μισές περίπου (ποσοστό 47,20%) από τις πτυχιούχους της περιόδου 1940-1964 για τις οποίες διαθέτουμε πλήρη στοιχεία τελείωσαν τις γυμνασιακές σπουδές τους σε τόπο διαφορετικό απ'αυτόν που γεννήθηκαν¹²⁰. Παραπάνω από τις μισές μετακινήσεις έγιναν από την επαρχία στην περιοχή πρωτεύουσας¹²¹ και αρκετές από μικρές επαρχιακές πόλεις σε μεγαλύτερες. Οι πτυχιούχοι που δεν πήγαν στην εκπαίδευση, παρότι γεννήθηκαν κατά πλειοψηφία στην περιοχή πρωτεύουσας, έχουν μεγαλύτερο ποσοστό μετακίνησης προς την περιοχή πρωτεύουσας στη διάρκεια των σχολικών τους σπουδών σε σύγκριση με τις καθηγήτριες (64,51% έναντι 51,74% των καθηγητριών) (πιν.35).

¹¹⁹ Βλ. πιν.34

¹²⁰ Βλ. σελ. 99, πιν. 38

¹²¹ Περιοχή πρωτεύουσας θεωρήθηκε η Αθήνα και ο Πειραιάς, η Θεσσαλονίκη, η Λευκωσία και οι πόλεις του εξωτερικού. Οι αντίστοιχες μετακινήσεις ήταν από τον Αγιο Γεράσιμο Κεφαλληνίας στη Νέα Υόρκη, από την Ασμάρα στην Αδίς Αμπέμπα, από την Αθήνα στην Ν. Αφρική και από την Αθήνα στο Wisconsin στις ΗΠΑ.

35. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ (ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΜΗ) ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ.
ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1940-1964. ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩΝ
ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Είδος πτυχιούχων/ τόποι μετακινήσεων	Εκπαιδευ- τικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	ΣΥΝΟΛΟ
επαρχία-περιοχή πρωτεύουσας	89	139	228
περιοχή πρωτεύουσας- επαρχία	4	4	8
μικρή επαρχιακή πόλη - μεγαλύτερη	79	74	153
ΣΥΝΟΛΟ	172	217	389

Τέλος, όσον αφορά στα επί μέρους τμήματα της σχολής το μεγαλύτερο συγκριτικά ποσοστό μετακινήσεων από την επαρχία στην περιοχή πρωτεύουσας παρατηρείται στην περίπτωση των πτυχιούχων του Χημικού και κατά δεύτερο λόγο των πτυχιούχων του Φυσιολογιστικού τμήματος (πιν. 35I).

35I. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ (ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΜΗ) ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ.
ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1940-1964. ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΕΣ
ΜΕΧΡΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ.

Είδος πτυχιούχων κατά τμήματα/ τόποι μετακινήσεων	Μαθηματικό			Φυσικό			Φυσιολογιστικό			Χημικό		
	Εκπ. Πτυχ.	Σύνολο		Εκπ. Πτυχ.	Σύνολο		Εκπ. Πτυχ.	Σύνολο		Εκπ. Πτυχ.	Σύν.	
επαρχία-περιοχή πρωτεύουσας	33	30	63	11	22	33	42	41	83	3	46	49
περιοχή πρωτεύουσας- επαρχία	3	1	4	1	2	3	-	1	1	-	-	-
μικρή επαρχιακή πόλη -μεγαλύτερη	32	15	47	10	16	26	35	25	60	2	18	20
εξωτερικό (& Κύπρος) -Ελλάδα	-	2	2	-	5	5	2	1	3	-	-	-
	68	48	116	22	45	67	79	68	147	5	64	69

Η συντριπτική πλειοψηφία των πατεράδων (ποσοστό 70,15%) του συνόλου των πτυχιούχων της ΓΜΣ της περιόδου 1940-1964 ανήκε στα μικροαστικά και μεσαία στρώματα (31,19% και 31,06% αντίστοιχα και 17,71% η κατηγορία των συνταξιούχων - ανεπάγγελτων, οι περισσότεροι από τους οποίους ανήκαν στα μικροαστικά και μεσαία στρώματα επίσης)¹²². Οι πατεράδες που προέρχονταν από τα ανώτερα στρώματα ανέρχονται μόλις στο 4,12% και 2,79% οι εργάτες. Η κατηγορία των αγροτών - κτηνοτρόφων είναι επίσης πολύ μικρή και δεν αναφέρεται διεξοδικά στην ανάλυση, επειδή σ'αυτήν συμπεριλήφθηκαν σε μεγάλο ποσοστό οι κτηματίες. Τέλος, ένα ποσοστό 5,96% των γυναικών αυτών ήταν ορφανές από πατέρα.

Αυξημένα παρουσιάζονται τα ποσοστά των πτυχιούχων που δεν πήγαν στην εκπαίδευση στις περιπτώσεις των μεσαίων (κυρίως στην κατηγορία των ελευθέρων επαγγελματιών) και ιδιαίτερα των ανώτερων στρωμάτων, και αισθητά μειωμένα στην κατηγορία των αγροτών. Οι καθηγήτριες της περιόδου επομένως προέρχονται σε μεγαλύτερο βαθμό από μικροαστικά στρώματα καθώς και από γονείς που ανήκουν κατά κύριο λόγο στην υπαλληλία (πιν.36).

¹²² Στην κατηγορία "συνταξιούχοι-ανεπάγγελτοι", οι άνεργοι είναι ελάχιστοι, οι δε συνταξιούχοι γονείς είναι στην πλειοψηφία τους α) γυναίκες με επάγγελμα οικιακά (33,56%), β) αστυνομικοί και στρατιωτικοί, ανώτεροι και κατώτεροι (15,75%), καθώς και ανάπηροι πολέμου, τραπεζικοί υπάλληλοι και πολιτικοί. Οι υπόλοιπες κατηγορίες των συνταξιούχων είναι περίπου ίδιες με όσες συναντάμε στη γενική κατάταξη των επαγγελματιών. Σημειώνεται ότι το επάγγελμα της μητέρας αναφέρεται μόνο στις κατηγορίες "συνταξιούχοι-ανεπάγγελτοι και εκπαιδευτικοί" και πάντα στις περιπτώσεις που ο πατέρας έχει πεθάνει ή έχει χωρίσει τη μητέρα.

36. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ (εκπαιδευτικοί και μη) ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ.
ΕΤΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1940-1964. ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΠΑΤΕΡΑ¹²³

Είδος πτυχιούχων/ επάγγελμα πατέρα	Εκπαιδευτικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	ΣΥΝΟΛΟ
1. συνταξιούχοι και ανεπάγγελτοι	62	84	146
2. αγρότες, κτηνοτρόφοι, υλοτόμοι, ψαράδες ¹²⁴	65	43	108
3. εργάτες	11	12	23
4. τεχνίτες, βιοτέχνες	26	39	65
5. μικροϋπάλληλοι, μικροεπαγγελματίες κατώτεροι στρατιωτικοί	56	79	135
6. μεσαία στελέχη στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα	45	67	112
7. εκπαιδευτικοί (των δύο βαθμίδων) ¹²⁵	25	32	57
8. μεσαίοι έμποροι	21	42	63
9. ανώτερα στελέχη στον δημόσιο και ιδιωτικό τομέα ¹²⁶	8	19	27
10. ελεύθεροι επαγγελματίες	25	56	81
11. επιχειρηματίες, μεγαλέμποροι, βιομήχανοι	1	6	7
ΣΥΝΟΛΟ	345	479	824

¹²³ Η κατά επαγγέλματα διάκριση έγινε σύμφωνα με την κατάταξη που έχει κάνει για την μεταπολεμική περίοδο η Θ. Ανθογαλίδου στο βιβλίο της *"Ο ρόλος της εκπαίδευσης στην αναπαραγωγή και εξέλιξη μιας παραδοσιακής κοινωνίας"*. Θεμέλιο, 1987, σελ. 194-6.

¹²⁴ Στην κατηγορία αυτή κατά συντριπτική πλειοψηφία συμπεριλήφθηκαν εκείνοι που στις καρτέλλες των πανεπιστημιακών αρχείων αναγράφονται με την αόριστη επωνυμία "κτηματίες".

¹²⁵ Οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί γονείς είναι δάσκαλοι, οι υπόλοιποι καθηγητές, το 1/3 των οποίων Γυμνασιάρχες. Ανάμεσα τους υπάρχουν και κάποιες εκπαιδευτικοί γυναίκες. Δεν βρήκα άλλο επάγγελμα μητέρας. Άσκούσαν οι μητέρες τους και άλλα επαγγέλματα; Η μήπως το επάγγελμα "οικιακά" και "εκπαιδευτικός" ήταν οι μοναδικές επαγγελματικές κατηγορίες γυναικών που οι φοιτήτριες ή οι πανεπιστημιακοί υπάλληλοι θεώρησαν σημαντικές για να καταγράψουν στις καρτέλλες των πανεπιστημιακών αρχείων;

¹²⁶ Πρόκειται για ανώτερους αστυνομικούς, στρατιωτικούς και δικαστικούς, ανώτερους υπάλληλους Νομαρχιών και Υπουργείων, καθώς και για καθηγητές Πανεπιστημίου.

Όσον αφορά τώρα στα διάφορα τμήματα της ΦΜΣ Αθήνας κατά την περίοδο που εξετάζεται εδώ, υπάρχει μια μικρή διαφοροποίηση στα ποσοστά της επαγγελματικής κατηγορίας των συνταξιούχων-ανεπαγγέλτων (Μαθηματικό 15,32%, Φυσικό 18,11%, Φυσιογνωστικό 17,95%, Χημικό 20,60%) και των μικρούπαλλήλων-μικροεπαγγελματιών (Μαθηματικό 17,33%, Φυσικό 13,38%, Φυσιογνωστικό 16,19% και Χημικό 17,57%). Εάν ληφθούν υπόψη όσα προαναφέρθηκαν σχετικά με την κατηγορία "συνταξιούχοι - ανεπάγγελτοι"¹²⁷ η διαφοροποίηση αυτή τοποθετεί κατ' αρχήν τις πτυχιούχους του Φυσικού και Χημικού τμήματος σε υψηλότερες κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες. Η διαπίστωση αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι παρουσιάζεται αισθητά αυξημένη η κατηγορία των αγροτών-κτηνοτρόφων (δηλαδή κτηματιών) στις πτυχιούχους του Μαθηματικού (17,33%), των ελεύθερων επαγγελματιών στις πτυχιούχους του Χημικού (16,90%) και των μεσαίων στελεχών ιδιωτικού και δημοσίου τομέα στις πτυχιούχους του Φυσικού και Φυσιογνωστικού τμήματος (17,30% και 16,96% αντίστοιχα) (πιν.36I).

¹²⁷ Ο' π. σελ. 93

36Ι. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΩΝ ΤΜΗΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΦΩΣ ΑΘΗΑΣ. ΕΤΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ
1940-1964. ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΤΟΥ ΠΑΤΕΡΑ

Πτυχιούχοι κατά τμήματα/ επάγγελμα	Μαθηματικοί	Φυσικοί	Φυσιολογίστριες	Χημικοί
1. συνταξιούχοι και ανεπάγγελματοι	38 (24) ¹²⁸	23 (8)	51 (22)	34 (1)
2. αγρότες, κτηνοτρόφοι, υλοτόμοι, ψαράδες	43 (30)	15 (6)	41 (24)	9 (2)
3. εργάτες	10 (4)	5 (2)	7 (4)	1
4. τεχνίτες, βιοτέχνες	21 (11)	6 (3)	26 (1)	12 (1)
5. μικροϋπάλληλοι, μικρο- επαγγελματίες, κατώ- τεροι στρατιωτικοί κλπ.	43 (23)	17 (8)	46 (20)	29 (3)
6. μεσαία στελέχη στον δημόσιο και ιδιωτικό τομέα	26 (12)	22 (4)	46 (14)	18 (1)
7. εκπαιδευτικοί (των δύο βαθμίδων)	23 (11)	9 (3)	19 (8)	6
8. μεσαίοι έμποροι	15 (4)	13 (6)	20 (10)	15
9. ανώτερα στελέχη στον δημόσιο και ιδιωτικό τομέα	9 (3)	4 (1)	6 (1)	8
10. ελεύθεροι επαγγελ- ματίες	19 (7)	13 (2)	21 (7)	28
11. επιχειρηματίες, μεγαλέμποροι, βιομήχανοι	(1)	-	1	5
ΣΥΝΟΛΟ	247 (130)	127 (43)	284 (111)	164 (8)

¹²⁸ Οι αριθμοί στις παρενθέσεις είναι οι καθηγήτριες, για τις οποίες κατά τμήματα ισχύουν από λίγο ως πολύ οι ίδιες διαπιστώσεις με το σύνολο των πτυχιούχων

Συνολικά τώρα, οι γονείς που προέρχονται από μεσαία και ανώτερα στρώματα είναι με τη σειρά 48,77% στις πτυχιούχους του Χημικού (με φανερή απόκλιση στα ανώτερα), 48,02% στις πτυχιούχους του Φυσικού (με φανερή απόκλιση στα μεσαία), 39,77% στις πτυχιούχους του Φυσιολογιστικού και 37,40% σ'εκείνες του Μαθηματικού τμήματος. .

Τέλος, οι αντίστοιχοι αριθμοί στην περίπτωση των μεσαίων και ανώτερων στρωμάτων είναι για τις καθηγήτριες: 12,50% για τις απόφοιτες του Χημικού, 33,02% για τις απόφοιτες του Φυσικού, 33,3% για τις απόφοιτες του Φυσιολογιστικού και 29% για εκείνες του Μαθηματικού τμήματος. Το πολύ μικρό ποσοστό των Χημικών καθηγητριών που προέρχονται από μεσαία και ανώτερα στρώματα, δείχνει ότι οι γυναίκες αυτές υπήρξαν σε σχέση με τις άλλες συναδέλφους τους στο σχολείο και τουλάχιστον ως προς το επάγγελμα του πατέρα τους οι λιγότερο κοινωνικά ευνοημένες.

Όσον αφορά τώρα στο μορφωτικό επίπεδο του πατέρα, ένα ποσοστό μόλις 23,42% των γυναικών πτυχιούχων που συμπεριλήφθηκαν στον πίνακα 36 έχει πατέρα με μέση ή ανώτερη μόρφωση (18,32% και 5,09% αντίστοιχα). Στην πραγματικότητα βέβαια ο αριθμός των πιο μορφωμένων αρσενικών γονιών είναι μεγαλύτερος αφού οι επαγγελματίες κατηγορίες των κτηματιών, των μεσαίων εμπόρων καθώς και οι μισοί περίπου αρσενικοί γονείς των Χημικών πτυχιούχων δεν συμπεριλήφθηκαν στην ανάλυση λόγω έλλειψης επιπλέον στοιχείων. Σε γενικές γραμμές μπορούμε να πούμε ότι η μεγάλη πλειοψηφία των πατεράδων των πτυχιούχων της περιόδου 1940-1964 είχαν στοιχειώδη μόρφωση ή ήταν αγράμματοι (πιν.37).

37. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΕΤΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1940-1964.
ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΤΟΥ ΠΑΤΕΡΑ

Είδος πτυχιούχων/ μορφωτικό επίπεδο	Εκπαιδευ- τικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	ΣΥΝΟΛΟ
Πανεπιστημιακή μόρφωση	10	33	43
Γυμνασιακή μόρφωση	40	110	150
ΣΥΝΟΛΟ	50 (345) ¹²⁹	143(479)	193(824)

Σε σύγκριση εξ άλλου με την κατηγορία των πτυχιούχων που δεν πήγαν στην εκπαίδευση, οι καθηγήτριες έχουν πατέρα με χαμηλό επίπεδο επίσημης εκπαίδευσης, αφού μόλις το 14,49% από αυτές έχει πατέρα με γυμνασιακή ή πανεπιστημιακή μόρφωση (σε αντίθεση με τις άλλες πτυχιούχους, στις οποίες το ποσοστό αυτό ανέρχεται στο 29,85%). Ένα επί πλέον στοιχείο που ενισχύει αυτή τη διαπίστωση είναι ότι οι πατεράδες των καθηγητριών με πανεπιστημιακή μόρφωση είναι λιγότεροι από εκείνους των άλλων πτυχιούχων (ποσοστά 2,60% και 6,88% αντίστοιχα).

37Ι. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΩΝ ΤΜΗΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΕΤΟΣ
ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1940-1964. ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΤΟΥ ΠΑΤΕΡΑ.

Πτυχιούχοι κατά τμήματα/ μορφωτικό επίπεδο	Μαθημα- τικό	Φυσικό	Φυσιο- γνωστικό	Χημικό	ΣΥΝΟΛΟ
Πανεπιστημιακή μόρφωση	14 (6)	9(2)	9 (2)	10	42(10)
Γυμνασιακή μόρφωση	37 (16)	25 (7)	58 (19)	31 (1)	151(43)
ΣΥΝΟΛΟ	51 (22)	34 (9)	67 (21)	41 (1)	193(53)

¹²⁹ Οι αριθμοί στις παρενθέσεις είναι το σύνολο των γυναικών της κάθε κατηγορίας.

Τέλος υπάρχουν κάποιες διαφορές στο μορφωτικό επίπεδο του πατέρα των πτυχιούχων ανάλογα με το τμήμα της ΦΜΣ στο οποίο οι γυναίκες αυτές φοίτησαν. Τα μεγαλύτερα ποσοστά μέσης και ανώτερης μόρφωσης γονέων παρατηρούνται στο Φυσικό και Χημικό τμήμα (26,77% και 24,84% αντίστοιχα), έπειτα στο Φυσιολογιστικό, το οποίο δεν αποκλίνει από το μέσο όρο που ισχύει για όλη τη σχολή, ενώ το Μαθηματικό έχει το μικρότερο αριθμό απ'όλα τ'αλλα τμήματα (20,56%) (πιν.37I). Βλέπουμε δηλαδή εδώ ότι το μορφωτικό επίπεδο πατέρα στα επί μέρους τμήματα της ΦΜΣ ακολουθεί την κατά επάγγελμα του πατέρα διαβάθμιση.

1.1.1.2. Η εκπαίδευση

Περισσότερες από τις μισές γυναίκες πτυχιούχους (59,37%) που μπήκαν στην ΦΜΣ Αθήνας την περίοδο 1940-1964 τελείωσαν το Γυμνάσιο στην Αθήνα και τον Πειραιά, ενώ οι υπόλοιπες κυρίως στην Πελοπόννησο (8%) στην Κύπρο (7,52%) και στην Κρήτη (7,28%) (πιν.38).

Σχολεία θηλέων τελείωσαν περίπου οι μισές πτυχιούχοι της περιόδου (49,57%), κάπως λιγότερες μεικτά σχολεία (47,85%) και ελάχιστες σχολεία αρρένων (2,5%), όπου και παρακολούθησαν το πρακτικό τμήμα στα τελευταία χρόνια του Γυμνασίου. Οι μετέπειτα καθηγήτριες είχαν στα γυμνασιακά τους χρόνια κάπως μεγαλύτερη επικοινωνία με τ'αγόρια της ηλικίας τους αφού το 53,26% απ'αυτές φοίτησαν σε σχολεία αρρένων ή μεικτά (πιν.39).

38. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1940-1964. ΤΟΠΟΙ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΠΟΥ ΤΕΛΕΙΩΣΑΝ

Είδος πτυχιούχων/ τόποι όπου τελείωσαν τις γυμνασιακές τους σπουδές	Εκπαιδευ- τικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	ΣΥΝΟΛΟ
Περιφέρεια πρωτεύουσας	147	350	497
Λοιπή Στερεά και Εύβοια	23	13	36
Πελοπόννησος	34	33	67
Ηπειρος	3	6	9
Θεσσαλία	16	7	23
Μακεδονία Θράκη	4	6	10
Ιόνια νησιά	12	7	19
Νησιά του Αιγαίου	18	17	35
Κρήτη	38	23	61
Εξωτερικό	3	14	17
Κύπρος	3	60	63
ΣΥΝΟΛΟ	301	536	837

39. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ
ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1940-1964
ΤΥΠΟΣ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΠΟΥ ΤΕΛΕΙΩΣΑΝ. ΚΑΤΑ ΦΥΛΟ

Είδος πτυχιούχων/ τύπος σχολείου	Εκπαιδευ- τικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	ΣΥΝΟΛΟ
Θηλέων	143	261	404
Μεικτά	150	240	390
Αρρένων	13	8	21
ΣΥΝΟΛΟ	306	509	815

Σημαντική απόκλιση από το γενικό μέσο όρο που αναλύθηκε παραπάνω παρατηρείται στον τύπο του Γυμνασίου όπου φοίτησαν οι πτυχιούχοι του Μαθηματικού και Χημικού τμήματος. Οι Μαθηματικοί έχουν το μικρότερο ποσοστό φοίτησης σε σχολεία θηλέων (43,20%) σε αντίθεση με τις Χημικούς (ιδιαίτερα όσες απ'αυτές δεν έγιναν καθηγήτριες) που έχουν το μεγαλύτερο (65,18%). (πιν. 39I).

39I. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΩΝ ΤΜΗΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1940-1964. ΤΥΠΟΣ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΠΟΥ ΤΕΛΕΙΩΣΑΝ. ΚΑΤΑ ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΤΜΗΜΑ ΤΗΣ ΦΜΣ ΟΠΟΥ ΦΟΙΤΗΣΑΝ

Πτυχιούχοι κατά τμήματα/ σχολείου	Μαθηματικό			Φυσικό			Φυσιολογιστικό			Χημικό		
	Εκπ.	Πτυχ.	ΣΥΝΟΛΟ	Εκπ.	Πτυχ.	ΣΥΝΟΛΟ	Εκπ.	Πτυχ.	ΣΥΝΟΛΟ	Εκπ.	Πτυχ.	ΣΥΝΟΛΟ
Θηλέων	60	48	108	22	39	61	57	79	136	3	100	103
Μεικτά	67	67	134	18	46	64	61	82	143	4	49	53
Αρρένων	6	2	8	3	3	6	3	2	5	1	1	2
ΣΥΝΟΛΟ	133	117	250	43	88	131	121	163	284	8	150	158

40. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1940-1964. ΤΥΠΟΣ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΠΟΥ ΤΕΛΕΙΩΣΑΝ. ΚΑΤΑ ΦΟΡΕΑ.

Είδος πτυχιούχων τύπος σχολείου	Εκπαιδευ- τικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	ΣΥΝΟΛΟ
δημόσιο ¹³⁰	410	331	741
ιδιωτικό	17	57	74
ΣΥΝΟΛΟ	427	388	815

Η συντριπτική πλειοψηφία των πτυχιούχων της περιόδου έχουν τελειώσει δημόσια σχολεία (90,92%) (πιν.40). Υπάρχει διαφορά ανάμεσα σε καθηγήτριες και άλλες πτυχιούχους. 96,01% των μετέπειτα καθηγητριών τέλειωσαν δημόσιο σχολείο, 85,30% των άλλων πτυχιούχων. Είναι χαρακτηριστικό επίσης ότι τα ιδιωτικά και τα πρότυπα στα οποία φοίτησαν οι πτυχιούχοι που δεν πήγαν στην εκπαίδευση δεν είναι απλώς περισσότερα: ειδικά τα ιδιωτικά είναι τα καλύτερα και τα πιο ακριβά σχολεία (πιν. 40I).

¹³⁰ Στην κατηγορία των δημόσιων σχολείων έχουν συμπεριληφθεί τα γνωστά πρότυπα σχολεία της Ελλάδας και του εξωτερικού, καθώς και ορισμένα ξένα σχολεία για τα οποία δεν γνωρίζουμε αν ήταν ιδιωτικά ή δημόσια. Πρόκειται για τα σχολεία Julia Richman Hs, New York απ'όπου αποφοίτησε πτυχιούχος του Φυσικού, το Γυμνάσιο Βράιλας Ρουμανίας απ'όπου αποφοίτησε πτυχιούχος του Φυσιογνωστικού και τα σχολεία S. Dominicj Convent - Boksburj-South Africa, Sta Maria Βράιλας (τμήμα επιστημονικό) και Wauwatosa East High School - Wisconsin - USA απ'όπου αποφοίτησαν πτυχιούχοι του Χημικού τμήματος.

401. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ (ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΜΗ) ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ
 ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1940-1964.
 Β) ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΡΟΤΥΠΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΟΠΟΥ ΕΦΟΙΤΗΣΑΝ

Εκπαιδευτικοί και μη/ είδος σχολείου	Εκπαιδευτικοί	Λοιπές πτυχιούχοι		
Πρότυπα	Ράλλειο Πειραιώς	3	Ράλλειο Πειραιώς	11
	Ευαγγελική Σχολή Ν. Σμύρνης	3	Ευαγγελική Σχολή Ν. Σμύρνης	6
	Αβερώνφειο Αλεξανδρείας	2	Αβερώνφειο Αλεξανδρείας	4
	Παρθεναγωγείο Ελλ. Κοιν. Καίρου	1	Αχιλοπούλλειο Παρθεναγωγείο Καίρου	3
			Ιωακείμειο Παρθεναγωγείο Κων/πολης	1
			Πρότυπο Λύκειο Αθηνών	1
	ΣΥΝΟΛΟ ΠΡΟΤΥΠΩΝ	9	ΣΥΝΟΛΟ ΠΡΟΤΥΠΩΝ	26
	Αρσάκειο Αθηνών	3	Αρσάκειο Αθηνών	14
	Αρσάκειο Πατρών	1		
	Γαλλική Σχολή Πειραιώς	1	Γαλλική Σχολή Αγ. Ιωσήφ	7
Ιδιωτικά			Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή	1
			Σχολή Καλογραιών Χ. Τρικούπη	1
			Αμερικανικό Κολλέγιο Θηλέων	7
			Αμερικανικό Κολλέγιο Ελληνικού	1
	Γερμανική Σχολή Αθηνών	2	Γερμανική Σχολή Αθηνών	4
			Γερμανικό Γυμνάσιο	1
			Σχολή Αηδονοπούλου	4
			Ελληνικό Εκπαιδευτήρια	
			Παναγιωτοπούλου	2
			Λύκειο Μπαρμπικά	2
	Λύκειο "Ο Κοραής"	1	Λύκειο "Ο Κοραής"	1
	Βυζάντιο Γυμνάσιο	1	Βυζάντιο Γυμνάσιο	1
	Ιδιωτικό Γυμνάσιο Αφών Καλπάκα	1	Ιδιωτικό Γυμνάσιο Αφών Καλπάκα	1
	Ελληνική Παιδεία	3		
			Λύκειο "Η Αθηνά"	1
			Γυμνάσιο Ευαγγελινίδου	1
			Αθηναϊκό Λύκειο	1
		Πρότυπο Λύκειο Αθηνών	1	
		Σχολή Νέου Φαλήρου Τσαούρη-Αθανασούλα	1	
		Εκπαιδευτήρια Χατζηκωνσταντίνου	1	
		Ιδιωτικά Γυμνάσιο Πασχάλη	1	
		Σχολή Μιχαήλ	1	
		Ιδιωτικό Γυμνάσιο Αυπά - Παπαϊωάννου		
		Παρθεναγωγείο Χιλ	1	
"Θετική Αγωγή" Στ. Αποστολοπούλου	1			
Εκπαιδευτήριο Κρίκου	1			
Ιδιωτικό Γυμνάσιο Αλικιανού Χανίων	1			
Ιδιωτικό Γυμνάσιο Ιεράπετρας	1			
ΣΥΝΟΛΟ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ	17	ΣΥΝΟΛΟ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ	57	
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	26	ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	82	

Η κατά τμήματα εξέταση του τύπου σχολείου όπου φοίτησαν οι πτυχιούχοι τοποθετεί για μια ακόμα φορά τις Μαθηματικούς και τις Φυσιολγνώστριες στα ίδια επίπεδα, αφού οι γυναίκες αυτές είχαν φοιτήσει σε δημόσια σχολεία σε μεγαλύτερα ποσοστά από τις Φυσικούς και Χημικούς. Επιπλέον, σύμφωνα με τον πίνακα 40II, η συντριπτική πλειοψηφία των Μαθηματικών, Φυσικών, Φυσιολγνοστριών και όλες οι Χημικοί καθηγήτριες είχαν φοιτήσει στα γυμνασιακά τους χρόνια σε δημόσια σχολεία.

40II. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΩΝ ΤΜΗΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΕΤΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1940-1964. ΤΥΠΟΣ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΠΟΥ ΤΕΛΕΙΩΣΑΝ. ΚΑΤΑ ΦΟΡΕΑ ΚΑΙ ΤΜΗΜΑ ΟΠΟΥ ΦΟΙΤΗΣΑΝ.

Είδος πτυχιούχων /τύπος σχολείου	Μαθηματικό			Φυσικό			Φυσιολγνωστικό			Χημικό		
	Εκπ.	Πτυχ.	Συν.	Εκπ.	Πτυχ.	Συν.	Εκπ.	Πτυχ.	Συν.	Εκπ.	Πτυχ.	Συν.
Δημόσιο	126	111	237	40	74	114	115	138	253	8	125	137
Ιδιωτικό	-7	6	13	3	14	17	6	25	31	-	29	29
	133	117	250	43	88	131	121	163	284	8	154	166

Η μεγάλη πλειοψηφία (ποσοστό 74,70%) των πτυχιούχων της ΦΜΣ της περιόδου είχαν πολύ καλές έως άριστες επιδόσεις στο Γυμνάσιο (55,35% και 19,35%) αντίστοιχα. Τις καλύτερες επιδόσεις ανάμεσά τους είχαν όσες πτυχιούχοι δεν πήγαν στην εκπαίδευση (ποσοστό αριστούχων 22,73%). Οι καθηγήτριες ήταν επίσης καλές μαθήτριες, αν και ο αριθμός των αριστούχων ανάμεσά τους παρουσιάζεται αισθητά μικρός (ποσοστό αριστούχων 13,30%) (πιν.41).

41. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1940-1964. ΒΑΘΜΟΣ ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ.

Είδος πτυχιούχων/βαθμός απολυτηρίου	Εκπαιδευτικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	ΣΥΝΟΛΟ
σχεδόν καλά (10-12,5)	5	5	10
καλά (12,5-15,5)	78	108	186
πολύ καλά (15,5-18,5)	158	271	429
άριστα (18,5-20)	37	113	150
ΣΥΝΟΛΟ	278	497	775

Πολύ διαφορετικά ωστόσο εμφανίζονται τα ποσοστά της άριστης και πολύ καλής επίδοσης των γυναικών πτυχιούχων στα διάφορα τμήματα της Φυσικομαθηματικής Σχολής. Καλύτερες συγκριτικά μαθήτριες υπήρξαν στα γυμνασιακά τους χρόνια οι γυναίκες πτυχιούχοι του Φυσικού (86,61% στις κατηγορίες πολύ καλά και άριστα) και του Χημικού τμήματος (82,37%) και λιγότερο οι πτυχιούχοι του Μαθηματικού (76,92%) και Φυσιολογικού (63,17%) (πιν.41I).

41I. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ (ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΜΗ) ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΠΕΡΙΟΔΟΣ
ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1910-1964. ΒΑΘΜΟΣ ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΜΗΜΑΤΑ.

Είδος πτυχιούχων κατά τμήματα/ χαρακτηρισμός απολυτηρίου	Μαθηματικό			Φυσικό			Φυσιολογικό			Χημικό		
	Εκπ. Πτυχ. Σύνολο	Εκπ. Πτυχ. Σύνολο	Εκπ. Πτυχ. Σύνολο	Εκπ. Πτυχ. Σύνολο	Εκπ. Πτυχ. Σύνολο	Εκπ. Πτυχ. Σύνολο	Εκπ. Πτυχ. Σύνολο	Εκπ. Πτυχ. Σύν.	Εκπ. Πτυχ. Σύν.	Εκπ. Πτυχ. Σύν.	Εκπ. Πτυχ. Σύν.	
σχεδόν καλά (10-12,5)	2	-	2	-	-	-	3	4	7	-	1	1
καλά (12,5-15,5)	21	28	49	8	9	17	43	51	94	6	20	26
πολύ καλά (15,5-18,5)	65	55	120	24	48	72	67	82	149	2	86	88
άριστα (18,5-20)	22	28	50	9	29	38	6	18	24	-	38	38
σύνολο	110	111	221	41	86	127	119	155	274	8	145	153

Οι κατά τμήματα διαφορές που επισημάνθηκαν παραπάνω υπάρχουν και στις επιδόσεις των μετέπειτα καθηγητριών με μοναδική εξαίρεση τις Χημικούς καθηγήτριες που είχαν συνολικά τις χαμηλότερες επιδόσεις (πιν. 41I).

Το 1/5 περίπου των πτυχιούχων της ΦΜΣ Αθήνας της περιόδου 1940-1964 μπήκαν στη σχολή χωρίς εξετάσεις (πιν. 42). Οι περισσότερες απ' αυτές που μπήκαν χωρίς εξετάσεις κατά τη σειρά που αναγράφονται:

- ήταν Κύπριες
- πήραν μετεγγραφή από άλλα τμήματα της ίδιας σχολής, από το Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης, από ξένα πανεπιστήμια, από άλλες σχολές της Αθήνας (Φαρμακευτικό, Οδοντιατρική, Πολυτεχνείο)
- ήταν ξένες υπήκοοι¹¹¹

¹¹¹ Οι γυναίκες αυτές είχαν με τη σειρά που αναγράφονται υπήκοότητα Αιγυπτιακή, Αλβανική, Ρουμανική, Ρωσική, Γιουγκοσλαβική, Αιθιοπική, Ιταλική, Τουρκική, Αγγλική και Αμερικανική. Ανάμεσά τους δύο (2) πρόσφυγες από τη Ρωσία και δύο (2) από τη Ρουμανία (Κωνστανζα και Βουκουρέστι, 1950)

- γράφτηκαν στη σχολή ως θύματα πολέμου καθ' υπέρβασιν του νόμου περί εισαγωγικών

42. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1940-1964. ΤΡΟΠΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗ ΣΧΟΛΗ ΚΑΤΑ ΤΜΗΜΑΤΑ.

Πτυχιούχοι κατά τμήματα/τρόπος εισαγωγής	%	Μαθηματικό	Φυσικό	Φυσιολογιστικό	Χημικό	ΣΥΝΟΛΟ
με εξετάσεις	κανονικά	39.00	57.00	48.00	59.00	50.75
	υπεράριθμες	43.00	14.00	35.00	27.00	29.75
	επιλαχούσες	-	-	-	5.00	1.25
χωρίς εξετάσεις	μετεγγραφές	3.00	11.00	4.00	3.00	5.25
	χωρίς εξετάσεις	15.00	18.00	13.00	6.00	13.00
ΣΥΝΟΛΟ		100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι Κύπριες και οι ξένες υπήκοοι είχαν γραφτεί στο Μαθηματικό, Φυσικό και Φυσιολογιστικό τμήμα ενώ οι απόφοιτοι ή φοιτήτριες ξένων πανεπιστημίων¹³¹ κυρίως στο Χημικό.

Όσον αφορά τώρα στην ηλικία εισαγωγής τους στη σχολή, η μεγάλη πλειοψηφία (68,16%) των πτυχιούχων της περιόδου 1940-1964 μπόκαν στη σχολή σε ηλικίες από 17 έως 20 χρόνων και ένας αρκετά μεγάλος αριθμός (29,23%) από 20 έως 23. Οι καθηγήτριες μπόκαν στη σχολή σε ηλικίες συγκριτικά μεγαλύτερες από τις άλλες πτυχιούχους (63,16% και 30,59% στις αντίστοιχες κλίμακες) (πιν. 43). Κάπως μικρότερες γράφτηκαν στην ΦΜΣ οι πτυχιούχοι του Χημικού και Φυσικού τμήματος (69,69% και 69,93% στην κλίμακα των 17-20 χρόνων), σε σύγκριση με τις πτυχιούχους του Φυσιολογιστικού και Μαθηματικού (68,05% και 66,25% στην ίδια κλίμακα) (πιν. 43I).

Αναλυτικότερα, τα 2/3 του συνόλου των πτυχιούχων της περιόδου μπόκαν στη σχολή σε ηλικίες πρώτα 19 και έπειτα 18 χρόνων και αρκετές σε ηλικίες 20 και 21 (πιν. 44). Οι περισσότερες μετέπειτα καθηγήτριες όλων των τμημάτων μπόκαν στη σχολή σε ηλικία 19 χρόνων, ενώ οι άλλες πτυχιούχοι σε γενικές γραμμές σε ηλικία 18 χρόνων (πιν. 44I).

43. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ (ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΜΗ) ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΕΤΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1940-1964. ΗΛΙΚΙΕΣ ΕΓΓΡΑΦΗΣ ΣΤΗ ΣΧΟΛΗ.

Είδος πτυχιούχων/ ηλικίες	Εκπαιδευ- τικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	ΣΥΝΟΛΟ
17-20 χρονών	192	384	576
20-23 χρονών	103	144	247
23 και πάνω	9	13	22
ΣΥΝΟΛΟ	304	541	845

¹³¹ Τα ξένα πανεπιστήμια από τα οποία πήραν μετεγγραφή οι φοιτήτριες του Χημικού ήταν: Πανεπιστήμιο Cape Town, Μεσσήνης, Γεωργίας USA, Παν/μιο Αγίος Ιωσήφ USA, και "Κ.Ι. Πάρχον" Βουκουρεστίου.

43Ι. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ (ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΜΗ) ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ.
ΕΤΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1940-1964. ΗΛΙΚΙΕΣ ΕΓΓΡΑΦΗΣ ΣΤΗ ΣΧΟΛΗ ΚΑΤΑ
ΤΜΗΜΑΤΑ.

Είδος πτυχιούχων κατά τμήματα/ ηλικίες	Μαθηματικό εκπ. πτυχ. συν.			Φυσικό εκπ. πτυχ. συν.			Φυσιολογικό εκπ. πτυχ. συν.			Χημικό εκπ. πτυχ. συν.		
	17-20 χρονών	86	81	167	28	64	92	74	122	196	4	117
20-23 χρονών	42	39	81	13	24	37	43	38	81	5	43	48
23 και πάνω	2	2	4	1	2	3	6	5	11	-	4	4

44. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ (ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΜΗ) ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ.
ΕΤΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1940-1910. ΗΛΙΚΙΕΣ ΕΓΓΡΑΦΗΣ ΣΤΗ ΣΧΟΛΗ
(αναλυτικά)

Είδος πτυχιούχων/ ηλικίες	Εκπαιδευ- τικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	ΣΥΝΟΛΟ
16	-	1	1
17	3	19	22
18	74	187	261
19	115	177	292
20	61	100	161
21	30	30	60
22	12	14	26
23	6	8	14
24	2	3	5
25	1	1	2
26	-	-	-
27	-	1	1
ΣΥΝΟΛΟ	304	541	845

441. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ (ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΜΗ) ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ.
ΕΤΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1940-1964. ΗΛΙΚΙΕΣ ΕΓΓΡΑΦΗΣ ΣΤΗ ΣΧΟΛΗ ΚΑΤΑ
ΤΜΗΜΑΤΑ (αναλυτικά).

Είδος πτυχιούχων -τμήματα/ ηλικίες	Μαθηματικό εκπ. πτυχ. συν.			Φυσικό εκπ. πτυχ.συν.			Φυσιολογιστικό εκπ. πτυχ.συν.			Χημικό εκπ.πτυχ.συν		
16	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-
17	-	4	4	-	4	4	3	6	9	-	5	5
18	38	47	85	14	33	47	22	58	80	-	49	49
19	48	30	78	14	27	41	49	57	106	4	63	67
20	28	26	54	7	16	23	23	27	50	3	31	34
21	9	10	19	4	6	10	15	6	21	2	8	10
22	5	3	8	2	2	4	5	5	10	-	4	4
23	1	2	3	1	1	2	4	3	7	-	2	2
24	1	-	1	-	1	1	1	1	2	-	1	1
25	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	1	1
26	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
27	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-
ΣΥΝΟΛΟ	130	122	252	42	90	132	123	165	288	9	164	173

Μόλις το 1/3 των γυναικών πτυχιούχων της ΦΜΣ αυτής της περιόδου μπόρεσαν στη σχολή αμέσως μετά το Γυμνάσιο. Ο χρόνος καθυστέρησης κυμαίνεται από 1 έως 9 χρόνια, και είναι σημαντικά μεγαλύτερος στην περίπτωση των μετέπειτα καθηγητριών. Οι μεγάλες ηλικίες οφείλονται κυρίως σε καθυστέρηση στις εισαγωγικές και στις γυμνασιακές σπουδές, και αναλυτικότερα συνοψίζονται στις εξής κατηγορίες:

- α. Καθυστέρηση στις εισαγωγικές¹³³
- β. Καθυστέρηση στο σχολείο που αρκετές φορές συνδυάζεται με καθυστέρηση στις εισαγωγικές (κυρίως 1, αλλά και 2,3 και 4 χρόνια).
- γ. Μετεγγραφή από το πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης (στην περίπτωση κυρίως των άλλων πτυχιούχων).
- δ. Μετεγγραφή από άλλο τμήμα της ΦΜΣ Αθήνας¹³⁴.
- ε. Μετεγγραφή από άλλη πανεπιστημιακή σχολή της Αθήνας (Οδοντιατρική).
- στ. Μετεγγραφή από ξένο πανεπιστήμιο (κυρίως στην περίπτωση των πτυχιούχων του Χημικού) (πιν.45).

¹³³ Μόνο σε μία περίπτωση, η καθυστέρηση οφείλεται στο γεγονός ότι η φοιτήτρια ήταν απόφοιτη της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής με χαρακτηρισμό πτυχίου *Baccalaureat de l'enseignement secondaire (Serie Mathematiques)*. Σε δύο ακόμα περιπτώσεις, οι φοιτήτριες μπήκαν στην ΦΜΣ ως απόφοιτοι άλλων σχολών η μία ως πτυχιούχος θεολογίας, η άλλη ενώ εργαζόταν μόνιμα ως δασκάλα, "ανήκουσα οργανικώς εις το Δημοτικό Σχολείο Καρδιάς, Α' περιφέρεια Θεσ/νίκης και κατ' απόσπασιν εις το 15ο σχολείο Αθηνών Γ' Περιφέρειας" (Μωραϊτοπούλου Ελλη, 1943)

¹³⁴ Φοιτήτρια του Φυσιολογικού πήρε μετεγγραφή στο Φυσικό "καθότι", όπως γράφει στην αίτησή της "η επιστήμη αυτή με ενδιαφέρει ιδιαίτερος, η δε επιστήμη, την οποία νυν ακολουθώ ολιγότερον ικανοποιεί τας κλίσεις μου, πράγμα το οποίον με καθιστά απαισιόδοξον όσον αφορά την περαιτέρω εξέλιξίν μου".

45. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ (ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΜΗ) ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ.
ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1940-1964. ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΣΤΙΣ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΣΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ.

Είδος πτυχιούχων/ χρόνια καθυστέρη- σης	Εκπαιδευ- τικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	ΣΥΝΟΛΟ
0	129	151	280
1	177	120	297
2	75	83	158
3	33	22	55
4	12	10	22
5	7	6	13
6	2	2	4
7	1	-	1
8	-	-	-
9	-	1	1
ΣΥΝΟΛΟ	436	395	831

Μικρό είναι συγκριτικά το ποσοστό (μόλις 16,55%) όσων τελείωσαν την ΦΜΣ χωρίς καμία καθυστέρηση στα χρόνια των σπουδών τους ή στο πτυχίο, ενώ πολύ μεγάλο όσων καθυστέρησαν από 1 έως 4 χρόνια. Τα περισσότερα χρόνια καθυστέρησης (από 4 έως 18 χρόνια) είχαν οι πτυχιούχοι που δεν πήγαν στην εκπαίδευση (πιν.46). Στην κατά τμήματα εξέταση των χρόνων καθυστέρησης αισθητή εξαίρεση αποτελούν οι απόφοιτες του Φυσικού. Ενώ ένα ποσοστό γύρω στα 20% των αποφοίτων του Μαθηματικού, Φυσιολογικού και Χημικού τμήματος τελείωσαν τη σχολή χωρίς καθυστέρηση, οι απόφοιτες του Φυσικού είχαν μόλις 7.69% μηδενική καθυστέρηση (πιν.46I). Οι καθηγήτριες δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερη απόκλιση από τον γενικό κανόνα.

46. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1940-1964. ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΣΤΙΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ.

Είδος πτυχιούχων κατά τμήματα/ χρόνια σπουδών	Εκπαιδευ- τικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	ΣΥΝΟΛΟ
0 καθυστέρηση	54	85	139
καθυστέρηση έως 2 χρόνια	161	203	364
καθυστέρηση έως 4 χρόνια	72	168	240
καθυστέρηση από 4 χρόνια και πάνω	23	73	96
ΣΥΝΟΛΟ	310	529	839

46Ι. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1940-1964. ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΣΤΙΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΚΑΤΑ ΤΜΗΜΑΤΑ.

Είδος πτυχιούχων τμήματα/χρόνια σπουδών	Μαθηματικό εκπ.πτυχ.συν.			Φυσικό εκπ.πτυχ.συν.			Φυσιολογικό εκπ.πτυχ.συν.			Χημικό εκπ.πτυχ.συν.		
0 καθυστέρηση	26	19	45	4	6	20	23	29	52	1	31	32
καθυστέρηση έως 2 χρόνια	86	45	131	20	32	53	48	46	94	7	80	87
καθυστέρηση έως 4 χρόνια	18	42	60	13	29	42	40	60	100	1	37	38
καθυστέρηση από 4 χρόνια και πάνω	8	9	17	5	21	26	10	30	40	-	13	13
ΣΥΝΟΛΟ	138	115	253	42	88	130	121	165	286	9	161	170

Οι καθυστερήσεις παρατηρούνται κυρίως στο πρώτο και δεύτερο έτος σπουδών και στο πτυχίο και οφείλονται ανάμεσα στ'άλλα και σε λόγους υγείας¹³⁵. Υπάρχουν περιπτώσεις που ενώ είχαν ξεκινήσει στην ΦΜΣ, φοιτούσαν παράλληλα και σε μια άλλη σχολή ή καθυστερήσεις λόγω παράλληλης με τις σπουδές εργασίας¹³⁶, καθώς και περιπτώσεις που σταμάτησαν τη σχολή και επανήλθαν να επανεγγραφούν μερικά χρόνια αργότερα¹³⁷. Καθυστερήσεις επίσης πρέπει να σημειώνονταν για λόγους πολιτικούς- όπως δείχνει η περίπτωση σύλληψης φοιτήτριας και εκτοπισμού της στη διάρκεια της δικτατορίας- οι οποίες συνοδεύονταν από πειθαρχική δίωξη εκ μέρους των πανεπιστημιακών αρχών.¹³⁸

Η μεγάλη πλειοψηφία των πτυχιούχων της ΦΜΣ της περιόδου 1940-1964 είχαν σχετικά έως πολύ καλές επιδόσεις στο πανεπιστήμιο, αφού οι περισσότερες απ'αυτές τελείωσαν τη σχολή με το χαρακτηριστικό "καλώς" (55,96% και 62,28% οι καθηγήτριες και οι άλλες πτυχιούχοι αντίστοιχα) και αρκετές με τη διάκριση "λίαν καλώς". Οι μετέπειτα καθηγήτριες υπήρξαν συγκριτικά καλύτερες φοιτήτριες από τις άλλες πτυχιούχους, αν και ελάχιστες απ'αυτές ήταν αριστούχοι (ποσοστό μόλις 0,92%) (πιν. 47).

¹³⁵ Ενδεικτικά για τους λόγους καθυστέρησης αναφέρονται οι εξής περιπτώσεις: Απώλεια πρώτου έτους και διακοπή σπουδών λόγω οξείας αμυγδαλίτιδας και ρευματικής πολυαρθρίτιδας. Απώλεια πρώτου και δεύτερου έτους λόγω θανάτου των γονέων. Εφτά (7) χρόνια μετά την εγγραφή και ενώ έχει αρχίσει πτυχιακά ζητάει πιστοποιητικό για αποδημία στο εξωτερικό. Δέκα (10) χρόνια μετά την εγγραφή της και ενώ χρωστάει μαθήματα για το πτυχίο ζητάει πιστοποιητικό σπουδών για τη Γερμανία, όπου βρίσκεται.

¹³⁶ Περίπτωση καθυστέρησης επτά (7) χρόνων επειδή στα 3 χρόνια είχε ζητήσει εγγραφή στην Παιδαγωγική Ακαδημία, την οποία τελείωσε 2 χρόνια αργότερα. Καθυστερήση οχτώ (8) χρόνων επειδή στη διάρκεια σπουδών στην ΦΜΣ προσπάθησε να μπει στο Πολυτεχνείο. Καθυστερήση επειδή εργαζόταν ως δασκάλα. Βλ. σελ. 110 σημ. 133.

¹³⁷ Εξι (6) χρόνια από την εγγραφή της, ζητάει επανεγγραφή και τελειώνει τη σχολή χωρίς καθυστέρηση. Στην ανανέωση εγγραφής ζητάει προσθήκη του ονόματος του άντρα της και αναφέρει ότι το επάγγελμα του είναι υποπλοίαρχος.

¹³⁸ Βλ. αντίστοιχη σημείωση στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ σελ. 333.

47. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ (ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΜΗ) ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ.
ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗ ΣΧΟΛΗ 1940-1964. ΒΑΘΜΟΣ ΠΤΥΧΙΟΥ.

Είδος πτυχιούχων/ βαθμός πτυχίου	Εκπαιδευ- τικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	ΣΥΝΟΛΟ
άριστα 8,5-10	3	22	25
λίαν καλώς 6,5-8,5	141	241	382
καλώς 5-6,5	181	429	610
ΣΥΝΟΛΟ	325	692	1017

Όσον αφορά τέλος στις επιδόσεις των φοιτητριών κατά τμήματα, ανάμεσα στο Μαθηματικό, το Φυσικό και το Χημικό τμήμα δεν παρατηρούνται σημαντικές διαφορές. Περίπου 1% ήταν οι αριστούχοι γύρω στο 30% οι αρκετά καλές επιδόσεις και περίπου 70% οι καλές. Το Φυσιολογικό παρουσιάζει σημαντική απόκλιση αφού σ' αυτό είναι ιδιαίτερα αυξημένα τα ποσοστά των άριστων και πολύ καλών επιδόσεων (6% άριστα, 68% αρκετά καλά, 36% καλά) (πιν.47Ι).

47Ι. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ (ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΜΗ) ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ.
ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗ ΣΧΟΛΗ 1940-1964. ΒΑΘΜΟΣ ΠΤΥΧΙΟΥ ΚΑΤΑ
ΤΜΗΜΑΤΑ.

Είδος πτυχιούχων/ βαθμός πτυχίου	Μαθηματικό εκπ.πτυχ.συν.			Φυσικό εκπ.πτυχ.συν.			Φυσιολογικό εκπ.πτυχ.συν.			Χημικό εκπ.πτυχ.συν		
	1	2	3	1	-	1	1	16	17	-	4	11
άριστα 8,5-10	1	2	3	1	-	1	1	16	17	-	4	11
λίαν καλώς 6,5-8,4	52	35	87	16	22	38	73	93	166	-	91	91
καλώς 5-6,5	94	98	192	29	73	102	45	55	100	13	203	216
ΣΥΝΟΛΟ	147	135	282	46	95	141	119	164	283	13	298	311

1.1.1.3. Οι συνθήκες σπουδών

Δύο είναι τα κυριότερα χαρακτηριστικά που, σύμφωνα με τα στοιχεία των ατομικών φακέλλων των φοιτητριών αυτής της περιόδου, διατρέχουν τις φοιτητικές σπουδές τους: (1) τα πιστοποιητικά

κοινωνικών φρονημάτων που κατέθεταν παράλληλα με την εισαγωγή τους στη σχολή και (2) ο υψηλός αριθμός και η ποικιλία των διδασκτρων που πλήρωναν μέχρι να πάρουν το πτυχίο τους.

Τα πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων που βρίσκουμε στους φακέλους όλων των φοιτητριών της ΦΜΣ από το 1949 ως το 1963 προέρχονται από τις αστυνομικές και άλλες αρχές των τόπων καταγωγής τους και περιέχουν στο σύνολό τους "θετικούς" χαρακτηρισμούς κατά κύριο λόγο για τα πολιτικά τους φρονήματα καθώς επίσης και για τα κοινωνικά τους ήθη. Τα πιστοποιητικά βεβαιώνουν ενδεικτικά και κατά περίπτωση ότι η φοιτήτρια "εξ ερεύνης και εκ πληροφοριών άς έχομεν παρ' ευυπολήπτων πολιτών" (1949) "εμφορείται υπό υγιών κοινωνικών φρονημάτων" (1955), "εμφορείται υπό υγιών εθνικών φρονημάτων μηδέποτε αναμιχθείσα εις ανατρεπτικήν ή άλλην αντεθνικήν κίνησην ή ενέργειαν" (1954), "εμφορείται υπό υγιών κοινωνικών αρχών" (1961), "...έχει ανεπλήρητον διαγωγήν" (1949) ή "δεν βαρύνεται με στοιχέα θέτοντα εν αμφιβόλω την νομιμοφροσύνην ... δεν ρέπει προς την μέθην και ουδέποτε ποιεΐται χρήσιν ναρκωτικών ουσιών" (1954). Από την υποχρέωση της κατάθεσης πιστοποιητικού φρονημάτων δεν εξαιρούνται ούτε οι Κύπριες, για τις οποίες οι οικείες αρχές βεβαιώνουν κατά περίπτωση ότι η φοιτήτρια "είναι Αγγλίσ υπήκοος, καλής διαγωγής και νομιμόφρων" (1953).

Φαίνεται επίσης ότι μερικά πιστοποιητικά φρονημάτων κατατίθενται στη σχολή πολύ αργότερα από την εισαγωγή των φοιτητών της εποχής στο πανεπιστήμιο, στην διάρκεια των σπουδών τους, ακόμα και λίγο πριν από τις πτυχιακές τους εξετάσεις. Στις περιπτώσεις αυτές, τον ρόλο των τοπικών ή αστυνομικών αρχών αναλάμβαναν ή υποκαθιστούσαν οι πανεπιστημιακές αρχές, όπως δείχνει πιστοποιητικό φοιτήτριας του Φυσιογνωστικού από τα Φιλιατρά Μεσσηνίας που γράφτηκε στη σχολή το 1948 και τέσσερα (4) χρόνια αργότερα κατέθεσε βεβαίωση με υπογραφή του τότε Κοσμήτορα της Θεολογικής στην οποία αναφέρεται ότι η φοιτήτρια "είναι αγνών εθνικών φρονημάτων και ου μόνον αυτή, αλλά ουδ' οι γονείς της, ουδέ των αδελφών τις κατηγορήθη ποτε ως ανήκων εις αριστερίζουσιν ή αντεθνικήν ιδεολογία ή οργάνωσιν" (1952).

Τέλος υπάρχουν και περιπτώσεις πιστοποιητικών και εγγράφων που ξεφεύγουν από το γενικό κανόνα, αφού είτε περιέχουν αρνητικούς χαρακτηρισμούς και υπεισέρχονται σε περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τις πολιτικές πεποιθήσεις της φοιτήτριας ή της οικογένειάς της, είτε φωτίζουν στις παρασκηνιακές δραστηριότητες που συνέβαιναν όταν η υποψήφια επιδίωκε να απαλύνει τους αρνητικούς χαρακτηρισμούς που βάραιναν τα "φρονήματα" της οικογένειάς της¹³⁹.

Τα δίδακτρα εξ άλλου που πλήρωναν στη διάρκεια των σπουδών τους οι φοιτήτριες της εποχής είναι ένας σοβαρός παράγοντας που συσχετίζει τη δυνατότητα των πανεπιστημιακών σπουδών με την οικονομική κατάσταση της οικογένειάς τους. Πρόκειται για χρήματα που πλήρωναν κάθε χρόνο υποχρεωτικά για εγγραφές, δίδακτρα, ασκήσεις, εξέταστρα και επανεξέταστρα, εργαστηριακές ασκήσεις, εισφορά εκτάκτων υπαλλήλων, συνδρομή Πανεπιστημιακής Λέσχης ή -στη διάρκεια της Κατοχής και του Εμφυλίου- "δι έκδοσιν δελτίου άρτου και τροφίμων". Όλα αυτά, αν συνυπολογιστούν στα άλλα έξοδα που είχαν στο Πανεπιστήμιο (π.χ. αγορά συγγραμμάτων) καθώς και κυρίως στα έξοδα κατοικίας, διατροφής, μεταφορών κ.λ. που επιβαρύνουν τις οικογένειες όσων προέρχονταν από την επαρχία, συνιστούσαν ένα σεβαστό ποσό, στο οποίο αρκετές απ'αυτές είχαν δυσκολία να ανταπεξέλθουν. Για το λόγο αυτό, ένας μεγάλος αριθμός φοιτητριών, ανάμεσά τους και σχετικά εύπορες φοιτήτριες, (π.χ. κόρες εκπαιδευτικών ή στρατιωτικών), κατέθεσαν στη σχολή πιστοποιητικά απορίας είτε για ατελή εγγραφή, είτε για απαλλαγή από τα δίδακτρα.

Λίγο παραπάνω από τις μισές πτυχιούχους της περιόδου (ποσοστό 55,27%) ζούσαν στα φοιτητικά τους χρόνια μαζί με τους γονείς τους στην Αθήνα. Οι περισσότερες απ'αυτές ήταν πτυχιούχοι που δεν πήγαν στην εκπαίδευση (ποσοστά 63,16% στο σύνολο των άλλων πτυχιούχων). Τα χαρακτηριστικά ωστόσο αυτά δεν ισχύουν για τις μετέπειτα καθηγήτριες, η πλειοψηφία (58,57%) των οποίων ζούσαν στην Αθήνα χωρίς τους γονείς τους (πιν.48).

¹³⁹ Βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ σελ. 333 και 345

Στην επαρχία ζούσαν επίσης κατά πλειοψηφία οι γονείς των πτυχιούχων του Μαθηματικού και Φυσικού τμήματος, ενώ εκείνοι των πτυχιούχων του Φυσιολογιστικού και κατ'εξοχήν του Χημικού τμήματος στην Αθήνα, δηλαδή μαζί τους (πιν.48I).

48. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ (ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΜΗ) ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ.
ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗ ΣΧΟΛΗ 1940-1964. ΤΟΠΟΣ ΔΙΑΜΟΝΗΣ ΓΟΝΕΩΝ.

Είδος πτυχιούχων/ τόποι	Εκπαιδευ- τικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	ΣΥΝΟΛΟ
στην Αθήνα με τη φοιτήτρια	125	331	456
στην επαρχία ή αλλού	176	193	369
ΣΥΝΟΛΟ	301	524	825

48I. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ (ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΜΗ) ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ.
ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΣΧΟΛΗ 1940-1964. ΤΟΠΟΣ ΔΙΑΜΟΝΗΣ ΓΟΝΕΩΝ
ΚΑΤΑ ΤΜΗΜΑΤΑ

Είδος πτυχιούχων- τμήματα/τόποι	Μαθηματικό εκπ.πτυχ.συν	Φυσικό εκπ.πτυχ.συν	Φυσιολογιστικό εκπ.πτυχ.συν.	Χημικό εκπ.πτυχ.συν
στην Αθήνα με τη φοιτήτρια	50 60 110	17 47 64	55 97 152	3 127 130
στην επαρχία ή αλλού	83 57 140	26 41 67	61 61 122	6 34 40
ΣΥΝΟΛΟ	133 117 250	43 88 131	116 158 274	9 161 170

48Iα. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ (ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΜΗ) ΤΗΣ ΦΜΣ
ΑΘΗΝΑΣ. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗ ΣΧΟΛΗ 1940-1964. ΕΙΔΟΣ
ΚΗΔΕΜΟΝΙΑΣ ΟΣΩΝ ΖΟΥΣΑΝ ΧΩΡΙΣΤΑ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΓΟΝΕΙΣ

Είδος πτυχιούχων/είδος κηδεμονίας	Εκπαιδευ- τικοί	Λοιπές πτυχιούχοι	ΣΥΝΟΛΟ
ζουν με τον κηδεμόνα	85	86	171
ζουν χωριστά από τον κηδεμόνα ή δεν αναφέ- ρεται κηδεμόνας	91	107	198
ΣΥΝΟΛΟ	176	193	369

Όσες από τις πτυχιούχους ζούσαν χωριστά από τους γονείς στη διάρκεια των φοιτητικών τους χρόνων, έμεναν κατά πλειοψηφία μόνες τους¹⁴⁰. Νοίκιαζαν προφανώς κάποιο σπίτι ή δωμάτιο και κάποιες άλλες έμεναν σε οικοτροφεία¹⁴¹. Η διαπίστωση αυτή ισχύει και για τις μετέπειτα καθηγήτριες και για τις άλλες πτυχιούχους, με τη διαφορά ότι οι τελευταίες έμεναν σε μεγαλύτερα ποσοστά μόνες τους σε σύγκριση με τις καθηγήτριες που τις συναντάμε συχνότερα με κάποιο κηδεμόνα. Είναι αρκετές οι περιπτώσεις που ο κηδεμόνας που αναγράφεται στους ατομικούς φακέλλους υπήρξε συγγενής, το δε επάγγελμά του δεν αναγράφεται παρά μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις (είναι γιατρός, βουλευτής ή δικηγόρος).¹⁴²

¹⁴⁰ Παρά το γεγονός ότι οι διευθύνσεις κατοικίας των φοιτητριών της περιόδου καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα περιοχών της Αθήνας, οι περιοχές στις οποίες κατοικούσαν με μεγαλύτερη συχνότητα ήταν με τη σειρά που αναγράφονται οι εξής: Εξάρχεια-Κολωνάκι, Πειραιάς-Κερατσίνι-Νίκαια, Κυψέλη-Πατήσια, Ζωγράφου και Αμπελόκηποι.

¹⁴¹ Δέκα (10) στην ΧΕΝ της οδού Αμερικής, τέσσερεις (4) στον Οίκο Φοιτητριάς στην Αγία Βαρβάρα του Αιγάλεω, μία (1) στο Οικοτροφείο "Η Θεία Πρόνοια" στην οδό Καποδιστρίου, ενώ άλλη μία (1) στο Ξενοδοχείο "Δωζάννη".

¹⁴² Το επάγγελμα του κηδεμόνα αναγράφεται επίσης στις περιπτώσεις που κηδεμόνας είναι η μητέρα. Οι μητέρες που σημειώνονται ως κηδεμόνες ήταν σε όλες τις περιπτώσεις χήρες ή εργαζόμενες (εργάτρια, συνταξιούχος δημόσιος υπάλληλος, ξεναγός, νοσοκόμα, καθηγήτρια και δασκάλες-ανάμεσά τους και μία συνταξιούχος). Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι κάποιες φοιτήτριες είχαν κηδεμόνα άλλο από τους νόμιμους γονείς τους που ζούσαν μαζί τους στην Αθήνα.

1.1.1.4. Επαγγελματοποίηση

I. Πτυχιούχοι που δεν πήγαν στην εκπαίδευση

Όπως ειπώθηκε και παραπάνω, μόνο το 1/3 από τις πτυχιούχους της ΦΜΣ που μπήκαν στη σχολή την περίοδο 1940-1964 εργάστηκαν στην δημόσια Μέση Εκπαίδευση και το ποσοστό αυτό παρουσιάζει σημαντική διαφοροποίηση στις επί μέρους ειδικότητες. Ξεπερνάει το 50% στις πτυχιούχους του Μαθηματικού τμήματος (ποσοστό 58,21%), είναι αρκετά μεγάλο στην περίπτωση των πτυχιούχων του Φυσιολογιστικού (43,25%), εμφανίζεται αρκετά μικρότερο στις πτυχιούχους του Φυσικού (33,33%) και ελάχιστο στις πτυχιούχους του Χημικού. (ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΑΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ, σελ. 23, πιν.4)

Σημαντικά λιγότερες υπήρξαν οι γυναίκες πτυχιούχοι της περιόδου που απασχολήθηκαν στην ιδιωτική Μέση Εκπαίδευση, όπως μπορεί να υπολογιστεί κατά μέσο όρο από τις στατιστικές της ΕΣΥΕ των αντίστοιχων ετών. Ο αριθμός τους ποικίλει ανά πενταετία και είναι συνολικά μικρότερος από το 1/10 του συνόλου των πτυχιούχων. Ειδικότερα, οι γυναίκες εκπαιδευτικοί θετικής κατεύθυνσης που δίδασκαν σε ιδιωτικά σχολεία ήταν πολύ περισσότερες στις αρχές της δεκαετίας του '60, ενώ ο αριθμός τους φθίνει κατά πολύ αργότερα. Το 1954-55 ήταν το 28,94% του συνόλου των εκπαιδευτικών (δημοσίων και ιδιωτικών σχολείων), το 1961-62 το 38,24%, ενώ το 1965-66 και ιδίως το 1970-71 πολύ λιγότερες (11,56% και 7,73% αντίστοιχα).

Για την απασχόληση των πτυχιούχων που δεν έγιναν εκπαιδευτικοί διαθέτουμε αρκετά και αντιπροσωπευτικά στοιχεία, τα οποία προέρχονται κυρίως από τα Μητρώα της Ένωσης Ελλήνων Χημικών και από τους καταλόγους προσωπικού του ερευνητικού κέντρου "Δημόκριτος". Στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως έχουν επίσης δημοσιευτεί οι περιπτώσεις εκείνων που επιχείρησαν να διοριστούν μία (1) ή παραπάνω από μία φορές στη Μέση Εκπαίδευση, αλλά εν τέλει δεν αποδέχτηκαν το διορισμό, καθώς και όσες διορίστηκαν και εργάστηκαν στο διδακτικό και ερευνητικό προσωπικό των Ανωτάτων Εκπαιδευτικών

Ιδρυμάτων. Κάποιες ενδείξεις τέλος για την κατεύθυνση που ακολούθησαν οι πτυχιούχοι των υπόλοιπων τμημάτων της ΦΜΣ, πριν και μετά το πτυχίο, περιέχονται στους ατομικούς φακέλλους των φοιτητριών της περιόδου. Πρόκειται κυρίως για αιτήσεις για υποτροφίες, αιτήσεις εγγραφής για συνέχιση των σπουδών τους σε άλλα πανεπιστήμια και αιτήσεις για πρόσληψη σε υπηρεσίες και ερευνητικά ιδρύματα (πιν.49).

49. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1940-1964. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ
ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΤΑ ΤΜΗΜΑΤΑ

		μαθηματικό τμήμα	φυσικό τμήμα	φυσιολογικό τμήμα	χημικό τμήμα				
εργάστηκαν πριν το πτυχίο		3	4	2	2				
εργάστηκαν μετά το πτυχίο	1. καθηγήτριες	160 (292)	48 (144)	125 (289)	13 (318)				
	2. αιτήσεις για υποτροφίες	5 8	13	8 18	26	- 13	13	2 15	17
	3. αιτήσεις για εγγραφή σε πανεπιστήμια	- 1	1	- 2	2	- -	-	2 17	19
	4. αιτήσεις για πρόσληψη	7		8		1		4	
	5. δεν αποδέχτηκαν διορισμό στη Μέση Εκπαίδευση	24 1	25	7 2	9	24 6	30	5 2	7
	6. πανεπιστήμιο		2		1		14		23
	7. ερευνητικό κέντρο "ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ"		3		1		3		6
	8. διάφορα		3		2		2		206

Αναλυτικότερα τα στοιχεία αυτά είναι :

α) αιτήσεις για υποτροφίες. Αρκετές (σύνολο 69) είναι οι περιπτώσεις των πτυχιούχων που επιδίωξαν να πάρουν υποτροφίες, κυρίως εξωτερικού, για τη συνέχιση των σπουδών τους. Εντύπωση προκαλεί ανάμεσά τους ο μεγάλος αριθμός των πτυχιούχων του Φυσικού τμήματος, αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι σ' αυτό το τμήμα φοίτησαν συγκριτικά με άλλα τμήματα της ΦΜΣ οι λιγότερες φοιτήτριες.

Οι κυριότερες πηγές απ' όπου ζήτησαν και έλαβαν υποτροφία οι πτυχιούχοι της ΦΜΣ της περιόδου ήταν με τη σειρά που αναγράφονται οι εξής:

1. Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (ΙΚΥ)
2. Δημόκριτος
3. Γαλλική πρεσβεία
4. Αμερικανικό Ίδρυμα Fulbright
5. Άλλα αμερικανικά ερευνητικά ιδρύματα¹⁴³
6. Γερμανική πρεσβεία
7. Unesco¹⁴⁴

¹⁴³ Μαρία Στυλιανού, Χημικός: Το 1959 ζήτησε υποτροφία από τα Laboratories Morcester Foundation for Experimental Biology, Shrewsbury, Massachusetts.

¹⁴⁴ Μαρία Κατζουράκη, Φυσικός, γεννημένη στην Αθήνα. Το 1967 σπούδαζε με υποτροφία της UNESCO στο Παρίσι για τη λήψη διπλώματος ηλεκτρονικών υπολογιστών. Σύμφωνα με τους καταλόγους του ερευνητικού προσωπικού του Κέντρου Πυρηνικών Ερευνών "Δημόκριτος" διορίστηκε εκεί, στον Τομέα Ηλεκτρονικών Υπολογιστών το 1969, με πρώτο μισθό 8.400 δρχ. Αξίζει για λόγους σύγκρισης να σημειωθεί, ότι δύο χρόνια νωρίτερα, το 1967, ο πρώτος μισθός των καθηγητριών στο Δημόσιο ήταν 2222 δρχ (ΦΕΚ 3/1967).

β) αιτήσεις για εγγραφή σε άλλα πανεπιστήμια. Πρόκειται για αίτηση εγγραφής στην Ιατρική και Φαρμακευτική Σχολή που έκαναν τρεις (3) πτυχιούχοι του Χημικού και Φυσιολογιστικού τμήματος, καθώς και για 19 αιτήσεις πτυχιούχων¹⁴⁵-κατ'εξοχήν του Χημικού τμήματος- για συνέχιση σπουδών σε πανεπιστήμια ξένων χωρών, οι οποίες είναι οι εξής με τη σειρά που αναγράφονται:

1. Ηνωμένες Πολιτείες
2. Γαλλία
3. Γερμανία
4. Αγγλία
5. Γερμανία
6. Ιταλία
7. Σουηδία

γ) αιτήσεις για πρόσληψη - των Μαθηματικών στο Δημόκριτο, στο Υπουργείο Στρατιωτικών (ΚΥΠ) και στη ΔΕΗ

- των Φυσικών επίσης στο Δημόκριτο στα Υπουργεία Εξωτερικών και Προνοίας, στο ΕΜΠ και σε σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης του εξωτερικού¹⁴⁶.

- των Φυσιολογιστριών στην ΑΣΔΥ και των Χημικών σε εργαστήρια Φυσικοχημείας

¹⁴⁵ Αιτήσεις για συνέχιση σπουδών σε πανεπιστήμια της Λυών, της Bologna, του Gottingen, της Νέας Υόρκης, της Χαϊδελβέργης και της Στοκχόλμης. Επίσης αιτήσεις της Αλεξάνδρας Βασιλείου, Μαθηματικού, για μεταπτυχιακά στο Imperial College of Science and Technology, London, της Μαρίας Αρβανίτου, Φυσικού για τη συμπλήρωση του φακέλλου της στην Faculte de Sciences του Παν/μίου του Παρισιού (Bureau des Equivalences) όπου είχε κάνει εγγραφή στον τρίτο κύκλο σπουδών (D.E.A.) καθώς και αίτηση της Αναστασίας Μάντακα, Χημικού, για εγγραφή στο Ραδιοχημικό Ινστιτούτο του Παρισιού.

¹⁴⁶ Μπινίκου Γεωργία, Φυσικός, κάτοχος Master's degree in N. Physics Παν/μίου Ontario, Kanada. Το 1971 ζήτησε από την γραμματεία της ΦΜΣ πιστοποιητικό διδασκαλίας Πειραματικής Φυσικής για να της δοθεί άδεια εξασκήσεως επαγγέλματος καθηγητού Φυσικών στα Γυμνάσια του Οντάριο στον Καναδά. Αξιίζει να σημειωθεί ότι από το 1963 ως το 1965 οπότε και παραιτήθηκε είχε εργαστεί στο Γυμνάσιο και Λύκειο Θηλέων Ναυπλίου

δ) δημοσιεύσεις για απασχόληση στο πανεπιστήμιο: Όσες εργάστηκαν στο πανεπιστήμιο (σύνολο 39 άτομα) απασχολήθηκαν κυρίως στη ΦΜΣ και στην Ιατρική Σχολή της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, στο Πολυτεχνείο, τη Γεωπονική και στη Βιομηχανική Σχολή Θεσσαλονίκης καθώς και σε πανεπιστήμια του εξωτερικού. Σύμφωνα με τα στοιχεία που δημοσιεύτηκαν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως ως το 1980 και τα Μητρώα της Ένωσης Ελλήνων Χημικών ως το 1984, οι γυναίκες αυτές τελείωσαν κατά πλειοψηφία το Χημικό και Φυσιολογικό Τμήμα, ενώ όσες έφτασαν σε ανώτερους βαθμούς (υφηγήτριες, καθηγήτριες) ήταν επίσης απόφοιτες του Φυσιολογικού τμήματος¹⁴⁷

Αναλυτικότερα, ως το 1984, από τις πτυχιούχους της ΦΜΣ της μεταπολεμικής περιόδου υπήρχαν στο πανεπιστήμιο:

Γυναίκες με εργαστηριακή απασχόληση	10
Μη γνωστή απασχόληση	6
Λέκτορες	3
Βοηθοί	11
Επιμελήτριες	5
Υφηγήτριες	2
Καθηγήτριες	2

ΣΥΝΟΛΟ

39

ε) δημοσιεύσεις για άλλου είδους απασχόληση: Ίδρυση ιδιωτικού σχολείου Δημοτικής και Μέσης Εκπαίδευσης¹⁴⁸, αναπληρώτρια στη Δημόσια Μέση Εκπαίδευση, απασχόληση ως μετεωρολόγος στο

¹⁴⁷ Βλ. αναλυτική κατάσταση στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ σελ. 333, αντίστοιχη σημείωση.

¹⁴⁸ Ελένη Μπουρίτσα, Μαθηματικός. Τον Αύγουστο του 1951 της χορηγήθηκε άδεια ίδρυσης ιδιωτικού Δημοτικού σχολείου στην περιοχή Χαλανδρίου και τον Ιούνιο του 1952 άδεια ίδρυσης των τριών πρώτων τάξεων ημερήσιου ιδιωτικού οκτατάξιου Γυμνασίου.

Αστεροσκοπείο Αθηνών, απασχόληση στα KATE και στη ΣΕΛΕΤΕ¹⁴⁹ είναι ενδεικτικά κάποιες από τις κατευθύνσεις που ακολούθησαν άλλοι πτυχιούχοι της περιόδου.

στ) στοιχεία για απασχόληση στη διάρκεια των σπουδών ή για παράλληλες σπουδές. Ενδεικτικά αναφέρουμε την περίπτωση διπλής απασχόλησης μιας φοιτήτριας του Μαθηματικού στο Νοσοκομείο Ευαγγελισμός και αργότερα εργάτριας στο Μόναχο, φοιτήτριας το Φυσιολογιστικού που εργαζόταν ως δόκιμη Εφοριακή δακτυλογράφος και αργότερα προτάθηκε για μονιμοποίηση, φοιτήτριας του Χημικού που εργαζόταν παράλληλα στη ΔΕΗ, ενώ υπήρξαν και περιπτώσεις φοιτητριών που σπούδαζαν ταυτόχρονα στην Παιδαγωγική Ακαδημία (Φυσιολογίστρια ή στο Κέντρο Στατιστικής Αναλύσεως της Ανωτάτης Βιομηχανικής Σχολής του Πειραιά (Μαθηματικός).

Πτυχιούχοι της περιόδου 1940-1964 από όλα τα τμήματα της ΦΜ εργάστηκαν κατά διαστήματα από το 1960 και μετά στο Ερευνητικό Κέντρο "Δημόκριτος". Διορίζονταν εκεί με συμβάσεις εργασίας και υψηλές αποδοχές. Στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν κάτοχοι διδακτορικού διπλώματος (κυρίως εξωτερικού). Σύμφωνα με τους καταλόγους του ερευνητικού προσωπικού του Κέντρου οι γυναίκες αυτές απασχολήθηκαν κατά σειρά στους Τομείς Βιολογίας, Χημείας, Φυσικής, Ηλεκτρονικών Υπολογιστών, Εδαφοπονίας, Ισοτόπων και στη Βιβλιοθήκη Χημείας. Ανάμεσά τους υπάρχουν δύο (2) καθηγήτριες. Η μία εργάστηκε εκεί για ένα διάστημα μόλις πήρε το πτυχίο της για να διοριστεί ύστερα οριστικά στη Μέση Εκπαίδευση, η άλλη εγκατέλειψε τη Μέση Εκπαίδευση μετά από δύο (2) χρόνια υπηρεσίας, όταν πήρε υποτροφία εσωτερικού, μετά τη λήξη της οποίας διορίστηκε στο ερευνητικό προσωπικό του Κέντρου¹⁵⁰.

¹⁴⁹ Φιλία - Ανδρομάχη Χρυσικού, Χημικός. Το 1973 διορίστηκε στην κενή θέση Επιμελητού Χημείας Υλικών της Ανωτέρας Σχολής Τεχνολόγων μηχανικών του KATE Ηρακλείου, αλλά δεν αποδέχτηκε το διορισμό. Το 1974 διορίστηκε Επιμελήτρια στην Ανωτέρα Σχολή Εκπαιδευτικών Τεχνολόγων Μηχανικών της ΣΕΛΕΤΕ και έμεινε εκεί τουλάχιστον ως το 1984.

¹⁵⁰ Βλ. σχετικό κατάλογο στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ, αντίστοιχη σημείωση, σελ. 338.

Η απασχόληση των πτυχιούχων του Χημικού, όπως ειπώθηκε και παραπάνω, εξετάζεται ως ξεχωριστή κατηγορία, επειδή διαθέτουμε ξεχωριστά στοιχεία τόσο για τις πτυχιούχους του τμήματος που περιλαμβάνονται στον πληθυσμό αυτής εδώ της έρευνας, όσο και για το σύνολο των ανδρών και γυναικών πτυχιούχων του τμήματος από τις αρχές του αιώνα μέχρι σήμερα. Σύμφωνα με τα μητρώα της Ένωσης Ελλήνων Χημικών του έτους 1984, οι 298 γυναίκες πτυχιούχοι του τμήματος που μπήκαν στη σχολή την περίοδο 1940-1964 εργάστηκαν κατά σειρά:

- σε δημόσιες υπηρεσίες¹⁵¹ (κυρίως στο Γενικό Χημείο του Κράτους και σε υπουργεία).

- στη βιομηχανία¹⁵² (κυρίως σε φαρμακευτικές εταιρείες και φαρμακευτικά εργαστήρια, εργοστάσια καλλυντικών, μεταλλεία,

¹⁵¹ Ένας μεγάλος αριθμός από όσες εργάστηκαν σε δημόσιες υπηρεσίες (σύνολο 53) απασχολήθηκε στο Γενικό Χημείο του Κράτους (στην Αθήνα, στον Πειραιά, στην Ελευσίνα, στην Πάτρα, στη Λειβαδιά, στη Χαλκίδα, στην Πρέβεζα, στην Κέρκυρα και στα Χανιά). Επίσης, στα υπουργεία: Εμπορίου (2), Δημοσίων Έργων (2), Βιομηχανίας (2), Γεωργίας - Ινστιτούτο Οίνου και Αμπέλου- Ινστιτούτο ερευνών Υπεδάφους (3), Εθνικής Αμύνης - Κέντρο Ερευνών (1) και στο ΥΧΟΠ- Αντιρρύπανση (1), καθώς και στον Εθνικό Οργανισμό Φαρμάκων (3), στην Ένωση Γεωργικών Συνεταιρισμών Ηρακλείου (1), στη Διεύθυνση Χημικών Υπηρεσιών Ηρακλείου (1) και στο ΙΚΑ (1). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η σχετική αναντιστοιχία που εμφανίζεται ανάμεσα στα στοιχεία του πίνακα 50 και τους αναλυτικούς αριθμούς στις σημειώσεις οφείλονται στην διπλή απασχόληση που είχαν κάποιες απ'αυτές τις γυναίκες.

¹⁵² Αναλυτικότερα και όσο το δυνατόν κατά κατηγορίες οι βιομηχανίες αυτές είναι οι εξής: Αεροσπρέϋ , ΦΙΕ, AMSTEL, Ασπρό, Βιοχρώμ, Βιομηχανία Οίνου "Κρόνος", Βιομηχανία Ζυμών ΖΑΑΕ, Τρανστεκόμ, REMEK, Χρωτέξ, BIORYL, Αγάϊα Κλάους, Ελαΐς, ΗΒΗ, αντιπροσωπεία INTERSAL, ELPEN, Squibb (2), Bristol Hellas, Λαμβέργης, ΑΕΒΑΔ, SOFTEX, Λιπάσματα Πειραιά, Βιομηχανία Υφασμάτων- Πλαστικών , Ελληνικά Υφαντήρια, ΙΖΟΛΑ, Μεταλλεία ΘΕΡΜΙΣ, Μεταλλεία Βωξίτη Ελευσίνας, Μεταλλεία Σκαλιστήρη, Βωξίται Διστόμου, Εταιρεία Μεταλλευτικών Ερευνών, Ελληνική Εταιρεία Μεταλλευτικών Ερευνών, Ελληνική Εταιρεία Μολυβίων, Μοσχολιός, Καλλυντικά Παπουτσάνη, Κολγκέϊτ-Πάλμολιβ, HELLENICA ΑΕ, REVLON, ΕΤΚΑ, Ησαΐας, Φαρμακευτικές εταιρείες Glaxo, FAMAR, ERFAR, ΚΟΠΕΡ, MERHELL, ADELCO, SANDOZ HELLAS (2), ΦΑΜΑΡ, Στέρλιγκ, Filofarm, Φαρμακευτικά εργαστήρια Αντιβιοτική , Βιοχημικά Εργαστήρια Καζανόβη, Φαρμακοβιομηχανία Πέπλον και Σια, ALBA, Ηπειρος, Consulting and Constructing Service.

λιπάσματα και βιομηχανίες οίνου).

- στην εκπαίδευση¹⁵³ (κυρίως ως ερευνητικό και διδακτικό προσωπικό στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα)

- σε νοσοκομεία¹⁵⁴

- σε ερευνητικά ιδρύματα¹⁵⁵ (κυρίως στο Δημόκριτο)

- σε διάφορα εργαστήρια ή σε εργασίες που δεν έχουν σχέση με την ειδίκευση τους¹⁵⁶, ενώ υπάρχει μια αρκετά μεγάλη κατηγορία (27%) της οποίας δεν είναι ακριβώς γνωστή η απασχόληση¹⁵⁷ (πιν. 50).

¹⁵³ Ο' π. σημ. 149. Αναφέρεται επίσης μία (1) καθηγήτρια φροντιστηρίου.

¹⁵⁴ Ευαγγελισμός (7), Μαιευτήριο "Αλεξάνδρα" (3), ΝΙΜΙΤΣ (3), ΚΑΤ (2), Ιπποκράτειο (2), Σωτηρία (2), Ερυθρός Σταυρός (2), Μαιευτήριο "Μαρίκα Ηλιάδη" (2), Κρατικό Νοσοκομείο Πειραιά (2), Νοσηλευτικό Ιδρυμα Μετοχικού Ταμείου Στρατού (2), Αρεταίειο (2), Ναυτικό Νοσοκομείο (1), Νοσοκομείο "Άγιοι Ανάργυροι" (1), Πρότυπο Θεραπευτήριο (1), Πολυκλινική (1), Γενικό Νοσοκομείο Νίκαιας "Άγιος Παντελεήμων" (1), Νοσοκομείο Παιδών (1), Άγιος Σάββας (1), Βιοχημικό Εργαστήριο Θεραπευτικής Κλινικής Παν/μίου Αθηνών (1), Νοσοκομείο "Βασιλεύς Παύλος" (1), Νοσοκομείο "Β.Φρειδερίκη" (1), Τζάνειο (1), Κυανούς Σταυρός (1), Σισμανόγλειο (1), Νοσοκομείο ΙΚΑ (1).

¹⁵⁵ Δημόκριτος (11), Βασιλικό Ιδρυμα Ερευνών (3), ΙΓΜΕ (2), Ινστιτούτο Παστέρ (1)

¹⁵⁶ Εργαστήρια: Βιοχημικό (2), Κλινικής Χημείας, Ιδιωτικό Εργαστήριο "Καλαμάτα", Οινολογικό, Μικροβιολογικό, Καλλυντικών (2). Ελεύθερες επαγγελματίες: βιοχημικοί (2). Χημικός σύμβουλος - κοσμετολογίας (1). Φαρμακείο (2). Αγροτική Τράπεζα (2). Ταμείο Νομικών (1), Τεχνικά Γραφεία (2), Γραφείο Αντιπροσωπείας Φωτιστικών ειδών (1). Ποτοποιείο (1), Ουζάδικο (1).

¹⁵⁷ Ένα ποσοστό 7% απ'αυτές αναφέρονται με τον γενικό τίτλο συνταξιούχοι, ενώ κάποιες άλλες καταγράφεται ότι ζουν στο εξωτερικό (κυρίως στις ΗΠΑ, αλλά και στη Γαλλία, στην Ιταλία, στο Βέλγιο, στη Γερμανία - ιδιωτική υπάλληλος- και στην Κύπρο). Εξάιρεση αποτελεί ανάμεσα τους η Κυριακή Γεροζήση, γεννημένη στη Λάρισα, που πήρε πτυχίο το 1968, ζήτησε υποτροφία από τη Γαλλική Κυβέρνηση την ίδια χρονιά, το 1971 εργαζόταν στην ΦΙΞ και το 1984 στο INSERM (Εθνικό Ινστιτούτο Υγείας και Ιατρικής Ερευνας) στο Παρίσι.

50. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΧΗΜΙΚΟΙ ΤΟ 1984. ΕΤΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΦΜΣ 1940-1964.
ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΤΑ ΕΙΔΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ. ποσοστά %

Βιομηχανίες	41	14.00
Εκπαίδευση	37	12.00
Δημόσιες υπηρεσίες	67	23.00
Ερευνητικά ιδρύματα	14	5.00
Νοσηλευτικά ιδρύματα	37	12.00
Συνταξιούχοι	22	7.00
Μη γνωστή απασχόληση	52	17.00
Εξωτερικό	8	3.00
Διάφορα	21	7.00
Σύνολο	299	100.00

Πηγή: *Μητρώο Μελών Ενωσης Ελλήνων Χημικών*, Έκδοση της Ενωσης Ελλήνων Χημικών Αθήνα, 1985.

Ιδιαίτερα αποκαλυπτική για τις ιδιαιτερότητες της απασχόλησης των γυναικών Χημικών είναι η σύγκριση της με εκείνη των αντρών συναδέλφων τους. Σύμφωνα πάντοτε με τα στοιχεία που περιέχονται στο Μητρώο της Ενωσης, οι προσφιλείς τους περιοχές απασχόλησης ήταν "γυναικείου τύπου" εργασίες του δημόσιου κυρίως τομέα, σε αντίθεση με τους άντρες Χημικούς που απορροφήθηκαν σε μεγάλα ποσοστά σε ελεύθερα και πιθανότατα πιο προσοδοφόρα επαγγέλματα του ιδιωτικού τομέα. (πιν. 51).

51. ΧΗΜΙΚΟΙ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΟ 1970. ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΤΑ ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΕΙΔΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.

Φύλο/είδος απασχόλησης	Γυναίκες	Άντρες	Σύνολο	ποσοστά %		Σύνολο
				Γυναίκες	Άντρες	
Βιομηχανίες	60	807	867	18.00	45.00	40.00
Εκπαίδευση	73	268	341	22.00	15.00	16.00
Δημόσιες υπηρεσίες	97	293	390	29.00	16.00	18.00
Ερευνητικά ιδρύματα	16	48	64	5.00	3.00	3.00
Νοσηλευτικά ιδρύματα	39	42	81	12.00	2.00	4.00
Συνταξιούχοι	46	321	367	13.00	17.00	17.00
Διάφορα	3	28	31	1.00	2.00	2.00
ΣΥΝΟΛΟ	334	1807	2141	100.00	100.00	100.00

Πηγή: *Μητρώο Μελών Ενώσεως Ελλήνων Χημικών*. Εκδοσις της Ενώσεως Ελλήνων Χημικών. Αθήνα 1971.

II. Οι εκπαιδευτικοί

Τις πρώτες δεκαετίες μετά τον πόλεμο οι γυναίκες εκπαιδευτικοί σε κλάδους θετικής κατεύθυνσης παρουσιάζουν έντονη την εικόνα των συναδέλφων τους της προπολεμικής εποχής. Λιγοστοί διορισμοί, και όπως δείχνουν οι πρώτες μεταπολεμικές στατιστικές εκπαίδευσης¹⁵⁸ ήταν αισθητά λιγότερες από τους άντρες συναδέλφους τους, πράγμα που συνέβαινε από λίγο ως πολύ με τις γυναίκες εκπαιδευτικούς όλων των ειδικοτήτων εκείνη την περίοδο.

¹⁵⁸ Το 1954-55, οπότε και χρονολογείται η πρώτη στατιστική της εκπαίδευσης μετά τον πόλεμο, στα 319 δημόσια Γυμνάσια της χώρας υπήρχαν 5432 καθηγητές, 3795 άντρες και 1637 γυναίκες. Την ίδια χρονιά υπήρχαν 137 ιδιωτικά Γυμνάσια, στα οποία εργάζονταν 2144 καθηγητές, ανάμεσά τους και 786 γυναίκες. Σε κάθε διδάσκοντα, αναλογούσαν 73 μαθητές. Ε.Σ.Υ.Ε., Στατιστική της Εκπαίδευσης, Τόμ. Β', *Μέση Εκπαίδευσις, Σχολ. έτος 1954-55*, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, Αθήναι, 1958, σελ. XII-XIII.

Ειδικότερα σ'όλη την διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου, ο αριθμός των γυναικών εκπαιδευτικών σε κλάδους θετικής κατεύθυνσης δεν ξεπέρασε ποτέ σε ποσοστιαία αναλογία τον αριθμό των αντρών συναδέλφων τους, κάτι που συνέβη από τα μέσα της δεκαετίας του '60 κι ύστερα με τις Φιλολόγους. Ο αριθμός των γυναικών Μαθηματικών, παρότι -όπως προειπώθηκε¹⁵⁹- ήταν αυτές που σε μεγαλύτερα ποσοστά από τις άλλες πτυχιούχους της ΦΜΣ κατέληξαν στη Μέση Εκπαίδευση, είναι συγκριτικά αισθητά μικρότερος στα σχολεία από τους άντρες Μαθηματικούς, ενώ αντίθετα ο αριθμός των γυναικών Φυσικών και Φυσιολογιστριών μεγαλύτερος¹⁶⁰. Σε γενικές γραμμές πάντως στη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου, τα ποσοστά των γυναικών καθηγητριών αυξάνονται σημαντικά από πενταετία σε πενταετία και στα μέσα της δεκαετίας του '70 ολοκληρώνεται η θηλυκοποίηση του κλάδου (πιν.52).

¹⁵⁹ Βλ. σελ. 80.

¹⁶⁰ Στις στατιστικές της Εκπαίδευσης της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας μέχρι και το 1980 οι Φυσικοί εμφανίζονται σε έναν ενιαίο αριθμό με τις Φυσιολογίστριες. Είναι πολύ πιθανό, οι Φυσικοί και Μαθηματικοί καθηγήτριες να είναι λίγες σε σύγκριση με τους άντρες συναδέλφους τους όπως ακριβώς συνέβαινε και στο πανεπιστήμιο, οι δε Φυσιολογίστριες πολύ περισσότερες όπως στα χρόνια των πανεπιστημιακών σπουδών τους (Ο.π. πιν.33)

52. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΣΤΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΜΕΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΚΑΙ ΜΕΤΑ
ΚΑΤΑ ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΣΕ ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕ ΤΟΥΣ ΑΝΤΡΕΣ ΣΥΝΑΔΕΛΦΟΥΣ
ΤΟΥΣ

Σχολικό έτος/ ειδικότητα	1954-55	1961-62	1965-66	1970-71	1975-76	1979-80
% επί του συνόλου των εκπαιδευτικών						
Φιλολόγοι	38,78	47,57	59,29	60,51	66,60	70,20
Μαθηματικοί	9,18	9,94	11,25	17,03	25,70	26,55
Φυσικοί και Φυσιολογίστριες	15,11	25,32	20,02	40,18	37,98	37,99
Χημικοί	4	8,92	18,84	-	-	-
ΣΥΝΟΛΟ	28,95	34,88	41,52	48,94	51,38	54,80

- Πηγή: 1) Ε.Σ.Υ.Ε. Στατιστική της Εκπαίδευσης κατά το σχολ. έτος 1954-55, Τόμος Β, Μέση Εκπαίδευσις, 1958, ο.π., σελ. ΧΠ.
2) Ε.Σ.Υ.Ε. Στατιστική της Εκπαίδευσης κατά το σχολ. έτος 1961-62, Μέση Εκπαίδευσις, ο.π. 1965, , σελ. 10-11.
3) Ε.Σ.Υ.Ε. Στατιστική της Εκπαίδευσης κατά το σχολ. έτος 1965-66, Μέση Εκπαίδευσις, 1968, ο.π., σελ. 10, 34 και 50-51.
4) Ε.Σ.Υ.Ε. Στατιστική της Εκπαίδευσης κατά το σχολ. έτος 1970-71, Μέση Εκπαίδευσις, 1972, ο.π., σελ. 14-15.
5) Ε.Σ.Υ.Ε. Στατιστική της Εκπαίδευσης κατά το σχολ. έτος 1975-76, Αθήνα, 1978, σελ. 124.
6) Ε.Σ.Υ.Ε. Στατιστική της Εκπαίδευσης, 1979/80, σελ. 149 και 195.

Αν και οι Φιλολόγοι, λόγω τους θεωρητικού χαρακτήρα της ελληνικής Μέσης Εκπαίδευσης υπερτερούν πάντοτε σε σχέση με τις καθηγήτριες θετικής κατεύθυνσης, οι τελευταίες παρουσιάζουν μεγαλύτερους αριθμούς αύξησης, ιδίως κατά τη δεκαετία 1965-75 (πιν. 53). Οι καθηγήτριες στους κλάδους θετικής κατεύθυνσης ήταν το 14,27% του συνόλου των ειδικοτήτων του πίνακα 52 το 1954-55, 16,21% το 1960-61, 16,26% το 1965-66, 20,49% το 1970-71, 24,18% το 1975-76 και 23,32% το 1979-80.

53. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΣΤΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΜΕΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ. ΚΑΤΑ ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΑ.

Σχολικό έτος/ ειδικότητα	1954-55	1961-62	1965-66	1970-71	1975-76	1979-80
Φιλολόγοι	913	1343	2321	2959	4990	8494
Μαθηματικοί	70	82	153	241	604	1108
Φυσικοί και Φυσιογνώστριες	152	260	451	763	1432	2584
Χημικοί	81	173	285	522	828	1566
	1	5	13	-	-	-
ΣΥΝΟΛΟ	1065	1603	2772	3722	6422	11078

- Πηγή: 1) Ε.Σ.Υ.Ε. Στατιστική της Εκπαίδευσης κατά το σχολ. έτος 1954-55, Τόμος Β, Μέση Εκπαίδευσις 1958, ο.π., σελ. XII.
 2) Ε.Σ.Υ.Ε. Στατιστική της Εκπαίδευσης κατά το σχολ. έτος 1961-62, Μέση Εκπαίδευσις ο.π. 1965, , σελ. 10-11.
 3) Ε.Σ.Υ.Ε. Στατιστική της Εκπαίδευσης κατά το σχολ. έτος 1965-66, Μέση Εκπαίδευσις 1968, ο.π., σελ. 10, 34 και 50-51.
 4) Ε.Σ.Υ.Ε. Στατιστική της Εκπαίδευσης κατά το σχολ. έτος 1970-71, Μέση Εκπαίδευσις 1972, ο.π., σελ. 14-15.
 5) Ε.Σ.Υ.Ε. Στατιστική της Εκπαίδευσης κατά το σχολ. έτος 1975-76, Αθήνα, 1978, σελ. 124.
 6) Ε.Σ.Υ.Ε. Στατιστική της Εκπαίδευσης, 1979/80, σελ. 149 και 195.

Η μεγάλη πλειοψηφία των γυναικών εκπαιδευτικών θετικής και θεωρητικής κατεύθυνσης σε κραυγαλέα αντίθεση με τους άντρες συναδέλφους τους δίδαξαν στην κατώτερη βαθμίδα της Μέσης Εκπαίδευσης. Το γεγονός ότι από τα μέσα της δεκαετίας του '60 οι γυναίκες Φιλολόγοι ξεπέρασαν αριθμητικά τους άντρες συναδέλφους τους δεν επηρέασε παρά ελάχιστα αυτή την κατάσταση. Οι καθηγήτριες ανεξάρτητα από την ειδικότητα τους απασχολούνται κυρίως στα Γυμνάσια ή κατ'αναλογία στις μικρές και "εύκολες" τάξεις του Γυμνασίου. Ο αριθμός των γυναικών που δίδαξαν στα Λύκεια ήταν λίγο μεγαλύτερος το 1965-66 απ'ό,τι το 1979-80 (35,76% και 32,75% του συνόλου των γυναικών εκπαιδευτικών αντίστοιχα), αλλά θα πρέπει να σημειωθεί ότι στην πρώτη περίπτωση, αυτό συνέβη μόνο μια διετία ως το 1967, οπότε και τα Λύκεια καταργήθηκαν (πιν. 54I και 54II).

54I. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΣΤΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΜΕΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΤΑ ΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ.

ΚΑΤΑ ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΒΑΘΜΙΔΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΟΠΟΥ ΕΔΙΔΑΞΑΝ

Σχολικό έτος/ ειδικότητα- βαθμίδα εκπαίδευσης	1965-66		1979-80	
	ΓΥΜΝΑΣΙΑ	ΛΥΚΕΙΑ	ΓΥΜΝΑΣΙΑ	ΛΥΚΕΙΑ
Φιλολόγοι	1482	839	5611	2883
Μαθηματικοί	105	48	827	281
Φυσικοί και Φυσιολγνώστρες	290	148	1838	746
	185	100	1011	465
ΣΥΝΟΛΟ	1772	987	7449	3629

54II. ΑΝΤΡΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΣΤΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΜΕΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΤΑ ΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ.

ΚΑΤΑ ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΒΑΘΜΙΔΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΟΠΟΥ ΕΔΙΔΑΞΑΝ

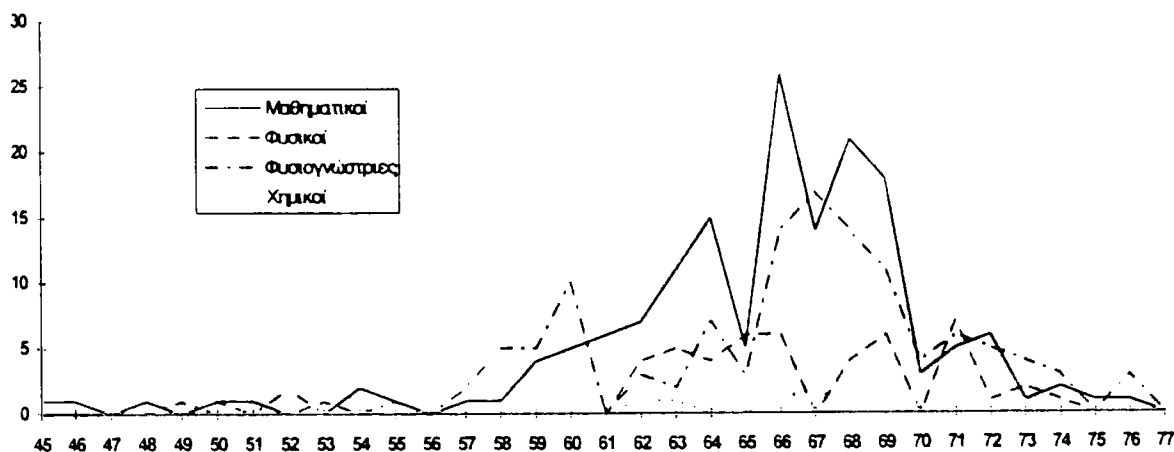
Σχολικό έτος/ ειδικότητα βαθμίδα εκπαίδευσης	1965-66		1979-80	
	ΓΥΜΝΑΣΙΑ	ΛΥΚΕΙΑ	ΓΥΜΝΑΣΙΑ	ΛΥΚΕΙΑ
Φιλολόγοι	847	1084	1547	2042
Μαθηματικοί	644	575	1617	1447
Φυσικοί και Φυσιολγνώστες	947	969	2895	2725
	303	394	1278	1278
ΣΥΝΟΛΟ	1794	2053	4442	4767

Πηγή: 1) Ε.Σ.Υ.Ε. Στατιστική της Εκπαίδευσης κατά το σχολ. έτος 1965-66, Μέση Εκπαίδευσις 1968, ό.π. σελ. 10, 34 και 50-51.
2) Ε.Σ.Υ.Ε., Στατιστική της Εκπαίδευσης, 1979/80, ό.π. σελ. 149 και 195.

Υπάρχει ωστόσο μια μικρή διάκριση ανάμεσα στις Φιλολόγους και στις καθηγήτριες θετικής κατεύθυνσης ως προς την τοποθέτησή τους στις ανώτερες βαθμίδες της Μέσης Εκπαίδευσης, η οποία μοιάζει να αυξάνεται, αντί να μειώνεται μέσα στο χρόνο. Το 1965-66 είχαν τοποθετηθεί στα Λύκεια το 36,11% των Φιλολόγων γυναικών και το

33,80% των θετικών καθηγητριών, ενώ το 1979-80 το 33,71% των Φιλολόγων και το 28,83% των θετικών καθηγητριών. Στις αρχές της δεκαετίας του '80 οι γυναίκες που αποτελούν αντικείμενο αυτής εδώ της έρευνας αντιμετώπιζαν διακρίσεις εξαιτίας του φύλου τους σε μεγαλύτερο βαθμό από τις συναδέλφους τους άλλων ειδικοτήτων.

346 από τις πτυχιούχους της ΦΜΣ που μπήκαν στη σχολή την περίοδο 1940-1964 διορίστηκαν καθηγήτριες σε σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης. Οι γυναίκες αυτές ήταν με τη σειρά που αναγράφονται κυρίως Μαθηματικοί και Φυσιολγνώστριες (160 και 125 αντίστοιχα), πολύ λιγότερες Φυσικοί (48) και Χημικοί ελάχιστες (μόλις 15). Οι πρώτοι διορισμοί τους έγιναν από το 1945 και μετά, με εξαίρεση τα έτη 1954 και 1955 ο ρυθμός τους ήταν πολύ χαμηλός ως το 1960¹⁶¹ και απλώνεται χρονολογικά ως το 1977. Κορυφαία σημεία ήταν με τη σειρά τα έτη 1966, 1968 και 1969, οπότε και διορίστηκαν οι περισσότερες από τις καθηγήτριες θετικής κατεύθυνσης αυτής της περιόδου (πιν. 55).

55. Εκπαιδευτικοί θετικής κατεύθυνσης. Περίοδος εισαγωγής στην ΦΜΣ Αθήνας 1940-1964. Χρονολογικός πίνακας διορισμών (1945-1977).

¹⁶¹ Θα πρέπει να σημειωθεί ότι και το 1945 είναι μια χρονιά κατά την οποία διορίστηκαν αρκετές καθηγήτριες, με τη διαφορά ότι η πλειονότητα από αυτές τελείωσαν τη σχολή κατά την προπολεμική περίοδο (βλ. πιν 19 της εργασίας μου).

Πρόκειται για κανονικούς αλλά και προσωρινούς διορισμούς, οι οποίοι έγιναν κατά καιρούς είτε με σύμβαση ιδιωτικού δικαίου απευθείας από το Υπουργείο Παιδείας "προς αναπλήρωσιν μετεκπαιδευομένων εκπαιδευτικών", είτε με πρωτοβουλία και δαπάνες των Δήμων και Κοινοτήτων, κυρίως μακρινών περιοχών της χώρας. Οι τελευταίοι αυτοί διορισμοί δεν δημοσιεύονταν κατά κανόνα στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, αλλά όπως δείχνουν αφ' ενός οι προσωπικές μαρτυρίες των ίδιων των εκπαιδευτικών, αφ' ετέρου τα σχετικά δημοσιεύματα της ΟΛΜΕ της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου ήταν αρκετοί και με πολύ υψηλότερες αποδοχές από τους διορισμούς στο δημόσιο¹⁶².

Σύμφωνα με τις δημοσιεύσεις της ΟΛΜΕ, ο διορισμός προσωρινών καθηγητών έγινε κυρίως για οικονομικούς λόγους¹⁶³ και σε άλλες περιπτώσεις τα χρόνια που υπηρέτησαν ως προσωρινοί δεν αναγνωρίστηκαν καθόλου¹⁶⁴ ή αναγνωρίστηκαν μόνο ως συντάξιμα¹⁶⁵. Η ΟΛΜΕ κείνη την περίοδο κατήγγειλε επανειλημμένα την έλλειψη

¹⁶² "Η Κοινότης αμείβει τον καθηγητήν με 2.000.000, ενώ ο Κράτος με 900.000. Η διάκρισις είναι οφθαλμοφανής". *Πρακτικά Ιθ' Γενικής Συνελεύσεως της ΟΛΜΕ κατά το ομοσπονδιακόν έτος 1952-53. Δελτίο ΟΛΜΕ*, Έτος Γ' αρ. φυλ. 36-43, Ιούλιος-Οκτώβριος 1953, σελ. 38.

¹⁶³ "Ως είναι γνωστόν η Πολιτεία μετά την λήξιν του πολέμου και της Κατοχής διαθέτουσα ανεπαρκείς οικονομικούς πόρους διώρισε πολλούς προσωρινούς καθηγητάς, οι οποίοι υπηρέτησαν εις διάφορα Γυμνάσια και Παραρτήματα αυτών άλλοι άλλο χρονικό διάστημα μηνών ή ετών". Υπόμνημα 3 καθηγητών γυμν. Καρδίτσας "*Περί αναγνωρίσεως της Υπηρεσίας προσωρινών καθηγητών εις σχολεία Μ.Ε.*" *Δελτίο ΟΛΜΕ*, Έτος Δ', αρ. φυλ. 54-5, 1-31 Μαΐου, σελ.3

¹⁶⁴ Ο'π. σημ.126

¹⁶⁵ "Η εν τοις δημοσίοις σχολείοις υπηρεσία των αδιορίστων καθηγητών ως δημοτικών ή κοινοτικών Καθηγητών, θεωρηθή ως χρόνος πραγματικής εκπαιδευτικής εμπίσθου υπηρεσίας και δια την βαθμολογικήν εξέλιξιν αυτών με ισχύν αναδρομικήν, αφ' ης ούτοι ανέλαβον υπηρεσίαν ως δημοτικοί ή κοινοτικοί Καθηγηταί και όχι μόνον ως χρόνος συντάξιμος" *Ένωσις λειτουργών ΜΕ Χίου, Δελτίο ΟΛΜΕ*, αρ. φυλ. 30-31, 15/3-1/4/1953, σελ. 13

επαρκών διορισμών και έθετε θέμα νομιμότητας των διορισμών, μεταθέσεων και προαγωγών που έγιναν στη διάρκεια της Κατοχής και του Εμφυλίου, αλλά και μετά απ'αυτόν με την εφαρμογή του Υπαλληλικού Κώδικα και των αναγκαστικών νόμων. Το 1952 αναφέρει ότι "κατά τας υπό της διοικήσεως της ΟΛΜΕ συγκεντρωθείσας στατιστικής πληροφορίας σχεδόν το 1/3 του απαιτουμένου δια την ομαλήν λειτουργίαν των σχολείων της Μ.Ε. διδακτικού προσωπικού ελλείπει. Οι υπηρετούντες φιλόλογοι ανέρχονται σε 1935 Η ίδια έλλειψις παρατηρείται και εις τους άλλους κλάδους μαθηματικούς, φυσικούς κλ. η απουσία των οποίων καταργεί τα εν λόγω μαθήματα Αι άλλοι δημόσιοι υπηρέσται στενάζουν υπό το βάρος της πληθώρας των αργομισθών και οι διορισμοί εις αυτάς γίνονται κατά εκατοντάδας. Εις την Μέση Εκπαίδευσιν διωρίσθησαν μόνο 150 και οι περισσότεροι δεν απεδέχθησαν τον διορισμόν των λόγω των γλίσχρων αποδοχών"¹⁶⁶. Ένα χρόνο αργότερα σε άρθρο της Διοικήσεως με τίτλος "Υπαλληλικός Κώδιξ και εκπαιδευτικοί" αφού επισημαίνει τις ολέθριες συνέπειες που είχε η πολιτική ζωή της χώρας στο δημόσιο τομέα αναφέροντας επί λέξει ότι "Το κόμμα και οι διάφοροι υπαλληλικάι πατρία επωφελούμεναι των από το 1916 πολιτικών ανωμαλιών ωργίασαν επί του σώματος των δημοσίων υπαλλήλων και επέφερον την παράλυσιν της κρατικής μηχανής" καταγγέλλει ότι "Πριν να γίνει η κατά υπηρεσίας κατανομή των υφισταμένων οργανικών θέσεως και η ένταξις των υπαλλήλων εις τους θεσπισθέντας βαθμούς έπρεπε πώς προηγηθή μία έρευνα, πώς εδημιουργήθησαν οι θέσεις και πώς προήχθησαν οι υπάλληλοι. Το αίτημα τούτο έχει ιδιαιτέραν όλως σημασίαν δια τους εκπαιδευτικούς λειτουργούς εις το σώμα των οποίων έλαβον χώρα πολλά ανωμαλία. Ιδίως μάλιστα από του 1940 μέχρι σήμερα διορισμοί, μεταθέσεις, προαγοναί και τοποθετήσεις εις υπευθύνους ηγετικής θέσεις ενηργήθησαν ανωμαλώς. Υπό την σκέπην των Α.Ν. και

¹⁶⁶ Δελτίο ΟΛΜΕ, αρ.φυλ 22-23, Νοέμβριος 1952, σελ. 1

δια προσωρινών διατάξεων ανετράπησαν τα πάντα¹⁶⁷. Είναι χαρακτηριστικό ότι το ΔΕΛΤΙΟ σταμάτησε την έκδοσή τους λίγο αργότερα, προφανώς για πολιτικούς λόγους. Για το λόγο αυτό, οι παραπάνω καταγγελίες έχουν ιδιαίτερη σημασία για όλη την περίοδο που εξετάζεται σ' αυτήν εδώ την έρευνα, αφού αποτελούν μία από τις λιγοστές επίσημες πηγές γι' αυτό το θέμα. Με την επιβολή της δικτατορίας το 1967, ο συσχετισμός του διορισμού με τα πολιτικά φρονήματα καταγράφηκε πλέον επίσημα στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως¹⁶⁸. Το 1967 και το 1968 οι διορισμοί των καθηγητριών θετικής κατεύθυνσης έγιναν με απόφαση του Συμβουλίου Νομιμοφροσύνης.

Αν οι διορισμοί καθηγητριών θετικής κατεύθυνσης ήταν λιγοστοί στις δεκαετίες του '40 και του '50, δεν μπορούμε να πούμε ότι αυτό συνέβη στον ίδιο βαθμό και αργότερα. Χωρίς να υπολογιστούν οι περιπτώσεις διορισμών που δεν έγιναν αποδεκτοί η συντριπτική πλειοψηφία των γυναικών πτυχιούχων της ΦΜΣ Αθήνας της περιόδου 1940-1964 που επιδίωξαν ή κατάφεραν να διοριστούν στην εκπαίδευση (ποσοστό 77,40%) διορίστηκαν αμέσως (47,31%) ή ένα χρόνο μετά (30,09%). Οι Μαθηματικοί διορίζονταν χωρίς καθυστέρηση σε μεγαλύτερα ποσοστά από το μέσο όρο (52,50% χωρίς καθόλου καθυστέρηση), οι δε Χημικοί αργότερα από όλες τις ειδικότητες, όπως μαρτυρεί εκτός των άλλων το γεγονός ότι ενδείξεις για την απασχόληση των περισσότερων απ' αυτές στο Δημόσιο έχουμε πολλά χρόνια μετά τη λήψη του πτυχίου τους. Αργούσαν επίσης να διοριστούν και οι Φυσιολογίστριες (πιν. 56).

¹⁶⁷ "Υπαλληλικός κώδικας και εκπαιδευτικοί λειτουργοί". Δελτίο ΟΛΜΕ, αρ.φωλ. 26-27, 15-31.1.1953, σελ.2

¹⁶⁸ Μόνο πολύ αργότερα, το 1986, αναγνωρίζεται σύμφωνα με δημοσίευση της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως πρόσθετη υπηρεσία σε τέσσερεις (4) καθηγητές Μέσης Εκπαίδευσης, επειδή "είχε εμποδιστεί ο διορισμός τους λόγω της αντίθεσής τους προς το δικτατορικό καθεστώς". Η δημοσίευση αποτελεί και την μοναδική έγκυρη πηγή για τις σχετικές διώξεις.

56. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ
ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1940-1964
ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗΣ ΔΙΟΡΙΣΜΟΥ ΚΑΤΑ ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΑ

Ειδικότητες/ διάρκεια αδιοριστίας	Μαθηματικοί	Φυσικοί	Φυσιολγνώ- στριες	Χημικοί	ΣΥΝΟΛΟ
0	84	23	53	1	161
1	38	14	47	3	102
2-6	32	9	22	2	65
6-10	6	1	3	-	10
10-14	-	1	-	-	1
ΣΥΝΟΛΟ	160	48	125	6	339

Η διάρκεια καθυστέρησης διορισμού απλώνεται συνολικά μέχρι τα 14 χρόνια. Ένας μεγάλος αριθμός από αυτές που άργησαν πολύ να διοριστούν, διορίστηκε τελικά στο Αρσάκειο, στο οποίο οι διορισμοί αργούν γενικά να γίνουν σε σύγκριση με το δημόσιο¹⁶⁹. Άλλος λόγος της μεγάλης διάρκειας αδιοριστίας στην περίπτωση δύο (2) Φυσιολγνώστριών είναι προηγούμενη απασχόληση στην έδρα της Βοτανικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΠΑΡΑΡΤ. σελ. 334). Άρκετες απ'όσες άργησαν πολύ να διοριστούν δεν είχαν αποδεχθεί προηγούμενο διορισμό τους από μία (1) έως τρεις (3) φορές. Σημαντικός παράγοντας αυτής της απροθυμίας πρέπει να ήταν οι χαμηλές αποδοχές¹⁷⁰. Περισσότερο αναποφάσιστες εμφανίζονται με τη σειρά οι Μαθηματικοί (ποσοστό μη αποδοχής διορισμών 19,37%), λιγότερο οι Φυσικοί και οι Φυσιολγνώστριες (14,37% και 12,45% αντίστοιχα), ενώ στην περίπτωση των λιγοστών Χημικών καθηγητριών της περιόδου δεν υπάρχει καμία

¹⁶⁹ Βλ. σχετικό κατάλογο στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ, σελ. 339, αντίστοιχη σημείωση.

¹⁷⁰ Βλ. σελ. 136. Μία από τις διεξόδους που είχαν πρέπει να ήταν τα φροντιστήρια, σύμφωνα με την προσωπική μαρτυρία της Αικατερίνη Ηλιοπούλου, Φυσιολγνώστριας, που τελείωσε το Ράλλειο Πειραιώς και πήρε πτυχίο το 1959. Διορίστηκε το 1958 με μισθό 1750 δρχ. στο Γυμνάσιο Θηλέων Μεσολογγίου, αλλά δεν αποδέχτηκε το διορισμό της. Από τότε μέχρι το 1966, οπότε και διορίστηκε οριστικά στο ΠΥΣΜΕ Πειραιώς, ήταν διευθύντρια φροντιστηρίου στην Αθήνα.

που να μην έχει αποδεχθεί προηγούμενο διορισμό της.

Η μεγάλη πλειοψηφία των διορισμών (51,61%) έγιναν με τη σειρά στην Πελοπόννησο, στην περιοχή Αττικής και στην υπόλοιπη Στερεά Ελλάδα (27,62%, 18,15% και 15,84% αντίστοιχα). Επίσης στα νησιά του Αιγαίου και στην Κρήτη. Το 1/3 από τους διορισμούς αυτούς έγιναν σε μεγάλες πόλεις, πρωτεύουσες νομών και οι υπόλοιποι κυρίως σε κωμοπόλεις. Στους τόπους διορισμού συμπεριλαμβάνονται και τόποι των δεκαεννέα (19) προσωρινών διορισμών των καθηγητριών θετικής κατεύθυνσης αυτής της περιόδου (πιν.57).

57. ΚΑΘΗΓΗΤΗΡΙΟΣ ΘΕΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ
ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΦΜΣ ΑΘΗΝΑΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1940-64
ΤΟΠΟΙ ΔΙΟΡΙΣΜΟΥ

ειδικότερες περιοχές	Μαθηματικά	Φυσικά	Φυσιογνωστικές	Χημικά	Σύνολο
Πελοπόννησος	Καλαμάτα (2) Τριπολι (2) Επαύριη Ναυπλίο Αρχαστόλι Μεθυσία Τρόπαια (2) Αστρος Δερβένι Τεγέα Μεσσήνη Γύθειο Λύκειο Βέλο Αιαλιάδα Βλαχοκερασιά Γαργαλιάνοι Σιμόπολι Περιοχή Πατρών (2) Λάπη	Κόρινθος Αρχαστόλι Πύργος Τριπολι Νεμέα Φιλιατρά Βέλο (2) Μολαίο Αστρος Διακοστό	Πύργος (2) Κόρινθος Πάτρα (3) Γαργαλιάνοι Συλόκαστρο (2) Αργος Δερβένι Τεγέα Αιαλιάδα (2) Καλάβρυτα Νεμέα Φαστούνη Μεσσήνη Λεχαλιά	Κυπαρισσία Κιθήρα Ανδραβίδα Βέλο Μεγαλόπολη Λεβαδιά Ακράτα Κορώνη Φιλιατρά Λάπη Δερβένι Βυτίνα	Αργος - 82 Κροκέες
Αττική	Αθήνα (13) Πειραιάς Σαλαμίνα (4) Ερυθρές Κερατέα (4) Λαύριο Αίγινα Αιγίνα	Αθήνα (6) Μαραθώνα (2) Κορωπί Σπάτα	Αθήνα (8) Πειραιάς (2) Αχαρνές Ελευσίνα Σπάτα Ερυθρές	Μακόπουλο Μαραθώνα - Σαλαμίνα Βέλο (2)	55
Νησιά του Αιγαίου	Σύρος (3) Χίος (5) Σύρος Λέρος (2) Κως Πάρος Ανδρος Σίμη Σκύρος Τήνος Κάλυμνος Σπέτσες Αντίσσα	θήρα	Σύρος Λέρος Τραχίνα Ικαρία (2)	Εύδηλο Λέρος Κάλυμνος (2) Σορώνη	Χίος 32
Κρήνη	Ηράκλειο Χανιά Ιεράπετρα Παλιόχωρα Πελοπόννησος Κονιστρέες Σίμη Αν. Νικόλαος Κάνισσος Βάμος Κεραμίες Κανδήλια	Ηράκλειο Ρέθυμνο Βάμος	Ρέθυμνο (2) Στακιά Χανιά Ιεράπετρα (2) Ανάγεια Βάμος (2)	Αγ. Ιωάννης Πέρισμα Μην. Πάνομο Πύμια Κάνδανος (2)	30
Στερεά	Χαλκίδα Κίψη Θεσπ.ές Λοσιόλι Αμφικλεία Λεβαδιά (2) Αταλάντη Λιδωρική Λίμνη Ναύπακτος Αμφικλεία Ναύπακτος Λεβαδιά (2) Φαχνά Αταλάντη Θεσπ.ές Λιδωρική Στύρα Βασίλειο	Λίμνη Ναύπακτος	Χαλκίδα (4) Μεσολόγγι Δομοκός Αγ. Ιωάννης Αράχθια Αργίλιο Παραβόλα Δομ. Ιωάννης Αλιμυρός	Γαβαλιό Τιβροσία Αμάρυθνος Αιγίνα Ιστιαία Στύρα Λίμνη Καταπέλλι Οινόισσες Κάρυστος Υπάτη (2)	Αργίλιο Γαβαλιό 48
Μακεδονία Θράκη	Φλώρινα (2) Κομοτηνή Δράμα Ηράκλειο Χατζή Γρεβενά Σουφλί	Κοζάνη Λαγκαδάς	Δομ. Φλώρινα Αρναία Διδυμότειχο	Ηράκλειο Δοξάτο Θεσπ.έλη 17	
Θεσσαλία	Τρίκαλα Τσαγκαράδα Νέα Ιωνία Φαρκαδωνα Μακρικόμη (2) Αργαλαστή Βελεστίνο Παλαμά Ελασσόνα Αγιά Αμπελώνα	Τρίκαλα Νέα Ιωνία Βελεστίνο	Αμπελώνα Νεοχώριο	Σικούριο 18	
Ηπειρος	Ιωάννινα Αρτα Γιάννινα Παραμυθιά Ηγουμενίτσα	Γιάννινα Παραμυθιά	Γιάννινα Θεσπρωτικό Τσιπέλοβο Κόνιτσα	11	
Νησιά Ιονίου	Κέρκυρα Λευκάδα Λευκίμη (2) Κεφαλλονιά	Λευκίμη Καστέλλι Σάμη	Ζάκυνθος Λευκίμη	10	
ΣΥΝΟΛΟ	146	37	112	8	303

Οι περισσότερες (ποσοστό 65,68%) από τις καθηγήτριες τη περιόδου 1940-1964 είχαν μέχρι και το σχολικό έτος 1986-8 συμπληρώσει πάνω από είκοσι (20) χρόνια υπηρεσίας. Τα περισσότερα κατά ειδικότητες χρόνια υπηρεσίας συγκεντρώνουν οι Μαθηματικοί (ποσοστό 72% στις κλίμακες των 20-25, 25-30 και 30-35 χρόνων συνολικά). Οι Χημικοί που συμπλήρωσαν πάνω από είκοσι (20) χρόνια υπηρεσίας είναι ακριβώς οι μισές, οι δε Φυσιολγνώστριες και Φυσικοί κάπως λιγότερες (64% και 43,75% αντίστοιχα) [πιν. 58].

58. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ

ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1940-64

ΧΡΟΝΙΑ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΣΤΗ ΜΕΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΜΕΧΡΙ ΤΟ 1987

Ειδικότητα/ χρόνια υπηρεσίας	Μαθηματικοί	Φυσικοί	Φυσιολγνώ- στριες	Χημικοί	ΣΥΝΟΛΟ
1-5	11	3	11	-	25
5-10	5	2	2	1	10
10-15	7	5	2	-	14
15-20	19	17	29	3	68
20-25	73	18	55	2	148
25-30	35	1	19	-	55
30-35	10	2	7	2	21
ΣΥΝΟΛΟ	160	48	125	8	341

Στο μακρύ κατάλογο των καθηγητριών θετικής κατεύθυνσης που μέχρι να διοριστούν οριστικά απέρριψαν προηγούμενους διορισμούς τους¹⁷¹, έρχονται να προστεθούν εκείνες (σύνολο 37 γυναίκες ποσοστό περίπου 1/10 του συνόλου) που διορίστηκαν μεν, αλλά στη διάρκεια των χρόνων υπηρεσίας τους είτε τέθηκαν σε διαθεσιμότητα, είτε παραιτήθηκαν προσωρινά ή οριστικά, ή απολύθηκαν (προσωρινά ή οριστικά) για διάφορους λόγους. Οι μισές από τις γυναίκες αυτές παραιτήθηκαν οριστικά σε σύντομο χρονικό διάστημα (1 έως 10 χρόνια υπηρεσίας) και οι λόγοι της παραίτησής τους δεν δημοσιεύτηκαν

¹⁷¹ Βλ. σελ. 138

γενικά, παρά μόνο όταν διορίστηκαν κάπου άλλου (σε πανεπιστημιακές σχολές¹⁷², στον ΟΤΕ¹⁷³, στο Γενικό Χημείο του Κράτους¹⁷⁴ ή σε γυμνάσια του εξωτερικού¹⁷⁵). Η μοναδική περίπτωση διαθεσιμότητας, οφείλεται σε λόγους υγείας και οι απολύσεις έγιναν κυρίως "δι' αυτόβουλον και αδικαιολόγητον εγκατάλειψιν θέσεως πέραν των 30 ημερών".

Ανάμεσα στις παραιτήσεις καθηγητριών θετικής κατεύθυνσης της περιόδου ξεχωρίζει η περίπτωση εξαναγκασμού σε παραίτηση μιας Μαθηματικού¹⁷⁶ που έγινε το 1971 για πολιτικούς λόγους. Στοιχεία για την παραίτηση αυτή δημοσιεύτηκαν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως το 1987¹⁷⁷, όταν με υπουργική απόφαση η καθηγήτρια επανήλθε στην υπηρεσία με τον 6ο βαθμό που κατείχε κατά το χρόνο της παραίτησής της και ο χρόνος παραμονής της έξω από την υπηρεσία αναγνωρίστηκε ως χρόνος πραγματικής δημόσιας υπηρεσίας, χωρίς ωστόσο δικαίωμα πληρωμής διαφοράς αποδοχών. Στη σχετική απόφαση αναφέρεται ότι η παραίτησή της έγινε "λόγω άσκησης ψυχολογικής βίας και δυσμενούς μεταχείρισης".

Ο αριθμός των μεταθέσεων που πήραν στη διάρκεια της υπηρεσίας τους οι καθηγήτριες της περιόδου εμφανίζεται απροσδόκητα μικρός. Σύμφωνα με τις δημοσιεύσεις της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως η μεγάλη

¹⁷² Δέσποινα Νταουκάκη, Φυσικός. Διορίστηκε το 1965 και το 1971 παραιτήθηκε γιατί ανέλαβε υπηρεσία στο εργαστήριο Φυσικής του ΕΜΠ. Είχε εργαστεί σε γυμνάσιο αρρένων στο Ρέθυμνο και αργότερα στο γυμνάσιο Περάματος και στο γυμνάσιο θηλέων Ζωγράφου.

¹⁷³ Μαρία Θεοδωρίδου, Φυσικός, παραίτηση στον ένα (1) χρόνο υπηρεσίας.

¹⁷⁴ Σταυρούλα Τσαμασύρου, Χημικός, γεννημένη στην Άρνη Λακωνίας, επάγγελμα πατέρα γεωργός. Εργάστηκε από το 1967 έως το 1976 σε γυμνάσια στις Κροκεές, στον Πειραιά και στην Αθήνα. Το 1976 διορίστηκε στο Γενικό Χημείο του Κράτους και το 1984 υπηρετούσε στην Κόρινθο.

¹⁷⁵ Γεωργία Μπινίκου, Φυσικός, γυμνάσια Οντάριο Καναδά, σελ. 123. σημ. 146 της εργασίας μου.

¹⁷⁶ Βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ, σελ. 341, αντίστοιχη σημείωση.

¹⁷⁷ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ, σελ. 341.

πλειοψηφία απ'αυτές (87,64%) μετακινήθηκαν από καμμία (0) έως και τρεις (3) φορές. Με δεδομένο ότι ο χρόνος υπηρεσίας τα περισσότερων κυμαίνεται στα 15 έως 30 χρόνια¹⁷⁸ μπορούμε να πούμε ότι η πλειοψηφία πήρε μία (1) έως δύο (2) μεταθέσεις στο διάστημα αυτό. Αν συνυπολογίσουμε τους διορισμούς και επαναδιορισμούς που αποτελούν επίσης μετακινήσεις, ο αριθμός των μετακινήσεων αυξάνεται στις δύο (2) έως τρεις (3). Αν ληφθούν ωστόσο υπόψη οι προσωπικές μαρτυρίες των ίδιων των καθηγητριών, υπήρξαν αποσπάσεις και μεταθέσεις (ιδίως στο διάστημα 1982-1987) που δεν δημοσιεύτηκαν, οι οποίες ανεβάζουν τον συνολικό αριθμό σε τρεις (3) έως τέσσερεις (4) φορές. Αξίζει να σημειωθεί ότι περίπου το 1/3 των καθηγητριών της περιόδου (30,42%) δεν μετακινήθηκαν καθόλου στη διάρκεια των χρόνων υπηρεσίας τους και ότι ένας μικρός αριθμός απ'αυτές μετακινήθηκαν από τέσσερεις (4) έως συνολικά επτά (7) φορές (πιν. 59).

59. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ
ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1940-1964
ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ-ΜΕΤΑΘΕΣΕΙΣ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ

Ειδικότητα/ αριθμός μετακινήσεων	Μαθηματικοί	Φυσικοί	Φυσιολογ- στριες	Χημικοί	ΣΥΝΟΛΟ
0	44	15	42	-	101
1	40	11	31	1	83
2	36	10	27	2	75
3	21	3	8	2	34
4	5	2	8	1	16
5	4	2	6	2	14
6	4	2	1	-	7
7	-	-	2	-	2
ΣΥΝΟΛΟ	154	45	125	8	332

¹⁷⁸ Βλ. πιν.58

Παραπάνω από τις μισές μετακινήσεις (62,71%) γίνονταν κάθε ένα (1), δύο (2) ή τρία (3) χρόνια και ορισμένες προτού κλείσει χρόνος σ'έναν ορισμένο τόπο (πιν.59I).

59I. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ
ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1940-1964.
ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΩΝ - ΜΕΤΑΘΕΣΕΩΝ

Ειδικότητα/ συχνότητα	Μαθηματικοί	Φυσικοί	Φυσιο- γνωστριες	Χημικοί	ΣΥΝΟΛΟ
μέσα σε ένα (1) χρόνο	-	2	9	-	11
κάθε ένα (1) χρόνο	53	18	41	3	115
κάθε δύο (2) χρόνια	54	14	40	10	118
κάθε τρία (3) χρόνια	41	14	36	4	95
κάθε τέσσερα (4) χρόνια	32	12	31	2	77
κάθε πέντε (5) χρόνια	27	5	14	3	49
κάθε έξη (6) χρόνια	13	3	7	2	25
κάθε επτά (7) χρόνια	5	-	7	-	12
κάθε οκτώ (8) χρόνια	5	1	2	-	8
κάθε εννιά (9) χρόνια	3	2	-	-	5
κάθε δέκα (10) χρόνια	2	-	-	1	3
κάθε έντεκα (11) έως είκοσι (20) χρόνια	3	1	1	-	5
ΣΥΝΟΛΟ	238	72	188	25	523

Μόνο για το 36% αυτών των μετακινήσεων γνωρίζουμε τους λόγους για τους οποίους έγιναν. Λίγο παραπάνω από τις μισές (54,14%) έγιναν με αιτήσεις ίδιων των καθηγητριών, ορισμένες απ'αυτές επειδή επιδίωκαν συνυπηρέτηση με το σύζυγό τους είτε μετάταξη σε συναφείς επαγγελματικούς χώρους (Επαγγελματική Εκπαίδευση, Χαροκόπειος, τοποθέτηση στον Διοικητική τομέα της Εκπαίδευσης). Αρκετές (21,29%) έγιναν όταν άλλαξαν σχολείο μέσα στην ίδια πόλη, είτε επειδή ιδρύθηκε καινούργιο σχολείο είτε επειδή μετακινήθηκαν από Γυμνάσια σε Λύκεια, όταν τα τελευταία ιδρύθηκαν το 1965. Μετακινήσεις έγιναν επίσης για το συμφέρον της υπηρεσίας, κυρίως από την Αθήνα στην επαρχία, ιδίως το 1967 και στη διάρκεια τη δικτατορίας, οι οποίες μπορεί είτε να αποδοθούν στον αυταρχισμό της τότε διοίκησης όπως δείχνουν οι προφορικές συνεντεύξεις ή να συνιστούν δυσμενείς μεταθέσεις. Λιγοστές είναι οι προαγωγές που συνοδεύτηκαν από μετάθεση (πρόκειται κυρίως για προαγωγές στο βαθμό του βοηθού Γυμνασιάρχη και Γυμνασιάρχη) και πολύ λίγες οι μετακινήσεις που έγιναν στο Διδασκαλείο για επιμόρφωση. Μετακινήσεις επίσης έγιναν σε δύο (2) περιπτώσεις σε σχολεία του εξωτερικού (πιν.59II).

59II.ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ

ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1940-1964.

ΛΟΓΟΙ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΩΝ -ΜΕΤΑΘΕΣΕΩΝ

Λόγοι μετακινήσεων	Αριθμός μετακινήσεων
τη αιτήσει προαγωγή	150 22
υπηρεσιακοί λόγοι πλήρωση κενής θέσης	33 6
αλλαγή σχολείου στην ίδια πόλη επιμόρφωση	59 4
μετακίνηση σε σχολείο εξωτερικού εντοπιότητα	2 1
ΣΥΝΟΛΟ	277

Αν μόλις ένα ποσοστό 18.15% των καθηγητριών της περιόδου διορίστηκαν στην περιοχή πρωτεύουσας¹⁷⁹, οι τόποι όπου σύμφωνα με τους πίνακες των μεταθέσεων (βλ.ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ) υπηρέτησαν στη διάρκεια της υπηρεσίας τους βρίσκονται σε μεγάλο βαθμό (49%) στην περιοχή πρωτεύουσας. Η διαπίστωση αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι οι περισσότερες μετακινήσεις έγιναν από την επαρχία στην περιοχή πρωτεύουσας ή μέσα στην περιοχή πρωτεύουσας (33,33% και 28,05% αντίστοιχα) (πιν.59III).

59III. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ

ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1940-1964.

ΤΟΠΟΙ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΩΝ - ΜΕΤΑΘΕΣΕΩΝ

Ειδικότητα/ τόποι	Μαθηματικοί	Φυσικοί	Φυσιο- γνώστριες	Χημικοί	ΣΥΝΟΛΟ
επαρχία- περιοχή πρωτεύουσας	21	59	69	9	158
περιοχή πρωτεύουσας επαρχία	8	21	16	3	48
επαρχία- επαρχία	20	39	72	4	135
περιοχή πρωτεύουσας περιοχή πρωτεύουσας	16	55	55	7	133
	65	174	212	23	474

Μια σύγκριση τέλος των τόπων όπου εργάστηκαν οι διάφορες ειδικότητες (βλ.ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ) δείχνει ότι οι Μαθηματικοί υπηρέτησαν σε μικρότερα ποσοστά στην περιοχή της πρωτεύουσας (43,76% του συνόλου των μετακινήσεών τους), ενώ οι Χημικοί κυρίως εκεί (74,29%).

¹⁷⁹ βλ. πιν. 57 της εργασίας μου.

Λίγο παραπάνω από τα μισά σχολεία (52,02%) όπου εργάστηκαν οι καθηγήτριες θετικής κατεύθυνσης που μπήκαν στη ΦΜΣ την μεταπολεμική περίοδο ως το 1965 ήταν μεικτά, ενώ αρκετές εργάστηκαν σε σχολεία θηλέων (35,15%). Στα σχολεία αυτά συμπεριλήφθηκαν και ορισμένα ειδικά σχολεία (πρότυπα, εσπερινά, τεχνικά-επαγγελματικά, οικονομικά και σχολεία του εξωτερικού)¹⁸⁰, σχολές (Εμπορικές, Οικιακής Οικονομίας) καθώς και κάποιες άλλες θέσεις όπου απασχολήθηκαν στη διάρκεια των χρόνων υπηρεσίας τους (διοικητικός τομέας της εκπαίδευσης, Ακαδημίες)¹⁸¹ (πιν. 60 και 60Ι).

¹⁸⁰ Αλκμήνη Τεκτονίδου, του Τηλέμαχου, γεννημένη στο Κάιρο το 1937. Αποφοίτησε από το Παρθενοναγείο της Ελληνικής Κοινότητας του Καΐρου το 1955 και την ίδια χρονιά μπήκε στο Μαθηματικό τμήμα της ΦΜΣ Αθήνας χωρίς εξετάσεις. Το 1963 διορίστηκε στο γυμνάσιο αρρένων Κομοτηνής και το 1965 μονιμοποιήθηκε στο Λύκειο Αρρένων της ίδιας πόλης "υπηρετούσα κατ'απόσπασιν εις τα ελληνικά της Αλλοδαπής σχολεία, δυνάμει ετησίας μετ'αποδοχών αδείας" (πιθανότατα στην Αίγυπτο). Το 1979 μετατέθηκε στο Γυμνάσιο Γαργαλιάνων όπου υπηρετούσε ως το 1974 οπότε και πήρε προαγωγή στον 3ο βαθμό.

Ελένη Τάγαρη, του Φωτίου, Φυσικός, γεννημένη στην Κατω Φυγαλεία Ηλείας το 1939. Μπήκε στη σχολή το 1957 και πήρε πτυχίο το 1964. Την ίδια χρονιά διορίστηκε στον Πύργο και το 1967 μετατέθηκε στα Μεγαρα. Από το 1967 ως το 1974 διορίζονται στη θέση της ένας θεολόγος, ένας Φυσικός και μία Μαθηματικός "εις αναπλήρωσιν της" επειδή ήταν αποσπασμένη με άδεια και χωρίς αποδοχές σε ελληνικό σχολείο της Κύπρου. Το 1984 πήρε προαγωγή κατ'εκλογή σε γυμνασιάρχη.

¹⁸¹ Χριστίνα Κοτόρτσι, Φυσιολγνώστρια, γεννημένη το 1933 στον Πειραιά. Πήρε πτυχίο το 1957 και εργάστηκε σε Γυμνάσια της περιοχής Αργολίδας ως το 1965 και αργότερα (1971) στο Α' Οικονομικό Γυμνάσιο Αθηνών και στην Ιωνίδειο Πρότυπο Σχολή του Πειραιά (1972). Το 1974 διορίζεται "εις αναπλήρωσιν της" στην Επιθεώρηση ΜΕ Πειραιώς μία φυσικός, επειδή αποσπασθηκε με διάταξη του ΥΠΕΠΘ στην Παιδαγωγική Ακαδημία Ιωαννίνων. Παραιτήθηκε το 1986 με το βαθμό του λυκειάρχη, από το 4ο Λύκειο Ηλιούπολης (ΦΕΚ 27/3/1986).

60. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ
ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1940-1964.
ΤΥΠΟΣ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΟΠΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΚΑΝ

Ειδικότητα/ κατά φύλο	Μαθηματικοί	Φυσικοί	Φυσιο- γνώστριες	Χημικοί	ΣΥΝΟΛΟ
Αρρένων	47	19	47	5	118
Θηλέων	147	48	125	11	331
Μεικτά	214	68	183	22	487
ΣΥΝΟΛΟ	408	135	355	38	936

601 ΕΙΔΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ

	ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΙ	ΦΥΣΙΚΟΙ	ΦΥΣΙΟΓΝΩΣΤΡΙΕΣ	ΧΗΜΙΚΟΙ	ΣΥΝΟΛΟ
Λυκεία	28	9	9	5	51
Οικονομικά Γυμνάσια	21	3	10	2	36
Εμπορικές σχολές	5	-	2	1	8
Τεχνική και Επαγγελματική Εκπαίδευση	2	1	-	1	4
Εσπερινά σχολεία	6	-	2	-	
Ιωνίδειος Πρότυπος Σχολή	1	-	2	-	3
Βαρθάκειος Πρότυπος Σχολή	-	-	3	-	3
Ράλλειος Πειραιώς	1	1	4	-	6
Αρσάκειο	9	5	7	-	21
Σχολή Χιλλ	-	-	-	1	1
Κολλεγιο Αθηνών	-	-	-	1	1
Σχολεία εξωτερικού	1	1	-	-	2
Ανωτάτη Σχολή Οικιακής Οικονομίας	-	-	-	1	1
Γραφεία ΓΕΜΕ	1	-	1	-	
Παιδαγωγική Ανάστημα Ιωαννίνων	-	-	1	-	1
Κλάδος Στατιστικο- λόγων του ΥΠΕΠΘ	1	-	-	-	1
ΣΥΝΟΛΟ	74	20	41	12	149

Σύμφωνα με τις δημοσιεύσεις της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως μόλις ένα ποσοστό 5,45% του συνόλου των σχολείων όπου υπηρέτησαν οι καθηγήτριες της περιόδου ήταν Λύκεια, στα οποία εργάστηκαν κατ'εξοχήν οι Μαθηματικοί και πολύ λιγότερο οι άλλες ειδικότητες. Μαθηματικοί ήταν επίσης οι περισσότερες απ'όσες εργάστηκαν σε Οικονομικά Γυμνάσια, στις Εμπορικές Σχολές, στην Τεχνική και Επαγγελματική Εκπαίδευση (κυρίως στην Αθήνα στην Πάτρα και στη Ρόδο) και στα νυχτερινά σχολεία. Ανάμεσα σ'εκείνες που τοποθετήθηκαν σε πρότυπα σχολεία (Βαρβάκειος¹⁸², Ιωνίδειος, Ράλλειος, Αρσάκειο¹⁸³, Χίλλ και Κολλέγιο) ξεχωρίζουν αριθμητικά όσες υπηρέτησαν στο Αρσάκειο (2,24% του συνόλου των σχολείων).

Μοναδική τέλος ανάμεσα στις ξεχωριστές θέσεις τοποθετήσεων είναι η περίπτωση μετάταξης μιας (1) Μαθηματικού καθηγήτριας το 1986 σε κενή ομοιόβαθμη θέση του κλάδου Α4 Στατιστικολόγων του Υπουργείου Παιδείας.

Η βαθμολογική εξέλιξη των καθηγητριών θετικής κατεύθυνσης που μπήκαν στην ΦΜΣ Αθήνας την περίοδο 1940-1964 ξεκινάει από τον 7ο βαθμό και φτάνει μέχρι τον 1ο ενώ υπάρχουν κάποιες ανώτερες θέσεις που δεν περιλαμβάνονται σ'αυτήν (ανώτερες διοικητικές θέσεις,

¹⁸² Μαρία Τσώνου, Φυσιολγίστρια, γεννημένη στην Ιστιαία το 1939. Πήρε πτυχίο το 1962 και διορίστηκε το 1965 στο Γυμνάσιο Σαλαμίνας. Εργάστηκε ως το 1971 στα Τρίκαλα, τον Πειραιά και στην Αθήνα. Το 1972 μετατέθηκε στη Βαρβάκειο Πρότυπο Σχολή. Το 1976 πήρε κατ'εκλογή προαγωγή στο βαθμό του βοηθού γυμνασιάρχη και το 1982, κυρώθηκε στους πίνακες προακτέων για το βαθμό του λυκειάρχη (ΦΕΚ 2/7/1982).

Πηνελόπη Μανδρέκα, Φυσιολγίστρια, γεννημένη στο Μαυρολιθάρι Φθιώτιδος το 1929. Πήρε πτυχίο το 1957 και εργάστηκε από το 1958 ως το 1965 στο Γυμνάσιο Δοξάτου. Το 1965 μετατέθηκε στο Χαλάνδρι. Το 1971 εργαζόταν με τον 3ο βαθμό στη Βαρβάκειο Σχολή (ΦΕΚ 7/1971) και την ίδια χρονιά μετατέθηκε στη Λάρισα. Παραιτήθηκε το 1986 από το 1ο Λύκειο του Ν. Ψυχικού με βαθμό λυκειάρχη.

Αγγελική Παναρόλιου, Φυσιολγίστρια, γεννημένη στο Αργος το 1937. Πήρε πτυχίο το 1960 και διορίστηκε το 1964 στα Κύθηρα. Εργάστηκε σε σχολεία της Σαλαμίνας, της Αργολίδας και της Αθήνας και το 1968 μετεκπαιδεύτηκε στο Διδασκαλείο Μ.Ε. Το 1971 τοποθετήθηκε στη Βαρβάκειο (ΦΕΚ 10/1971) όπου βρισκόταν ως και το 1974. Παραιτήθηκε το 1987 από το 57ο Γυμνάσιο Αθηνών με βαθμό γυμνασιάρχη ή λυκειάρχη.

¹⁸³ Βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ σελ. 339, σημ. (169)

σχολικοί σύμβουλοι). Η διαδικασία προαγωγής στους ανώτερους βαθμούς του βοηθού γυμνασιάρχη, του γυμνασιάρχη και του λυκειάρχη εμφανίζεται σχετικά μακρόχρονη, αφού περιλαμβάνει ορισμένα ενδιάμεσα στάδια, όπως κύρωση σε πίνακες προακτέων για τον αντίστοιχο βαθμό ή μισθολογική προαγωγή.

Περίπου το 1/3 (ποσοστό 31,71%) των καθηγητριών της περιόδου είχαν φτάσει μέχρι το 1987 στο βαθμό του βοηθού γυμνασιάρχη (17,64%), του γυμνασιάρχη (7,93%)¹⁸⁴ και του λυκειάρχη¹⁸⁵ (6,14%), ενώ ελάχιστες (μόνο 3) έγιναν σχολικοί σύμβουλοι¹⁸⁶ ή τοποθετήθηκαν σε ανώτερες διοικητικές θέσεις¹⁸⁷ (πιν. 61).

¹⁸⁴ Στην πραγματικότητα, ο αριθμός αυτός είναι μεγαλύτερος, αν ληφθεί υπόψη το αρκετά μεγάλο ποσοστό εκείνων που πήραν μισθολογική προαγωγή σ' αυτό τον βαθμό.

¹⁸⁵ Βλ. σχετικό κατάλογο στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ, σελ. 341, αντίστοιχη σημείωση.

¹⁸⁶ Άννα Σβορώνου, Φυσικός, γεννημένη στο Αργοστόλι της Κεφαλληνιάς. Πήρε πτυχίο το 1961 και το 1962 διορίστηκε σε γυμνάσιο αρρένων στο Αργοστόλι. Από το 1966 ως το 1975 εργαζόταν σε σχολεία αρρένων της περιοχής Αθηνών, με εξαίρεση ένα μικρό διάστημα που παραιτήθηκε στο Β' γυμνάσιο αρρένων Καβάλας. Το 1975, οπότε πήρε κατ'εκλογή προαγωγή σε βοηθό γυμνασιάρχη, εργάστηκε στο Ζ' Γραφείο Γενικής Επιθεώρησης Μέσης Εκπαίδευσης Αθηνών. Το 1977 πήρε προαγωγή σε γυμνασιάρχη κατ'εκλογήν και το 1982 κυρώθηκε στους πίνακες προακτέων για το βαθμό του λυκειάρχη. Το 1988 ανανέωθηκε για μία 4ετία η θητεία της ως σχολική σύμβουλος (ΦΕΚ 14/1/1988).

Ευπραξία Κοθάλη, Μαθηματικός, γεννημένη στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Πήρε πτυχίο το 1962, διορίστηκε την ίδια χρονιά στο γυμνάσιο Λεχαινών και εργάστηκε σε Γυμνάσια και Λύκεια στο Σχηματάρι, από το 1966 στα Σπάτα και αργότερα στο Οικονομικό Γυμνάσιο Θηλέων Αθηνών. Το 1983 προήχθη κατ'εκλογήν σε γυμνασιάρχη και το 1988 ανανέωθηκε για μια 4ετία η θητεία της ως σχολική σύμβουλος (ΦΕΚ 14/1/1988).

¹⁸⁷ Μάρθα Σταυριανοπούλου, Φυσιολγνώστρια, γεννημένη στους Γαργαλιάνους το 1931. Πήρε πτυχίο το 1957, δεν αποδέχτηκε τρεις (3) φορές διορισμό και το 1965 διορίστηκε προσωρινή στην περιοχή Αθηνών. Εργάστηκε στο Μαραθώνα, στην Μακρακώμη και από το 1968 στο γυμνάσιο Αμαλιάδος. Το 1976 προήχθη κατ'εκλογήν σε βοηθό γυμνασιάρχη. Το 1984 υπέγραψε ως προϊσταμένη στο ΠΥΣΜΕ Ηλείας για μονιμοποιήσεις εκπαιδευτικών (ΦΕΚ 11/1984).

61. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ
ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1940-1964
ΠΡΟΑΓΩΓΕΣ - ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ

Ειδικότητα/ βαθμοί	Μαθηματικοί	Φυσικοί	Φυσιολογώ- στρες	Χημικοί	ΣΥΝΟΛΟ
προσωρινή αναπληρώτρια	1	2	2	-	5
7ος βαθμός μονιμοποίηση	5	1	7	-	13
MK3	9	1	8	1	19
καθηγήτρια	7	4	9	-	20
MK4					
6ος βαθμός	3	4	2	-	9
8ος και 4ος βαθμός	-	-	-	-	-
5ος βαθμός	1	-	4	-	5
4ος βαθμός	5	-	-	-	5
MK5					
α/βάθμια	29	7	10	1	47
MK6					
(κύρωση για βοηθός γυμνασιάρχη)	-	7	7	-	14
αποδοχές βοηθού γυμνασιάρχη	-	1	-	-	1
3ος βαθμός	6	-	5	-	11
βοηθός γυμνασιάρχη	29	3	16	1	49
(κύρωση για γυμνα- σιάρχης) αποδοχές γυμνασιάρχη	39	11	13	1	64
	3	1	12	-	16
2ος βαθμός γυμνασιάρχης	1	-	-	-	1
	10	1	13	2	16
(κύρωση για λυκειάρ- χης)	2	2	6	1	10
1ος βαθμός	3	-	3	-	6
λυκειάρχης	4	2	8	1	15
προϊσταμένη ΠΥΣΜΕ	-	-	1	-	1
σχολική σύμβουλος	1	1	-	-	2
πάρεδρος	1	-	-	-	1
ΣΥΝΟΛΟ	159	48	125	8	340

Οι περισσότερες προαγωγές ιδίως στο βαθμό του γυμνασιάρχη και όλες οι προαγωγές στο βαθμό του λυκειάρχη έγιναν κατ'εκλογήν. Δεν γνωρίζουμε αν όσες έφτασαν σ'αυτούς τους βαθμούς άσκησαν και τον αντίστοιχο ρόλο, αν και -ιδίως οι τελευταίες- έμειναν πολλά χρόνια σ'αυτό το βαθμό (πιν.62). Σύμφωνα με την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως και πάντοτε ως το 1987, τρεις (3) καθηγήτριες θετικής κατεύθυνσης με το βαθμό του γυμνασιάρχη έγιναν διευθύντριες σε γυμνάσια της επαρχίας και μία (1) με το βαθμό του λυκειάρχη διευθύντρια Λυκείου στην περιοχή Αττικής.

Άξιοσημείωτη είναι πάντως η διαφοροποίηση που υπάρχει στις επί μέρους ειδικότητες ως προς τις προαγωγές στις ανώτερες θέσεις της ιεραρχίας. Σύμφωνα με τα δεδομένα του πίνακα 61 οι περισσότερες που πήραν προαγωγή στους βαθμούς του γυμνασιάρχη και λυκειάρχη ήταν κατά σειρά Χημικοί και Φυσιολγώστριες και πολύ λιγότερες Μαθηματικοί και Φυσικοί καθηγήτριες. Ο μεγάλος αριθμός των Φυσιολγωστριών που έφτασαν στο βαθμό του γυμνασιάρχη και του λυκειάρχη μπορεί να συνδυαστεί με τα σχετικά πολλά χρόνια υπηρεσίας που είχαν σε σύγκριση με άλλες ειδικότητες αυτές οι καθηγήτριες, καθώς και με τις υψηλές τους επιδόσεις στη σχολή.¹⁸⁸ Στους ίδιους παράγοντες θα πρέπει επίσης να αποδοθεί η σχετική αριθμητική υπεροχή στις τοποθετήσεις τους σε πρότυπα σχολεία.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Βλ. σελ. 114 και 141 της εργασίας μου

¹⁸⁹ Ο'π. Πιν. 60-I

62. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ
ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1940-1964.
ΧΡΟΝΙΑ ΠΑΡΑΜΟΝΗΣ ΣΤΟΝ ΙΔΙΟ ΒΑΘΜΟ

Βαθμοί	Χρόνια	Μεγαλύτερο ποσοστό
προσωρινή αναπληρώτρια	1-3	1
7ος βαθμός μονιμοποίηση καθηγήτρια	0-4 0-11 0-11	2,3 1,2 9
6ος βαθμός 5ος βαθμός 8ος βαθμός και 4ος βαθμός 4ος βαθμός α/βάθμια	0-13 0-12 0-3 0-4 0-14	2 1,3 2 2 0,11
(κύρωση για βοηθός γυμνασιάρχη)	3-6	5
αποδοχές βοηθού γυμνασιάρχη	1	1
3ος βαθμός βοηθός γυμνασιάρχη	1/2-13 0-20	5 5,6
(κύρωση για γυμνασιάρχη) αποδοχές γυμνασιάρχη	1-15 1-5	5 3
2ος βαθμός γυμνασιάρχης	1-4 1-13	3 3,5
(κύρωση για λυκειάρχη)	3-6	5
1ος βαθμός λυκειάρχη	0 3-11	0 11
προϊσταμένη ΠΥΣΜΕ σχολική σύμβουλος πάρεδρος	3 0-3 0	3 3 0

1.2. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΚΑΙ ΣΤΑΔΙΟΔΡΟΜΙΑΣ

Σύνωση και συμπεράσματα

Στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα οι σπουδές των γυναικών στο ελληνικό πανεπιστήμιο αντιμετωπίζονταν με καχυποψία τόσο από τις πανεπιστημιακές αρχές όσο και από την κοινωνία της εποχής τους. Οι γυναίκες που σποραδικά σπούδαζαν στις πανεπιστημιακές σχολές εκείνη την περίοδο προέρχονται από ένα δίκτυο Μέσης Εκπαίδευσης απρόσιτο στις γυναίκες, επί το πλείστον ιδιωτικό, με καθαρά θεωρητικό και οικοτεχνικό προσανατολισμό, που δεν τις προετοίμαζε να σπουδάσουν στο πανεπιστήμιο και δυσκόλευε εξαιρετικά την είσοδό τους σε σχολές θετικής κατεύθυνσης. Η πρώτη γυναίκα που επιχείρησε να σπουδάσει στο Μαθηματικό τμήμα του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1892 εγκατέλειψε γρήγορα την προσπάθεια και ακολούθησε την επιλογή της αδερφής της να σπουδάσει Ιατρική για να μπορεί ο πατέρας τους να συνοδεύει και τις δύο στο αμφιθέατρο όπου οι συμφοιτητές τους τις υποδέχονταν με μπαστουνοκρουσίες και τις κραυγές: "Στην κουζίνα.! Στην κουζίνα!."¹⁹⁰. Για τους λόγους αυτούς οι πρώτες επίσημες ενδείξεις για συστηματική εγγραφή φοιτητριών στη Φυσικομαθηματική Σχολή της Αθήνα ανάγονται στα 1910.¹⁹¹

Από το 1910 ως τη δεκαετία του '60, αν και ο συνολικός αριθμός τους αυξήθηκε αισθητά μέσα στο χρόνο, οι γυναίκες που σπούδαζαν στις σχολές θετικής κατεύθυνσης σε σύγκριση με τους άντρες συναδέλφους τους ήταν πάντοτε μειωηφία. Οι ειδικότητες που επέλεγαν στα πλαίσια αυτών των σχολών αφορούσαν κυρίως σε περιοχές γνώσης και απασχόλησης που σύμφωνα με τις αντιλήψεις της εποχής ταίριαζαν με τη φύση και τον κοινωνικά καθορισμένο ρόλο της γυναίκας (ιατρικές, παραϊατρικές και καθηγήτριες). Πριν απ'τον πόλεμο ο συνολικός αριθμός τους ήταν περίπου ίσος με τις φοιτήτριες

¹⁹⁰ Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, "Προ των Προπυλαίων: Η εξέλιξη της ανώτατης εκπαίδευσης των γυναικών στην Ελλάδα", στο συλλογικό έργο *Εκπαίδευση και φύλο...*, 1993, ο.π. σελ. 333-415: 339-40, 348, 368

¹⁹¹ Βλ. σελ. 26 αυτής της εργασίας

των θεωρητικών σχολών. Στην μεταπολεμική περίοδο οι περισσότερες ομάδες τους που σκόπευαν να σπουδάσουν στο πανεπιστήμιο προσανατολίζονταν σε σπουδές θεωρητικού χαρακτήρα.¹⁹²

Την περίοδο 1910-1964, 1194 γυναίκες μπόηκαν στη Φυσικομαθηματική Σχολή του Πανεπιστημίου της Αθήνας και έφτασαν μέχρι το πτυχίο - 151 μέχρι τον πόλεμο και 1043 μετά. Οι ρυθμοί αύξησής τους ανά δεκαετία ήταν πολύ ψηλοί, ιδιαίτερα στη προπολεμική περίοδο. Τα μεγαλύτερα ποσοστά τους συγκεντρώνονται στις περιόδους που ακολούθησαν τις μεγάλες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του 1929-30 και του 1964 κατά τις οποίες καταβλήθηκε προσπάθεια να αμβλυνθεί ο παραδοσιακά θεωρητικός χαρακτήρας της ελληνικής εκπαίδευσης. Αποφοίτησαν σε γενικές γραμμές από ειδικότητες που εξασφάλιζαν απασχόληση στη Μέση Εκπαίδευση: το Μαθηματικό, Φυσικό και Φυσιογνωστικό τμήμα. Οι απόφοιτες του Χημικού που αυξήθηκαν θεαματικά μετά τον πόλεμο συνιστούν μια κατηγορία με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ανάμεσά τους.¹⁹³

Οι περισσότερες πτυχιούχοι της ΦΜΣ της Αθήνας της περιόδου γεννήθηκαν στην επαρχία, κυρίως και κατά σειρά στην Πελοπόννησο, στα νησιά και στη Στερεά Ελλάδα. Η χωροταξική τους προέλευση πρέπει να συσχετισθεί είτε με τη μορφωτική παράδοση αυτών των περιοχών είτε με το γεγονός ότι βρίσκονταν κοντά στην Αθήνα. Ένας σημαντικός αριθμός ανάμεσά τους (περίπου 30%), ιδίως μετά τον πόλεμο, προέρχονταν από την περιφέρεια της πρωτεύουσας.¹⁹⁴ Οι μεγάλοι ρυθμοί αστικοποίησης της ελληνικής κοινωνίας του 20ου αιώνα που ανάμεσα στ'άλλα συνδέονταν με καλύτερες ευκαιρίες για μόρφωση και κοινωνική άνοδο επηρέασαν αποφασιστικά την εικόνα της προέλευσής τους. Μέχρι το τέλος των γυμνασιακών σπουδών τους όσες είχαν γεννηθεί στην επαρχία μετακινήθηκαν είτε σε μεγαλύτερα επαρχιακά αστικά κέντρα είτε - κυρίως - στην πρωτεύουσα. Η τάση μετακίνησης

¹⁹² Βλ. σελ. 31 και 85 αυτής της εργασίας

¹⁹³ Ο.π. σελ. 23

¹⁹⁴ Ο.π. σελ. 86

παρουσιάζεται συντριπτική πριν απ'τον πόλεμο και από άποψη μορφωτικών ευκαιριών πρέπει να ευνόησε ιδιαίτερα τις γυναίκες της εποχής να σπουδάσουν στο πανεπιστήμιο.¹⁹⁵ Η Μικρασιατική καταστροφή επίσης εμφανίζεται ως καταλυτικός παράγοντας στην διαμόρφωση της γυναικείας εκπαίδευσης στη Φυσικομαθηματική σχολή τότε, αφού ένας σημαντικός αριθμός αποφοίτων (περίπου 15%) προέρχονταν από τη Μικρά Ασία και Τουρκία. Η επιλογή τους ν' ακολουθήσουν αυτές τις κατευθύνσεις πρέπει να ήταν εξ ίσου αποτέλεσμα οικονομικής ανάγκης (πολλές ήταν ορφανές), αλλά και της γενικότερης - ιδιαίτερα σε θέματα γυναικείας εκπαίδευσης - μορφωτικής και πολιτιστικής παράδοσης του χώρου προέλευσής τους.¹⁹⁶

Το κοινωνικομορφωτικό επίπεδο των περισσότερων απ'αυτές τις γυναίκες ήταν σχετικά υψηλό, αφού προέρχονταν κυρίως από μικροαστικά στρώματα και η μόρφωση των αρσενικών γονιών τους ήταν σε αρκετές περιπτώσεις γυμνασιακού και πανεπιστημιακού επιπέδου. Πριν από τον πόλεμο ένας σημαντικός αριθμός ανάμεσά τους ήταν μεγαλοαστικής καταγωγής ή κόρες διανοουμένων με συγκριτικά πολύ υψηλή μόρφωση πατέρα. Την ίδια εποχή ανάμεσα στις κόρες των εκπαιδευτικών εμφανίζεται ισχυρή η παράδοση ν'ακολουθούν το επάγγελμα ή το είδος σπουδών του πατέρα, πιθανόν επειδή οι ίδιοι οι γονείς ενθάρρυναν τις κόρες τους να φοιτήσουν σε καθηγητικές σχολές ή διότι η κατάρτιση και το επάγγελμά τους τις διευκόλυνε να στραφούν σ'αυτές τις κατευθύνσεις.¹⁹⁷

Στη διάρκεια της περιόδου που εξετάζεται εδώ αρκετές από τις πτυχιούχους ήταν ορφανές από πατέρα όταν μπήκαν στη σχολή.¹⁹⁸ Το φαινόμενο αυτό πρέπει να συσχετισθεί με τους δύο παγκόσμιους πολέμους αλλά κυρίως με τη Μικρασιατική καταστροφή, μετά την οποία

¹⁹⁵ Ε. Βαρίκα, *Η εξέγερση των κυριών*, Αθήνα, 1987, σελ.62

¹⁹⁶ Ο.π. σελ. 107

¹⁹⁷ Βλ. σελ. 93 αυτής της εργασίας

¹⁹⁸ Ο.π. σελ. 34 και 93

(1920-1927) πολλές από τις γυναίκες που γράφτηκαν στην Φυσικομαθηματική ήταν ορφανές. Ο θάνατος του πατέρα - όπως ακριβώς και ο πόλεμος- λειτούργησε ως καταλύτης για την έξοδο των νεαρών γυναικών από τον ασφυκτικό κλοιό και τους περιορισμούς της παραδοσιακής οικογένειας και έπαιξε σημαντικό ρόλο στη χειραφέτησή τους. Εξ αιτίας του - και ανεξάρτητα από την κοινωνική τους θέση - οι γυναίκες υποχρεώθηκαν να αναλάβουν οικονομικές και άλλες ευθύνες που ως τότε ανήκαν αποκλειστικά στους άντρες και διευκολύνθηκαν να υπερβούν τα κοινωνικά όρια του φύλου τους που η παρουσία του πατέρα ενίσχυσε και επικύρωσε.

Οι περισσότερες πτυχιούχοι αποφοίτησαν από δημόσια σχολεία θηλέων της Αθήνας και του Πειραιά και αρκετές από μεικτά- ιδίως επαρχιακά- σχολεία, κατά κύριο λόγο της Πελοποννήσου και της Κρήτης, καθώς και της Κύπρου μετά τον πόλεμο. Ένα ποσοστό 14-17% ανάμεσά τους φοίτησαν σε πρότυπα και - μόνο στη μεταπολεμική περίοδο - ιδιωτικά σχολεία της περιοχής της πρωτεύουσας. Υπήρξαν σε γενικές γραμμές αρκετά καλές έως άριστες μαθήτριες, ιδίως στη διάρκεια της προπολεμικής περιόδου. Οι επιδόσεις των τελευταίων στο σχολείο εμφανίζονται ως εξαιρετικά σημαντικός παράγοντας στην εξέλιξη και τη γενικότερη εικόνα των φοιτητικών σπουδών τους, αφού με αυτές συναρτώνται σε σημαντικό βαθμό οι καθυστερήσεις που είχαν στις εισαγωγικές εξετάσεις και στο πανεπιστήμιο καθώς και οι επιδόσεις στη διάρκεια των πανεπιστημιακών τους σπουδών.¹⁹⁹

Η ηλικία εισαγωγής στη σχολή έχει άμεση σχέση με τη διάρκεια σπουδών της Μέσης Εκπαίδευσης κάθε εποχής και πιθανότατα με την κοινωνικοοικονομική και μορφωτική κατάσταση της οικογένειας προέλευσης. Στην προπολεμική εποχή παρατηρούνται εγγραφές σε πολύ μικρή ηλικία, αλλά σε γενικές γραμμές η πλειοψηφία των γυναικών αποφοίτων Γυμνασίου σε όλη τη διάρκεια της περιόδου που εξετάζεται εδώ μπήκαν στη σχολή σε ηλικίες 17 έως 20 χρόνων.²⁰⁰ Η μετάβαση από

¹⁹⁹ Βλ. σελ. 44-49 αυτής της εργασίας

²⁰⁰ Ο.π. σελ. 45, 46 και 107

το Γυμνάσιο στο πανεπιστήμιο έγινε ομαλά πριν από τον πόλεμο και χωρίς καθυστέρηση στις εισαγωγικές και στις γυμνασιακές και πανεπιστημιακές σπουδές. Οι γυναίκες της εποχής εμφανίζονται πιο αποφασιστικές, σοβαρές και σταθερές στην επιδίωξη του σκοπού τους να σπουδάσουν, και μια τέτοια στάση ενισχύεται από το γεγονός ότι οι σπουδές των γυναικών αποτελούσαν από παρατυπία έως σκάνδαλο για τα τότε κοινωνικά δεδομένα.¹⁰¹ Από την άλλη πλευρά, η σημαντική καθυστέρηση (74%) στις εισαγωγικές και στις σπουδές μετά τον πόλεμο (1 έως 4 χρόνια) πρέπει να συναρτηθεί με προβλήματα κοινωνικοοικονομικής φύσης που είτε δημιούργησε ο πόλεμος είτε η προέλευση από χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα των πτυχιούχων εκείνης της περιόδου.

Στους ίδιους περίπου λόγους πρέπει να αποδοθούν και οι σχετικά χαμηλές επιδόσεις που είχαν οι φοιτήτριες μετά τον πόλεμο. Οι αντιλήψεις της εποχής για τον κοινωνικό ρόλο της γυναίκας, ή πιο απλά το γεγονός ότι σπούδαζαν στο πανεπιστήμιο σε μια ηλικία κατά την οποία γινόταν ισχυρότερη η κοινωνική πίεση για να παντρευτούν,¹⁰² πρέπει επίσης να θεωρηθούν σημαντικός παράγοντας που συντέλεσε στις καθυστερήσεις, στις χαμηλές επιδόσεις καθώς και στην παροδική ή οριστική διακοπή των σπουδών.

Ο παράγοντας αυτός όταν εξ ίσου ή και περισσότερο ισχυρός στην προπολεμική περίοδο. Στην πρώτη μεταπολεμική εποχή που ορίζεται από τη λήξη του πολέμου ως τη δεκαετία του '60 ωστόσο, παρά την ολοένα αυξανόμενη συμμετοχή των γυναικών στους χώρους εργασίας παρατηρείται μια συντηρητική στροφή στις αντιλήψεις για το ρόλο της γυναίκας και οι διακρίσεις του φύλου παίρνουν διαφορετική μορφή. Στην Αμερική οι φοιτήτριες μειώθηκαν αισθητά σε σχέση με τα δεδομένα των πρώτων δεκαετιών του αιώνα.¹⁰³ Στην Ελλάδα αυξήθηκε

¹⁰¹ Β. Δεληγιάννη-Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, *Εκπαίδευση και φύλο*, 1993, ο.π., σελ. 349-362

¹⁰² Ο.π. σελ. 109-111

¹⁰³ Βλ. σελ. 9 αυτής της εργασίας

η προτίμηση των γυναικών για σπουδές θεωρητικού χαρακτήρα. Την έκρηξη ιδεών και κινημάτων για την κοινωνική αλλαγή και την ισότητα που χαρακτήριζαν το μεσοπόλεμο διαδέχτηκε η ανελευθερία της δικτατορίας του Μεταξά και ο κοινωνικός συντηρητισμός που επέβαλε η παράταξη που επικράτησε μετά τον εμφύλιο. Η προέλευση εξ άλλου των φοιτητριών της περιόδου από χαμηλότερα, άρα και πιο συντηρητικά στο ζήτημα των φύλων κοινωνικά στρώματα, πρέπει να δημιούργησαν εντονότερες συγκρούσεις ρόλων που με τη σειρά τους είχαν αντίκτυπο στην πρόσοδο και στη γενικότερη εικόνα των σπουδών τους.

Η είσοδος των φοιτητριών στη Φυσικομαθηματική Σχολή σήμαινε ανάμεσα στ'άλλα την αναγκαστική απομάκρυνση ενός μεγάλου αριθμού απ'αυτές από το πατρικό σπίτι και την άμεση επίβλεψη της οικογένειας καταγωγής τους που εξακολουθούσε να ζει στην επαρχία. Τη θέση της οικογένειας σ'αυτές τις περιπτώσεις έπαιρνε κάποια συγγενική οικογένεια ή εύπορος συγγενής που ταυτόχρονα ασκούσε και χρέη κηδεμόνα ή οικοτροφείο που παρείχε στέγη και υποστήριξη στα άπορα κορίτσια. Παρά την ευρεία ύπαρξη του κηδεμόνα, αρκετές έμεναν στη διάρκεια των σπουδών τους σε κάποιο σπίτι ή δωμάτιο που νοίκιαζαν μόνες τους ή με άλλες συμφοιτήτριές τους. Την προπολεμική εποχή που τα ήθη ήταν πιο αυστηρά και πιο πολλές φοιτήτριες έμεναν μακριά από τις οικογένειές τους η παρουσία του κηδεμόνα, όπως καταγράφεται στα φοιτητικά αρχεία της εποχής, είναι πιο έντονη.¹⁰⁴ Η ύπαρξή του γενικότερα δηλώνει αφ'ενός την κοινωνική πεποίθηση ότι οι φοιτήτριες δεν είναι αρκετά ώριμες για να ορίζουν τον εαυτό τους και θα πρέπει αφ'ετέρου να λειτουργούσε κατευθυνστικά για τις ανησυχίες της πατρικής οικογένειας σχετικά με την τύχη και τις κινήσεις τους στο χώρο της μεγάλης πόλης όπου ήρθαν μόνες και απροστάτευτες για να σπουδάσουν. Δηλώνει ακόμα τη συνέχιση της εξάρτησης τους από την πατρική ή ευρύτερη οικογένεια η οποία στηρίζει οικονομικά και ηθικά, ελέγχει και επιτηρεί τις κινήσεις, τη διαγωγή και τις επιδόσεις τους. Το τελευταίο αυτό σημείο είναι αρκετά σημαντικό, αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι οι φοιτήτριες που

¹⁰⁴ Βλ. σελ. 51-53 αυτής της εργασίας

έμεναν με τους γονείς τους στην Αθήνα πριν από τον πόλεμο είχαν ανάμεσα στ'άλλα και καλύτερες επιδόσεις.¹⁰⁵

Η πλειοψηφία των φοιτητριών της ΦΜΣ Αθήνας αυτήν την περίοδο μπήκαν στη σχολή με εισαγωγικές εξετάσεις και, αν κρίνει κανείς από τα δημοσιεύματα της εποχής,¹⁰⁶ κάτω από συνθήκες σκληρού ανταγωνισμού. Όπως μαρτυρούν οι μεγάλες φοιτητικές απεργίες που έγιναν το 1930, το 1956-57 και '63-64¹⁰⁷ εκτός από τις αυστηρές εξετάσεις, την έλλειψη συγγραμμάτων, κατάλληλα καταρτισμένου επιστημονικού προσωπικού και εργαστηριακού εξοπλισμού, τα προβλήματα που κυρίως αντιμετώπιζαν ήταν οικονομικής φύσης. Στη μεταπολεμική περίοδο, τα δίδακτρα μόνο που πλήρωναν για να μπου στη σχολή, για να ανανεώσουν την εγγραφή τους και για την απόκτηση του πτυχίου ισοδυναμούσαν κάθε χρόνο τουλάχιστον με το μηναίο μισθό ενός δασκάλου της εποχής. Τη δυνατότητα παράλληλης με τις σπουδές εργασίας δυσκόλευε εξαιρετικά το γεγονός ότι οι παρακολουθήσεις - ιδιαίτερα στα εργαστήρια- ήταν υποχρεωτικές και οι εξεταστικές περίοδοι μόνο δύο. Η οικονομική ανέχεια έπληττε ακόμα περισσότερο όσες έρχονται από την επαρχία που είχαν επιπλέον να ανταπεξέλθουν σε έξοδα κατοικίας, διατροφής και μεταφορών. Κάτω απ'αυτές τις συνθήκες, η οικονομική και συναισθηματική εξάρτηση από την πατρική ή άλλες συγγενικές οικογένειες γινόταν ακόμα μεγαλύτερη και η απαίτηση να τελειώνουν το γρηγορότερο τις σπουδές τους πιο επιτακτική. Η δυνατότητα να ανταποκριθούν ικανοποιητικά στις απαιτήσεις των σπουδών πρέπει να είχε άμεση σχέση μ'αυτά τα προβλήματα. Αν μάλιστα προέρχονταν από εργατικές οικογένειες, αυτή καθαυτή η δυνατότητα για να σπουδάσουν μπορεί να είχε επαφθεθεί ολοκληρωτικά στην καλή θέληση κάποιου εύπορου συγγενή ή στην

¹⁰⁵ Βλ. σελ. 49 και 52-53 αυτής της εργασίας

¹⁰⁶ "Η μεγάλη σφαγή των εισαγωγικών εξετάσεων". Η Αθηναϊκή, 26.7.1956, σελ. 1

¹⁰⁷ Βλ. Φλούντζης Α., *Το φοιτητικό κίνημα 1923-1928*, Αθήνα, 1983 και "Μόνο οι πλούσιοι θα μπορούν να σπουδάσουν". Η Αθηναϊκή, 2.8.1956, σελ. 1

ελεημοσύνη κάποιου από τα λιγοστά φιλανθρωπικά ιδρύματα που προσφέρονται να τις στηρίζουν στη διάρκεια των σπουδών.²⁰⁸

Μικρή πρέπει να ήταν η συμμετοχή των φοιτητριών στις πολιτικές κινήσεις της εποχής μέσα κι έξω από το πανεπιστήμιο και καταγράφεται μόνο στις εξαιρετικές περιπτώσεις δίωξης για ανάμειξη σε απεργιακές κινητοποιήσεις της σχολής - 1930 - και στην αντίσταση κατά της δικτατορίας. Τα πολιτικά φρονήματα ενός σημαντικού αριθμού απ' αυτές ωστόσο (περίπου του 1/4 του συνόλου) ελέγχονταν αυστηρά την περίοδο 1949 - 1963 οπότε υποχρεούνταν να καταθέτουν σχετικά πιστοποιητικά όταν γράφονταν στην Φυσικομαθηματική σχολή. Αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι ένας ορισμένος αριθμός φοιτητριών έμπαιναν στη σχολή χωρίς εξετάσεις, μπορούμε με βεβαιότητα να συμπεράνουμε ότι η προϋπόθεση της κατάθεσης πιστοποιητικού φρονημάτων για την εισαγωγή στη σχολή συνιστούσε έναν "άτυπο" τύπο εισαγωγικών εξετάσεων, καθολικό, εφάμιλλο ή και ανώτερο απ' αυτές καθαυτές τις εισαγωγικές εξετάσεις. Γενικότερα δε ότι την περίοδο αυτή ο μηχανισμός επιλογής για τις πανεπιστημιακές σπουδές λειτουργούσε και με πολιτικά - εκτός από ταξικά, φυλετικά ή άλλα - κριτήρια.²⁰⁹

Ο σημαντικότερος ωστόσο παράγοντας που αποδεδειγμένα διατρέχει τα μετρήσιμα χαρακτηριστικά των γυναικών της έρευνας είναι ο ταξικός. Η ύπαρξή του εντοπίζεται, όπως ήδη αναφέρθηκε, στην αλληλουχία και σύνδεση της κοινωνικής και μορφωτικής προέλευσης των πτυχιούχων με τον τόπο διαμονής - καταγωγής, με τη δυνατότητα μετακίνησης σε αστικές περιοχές, το είδος σχολείου που φοίτησαν, τις γυμνασιακές τους επιδόσεις και τις καθυστερήσεις που σημείωσαν στην εισαγωγή τους στη Φυσικομαθηματική σχολή.

Το πρώτο πεδίο αναφοράς στο οποίο η σύνδεση αυτή εξειδικεύεται και ανιχνεύεται είναι οι διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στα χαρακτηριστικά των μεταπολεμικών και προπολεμικών πτυχιούχων, οι οποίες προέρχονταν από ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Μπορεί επίσης να

²⁰⁸ Βλ. σελ. 53 και 118 αυτής της εργασίας

²⁰⁹ Ν. Αλιβιζάτος "Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση. Οψεις της ελληνικής εμπειρίας. 1922-1974", Αθήνα 1986, σελ. 486

αποδειχθεί από τη σύγκριση των χαρακτηριστικών των εκπαιδευτικών και των πτυχιούχων που δεν πήγαν στην εκπαίδευση, οι οποίες επίσης ανήκαν σε ανώτερα - από κοινωνική και μορφωτική άποψη - στρώματα. Τέλος, ιδιαίτερα την μεταπολεμική περίοδο οπότε διαθέτουμε και λεπτομερέστερα στοιχεία, ο ταξικός παράγοντας υπεισέρχεται και στα χαρακτηριστικά των πτυχιούχων που αποφοίτησαν από διαφορετικά τμήματα της Φυσικομαθηματικής Σχολής, ορισμένα από τα οποία μπορούν για το λόγο αυτό να χαρακτηριστούν "λαϊκότερα" από τα υπόλοιπα.

Το επάγγελμα της καθηγήτριας ήταν για τις γυναίκες άλλοτε η μοναδική και άλλοτε η πιο εύκολη διέξοδος για επαγγελματική απασχόληση σε όλη τη διάρκεια της περιόδου που εδώ εξετάζουμε. Οι περισσότερες ωστόσο από τις πτυχιούχους της Φυσικομαθηματικής Σχολής (ποσοστό 62%) ιδίως μετά τον πόλεμο, δεν απασχολήθηκαν μετά τη λήξη των σπουδών τους στη δημόσια Μέση Εκπαίδευση. Εργάστηκαν με τη σειρά σε ιδιωτικά σχολεία, σε άλλες δημόσιες υπηρεσίες, στη βιομηχανία, στο πανεπιστήμιο, σε νοσηλευτικά και ερευνητικά ιδρύματα και σε εργαστήρια, ενώ αρκετές ανάμεσά τους επιδίωξαν να πάρουν υποτροφίες για να συνεχίσουν τις σπουδές τους σε άλλες σχολές ή σε ξένα πανεπιστήμια. Ένας σημαντικός επίσης αριθμός ανάμεσά τους που κυμαίνεται από το 20 έως 30% δεν φαίνεται να χρησιμοποίησαν το πτυχίο τους για να εργαστούν.

Οι πτυχιούχοι που δεν απασχολήθηκαν στη δημόσια Μέση Εκπαίδευση προέρχονταν από αστικό περιβάλλον, υπήρξαν δηλαδή ευνοημένες από κοινωνική και μορφωτική άποψη. Γεννήθηκαν σε μεγάλα ποσοστά στην Αθήνα ή μετακινήθηκαν σε μεγάλα επίσης ποσοστά εκεί μέχρι το τέλος των γυμνασιακών σπουδών τους. Το κοινωνικό και οικονομικό τους επίπεδο ήταν υψηλό. Προέρχονταν κυρίως από οικογένειες που ανήκαν στα ανώτερα και μεσαία στρώματα, και μεταπολεμικά οι γονείς τους ήταν σε μεγάλο ποσοστό ελεύθεροι επαγγελματίες. Την προπολεμική εποχή, όταν ο μισός περίπου πληθυσμός της χώρας αποτελούνταν από αγράμματους, οι πατεράδες τους ήταν απόφοιτοι πανεπιστημίου και μεταπολεμικά είχαν συγκριτικά ικανοποιητική μόρφωση. Ένας αξιοσημείωτος αριθμός ανάμεσα τους

τέλειωσαν σχολεία της Κύπρου (16%) και του εξωτερικού, ή αποφοίτησαν από τα καλύτερα σχολεία και τα πιο ακριβά ιδιωτικά της Αθήνας (15%), όπως ήταν το Αρσάκειο, η Ράλλειος, οι γαλλικές και γερμανικές σχολές, τα αμερικανικά κολλέγια, το παρθεναγωγείο Χιλλ και η σχολή Αηδονοπούλου. Οι επιδόσεις τους στο σχολείο ήταν εξαιρετικές.²¹⁰

Είναι χαρακτηριστικό εξάλλου πως οι περισσότερες μπόκαν στη σχολή σε ηλικίες μέχρι 20 χρόνων, πράγμα που οφείλεται στο γεγονός ότι δεν καθυστέρησαν στις γυμνασιακές τους σπουδές ούτε στις εισαγωγικές εξετάσεις στο πανεπιστήμιο. Ζούσαν επί το πλείστον με τους γονείς τους και τουλάχιστον πριν απ'τον πόλεμο δεν καθυστέρησαν καθόλου στα χρόνια σπουδών και το πτυχίο. Πολλές ήταν αριστούχοι ανάμεσά τους, αν και στο σύνολό τους δεν υπήρξαν πάντοτε καλές φοιτήτριες. Τα χαρακτηριστικά αυτά πρέπει επίσης να αποδοθούν στις καλύτερες ευκαιρίες που τους προσέφεραν οι προηγούμενες εξαιρετικές γυμνασιακές τους επιδόσεις, το ανώτερο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο της οικογένειάς τους και η αστική τους προέλευση.

Οι γυναίκες αυτές επέλεξαν στα πλαίσια της σχολής ν'ακολουθήσουν τις πιο δύσκολες και από την άποψη του φύλου τους τις πιο πρωτοποριακές και προκλητικές για τα κοινωνικά δεδομένα της εποχής τους κατευθύνσεις. Με την είσοδό τους στη σχολή το 1/3 ανάμεσά τους είχαν ήδη προσανατολιστεί σε επαγγέλματα άλλα από εκείνο της καθηγήτριας, αφού γράφτηκαν στο Χημικό, που μεταπολεμικά ήταν το πολυπληθέστερο σε γυναίκες τμήμα της σχολής, από ταξική άποψη όμως το ανώτερο και οδηγούσε εξ ορισμού σε χώρους απασχόλησης έξω από τη Μέση Εκπαίδευση. Αποφοίτησαν επίσης σε μεγάλα ποσοστά από το Φυσικό - που ήταν ένα επίσης δύσκολο και απρόσιτο στις γυναίκες - τμήμα.²¹¹ Στα τμήματα αυτά φοιτούσε μετά τον πόλεμο η ελίτ των γυναικών της σχολής, δηλαδή πολλές Αθηναίες, οι

²¹⁰ Βλ. σελ. 35-36, 91, 96, 98-99, 99-100, 102 και 103 αυτής της εργασίας

²¹¹ Ο.π., σελ. 24, πιν. 4 και σελ. 86

μεγαλοαστές και μεσοαστές, οι απόφοιτες ξένων πανεπιστημίων, οι ξένες υπήκοοι, με τις καλύτερες επιδόσεις στο σχολείο και τις μικρότερες ηλικίες εισαγωγής στη σχολή.²¹²

Η ανώτερη κοινωνική προέλευση των πτυχιούχων που δεν πήγαν στην εκπαίδευση είχε δύο ειδών επιδράσεις στην επαγγελματοποίησή τους. Λειτουργήσε ακυρωτικά σ'εκείνες που -ιδίως την πολεμική περίοδο- δεν εργάστηκαν καθόλου, αφού το πτυχίο που απέκτησαν πήρε χαρακτήρα διακοσμητικό, ευρύτερης μόρφωσης ή πρέπει να χρησίμευσε ως συμπλήρωμα της προίκας στην αγορά γάμου.²¹³ Στις υπόλοιπες έδωσε τη δυνατότητα να διευρύνουν την ακαδημαϊκή τους μόρφωση με μεταπτυχιακές σπουδές και να απασχοληθούν στη συνέχεια σε θέσεις εργασίας με υψηλό κύρος και - για τα δεδομένα της εποχής τους - αρκετά έως εξαιρετικά ικανοποιητικές απολαβές.²¹⁴

Σύμφωνα με τα παραπάνω, ο ταξικός παράγοντας έπαιξε σημαντικό ρόλο στις σπουδές και τη σταδιοδρομία των γυναικών της έρευνας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον μάλιστα παρουσιάζουν οι τρόποι, με τους οποίους διαπλέκεται με τον φυλετικό παράγοντα, άλλοτε αμβλύνοντας και άλλοτε συμπληρώνοντας ή ενισχύοντάς τον. Η ανώτερη κοινωνικοοικονομική προέλευση έδωσε τη δυνατότητα στις γυναίκες να ξεφύγουν από τη μετριότητα και να υπερβούν στερεότυπα που κυριαρχούσαν στην εποχή τους σχετικά με το είδος των σπουδών που θα ταίριαζε ως φύλο να ακολουθήσουν.²¹⁵ Η επιλογή "σκληρών", δύσκολων, ή αντρικών κλάδων στην Ελλάδα του πρώτου μισού του 20ου αιώνα εμφανίζεται ταξικά προσδιορισμένη κατ'αναλογία με ό,τι συνέβαινε δύο και τρεις αιώνες πριν όταν στην Ευρώπη μόνο οι γυναίκες της ανώτερης τάξης μπορούσαν να έχουν πρόσβαση στην πνευματική αριστοκρατία εκείνων που ασχολούνταν με τις θετικές επιστήμες. Η

²¹² Βλ. σελ. 89-90, 94, 96, 98-99, 104-105, 107 αυτής της εργασίας

²¹³ Ε. Βαρίκα, *Η εξέγερση των κυριών*, 1987, ο.π., σελ.110 και Δημήτρης Γληνός, *Η γυναικεία παιδεία, Ο Αγώνας της Γυναίκας*, Ιούνιος 1929, σελ. 1-2.

²¹⁴ Βλ. σελ. 122 και ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ, σελ. 338, σημ. (150)

²¹⁵ Ο.π., σελ. 164 αυτής της εργασίας

ίδια ωστόσο οικονομική άνεση, αφού δεν τις έσπρωχνε η ανάγκη να εργαστούν, οδήγησε άλλες συναδέλφους τους πτυχιούχους έξω από την παραγωγή και πιθανότατα στην παραδοσιακή για το φύλο τους λύση του γάμου και της δημιουργίας οικογένειας.

Αλλά ακόμα και ανάμεσα σ'εκείνες που στα πλαίσια της Φυσικομαθηματικής σχολής διάλεξαν να φοιτήσουν και πέτυχαν να σταδιοδρομήσουν σε ειδικότητες και χώρους εργασίας απρόσιτους στις γυναίκες, η επίδραση του φυλετικού παράγοντα είναι αρκετά ισχυρή. Παρά το γεγονός ότι το επάγγελμα του Χημικού σε σύγκριση με τις άλλες επαγγελματικές κατηγορίες στις οποίες κατέληξαν οι απόφοιτες της ΦΜΣ, παρείχε τις μεγαλύτερες ευκαιρίες για απασχόληση στον ιδιωτικό τομέα, οι γυναίκες Χημικοί απασχολήθηκαν στο σύνολό τους στις δημόσιες υπηρεσίες, στην εκπαίδευση, στα νοσοκομεία και στην έρευνα, τύπους εργασίας που θεωρείται ότι προσιδιάζουν στις γυναίκες ή που παρέχουν μεγαλύτερη επαγγελματική ασφάλεια: μονιμότητα και συντάξεις. Αντίθετα οι άντρες συνάδελφοί τους απασχολήθηκαν σε μεγάλα ποσοστά στη βιομηχανία και λιγότερο στις δημόσιες υπηρεσίες και στην εκπαίδευση.

Η παραπάνω διαπίστωση είναι μία επί πλέον πλευρά του γενικότερου θέματος του φυλετικού καταμερισμού της εργασίας που υπήρξε από τις βασικές θεωρητικές έννοιες που χρησιμοποιήθηκαν στην πορεία της έρευνας. Κάθε φορά που το πλαίσιο αναφοράς μετακινείται από το γυναικείο πληθυσμό στο σύνολο των αποφοίτων της ΦΜΣ, τα συμπεράσματα που έρχονται στην επιφάνεια μετριάζουν την αισιοδοξία για την παρουσία των γυναικών στους χώρους σπουδών ή εργασίας με θετική κατεύθυνση. Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία ο καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα στις πτυχιούχους της ΦΜΣ αναδεκνύεται κατ'αρχήν από το γεγονός ότι ως φοιτήτριες ήταν πάντοτε μειοψηφία σε σύγκριση με τους άντρες συναδέλφους τους.²¹⁶ Ακόμα και στις περιπτώσεις που ο αριθμός τους ήταν αρκετά μεγάλος, όπως συνέβαινε με τις πτυχιούχους του Χημικού, μειώθηκε αντί να αυξηθεί με την πάροδο του χρόνου και μετακινήθηκε σε ειδικότητες με σίγουρη

²¹⁶ Βλ. σελ. 86 αυτής της εργασίας

διέξοδο σε παραδοσιακά γυναικείους τομείς απασχόλησης, όπως ήταν η Μέση Εκπαίδευση (Μαθηματικό, Φυσιολογιστικό τμήμα ²¹⁷). Αναδεικνύεται επίσης από το γεγονός ότι ακόμα και στις ειδικότητες που δεν είχαν πρόσβαση στη δημόσια Μέση Εκπαίδευση, οι γυναίκες απόφοιτες ακολούθησαν σε μεγάλα ποσοστά τον ίδιο τύπο απασχόλησης σε ανώτερη κλίμακα (ανώτατη εκπαίδευση, δημόσιες υπηρεσίες).²¹⁸

Ενα αρκετά μεγάλο ποσοστό (38%) των γυναικών πτυχιούχων που μπήκαν στη ΦΜΣ την περίοδο 1910-1964 έγιναν καθηγήτριες στη δημόσια Μέση Εκπαίδευση. Οι γυναίκες αυτές, όπως ειπώθηκε και στην αρχή της έρευνας συνιστούν μια κατηγορία στην οποία μπορεί να μελετήσει κανείς τα χαρακτηριστικά όλων των γυναικών εκπαιδευτικών. Τα κύρια γνωρίσματα της προέλευσης, των σπουδών και της σταδιοδρομίας τους φωτίζουν τους λόγους που γενικότερα οδήγησαν τις γυναίκες της εποχής τους σ' αυτό το επάγγελμα, οι οποίοι όπως αποδεικνύεται ήταν ταυτόχρονα ταξικοί και φυλετικοί. Την ίδια στιγμή όμως οι απόφοιτες της ΦΜΣ στη Μέση Εκπαίδευση συγκροτούν μια ιδιαίτερη ομάδα, η οποία δείχνει με τον πιο ακριβή τρόπο τους επιπρόσθετους περιορισμούς και τις διαφορετικές προοπτικές με τις οποίες έρχονται αντιμέτωπες οι γυναίκες όταν συμμετέχουν σε παραδοσιακά ανδροκρατούμενους χώρους γνώσης και απασχόλησης.

Από την επαρχία κατάγονται, ιδίως από την Πελοπόννησο, και σε μεγαλύτερους αριθμούς από τις άλλες πτυχιούχους συναδέλφους τους οι πιο πολλές από τις απόφοιτες της ΦΜΣ που έγιναν καθηγήτριες στη δημόσια Μέση Εκπαίδευση στη διάρκεια της προπολεμικής και μεταπολεμικής περιόδου. Λιγοστές συγκριτικά (20%) ήταν όσες κατάγονταν από την περιοχή της πρωτεύουσας και, παρότι ακολούθησαν την τάση μετακίνησης προς τις αστικές περιοχές του συνόλου των πτυχιούχων, είναι συγκριτικά λιγότερες όσες μετακινήθηκαν εκεί ως το τέλος των γυμνασιακών σπουδών τους. Είχαν γονείς που ανήκαν κατά

²¹⁷ Βλ. σελ. 86 αυτής της εργασίας

²¹⁸ Ο.π. σελ. 128-129

κύριο λόγο σε μικροαστικά στρώματα, μικροϋπάλληλους, επαγγελματίες, δημοδιδάσκαλους καθώς και μεσαίους υπάλληλους στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα. Η μεγάλη πλειοψηφία των αρσενικών γονιών τους - ιδίως μεταπολεμικά - είχαν στοιχειώδη μόρφωση ή ήταν αμόρφωτοι. Ελάχιστοι ανάμεσά τους υπήρξαν απόφοιτοι πανεπιστημίων.

Σχετικά μέτριες ήταν οι επιδόσεις των γυναικών αυτών στο Γυμνάσιο και στο Πανεπιστήμιο, στο οποίο γράφτηκαν σε μεγαλύτερη ηλικία και με μεγαλύτερη καθυστέρηση στις εισαγωγικές εξετάσεις από τις άλλες συναδέλφους τους. Στη διάρκεια των φοιτητικών τους χρόνων αντιμετώπισαν αντιξοότητες που οφείλονταν στο γεγονός ότι αρκετές ανάμεσά τους έμεναν μόνες τους στην Αθήνα, μεταπολεμικά ωστόσο τέλειωσαν πιο γρήγορα τη σχολή και με καλύτερους συνολικά βαθμούς από εκείνες. Αποφοίτησαν κυρίως από το Μαθηματικό και Φυσιολογιστικό, τα λαϊκότερα τμήματα της ΦΜΣ που είχαν σαφέστερο προσανατολισμό προς τη Μέση Εκπαίδευση. Από την άποψη αυτή η επιλογή τους να γίνουν καθηγήτριες ήταν σε σημαντικό βαθμό ταξικά προσδιορισμένη, δηλαδή οδηγήθηκαν σ' αυτή την επαγγελματική λύση για λόγους ανάγκης. Την τελευταία περίπτωση ενισχύει το γεγονός ότι οι περισσότερες από τις ορφανές της προπολεμικής περιόδου έγιναν καθηγήτριες.²¹⁹

Στην ύστερη προπολεμική περίοδο (1920 - 1940), όπως δείχνει ο μεγάλος αριθμός των γυναικών που φοίτησαν στις καθηγητικές σχολές και κατευθύνθηκαν στη συνέχεια στη Μέση Εκπαίδευση τότε, το επάγγελμα της καθηγήτριας αντιπροσώπευε ό,τι το επάγγελμα της δασκάλας από την αρχή του αιώνα και μετά. Αποτελούσε δηλαδή την κυριότερη διέξοδο για τις γυναίκες της εποχής που είχαν πανεπιστημιακή μόρφωση και ήθελαν να εργαστούν, ιδίως στις περιπτώσεις που δεν διέθεταν οικονομική υποστήριξη από την οικογένεια για να ασκήσουν κάποιο από τα λιγοστά πρόσφορα για τις γυναίκες ελεύθερα επαγγέλματα που υπήρχαν τότε. Ήταν επί πλέον ένα επάγγελμα κοινωνικά αποδεκτό για το φύλο τους αφού ερχόταν σαν

²¹⁹ Βλ. σελ. 35 αυτής της εργασίας

προέκταση του ρόλου της μητέρας, και το μοναδικό ίσως στο οποίο υπήρχε μισθολογική εξίσωση με τους άντρες.²²⁰ Είναι χαρακτηριστικό ότι γυναίκες απόφοιτοι της ΦΜΣ, όπως οι Χημικοί που επιχείρησαν τότε να προσληφθούν σε άλλους επαγγελματικούς χώρους εξ αιτίας του φύλου τους συνάντησαν πολύ σοβαρά εμπόδια.²²¹ Παρά το γεγονός ότι οι γυναίκες επιστήμονες και εργαζόμενες αυξήθηκαν σημαντικά αργότερα, οι ίδιοι σε γενικές γραμμές λόγοι οδήγησαν τις γυναίκες απόφοιτες της ΦΜΣ στα δημόσια σχολεία και στη μεταπολεμική περίοδο, όταν η απασχόληση στη Μέση Εκπαίδευση μεταμορφώθηκε σταδιακά σε γυναικείο επάγγελμα.²²²

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, περίπου 38% από τις απόφοιτες που μπήκαν στην ΦΜΣ την περίοδο 1910-1964 διορίστηκαν καθηγήτριες στη δημόσια Μέση Εκπαίδευση 56% από τις απόφοιτες της προπολεμικής και 35% από τις απόφοιτες της μεταπολεμικής εποχής. Οι περισσότεροι διορισμοί τους έγιναν αμέσως μετά τη λήψη του πτυχίου τους ή ένα χρόνο αργότερα, πριν όμως από τον πόλεμο αργούσαν αρκετά να διοριστούν (2 με 6 χρόνια). Η Μ.Ε. αδυνατούσε να απορροφήσει μεγάλους αριθμούς αποφοίτων της ΦΜΣ ιδίως την προπολεμική εποχή λόγω του κλασικιστικού προσανατολισμού της.²²³ Ο πόλεμος υπήρξε σημαντική αιτία καθυστέρησης στους διορισμούς και τα πολιτικά φρονήματα ή "μέσα" έπαιξαν σημαντικό ρόλο σ'αυτούς. Εξ αιτίας τους ορισμένες γυναίκες απολύθηκαν και επαναδιορίστηκαν ή απολύθηκαν οριστικά ιδίως κατά τις περιόδους 1920-30, 1935-40, 1946-53, και στη διάρκεια της δικτατορίας.²²⁴

²²⁰ Ε. Αβδελά, *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού*, Αθήνα, 1990, σελ.137

²²¹ "*Ο διωγμός της Γυναίκας*", *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, Ιανουάριος 1928, ο.π., σελ. 6-7

²²² Βλ. σελ. 131 αυτής της εργασίας

²²³ Ο.π., σελ. 54 και σχετικές σημειώσεις.

²²⁴ Ο.π., σελ. 61-65 και 141-142

Οι πρώτοι διορισμοί των καθηγητριών της περιόδου έγιναν σε μικρές ή μεγάλες πόλεις της Πελοποννήσου, της Στερεάς Ελλάδας και των νησιών, πιθανότατα στους ή κοντά στους τόπους καταγωγής τους. Στην προπολεμική περίοδο αρκετοί πρώτοι διορισμοί (19%) έγιναν - κάποτε υποχρεωτικά- στη Μακεδονία. Όσες διορίστηκαν στη περιφέρεια της πρωτεύουσας δεν ξεπέρασαν ποτέ το 19%, ήταν όμως αισθητά περισσότερες μετά τον πόλεμο, όταν οι μεγάλοι ρυθμοί της εσωτερικής μετανάστευσης επηρέασαν σημαντικά όχι μόνο το χώρο των γυμνασιακών σπουδών αλλά και το χώρο απασχόλησης των γυναικών καθηγητριών της έρευνας. Στην προπολεμική περίοδο, όταν το επάγγελμα του καθηγητή ήταν η μοναδική σχεδόν δυνατότητα για τις γυναίκες πτυχιούχους, η πλειοψηφία των αποφοίτων του Μαθηματικού και Φυσικού τμήματος αποδέχτηκαν το διορισμό τους χωρίς δισταγμό. Μετά τον πόλεμο, γύρω στο 17% απέρριψαν - πριν οριστικά διοριστούν - το διορισμό τους από μία ως τέσσερις φορές.

Από το διορισμό ως τη σύνταξη τα χρόνια υπηρεσίας φτάνουν συνολικά τα 35 με 40. Οι περισσότερες είχαν συμπληρώσει όταν πήραν σύνταξη 20 με 35 χρόνια στα δημόσια σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης, ενώ ένα ποσοστό γύρω στα 10% παραιτήθηκαν, απολύθηκαν ή εγκατέλειψαν τη θέση τους στη διάρκεια της πρώτης δεκαετίας και τουλάχιστον άλλες τόσες στη διάρκεια της δεύτερης. Ο πόλεμος, η ανάμειξη με την πολιτική, τα πολιτικά φρονήματα και η αναζήτηση άλλης, πιο αποδοτικής εργασίας ήταν σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία της έρευνας οι κυριότερες αιτίες αυτής της πρόωρης αποχώρησης.

Το γεγονός ωστόσο ότι οι δύο πρώτες δεκαετίες της υπηρεσίας συμπίπτουν με τα βιολογικά χρονικά όρια της μητρότητας καθιστά ισχυρή την πιθανότητα ότι άλλη αιτία αποχώρησης ήταν οι υποχρεώσεις του γάμου και της οικογενειακής ζωής. Το επάγγελμα της καθηγήτριας ήταν για τα δεδομένα της εποχής ένα σκληρό επάγγελμα με υποχρεωτικούς - όπως προειπώθηκε - διορισμούς στην επαρχία και πολλαπλές μεταθέσεις και αποσπάσεις (τουλάχιστον 5 με 6 φορές), ιδίως στη διάρκεια των πρώτων χρόνων υπηρεσίας.²²⁵ Η συχνότητα των

²²⁵ Βλ. σελ. 69-70 και 143-144 αυτής της εργασίας

διορισμών στην επαρχία και των μετακινήσεων είναι ενδεικτική των δυσκολιών που συναντούσαν οι γυναίκες που έγιναν εκπαιδευτικοί αλλά και του ιδιαίτερου θάρρους που έπρεπε να διαθέτουν για να τις αντιμετωπίσουν. Ιδιαίτερα την προπολεμική εποχή που η πλειοψηφία των ομοφύλων τους ήταν αγράμματες, χωρίς επάγγελμα, οικονομικά ή κοινωνικά εξαρτημένες από την οικογένεια ή κάποιον άντρα, οι καθηγήτριες ήταν υποχρεωμένες να ταξιδεύουν συχνά από τόπο σε τόπο και να αλλάζουν εργασιακό περιβάλλον με όλες τις συνέπειες που είχαν οι μετακινήσεις αυτές στην προσωπική, οικογενειακή και κοινωνική τους ζωή.

Οι τόποι εργασίας ήταν ως επί το πλείστον μικρές και μεγάλες πόλεις της επαρχίας, οι μετακινήσεις όμως ακολουθώντας το ρεύμα της αστυφιλίας οδηγούσαν τις περισσότερες φορές από την επαρχία στις αστικές περιοχές. Μετά τον πόλεμο ήταν αισθητά λιγότερες και γίνονταν κυρίως στην περιοχή της πρωτεύουσας, πράγμα που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι καθηγήτριες της μεταπολεμικής εποχής αντιμετώπισαν ιδιαίτερες δυσκολίες όσον αφορά το περιβάλλον και τις συνθήκες της εργασίας τους στην αρχή, και όχι στη διάρκεια της υπηρεσίας τους.

Σε μεικτά και σε σχολεία θηλέων δίδασκαν συνήθως οι γυναίκες εκπαιδευτικοί της περιόδου και μόλις ένα ποσοστό γύρω στο 12% σε σχολεία των αγοριών. Επί πλέον, όπως η πλειοψηφία των συναδέλφων τους γυναικών εκπαιδευτικών, τοποθετούνταν κατά κανόνα στις κατώτερες βαθμίδες της Μέσης Εκπαίδευσης στα Γυμνάσια - όταν υπήρχε διαχωρισμός σε Γυμνάσια και Λύκεια - και στις μικρές τάξεις του Γυμνασίου.²²⁶ Οι τύποι των σχολείων στα οποία εργάστηκαν στη διάρκεια της σταδιοδρομίας τους χαρτογραφούν τις ποικίλες δυνατότητες και επιλογές τοποθέτησης του συνόλου των εκπαιδευτικών στις θετικές κατευθύνσεις. Στα σχολεία όπου δίδαξαν περιλαμβάνονται κατά χρονολογική σειρά παρθεναγωγεία, ημιγυμνάσια, προγυμνάσια, αστικά και ελληνικά σχολεία, διδασκαλεία θηλέων καθώς και ιερατικές

²²⁶ Βλ. σελ. 132-133 αυτής της εργασίας

και εμπορικές σχολές. Μετά τον πόλεμο τοποθετούνταν επίσης σε οικονομικά γυμνάσια, στη σχολή Οικιακής Οικονομίας, σε τεχνικά, νυχτερινά και σχολεία του εξωτερικού και - κάποτε - στο Υπουργείο Παιδείας. Την ίδια εποχή ένας αξιοσημείωτος αριθμός ανάμεσά τους (11%) εργάστηκαν σ'όλη τη διάρκεια της υπηρεσίας τους ή για ένα χρονικό διάστημα σε πρότυπα σχολεία, κυρίως στο Αρσάκειο της Φιλεκπαιδευτικής. Η τοποθέτησή τους εκεί συνιστά διάκριση για την οποία απαιτούνταν ειδικά προσόντα και μπορεί να χαρακτηριστεί τουλάχιστον ισοδύναμη της προαγωγής στην ιεραρχική κλίμακα της εκπαίδευσης, αφού συνοδεύεται από διαφορετικό βαθμολογικό και μισθολογικό καθεστώς και συνεπάγεται καλύτερες συνθήκες εργασίας καθώς και μεγαλύτερο κύρος.¹¹⁷

Η παραπάνω διαπίστωση έρχεται να συμπληρώσει τη γενικότερη εικόνα των προαγωγών στις ανώτατες βαθμίδες της ιεραρχίας, οι οποίες εμφανίζονται απροσδόκητα πολλές, ιδίως στην προπολεμική περίοδο για την οποία διαθέτουμε πιο ολοκληρωμένα στοιχεία. Συνολικά οι μισές περίπου από τις καθηγήτριες θετικής κατεύθυνσης έφτασαν μέχρι το 1987 στους βαθμούς του βοηθού γυμνασιάρχη, του γυμνασιάρχη και του λυκειάρχη.¹¹⁸ Οι κατώτερες προαγωγές έγιναν κατ' αρχαιότητα, αλλά για τις ανώτερες απαιτήθηκαν ειδικά προσόντα. Οι περισσότερες γυμνασιάρχες και όλες οι λυκειάρχες πήραν προαγωγή κατόπιν εκλογής.

Αν περιοριστεί κανείς στον τύπο των προαγωγών οδηγείται εύκολα στο συμπέρασμα ότι ο χώρος της Μέσης Εκπαίδευσης ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκός για την εξέλιξη των γυναικών που δίδαξαν στους κλάδους θετικής κατεύθυνσης. Η εξέλιξη αυτή, όπως δείχνουν άλλες έρευνες, ήταν πιθανότατα ανώτερη από εκείνη των αντρών συναδέλφων τους και τις ενθάρρυνε να μένουν στο δημόσιο περισσότερα χρόνια από άλλες γυναίκες δημόσιους υπαλλήλους, οι μισές απ' τις οποίες - τουλάχιστον

¹¹⁷ ΠΑΡΑΡΤ. σελ. 344.

¹¹⁸ Βλ. σελ. 77 και 61-62 αυτής της εργασίας

ως το 1955 - επειδή δεν είχαν αντίστοιχες προοπτικές εγκατέλειπαν τη δουλειά τους στα 20 χρόνια.¹²⁹

Οι προαγωγές ωστόσο στους βαθμούς του γυμνασιάρχη και κατ'εξοχήν του λυκειάρχη δεν σήμαιναν στις περισσότερες περιπτώσεις και άσκηση του αντίστοιχου ρόλου. Αποτελούσαν είδος τιμητικού τίτλου που ιδιαίτερα πριν από τον πόλεμο αποδινόταν στις γυναίκες λίγο πριν βγούν στη σύνταξη ή αμέσως μετά. Πολύ λίγες από τις γυναίκες της έρευνας τοποθετήθηκαν Γυμνασιάρχες και Λυκειάρχες σε σχολεία κι ελάχιστες σε ανώτερες διοικητικές θέσεις ή θέσεις σχολικών συμβούλων. Οι διευθυντικές θέσεις στη Μέση Εκπαίδευση σ'όλη τη διάρκεια της περιόδου προορίζονταν για τους άντρες, ενώ οι γυναίκες περιορίζονταν στη μισθολογική προαγωγή ή σταματούσαν ένα σκαλοπάτι πριν από τη πραγματική προαγωγή χωρίς ποτέ να αποκτήσουν τον αντίστοιχο τίτλο.¹³⁰ Είναι χαρακτηριστικό ότι στην μεταπολεμική περίοδο σε κάθε γυναίκα εκπαιδευτικό θετικής κατεύθυνσης που έπαιρνε προαγωγή στους ανώτερους βαθμούς αντιστοιχούσε άλλη μία που κυρωνόταν στους πίνακες προακτέων χωρίς ποτέ να προαχθεί.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης οι κατά ειδικότητα διαφοροποιήσεις που υπάρχουν στις προαγωγές και γενικότερα στα χαρακτηριστικά της σταδιοδρομίας των γυναικών της έρευνας. Οι Μαθηματικοί επιδίωκαν να διοριστούν κυρίως στην επαρχία που ήταν και ο βασικός χώρος προέλευσής τους. Αντίθετα οι Χημικοί διορίζονταν στα σχολεία πολλά χρόνια μετά το πτυχίο, εργάστηκαν κυρίως στην περιοχή της πρωτεύουσας και κατέλαβαν πολύ γρήγορα θέσεις στις ανώτερες βαθμίδες της εκπαίδευσης, φαινόμενο που πρέπει να συσχετιστεί με την προηγούμενη εργασιακή τους εμπειρία και με το κύρος της ειδικότητάς τους. Τέλος οι Φυσιολογίστριες, μια ειδικότητα που εμφανίζεται στα σχολεία μετά τον πόλεμο, είχαν πολλά χρόνια

¹²⁹ Ε. Αβδελά, *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού*, ο.π., 1990, σελ.241-250

¹³⁰ Βλ. σελ. 79 και 152 αυτής της εργασίας

ως το 1955 - επειδή δεν είχαν αντίστοιχες προοπτικές εγκατέλειπαν τη δουλειά τους στα 20 χρόνια.¹²⁹

Οι προαγωγές ωστόσο στους βαθμούς του γυμνασιάρχη και κατ'εξοχήν του λυκειάρχη δεν σήμαιναν στις περισσότερες περιπτώσεις και άσκηση του αντίστοιχου ρόλου. Αποτελούσαν είδος τιμητικού τίτλου που ιδιαίτερα πριν από τον πόλεμο αποδινόταν στις γυναίκες λίγο πριν βγούν στη σύνταξη ή αμέσως μετά. Πολύ λίγες από τις γυναίκες της έρευνας τοποθετήθηκαν Γυμνασιάρχες και Λυκειάρχες σε σχολεία κι ελάχιστες σε ανώτερες διοικητικές θέσεις ή θέσεις σχολικών συμβούλων. Οι διευθυντικές θέσεις στη Μέση Εκπαίδευση σ'όλη τη διάρκεια της περιόδου προορίζονταν για τους άντρες, ενώ οι γυναίκες περιορίζονταν στη μισθολογική προαγωγή ή σταματούσαν ένα σκαλοπάτι πριν από τη πραγματική προαγωγή χωρίς ποτέ να αποκτήσουν τον αντίστοιχο τίτλο.¹³⁰ Είναι χαρακτηριστικό ότι στην μεταπολεμική περίοδο σε κάθε γυναίκα εκπαιδευτικό θετικής κατεύθυνσης που έπαιρνε προαγωγή στους ανώτερους βαθμούς αντιστοιχούσε άλλη μία που κυρωνόταν στους πίνακες προακτέων χωρίς ποτέ να προαχθεί.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης οι κατά ειδικότητα διαφοροποιήσεις που υπάρχουν στις προαγωγές και γενικότερα στα χαρακτηριστικά της σταδιοδρομίας των γυναικών της έρευνας. Οι Μαθηματικοί επιδίωκαν να διοριστούν κυρίως στην επαρχία που ήταν και ο βασικός χώρος προέλευσής τους. Αντίθετα οι Χημικοί διορίζονταν στα σχολεία πολλά χρόνια μετά το πτυχίο, εργάστηκαν κυρίως στην περιοχή της πρωτεύουσας και κατέλαβαν πολύ γρήγορα θέσεις στις ανώτερες βαθμίδες της εκπαίδευσης, φαινόμενο που πρέπει να συσχετιστεί με την προηγούμενη εργασιακή τους εμπειρία και με το κύρος της ειδικότητάς τους. Τέλος οι Φυσιολγνώστριες, μια ειδικότητα που εμφανίζεται στα σχολεία μετά τον πόλεμο, είχαν πολλά χρόνια

¹²⁹ Ε. Αβδελά, *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού*, ο.π., 1990, σελ.241-250

¹³⁰ Βλ. σελ. 79 και 152 αυτής της εργασίας

υπηρεσίας στις κλίμακες των 20 - 35 χρόνων και - σε σύγκριση με άλλες ειδικότητες - τις περισσότερες προαγωγές.¹³¹

Τα χαρακτηριστικά αυτά της ειδικότητας των Φυσιολογιστριών προκαλούν εντύπωση. Μια απόπειρα ερμηνείας του φαινομένου θα έπρεπε να λάβει υπόψη: (α) το γεγονός ότι προέρχονταν από ένα πολυπληθές σε γυναίκες τμήμα της ΦΜΣ, στο οποίο οι υψηλές επιδόσεις εμφανίζονται σχετικά "εύκολες" (β) τη διαφορά κύρους που υπάρχει στις ειδικότητες θετικής κατεύθυνσης στη Μέση Εκπαίδευση (γ) το γεγονός ότι οι περισσότερες καθηγήτριες θετικής κατεύθυνσης δίδασκαν στις μικρές τάξεις του γυμνασίου. Οι Φυσιολογίστριες ανήκαν σε μια ειδικότητα λιγότερο "σκληρή" και απαιτητική, με χαμηλότερη ίσως ανταγωνιστικότητα ως προς τους συναδέλφους τους άντρες. Επιπλέον είναι γνωστό ότι δίδασκαν και διδάσκουν τα περισσότερα σχετικά με την ειδικότητά τους μαθήματα (Φυσική και δευτερεύοντα) στις μικρές τάξεις του Γυμνασίου και κάποτε, ελλείπει Φυσικών, το μάθημα της Φυσικής στις μεγαλύτερες τάξεις. Κινούνταν συνεπώς στα πλαίσια της ειδικότητάς τους με δυνατότητα βελτίωσης. Δε συνέβαινε το ίδιο με τις Φυσικούς και κυρίως τις Μαθηματικούς που: (α) αντιμετώπιζαν ισχυρότερη φυλετική προκατάληψη (β) υποχρεώνονταν συχνά να διδάσκουν ξένα προς την ειδικότητά τους δευτερεύοντα μαθήματα στις μικρές τάξεις του Γυμνασίου, πράγμα μάλλον υποβιβαστικό για το επίπεδο και το κύρος της ειδικότητάς τους.

Το θέμα του κύρους εμφανίζεται εξ άλλου ως σημαντικός παράγοντας στη γενικότερη στάση των καθηγητριών της έρευνας απέναντι στο επάγγελμά τους. Μετά τον πόλεμο, όταν σταδιακά το επάγγελμα του εκπαιδευτικού στη Μέση Εκπαίδευση θηλυκοποιείται και το κύρος του υποβαθμίζεται¹³² πολλές γυναίκες πτυχιούχοι των θετικών σχολών αποποιούνται τη λύση της απασχόλησης στα δημόσια σχολεία ή εμφανίζουν - όπως είδαμε - αξιοσημείωτη διστακτικότητα ή απροθυμία να εργαστούν εκεί. Ο μεγάλος αριθμός εκείνων που

¹³¹ Βλ. σελ. 141 και 153 αυτής της εργασίας

¹³² Ε. Αβδελά, *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού*, 1990, ο.π., σελ. 257

απέρριψαν προηγούμενους διορισμούς τους (17%), αν συνυπολογιστεί με τον αριθμό όσων απέρριψαν διορισμό χωρίς ποτέ να διοριστούν (10% στο σύνολο των πτυχιούχων) καθώς και με το ποσοστό (10%) των καθηγητριών που παραιτήθηκαν στα πρώτα δέκα χρόνια²³³ δείχνει ότι οι γυναίκες αυτές διερευνούσαν άλλες λύσεις απασχόλησης και αντιμετώπιζαν την εργασία στα σχολεία σαν τελευταία, αναγκαστική ή προσωρινή λύση.

Στην στάση τους αυτή είναι πιθανό να έπαιξε ρόλο και η ιδιαιτερότητα του αντικειμένου που είχαν σπουδάσει. Επειδή είχαν καταφέρει να πετύχουν σε έναν παραδοσιακά ανδροκρατούμενο, "σκληρό" για τις γυναίκες, ακαδημαϊκό χώρο, πρέπει να είχαν διαμορφώσει διαφορετικές προσδοκίες και υψηλότερα πρότυπα επιτυχίας από τις συναδέλφους τους άλλων σχολών καθώς και την αίσθηση ότι ήταν διαφορετικές. Στα σχολεία υποχρεώνονταν να μοιραστούν την προδιαγραμμένη πορεία του συνόλου των γυναικών εκπαιδευτικών: χαμηλές αποδοχές, απασχόληση στην επαρχία, περιορισμένες δυνατότητες για ουσιαστική προαγωγή καθώς και το γεγονός ότι τοποθετούνταν στις κατώτερες βαθμίδες της εκπαίδευσης, σε μεγαλύτερα μάλιστα ποσοστά από τις άλλες συναδέλφους τους εκπαιδευτικούς. Το τελευταίο ίσως να ήταν ένα επί πλέον τίμημα που πλήρωναν επειδή ήταν διδάσκουσες σ' ένα χώρο επιστητού που θεωρείται παραδοσιακά αντρικός και δείχνει ότι οι γυναίκες αυτές όχι μόνο μοιράζονταν μια γενικότερη φυλετική διάκριση, αλλά την αντιμετώπιζαν και σε μεγαλύτερο βαθμό.

Η αντίφαση ωστόσο ανάμεσα στην υποτιθέμενη δυνατότητα και την επαγγελματική πραγματικότητα των καθηγητριών στις θετικές κατευθύνσεις παραμένει μια υπόθεση η οποία, εφόσον δεν υπάρχουν αντίστοιχες έρευνες για τις Φιλολόγους και τους καθηγητές συναδέλφους τους, δεν είναι δυνατόν προς το παρόν να αποδειχτεί. Αυτό που μπορεί να πει κανείς με βεβαιότητα είναι ότι η παρουσία τους στη Μέση Εκπαίδευση είναι περιθωριακή, "εξαιρετική", και με τις ιδιαιτερότητες της επιβεβαιώνει την έκταση του φυλετικού

²³³ Βλ. σελ. 138-139 και 141-142 αυτής της εργασίας

καταμερισμού της εργασίας στην προπολεμική και μεταπολεμική Ελλάδα.

Η "εξαιρετική" πορεία τους φαίνεται από το ότι σπούδασαν θετικές επιστήμες όταν η πλειοψηφία των φοιτητριών συναδέλφων τους επέλεξαν τη Φιλοσοφική Σχολή και μάλιστα σε μεγαλύτερους αριθμούς μετά τον πόλεμο, παρότι - ειδικά τότε - αυξήθηκαν οι γυναίκες στα πανεπιστήμια, έγιναν επίσημες προσπάθειες για αλλαγή του θεωρητικού προσανατολισμού της ελληνικής εκπαίδευσης και υπήρχε ευρύτερη αγορά εργασίας για τους απόφοιτους των θετικών σχολών και στον ιδιωτικό και στον δημόσιο τομέα. Επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι στα σχολεία που εργάστηκαν οι καθηγήτριες ήταν κυρίως Φιλολόγοι κι αυτές πάντοτε μειοψηφία. Και επισφραγίζεται από τη διαπίστωση ότι η περιθωριακή τους παρουσία ουσιαστικά δεν άλλαξε ούτε όταν στα μέσα της δεκαετίας του '60 αυξήθηκαν οι διορισμοί σ'όλες τις ειδικότητες και οι γυναίκες Φιλολόγοι ξεπέρασαν αριθμητικά τους συναδέλφους τους άντρες.²³⁴

Τα χαρακτηριστικά που καταγράφηκαν παραπάνω δείχνουν χωρίς αμφιβολία ότι η αύξηση της αριθμητικής συμμετοχής των γυναικών στα πανεπιστήμια και τους χώρους εργασίας άφησε άθικτες πολλές βαθειά ριζωμένες αντιλήψεις και διακρίσεις για το φύλο, οι οποίες έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο στις επαγγελματικές τους επιλογές και στις στάσεις των άλλων απέναντί τους. Την εποχή που το επάγγελμα του καθηγητή Μέσης Εκπαίδευσης θηλυκοποιείται απασχολούνται σ'αυτό γυναίκες από ολοένα πιο χαμηλές κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες, οι οποίες στη διάρκεια της σταδιοδρομίας τους εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν σοβαρές διακρίσεις φύλου. Οι σπουδαιότερες απ'αυτές ήταν η απασχόλησή τους στις κατώτερες βαθμίδες και ο μικρός αριθμός τους στις ανδροκρατούμενες θετικές κατευθύνσεις. Οι τελευταίες αποδεικνύονται ο πιο κατάλληλος χώρος όπου μια έρευνα μπορεί να παρακολουθήσει το φυλετικό καταμερισμό της εργασίας στην εκπαίδευση μέχρι τις πιο λεπτές του αποχρώσεις.

²³⁴ Βλ. σελ. 131 αυτής της εργασίας

2. ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΣΤΙΣ ΘΕΤΙΚΕΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ

Δύσκολες σπουδές και ανεκπλήρωτες σταδιοδρομίες

Μια προφορική έρευνα

2.0. Εισαγωγή

Τα ενδεικτικά συμπεράσματα που καταγράφονται στο κεφάλαιο που ακολουθεί στηρίχτηκαν σε συνεντεύξεις και προφορικές μαρτυρίες γυναικών που αποφοίτησαν από την Φυσικομαθηματική Σχολή του Πανεπιστημίου της Αθήνας στη διάρκεια της περιόδου που καλύπτει η γενικότερη έρευνα. Οι γυναίκες αυτές ανήκουν και ως ένα σημείο αντιπροσωπεύουν δύο διαφορετικές γενιές αποφοίτων: όσες μπήκαν στη σχολή τη δεύτερη δεκαετία πριν απ'τον πόλεμο και εκείνες που φοίτησαν εκεί δύο δεκαετίες μετά. Στις σχετικές συνεντεύξεις απάντησαν σε ερωτήσεις που αφορούν σε γενικά βιογραφικά στοιχεία, λεπτομερείς πληροφορίες για τη φοιτητική ζωή και τη σταδιοδρομία τους, ενώ δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην αντίχνευση των παραγόντων που τις οδήγησαν στην επιλογή του κλάδου σπουδών και του επαγγέλματος.

Η προφορική αυτή έρευνα που έγινε παράλληλα με την ποσοτική, στηρίχτηκε σε ονόματα και στοιχεία του αρχελακού και στατιστικού υλικού και άντλησε απ'αυτό τη βασική θεματολογία της. Σε πρώτο στάδιο χρησιμοποιήθηκε για να διευκρινήσει και να συμπληρώσει κενά και ελλείψεις του, αλλά στη συνέχεια πρόσθεσε νέες θεματολογίες στην ποσοτική διερεύνηση. Το ιδιαίτερο κλίμα της εποχής, οι κοινωνικές και πολιτικές συνιστώσες, οι συνθήκες σπουδών και εργασίας και τα βαθύτερα κίνητρα κάποιων επιλογών φωτίζονται με διαφορετικό τρόπο στις ατομικές διηγήσεις των γυναικών, ενώ οι σχέσεις εργασίας - οικογένειας, δημόσιας-προσωπικής ζωής αναδεικνύονται σε σημεία αιχμής στις σπουδές και την επαγγελματική πορεία τους.

Το μεγαλύτερο μέρος της έρευνας επικεντρώνεται στις καθηγήτριες θετικής κατεύθυνσης όλων των ειδικοτήτων. Περιλαμβάνει επτά (7) εκτενείς προφορικές συνεντεύξεις καθηγητριών, τριών (3)

της προπολεμικής²³⁵, και τεσσάρων (4) της μεταπολεμικής εποχής²³⁶ που μπήκαν στην Φυσικομαθηματική σχολή τα πανεπιστημιακά έτη 1926-27 και 1956-57 αντίστοιχα²³⁷. Ταυτόχρονα, επίσης μέσα από εκτενείς συνεντεύξεις, συνεξετάζει σε σύγκριση και αντιδιαστολή τις διαδρομές ζωής και σταδιοδρομίας τεσσάρων (4) συναδέλφων²³⁸ τους που απασχολήθηκαν σε άλλες εργασίες, ειδικά την μεταπολεμική εποχή, όταν αυξήθηκε αισθητά ο αριθμός των αποφοίτων που αναζητούσαν απασχόληση σε χώρους έξω από τη δημόσια Μέση Εκπαίδευση.

Το υλικό των συνεντεύξεων που αφορά στις φοιτήτριες που μπήκαν στη σχολή το 1926-27 συμπληρώνουν τέσσερις σύντομες μαρτυρίες συναδέλφων τους που δεν εργάστηκαν στη Μέση Εκπαίδευση.

"Ήμασταν 5 παιδιά. Ήμουν η μικρότερη. Η μια αδερφή πέθανε. Ο ένας αδερφός έγινε μηχανικός, ο άλλος γιατρός. Η αδερφή μου πήγε στο Ωδείο Αθηνών, πήρε δίπλωμα πιάνου, αλλά σταμάτησε γιατί αρραβωνιάστηκε και παντρεύτηκε.

Ο πατέρας μου ήταν καθηγητής Μαθηματικός, Νικολάου, έχει γράψει βιβλία. Πήγα στο Μαθηματικό από έφεση στα Μαθηματικά. Ήμουνα το μόνο κορίτσι που τελείωσε το Βαρβάκειο Πρακτικό Λύκειο το 1926. Η αδερφή μου -μεγαλύτερη- είχε τελειώσει πριν από μένα το ίδιο. Ο πατέρας μου ήθελε να με κάνει Μαθηματικό. Δεν πίστευε όμως ότι θα κατάφερνα να τελειώσω. Μου το 'λεγε συνέχεια.

²³⁵ Ευχ. Κ. (Μαθηματικός), Φ.Σ. (Φυσικός), Ειρ. Σκ. (Χημικός)

²³⁶ Μ.Ζ. (Μαθηματικός, γυμνασιάρχης), Α.Μ. (Μαθηματικός), Αφ. Μ-Λ. (Φυσικός), Β.Γκ. (Χημικός, γυμνασιάρχης).

²³⁷ Το πανεπιστημιακό έτος 1926-27 γράφτηκαν στην ΦΜΣ Αθήνας 17 φοιτήτριες σε σύνολο 117 φοιτητών. Τριάντα χρόνια αργότερα, το 1956-57 μπήκαν στην ίδια σχολή 34 φοιτήτριες σε σύνολο 271 φοιτητών.

²³⁸ Ε.Α. (Μαθηματικός, διευθύντρια μηχανογράφησης Υπουργείου Προεδρίας. Α.Μ. (Φυσιολγίστρια, επίκουρος καθηγήτρια στη ΦΜΣ Αθήνας), Κ.Σ. (Βιοχημικός, ερευνήτρια στο Δημόκριτο), Ειρ.Κ. (Χημικός, διευθύντρια Ελέγχου Ποιότητας, Ερευνας και Τεχνολογίας στην Χαρτοποιία SOFTEX).

Δεν διορίστηκα ποτέ. Δεν μ'ενδιέφερε η Μέση Εκπαίδευση. Ούτε παντρεύτηκα, ούτε δούλεψα. Ασχολιόμουν με γυμναστική, μπαλλέτα, τέτοια πράγματα. Ήθελα να διοριστώ, αλλά στο πανεπιστήμιο. Ένας επιμελητής του Αιγινήτη που του άρεσα, πήγε μετά καθηγητής στη Θεσσαλονίκη, κι όταν έδωσα για δίπλωμα, με ζήτησε να πάω εκεί στο πανεπιστήμιο. Δεν με άφησε ο πατέρας μου. Φοβήθηκε να με στείλει στη Θεσσαλονίκη γιατί είχα βρογχοπνευμονίτιδα. Πήγα εθελοντής αδελφή στον Ερυθρό, δούλεψα εθελοντικά, κοινωνικά. Βοήθησα λίγο τον πατέρα μου στα βιβλία του. Τελειώσαμε τα βιβλία του πατέρα μου μετά τον πόλεμο μαζί με τον αδελφό μου κι έκανα τις λύσεις των ασκήσεων στα βιβλία Κασμογραφίας του πατέρα μου" (Α. Ν., Μαθηματικός).

"Η μητέρα μου είχε γονείς φοβερά φωτισμένους. Η μάνα της είχε τελειώσει το Γυμνάσιο της Σύρας κι έβγαζε με τον πατέρα της εφημερίδα. Άκουγε για την αυτόματο γέννηση. Ο παππούς της ήταν αναρχικός. Είχε επαφή και επικοινωνία με τις μεγάλες αναρχικές μορφές Κροπότκιν και Μπακούνιν. Εκείνη ήταν τροτσκίστρια. Είχε πάρει δίπλωμα στην εσπεράντο. Δεν πήγε στην εκπαίδευση όταν τέθηκε θέμα να υπογράψει δήλωση νομιμοφροσύνης. Τρεις φορές διορίστηκε κι αρνήθηκε να πάει. Δούλεψε σε ιδιωτικά. Στην Αηδονοπούλου, στον Σαιν Ζοζέφ, στη Χιλλ, αλλά έφυγε από κει γιατί θεωρούσε το σύστημα απηρχαιωμένο. Δούλεψε σε νυχτερινό σχολείο και σε μια επαγγελματική σχολή απ'όπου έφυγε όταν έκαναν έρευνα στις σάκκες των παιδιών. Εκείνη δεν ήθελε να αστυνομεύουν τα παιδιά. Στον πόλεμο δούλεψε εθελοντικά σε οργανώσεις, στα συσσίτια. Έκανε πολλά χρόνια φροντιστήρια" (μαρτυρία της κόρης της για την Δ. Κ., Φυσικό, μία από τις φοιτήτριες που αποβλήθηκαν στη φοιτητική απεργία του '30).

"Είχε καθηγητή τον Καραθεοδωρή. Υπάρχει -δημοσιευμένη στη Γερμανία- μία εργασία της στον Καραθεοδωρή. Είχε πάει στο Μόναχο για σπουδές. Ήταν επιμελήτρια του θείου της Ν.Χ. Παντρεύτηκε τον ακαδημαϊκό Ι.Θ. κι έκανε τρία παιδιά. Όταν γεννήθηκε η κόρη της το 1939 σταμάτησε από το πανεπιστήμιο γιατί ο άντρας της είχε την αξίωση να αναθρέψει τα παιδιά του. Κάπου το 1955 πήγαινε σε κάτι συναντήσεις που έκανε η Μαθηματική Εταιρεία. Πέθανε τον Αύγουστο

του 1957" (μαρτυρία του αδελφού της Ι. Κ. και της κόρης της Φ. Θ. για την Π. Κ., Μαθηματικό).

" Ο πατέρας μου ήταν εξέχων Μαθηματικός στην Άρτα και τον διαδέχθηκα. Η μητέρα μου καλής οικογενείας, καλλιεργημένη γυναίκα. Τέλειωσα το σχολείο στην Αθήνα. Προτιμούσα τις θετικές επιστήμες.

Διορίστηκα το 1932 στην Ιερατική Σχολή της Άρτας. Ήταν χαριστικός διορισμός. Ενήργησε ένας φίλος του πατέρα μου στο Υπουργείο και διορίστηκα, γιατί όταν πέθανε εκείνος βρισκόμαστε σε μεγάλη οικονομική ανάγκη. Είχαμε διοριστεί εκτός σειράς, απειδίαιτο συμβούλιο για τις εκκλησιαστικές σχολές. Λίγο διάστημα έμεινα εκεί. Κάποιος δεσπότης είπε δεν είναι δυνατόν να διδάσκει μια κοπέλλα στην Ιερατική Σχολή". (Α. Μ., Μαθηματικός).

Επιπλέον, δύο συμπληρωματικές μαρτυρίες που καταγράφηκαν στη διάρκεια των συνεντεύξεων με γυναίκες που γράφτηκαν στη ΦΜΣ το 1956-57 αποδίδουν ανάγλυφα και με συντομία τα κύρια χαρακτηριστικά των σπουδών και της επαγγελματικής ζωής των θετικών γυναικών στη μεταπολεμική Ελλάδα.

" Από το 1958 ακόμα, όταν ήμουν φοιτήτρια, μέχρι το '64 έκανα φροντιστήρια Χημεία και Φυσική στον Ασπρόπυργο και στην Ελευσίνα. Ταυτόχρονα εργαζόμουν σα βοηθός στο εργοστάσιο γάλακτος Ασπρό. Το 1969 μ'έδιωξε η Χούντα. Κατά τη διάρκεια της απόλυσης εργάστηκα στο Λαϊκό (1969 μέχρι 1972) όπου πήρα ειδικότητα Βιοχημείας και άνοιξα Βιοχημικό-Μικροβιολογικό Εργαστήριο στην Αθήνα με μια γιατρό, ενισυνέχιζα τη μετεκπαίδευση. Το 1974 επανήλθα στην Ασπρό με αυτοδίκαιη επαναφορά και μετέφερα το εργαστήριο στον Ασπρόπυργο. Στο εργοστάσιο είμαι τώρα υπεύθυνη παραγωγής " (Β. Λ., Χημικός).

"...Μια συμφοιτήριά μου, που πήγε να δώσει εξετάσεις, με κόκκινο φόρεμα, τμηματικές, υπέστη τρομερή μεταχείριση. Εμείς δίνουμε προφορικές εξετάσεις, ε; Και μία-μία. Ένας-ένας. Της είπα "Γιατί αποφάσισες να σπουδάσεις Χημικός;" Είπε εκείνη: "Από αγάπη

για την επιστήμη". Οπότε ο Κ. έβαλε τα γέλια και άρχισε να φωνάζει "Σ., τρέχα ν'ακούσεις" - Ο Σ., αυτός ο Π. Σ. που ήτανε υπουργός και τα λοιπά και επιμελητής. "Τρέχα ν'ακούσεις! να γελάσεις. Ετούτη δω, ήρθε από αγάπη για την επιστήμη. Και από πού είσαι;" "Απ'τη Λειβαδιά". "Δεν καθόσουν να ξύνεις πατσές στο ρέμα της Λειβαδιάς και μου 'ρθες εδώ πέρα να μου πεις απ'αγάπη για την επιστήμη...

...Απ'τη στιγμή που θα παντρευτούνε οι γυναίκες αρχίζει ένα τελείως διαφορετικό πράγμα. Τελικά αυτό σου αλλάζει τελείως την επαγγελματική σου ζωή. Εγώ παντρεύτηκα σαν φοιτήτρια έτσι; Μετά δούλεψα στη βιομηχανία, στη Χρωματοουργία Μοσχάτου που φτιάχνει το Roll. Την άφησα τη δουλειά μου στη βιομηχανία. Δεν ήταν δυνατόν να συνεχίσω. Κι όταν γέννησα, αποφάσισα, - αποφασίσαμε δηλαδή - ότι δεν ήταν δυνατόν να ξαναγυρίσω και βρήκα μια δουλειά στο Λαϊκό Νοσοκομείο, στο Βιοχημικό Εργαστήριο και δούλεψα εκεί μέχρι που πήγαμε στην Αμερική μαζί με τον άντρα μου να κάνουμε μεταπτυχιακές. Με το παιδάκι μου ας πούμε. Ε', αφού κάναμε τις μεταπτυχιακές μας, εκείνος μεν τελείωσε γρηγορότερα γιατί ήταν στη μέση το παιδί - το παιδί είναι ώρες δουλειάς, δεν είναι θέμα εξυπνάδας, είναι θέμα δουλειάς, προσπάθειας ... Εν πάση περιπτώσει εκείνος είχε τελειώσει κι εγώ είχα κάνει ένα Master κι ήμουνα στη μέση του διδακτορικού. Εκείνος είχε τελειώσει το διδακτορικό του...

... Τι άλλο; Εδώ μέσα. Η Βιολογία έχει πολλές γυναίκες. Οχι μόνο Χημικούς - έτσι; Θα δεις ότι λειτουργεί όλος ο Δημόκριτος έτσι, ώστε σε όλες τις θέσεις κλειδιά και τις διοικητικές σχεδόν έχουν προωθηθεί οι άντρες. Οι γυναίκες, την εποχή που έπρεπε να κάνουνε καριέρα είχαν τα παιδιά τους.

... Στην Αμερική, όταν έδωσα εξετάσεις για να μπω στη μεταπτυχιακή σχολή, στο graduate school, ήμουνα σε μια ομάδα υποψήφιων που ήτανε πολύ αντρική. Ήταν πάρα πολλοί άντρες εκεί. Εγώ πήγα καλά, πολύ καλά, δηλαδή καλύτερα από τους άλλους. Και φαίνεται ότι έγινε έτσι αίσθηση και ήρθε ένας απ'αυτούς και έλεπε στο γκρούπ

"Είμαι πολύ συγχυσμένος" λέει "to say that, αλλά μια ξένη, μια γυναίκα, πήγε καλύτερα απ'όλους τους άλλους. Ήταν χαρακτηριστικό αυτό το "I hate to say that" δηλαδή "πολύ μ'ενοχλεί αυτό, το συχαίνομαι" (Λ.Σ.¹³⁹, Χημικός).

Οι συνεντεύξεις καλύπτουν όλο το φάσμα των ειδικοτήτων της σχολής και απασχόλησής τους μετά το πανεπιστήμιο, ωστόσο οι γυναίκες που συνολικά έδωσαν συνέντευξη γι'αυτή την έρευνα δεν επιλέχτηκαν με κανένα ιδιαίτερο κριτήριο πέρα από το χρόνο εισαγωγής τους. Ήταν αυτές που δέχτηκαν και είχαν την δυνατότητα να απαντήσουν στις σχετικές ερωτήσεις.

2.1. Φύλο, σπουδές και επιλογή απασχόλησης

Η σύγκριση και επεξεργασία του μέρους των συνεντεύξεων που περιγράφει τις σχολικές και πανεπιστημιακές σπουδές πλούτισε το υλικό της έρευνας με νέα στοιχεία. Μέσα από τις διηγήσεις των γυναικών διαγράφονται αναλυτικά οι παράγοντες που επηρέασαν την απόφασή τους να επιλέξουν σπουδές και ειδικότητες με θετικό περιεχόμενο, ο αποφασιστικός αλλά ταυτόχρονα περιοριστικός ρόλος που έπαιξε η οικογένεια προέλευσής τους σ'αυτήν την απόφαση καθώς και οι τρόποι με τους οποίους ο κοινωνικός χώρος όπου σπούδασαν και έζησαν υποδέχτηκε μια τέτοια ιδιότυπη για τα δεδομένα της εποχής τους επιλογή. Έδειξε επίσης ότι ο προσανατολισμός στα επάγγελμα της εκπαιδευτικού ήταν στις περισσότερες περιπτώσεις λύση βεβιασμένη παρά επιλογή συνειδητή που υπαγορεύτηκε -εκτός των άλλων- από την ιδεολογία για τον κοινωνικό προορισμό της γυναίκας και για το λόγο αυτό οδήγησε αργότερα σε διχασμούς και δυσaréσκειες στην επαγγελματική τους ζωή.

Το πρώτο ερώτημα που έρχεται στα χείλη του ερευνητή όταν έρχεται πρόσωπο με πρόσωπο με μια γυναίκα που έχει ασχοληθεί με τις

¹³⁹ Η συνέντευξη αυτή πάρθηκε τυχαία στη διάρκεια της συνέντευξης της Κ.Σ. Η Λ.Σ. μπήκε στη σχολή το πανεπιστημιακό έτος 1954-55.

θετικές επιστήμες είναι τα κίνητρα ή οι λόγοι που την ώθησαν σ' αυτή την επιλογή. Μοιάζει εύλογο και φυσικό να ξεκινήσει από κει, ιδιαίτερα όταν απευθύνεται σε γυναίκες που σπούδασαν και εργάστηκαν σ' αυτόν τον τομέα σε μια εποχή που ελάχιστες ή λιγοστές ομόφυλές τους θα τολμούσαν να κάνουν κάτι τέτοιο. Η αντίδραση ωστόσο των ίδιων των γυναικών εξουδετέρωσε από την αρχή την ερώτηση ως κοινότυπη ή ίσως και προσβλητική. Από κλίση στις θετικές επιστήμες απάντησαν ότι οδηγήθηκαν εκεί: απλή, αυτονόητη και φυσική.

Η κλίση αυτή, όπως αποκάλυψαν στη συνέχεια οι διηγήσεις τους, δεν ήταν πάντοτε αυτονόητη αλλά καλλιεργήθηκε ή υποβοηθήθηκε από διάφορους άλλους παράγοντες: την εξαιρετική επίδοσή τους στο σχολείο σε όλα ανεξαιρέτως τα μαθήματα· τη μεγάλη ζήτηση που είχαν ορισμένες από τις θετικές ειδικότητες στην Μέση Εκπαίδευση και στην αγορά εργασίας· την οικογενειακή παράδοση και το γεγονός ότι κάποιος κοντινός ή μακρινός συγγενής είχε επιδοθεί με επιτυχία στις θετικές επιστήμες· την προσωπική τους φιλοδοξία να σταδιοδρομήσουν σε επαγγέλματα ελεύθερα, ανώτερα και καλοπληρωμένα και την επιθυμία να ασχοληθούν με κάτι διαφορετικό, να εξερευνήσουν νέες και σχετικά άγνωστες περιοχές της γνώσης.²⁴⁰

Οι ίδιοι αυτοί παράγοντες, αν αφαιρέσει κανείς τις ιδιοτυπίες του τόπου και του χρόνου, οδήγησαν τις ομόφυλές τους από την αρχαιότητα ως τον 20ό αιώνα να ασχοληθούν ενεργά με τις θετικές επιστήμες. Εκείνες βέβαια δεν σπούδασαν σε οργανωμένα σχολεία ούτε είχαν την ευκαιρία να σταδιοδρομήσουν σ' ένα επάγγελμα. Η κλίση τους για τις θετικές επιστήμες αντιμετωπίστηκε εντονότερα από το οικογενειακό τους περιβάλλον ως παρέκκλιση που έπρεπε να καταπολεμηθεί.

Στις προφορικές μαρτυρίες των γυναικών της έρευνας οι αναφορές τέτοιου είδους δεν είναι άμεσες. Η οικογένεια εμφανίζεται γενικά ουδέτερη απέναντι σ' αυτή καθαυτή την προτίμησή τους για τις θετικές

²⁴⁰ Βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ, αποσπάσματα με τίτλο *Αίτια επιλογής της σχολής και του κλάδου κατεύθυνσης*, σελ. 221-227 καθώς και λήμματα συνεντεύξεων στην αρχή του κεφαλαίου σελ. 178-180

επιστήμες. Οι καθηγητές τους στο Γυμνάσιο στις σχετικές ειδικότητες με την προϋπόθεση ότι είχαν εξαιρετικές επιδόσεις τις ενθάρρυναν ν'ακολουθήσουν και τους πιο απαιτητικούς κλάδους στις θετικές κατευθύνσεις. Οι αντιρρήσεις του στενού του περιβάλλοντος δεν έθεταν ως επί το πλείστον σε αμφισβήτηση την κλίση τους στις θετικές επιστήμες, αλλά αυτό καθαυτό το γεγονός ότι ήθελαν να σπουδάσουν στο σχολείο και στο πανεπιστήμιο και μάλιστα σε κλάδους που αψηφούσαν τις οικογενειακές ανάγκες και στρατηγικές απασχόλησης ή ξεπερνούσαν την μετριότητα και την παράδοση των υποβαθμισμένων γυναικείων επαγγελμάτων.²⁴¹

Οι αντιρρήσεις αυτές εκδηλώνονται πολύ νωρίς και κάποτε με δραματικό τρόπο. Στις ιδιαίτερα φτωχές οικογένειες όπου συνέτρεχαν και οικονομικοί λόγοι, στη διάρκεια της παιδικής ηλικίας η οικογένεια μπορούσε να αρνηθεί εξ ολοκλήρου στο κορίτσι το δικαίωμα να φοιτήσει στο δημοτικό σχολείο ή να συναινέσει τελικά στη φοίτηση όταν αυτή μπορούσε να φανεί χρήσιμη στις σπουδές των αρσενικών μελών της. Αργότερα οι γονείς πείθονταν να επιτρέψουν τη συνέχιση της φοίτησης του κοριτσιού στο Γυμνάσιο και στο Πανεπιστήμιο, κάτω από την πίεση εξωτερικών παραγόντων και με όρους.

Απαραίτητος όρος για να εξασφαλιστεί αυτή η απρόθυμη συναίνεση ήταν να έχει η μαθήτρια αποδεδειγμένα άριστες επιδόσεις στο σχολείο που να δικαιολογούν τα σχετικά έξοδα και την οικονομική αβάρια που θα αντιμετώπιζε η οικογένεια με την καταβολή τους. Η επίδοση στα μαθήματα μπορεί να χρειαζόταν για όλα τα παιδιά μιας φτωχής οικογένειας για να συνεχίσουν τις σπουδές τους στο Γυμνάσιο και το πανεπιστήμιο. Στην περίπτωση όμως του κοριτσιού η οικονομική θυσία πρέπει να λογαριαζόταν εξαιρετική ή διπλή, γιατί περιείχε και την υπέρβαση της αντίληψης για τον κοινωνικό προορισμό της γυναίκας.

Στις περιπτώσεις αυτού του είδους οι σπουδές του κοριτσιού έπαιρναν τη μορφή ενός διαρκή αγώνα μετ'εμποδίων, στη διάρκεια του

²⁴¹ Βλ. ΠΑΡΑΡΤ., *Στάση του σχολικού, οικογενειακού και ευρύτερου περιβάλλοντος απέναντι στις πανεπιστημιακές σπουδές και την επιλογή του κλάδου κατεύθυνσης* σελ. 228-232.

οποίου έπρεπε να αποδείξει ότι τα καταφέρνει ή ότι είναι εξαιρετικά ικανό ώστε να ανταποκριθεί στην επόμενη πρόκριση. Ταυτόχρονα επωμιζόταν μια αίσθηση ευθύνης απέναντι στα άλλα μέλη της οικογένειας καταγωγής του και ίσως αυξημένες ενοχές αν δεν κατάφερνε να ανταποκριθεί επάξια σ'αυτή την ειδική "χάρη".¹⁴²

Οι επιδράσεις του φύλου εμφανίζονται επίσης ισχυρές την εποχή που η οικογένεια της υποψήφιας φοιτήτριας θα έπρεπε να αποφασίσει αν θα της επέτρεπε να συνεχίσει τις σπουδές της στο πανεπιστήμιο. Τις τελευταίες αντιμετώπιζε κατά κανόνα με δισταγμό, επιφυλακτικότητα έως και άρνηση για διάφορους λόγους. Την προπολεμική ιδίως εποχή, οι σπουδές ισοδυναμούσαν στη συνείδηση της οικογένειας με τον κοινωνικό υποβιβασμό της κόρης στο ρόλο της γεροντοκόρης. Συνιστούσαν επίσης απειλή για τον πατρικό έλεγχο στις κινήσεις και τη μελλοντική ζωή του κοριτσιού και οι σχετικοί φόβοι, ιδίως του πατέρα, μπορούσαν να οδηγήσουν είτε σε προκλητικές στρατηγικές αποθάρρυνσης είτε σε καθυστέρηση στις εισαγωγικές εξετάσεις.

Επί πλέον, χωρίς να αποκλείεται η περίπτωση της ολόπλευρης συμπαράστασης της οικογένειας - και μάλιστα του πατέρα - στην επιλογή του κοριτσιού να σπουδάσει σε οποιαδήποτε σχολή θετικής κατεύθυνσης, υπάρχει μια έντονη τάση να αποθαρρύνονται οι πιο φιλόδοξες και μέλλοντικά πρόσφορες επιλογές αυτού του είδους (Πολυτεχνείο, Ιατρική και Χημεία) με το πρόσχημα ότι οι σχετικές σπουδές είναι υπερβολικά δύσκολες και μακρόχρονες για γυναίκες και οδηγούν σε επαγγέλματα αταίριαστα με τη φύση της γυναίκας. Όταν επιπλέον υπήρχαν οικονομικά προβλήματα - πράγμα που συνέβαινε σε πολλές περιπτώσεις - τα ελεύθερα επαγγέλματα αποκλείονταν εκ προοιμίου ως προοπτική και οι σπουδές στις καθηγητικές σχολές που οδηγούν σ'ένα σίγουρο επάγγελμα που συνδυάζεται με τον παραδοσιακό

¹⁴² ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ, μαρτυρία Μ.Ζ., σελ. 249-250 και 251-252.

γυναικείο ρόλο θεωρούνταν η πιο εφικτή λύση.²⁴³

Η επίδραση του παράγοντα φύλο στις πανεπιστημιακές σπουδές εκδηλώνεται με πιο λεπτούς τρόπους. Στη διάρκεια του μεσοπόλεμου η εχθρότητα της κοινής γνώμης και τους πανεπιστημιακού περιβάλλοντος απέναντι στις σπουδές των γυναικών φαίνεται ότι είχε υποχωρήσει αισθητά. Οι καθηγητές αντιμετώπιζαν θετικά - αν και με κάποια έκπληξη για τους μεγάλους αριθμούς τους - τις νεοφερμένες φοιτήτριες στους κλάδους των θετικών επιστημών και οι συμφοιτητές τους τους φέρονταν με σεβασμό. Οσες σπούδασαν μετά τον πόλεμο και είχαν στη συνέχεια την ευκαιρία να κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές στο εξωτερικό υπογραμμίζουν το γεγονός ότι η παρουσία των γυναικών στις θετικές κατευθύνσεις ήταν μηδαμινή ή υπό διαρκή αμφισβήτηση στα πανεπιστήμια της Ευρώπης και της Αμερικής, σε αντίθεση με την Ελλάδα όπου οι διακρίσεις φύλου ήταν συγκριτικά μειωμένες.²⁴⁴

Οι συχνές ωστόσο περιγραφές τους των σπουδών ως απαιτητικές και δύσκολες οι επαναλαμβανόμενες αναφορές τους στο άγχος και τους επιάλτες που είχαν ιδίως στην περίοδο των εξετάσεων οι λιγότερες μαρτυρίες τους για τις -κάποτε πολύ σοβαρές- αρρώστειες τους στα χρόνια των σπουδών καθώς και ορισμένα άλλα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς των καθηγητών και συμφοιτητών τους δεν δικαιολογούν απόλυτα αυτή την άποψη. Μπορούν αντίθετα να θεωρηθούν σοβαρές ενδείξεις για τις ιδιάζουσες δυσκολίες που συνάντησαν αυτές οι γυναίκες στην προσπάθειά τους να επιβιώσουν και να ανταποκριθούν

²⁴³ ΠΑΡΑΡΤ. σελ. 221-231 και 255. Ο πολιτισμικός ορισμός των θετικών επιστημών ως ακατάλληλη επιλογή σταδιοδρομίας περιγράφεται ως μία από τις πτυχές της τριπλής τιμωρίας (the triple penalty) που επιβάλλεται στις γυναίκες που ακολουθούν αυτές τις κατευθύνσεις (οι άλλες δύο είναι η πεποίθηση ότι οι γυναίκες είναι λιγότερο ικανές από τους άντρες, και οι διακρίσεις στην πράξη): Harriet Zuckerman and Jonathan Cole, *Women in American Science*, MIVERVA 13, no. 1., Άνοιξη 1975, σελ. 82-102. Για τους ψυχοκοινωνικούς λόγους που συμβάλλουν στη διαμόρφωση αυτής της αντίληψης βλ. Jean Lipman-Blumen, *Gender roles and power*, Prentice Hall, USA, 1984, σελ.140. Για το συσχετισμό του επαγγέλματος της εκπαιδευτικού με το γάμο "the compatible with marriage syndrome", βλ. Eileen Byrne, "Women in Teaching" στο βιβλίο *Women and Education*, Tavistock Publications, London, 1978, σελ.216.

²⁴⁴ ΠΑΡΑΡΤ. σελ. 252-255.

στις αυξημένες απαιτήσεις του χώρου στον οποίο σπούδασαν.²⁴⁵ Στην παραπάνω υπόθεση συνηγορεί επίσης το γεγονός ότι ανάλογα περιστατικά προβλημάτων υγείας εμφανίζονται με αξιοσημείωτη συχνότητα στις βιογραφίες των επώνυμων γυναικών που ασχολήθηκαν με τις θετικές επιστήμες και οι ερευνητές επισύρουν την προσοχή στην ανάγκη διερεύνησης των βαθύτερων αιτίων του φαινομένου.²⁴⁶

Στις διηγήσεις των γυναικών της έρευνας τα γεγονότα που δείχνουν ειδική μεταχείριση των φοιτητριών από τους καθηγητές αναφέρονται με τη μορφή ανέκδοτου και θεωρούνται περισσότερο ένα είδος "παραξενιάς" ή ιδιορρυθμίας της προσωπικότητας του καθηγητή, παρά γεγονότα με φυλετική σημασία. Οι καταστάσεις ωστόσο κατά τις οποίες εκδηλωνόταν αυτή η "αποκλίνουσα" συμπεριφορά είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτικές και κάθε άλλο παρά ανεκδοτολογικές ή ουδέτερες. Εκείνες που από άγνοια μετέφεραν στα εργαστήρια τις πανεπιστημιακές αίθουσες την ιδιόλεκτο του φυλετικού τους ρόλου ή επικαλούνταν υψηλά ιδανικά για να δικαιολογήσουν την παρουσία τους στις θετικές επιστήμες μπορούσαν να προκαλέσουν - απίστευτες σήμερα- αντιδράσεις στο πανεπιστημιακό περιβάλλον. Η περίπτωση της φοιτήτριας με το κόκκινο φουστάνι που ο επιτηρητής καθηγητής μετέφερε έξαλλος από θρανίο σε θρανίο στις εισαγωγικές εξετάσεις δείχνει καθαρά τις συνέπειες που αντιμετώπιζαν οι φοιτήτριες που δεν γνώριζαν ή αψηφούσαν τα αποδεκτά για γυναίκες πρότυπα εμφάνισης και συμπεριφοράς σ' αυτό το χώρο.²⁴⁷

Από την άλλη πλευρά, όταν αναφέρονται στη στάση της κοινής γνώμης απέναντι στο γεγονός ότι επέλεξαν να σπουδάσουν θετικές επιστήμες, οι γυναίκες της έρευνας μιλούν για θαυμασμό,

²⁴⁵ ΠΑΡΑΡΤ. σελ. 223-224, 234-235.

²⁴⁶ Saron Bertsh Mc Grayne, *Nobel prize women in Science: Their lives, struggles and momentous discoveries*, σ. 5 και 326-329, καθώς και Brenda Clarke, *Women in History*, 1989, ο.π., σελ.40-45.

²⁴⁷ ΠΑΡΑΡΤ. σελ. 254-255.

εντυπωσιασμό και κατάπληξη και για μια αντιμετώπιση που τις έκανε να νιώθουν ιδιαίτερες και μοναδικές. Αυτού του είδους η αντιμετώπιση θα πρέπει να λειτουργούσε αντισταθμιστικά απέναντι στις δυσκολίες που συναντούσαν, πράγμα που εξηγεί ως ένα βαθμό πώς φτάνουν κάποτε να υποστηρίξουν ότι δεν τις απασχόλησαν προβλήματα ή διακρίσεις φύλου. Η τελευταία αυτή άποψη έρχεται σε αντίθεση με άλλα σημεία στις διηγήσεις τους που περιγράφουν τη στάση των συμφοιτητών τους στο πανεπιστήμιο, τη στάση των γονιών και του κοινωνικού τους περιβάλλοντος προτού καταβήξουν σ' αυτή την επιλογή, ή ακόμα περισσότερο τη στάση του περιβάλλοντος της εργασίας τους στις περιπτώσεις που αυτή ξεπερνούσε τα φυλετικά στερεότυπα σημεία στα οποία σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό μιλούν για αμφισβήτηση έως μεγάλες δυσκολίες. Σημειώνουν επίσης ότι οι συμφοιτητές τους είχαν μεν φιλική συμπεριφορά απέναντί τους και ίσως εκτίμηση για τις ικανότητες τους, αλλά δεν τις θεωρούσαν τόσο θηλυκές και χαριτωμένες όσο τις φοιτήτριες των θεωρητικών κατευθύνσεων, ιδίως εκείνες που προέρχονταν από ανώτερα κοινωνικά στρώματα όπως οι φοιτήτριες της Νομικής.²⁴⁸

Η στάση αυτή των συμφοιτητών τους, αν αφαιρεθούν τα ταξικά

²⁴⁸ ΠΑΡΑΡΤ. σελ. 239, 256. Για το θέμα αυτό βλ. επίσης Jean Lipman-Blumen, *Gender roles and Power*, 1984, ο.π., σελ. 142-143 όπου αναφέρεται ότι από την εφηβική ακόμη ηλικία, η επίδοση και μάλιστα η εξαιρετική επιτυχία των κοριτσιών σε μη παραδοσιακά αντρικούς τομείς τις τοποθετεί κοινωνικά σε μάλλον επικίνδυνο "έδαφος". Πρώτον, γιατί δεν τους εξασφαλίζει αυτόματα κοινωνική αποδοχή, η οποία σύμφωνα με ορισμένους μελετητές είναι για τις γυναίκες βασικό κίνητρο που τις ωθεί στην ακαδημαϊκή επιτυχία και δεύτερο, γιατί θέτει σε αμφισβήτηση τη δημοτικότητά τους ανάμεσα στ' αγόρια, την οποία -μαζί με την προστασία από τον εξοστρακισμό- φαίνεται να έχουν εξασφαλίσει όσες επιλέγουν κλάδους σπουδών αποδεκτούς για γυναίκες. Μια σύνοψη παρόμοιων με την τελευταία απόψεων από διάφορες έρευνες υπάρχει στο κεφάλαιο "Factors Affecting Female Achievement and Interest in Science and in Scientific Careers" (by Marsha Lakes Matyas, Purdue University) του συλλογικού τόμου *Women in Science, A Report from the field*, ed. by Jane Butler Kahle, Philadelphia PA: Falmer, 1985, σελ. 39-41

χαρακτηριστικά της, μπορεί να ερμηνευτεί με δύο τρόπους. Η ότι ο συγχρωτισμός τους με τόσους άντρες σ'ένα χώρο γνώσης παραδοσιακά αντρικό και η υποβόσκουσα αντίδραση που αντιμετώπιζαν εκεί τις ωθούσε να κρύβουν και να λογοκρίνουν τη θηλυκότητά τους - να δείχνουν σοβαρές, λογικές, ευθείς και "τετράγωνες" στη σκέψη και τη συμπεριφορά τους - να οικειοποιηθούν δηλαδή "αντρικές" αρετές και αξίες για να επιβιώσουν. Η ότι το γεγονός ότι βρίσκονται σ'αυτό το χώρο έθετε αυτόματα σε αμφισβήτηση τα θηλυκά χαρακτηριστικά τους.

Οικειοποίηση "αντρικών" προτύπων και αξιών ή συμμόρφωση; Όπως κάθε καταπιεσμένη ανθρώπινη ομάδα οι γυναίκες αυτές έπρεπε να είναι διπλά ικανές για να αποδείξουν ότι αξίζουν μια θέση σ'αυτό το χώρο. Ως ποιό σημείο υποχρεώθηκαν ή συναίνεσαν να λογοκρίνουν τα ανεπιθύμητα θηλυκά χαρακτηριστικά τους για να γίνουν αποδεκτές; Μήπως η απόκρυψη επεκτάθηκε με τον καιρό σε άμβλυση, συνειδητή ή ασυνείδητη αποσιώπηση των οδυνηρών συναισθημάτων που γεννούσε αυτή η δύσκολη συνύπαρξη; Ποιό ήταν το τίμημα που πλήρωναν για την είσοδό τους σ'αυτόν τον θαυμαστό και νοητικά "ανώτερο" κόσμο και ποιές συνέπειες είχε στις σχέσεις τους με τις άλλες γυναίκες; Αυτά είναι τα ερωτήματα που προκύπτουν από ορισμένα αλληλοσυγκρουόμενα σημεία στις σχετικές διηγήσεις τους.¹⁴⁹

Το πανεπιστήμιο για τις φοιτήτριες της ΦΜΣ της προπολεμικής και της πρώτης μεταπολεμικής εποχής ήταν χωρίς άλλο η μεγάλη περιπέτεια και το πρώτο μεγάλο άνοιγμά τους στον κόσμο. Τα φοιτητικά τους χρόνια υπήρξαν η εποχή όπου απέκτησαν συνείδηση των κοινωνικών και μορφωτικών δυνατοτήτων που τους πρόσφερε η εποχή τους, οι οποίες διαφοροποίησαν σε μεγάλο βαθμό την νέα ζωή τους από την προηγούμενη. Ήταν όμως ταυτόχρονα και η περίοδος κατά την οποία οξύνθηκε η συνείδησή τους σχετικά με τους περιορισμούς που

¹⁴⁹ Βλ. ΠΑΡΑΡΤ. μαρτυρία Κ.Σ., σελ. 231 και 255. Παρόμοια ερωτήματα διατυπώνονται από την Luise Lafortune στο δοκίμιο "On being a woman and studying Maths" που δημοσιεύεται στο συλλογικό τόμο "Despite the Odds. Essays on Canadian Women and Science" ed. by Marianne Gosztonyi Ainley, Montreal: Vehicule Press, 1990, σελ. 265-271.

εξακολουθούσε να τους επιβάλλει το φύλο, το οικογενειακό περιβάλλον και η οικονομική τους κατάσταση. Σημαντικός άλλος παράγοντας που συνέβαλε στη δημιουργία αυτής της νέας συνείδησης ήταν ο εξωπανεπιστημιακός χώρος - η πόλη της Αθήνας εκείνη την εποχή - καθώς και οι εκεί συνθήκες διαμονής τους.²⁵⁰

Η πόλη της Αθήνας στο μεσοπόλεμο και δέκα περίπου χρόνια μετά τον εμφύλιο ήταν το περιβάλλον όπου έζησαν τα φοιτητικά τους χρόνια οι φοιτήτριες της έρευνας.²⁵¹ Εποχή έντονου κοινωνικού προβληματισμού και πολιτικών ανακατατάξεων και κινητοποιήσεων μέσα κι έξω απ' το πανεπιστήμιο η πρώτη, δεν άφησε ανέγγιχτη καμμία από τις γυναίκες που φοίτησαν στο Πανεπιστήμιο τότε. Εποχή ήσσονων τόνων ή πρώτη μεταπολεμική τις βρήκε συγκεντρωμένες στα μαθήματά τους, με έντονη συναίσθηση των οικονομικών προβλημάτων και των μορφωτικών ελλείψεων που βάραιναν σε όλα τα επίπεδα την μετεμφυλιακή Ελλάδα.

Οι συνθήκες διαμονής στα χρόνια των σπουδών τους συνδέονται άμεσα με τις δραστηριότητες που ανέπτυξαν μέσα κι έξω απ' το πανεπιστήμιο και με τις σχέσεις που δημιούργησαν τότε. Όσες έμεναν με τους γονείς τους είχαν συχνά περιορισμό στις εξόδους και λόγω του νέου περιβάλλοντος στο οποίο κινούνταν έντονη συνείδηση αυτού του περιορισμού. Στις εξαιρετικές περιπτώσεις που το οικογενειακό περιβάλλον, επειδή ήταν φιλελεύθερο και καλλιεργημένο, δεν επέβαλε αυστηρούς περιορισμούς, μιλούν για γενικότερες αναστολές, ψυχολογικά δηλαδή εμπόδια που είτε προέρχονταν από την ίδια γυναίκα είτε από το ευρύτερο περιβάλλον της.

Όσες ήρθαν από την επαρχία για σπουδές στην Αθήνα έμεναν με συγγενείς, μόνες τους, ή σε οικοτροφεία. Το συγγενικό περιβάλλον ασκούσε προφανώς παρόμοιους περιορισμούς με το οικογενειακό και

²⁵⁰ Βλ. ΠΑΡΑΡΤ. Η φοιτητική ζωή. Συνθήκες διαμονής, συνθήκες σπουδών σελ. 231-249.

²⁵¹ Καιροφύλα Γιάννη, Η Αθήνα του Μεσοπολέμου και Η Αθήνα μετά τον πόλεμο, Αθήνα, 1984 και 1988 αντίστοιχα

οποσδήποτε μια αίσθηση εξάρτησης ή υποχρέωσης. Όταν η φοιτήτρια ήταν η μοναδική γυναίκα σε σπίτι συγγενών αναμενόταν ότι θα έπαιζε τον παραδοσιακό ρόλο της γυναίκας που θα φρόντιζε και θα περιποιόταν τους άντρες συγκατοίκους της. Οι προσδοκίες αυτές έρχονταν αυτόματα σε σύγκρουση με τις απαιτήσεις των σπουδών, με τα προσωπικά της όνειρα και τις φιλοδοξίες, αλλά και με τη νεοαποκτημένη αίσθηση ανεξαρτησίας που της πρόσφερε το πανεπιστήμιο. Και θα πρέπει να χρειάζοταν εξαιρετικό κουράγιο, ιδιαίτερα στα προπολεμικά χρόνια που τα φυλετικά στερεότυπα ήταν πολύ ισχυρά, για να μπορέσει να θέσει όρια, να αντισταθεί ή να αποδεσμευτεί από τις απαιτήσεις του συγγενικού περιβάλλοντος για να μπορέσει ανεμπόδιστη να ανταποκριθεί στις σπουδές της. Απ'αυτή την άποψη, δεν είναι καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι στις διηγήσεις των φοιτητριών της προπολεμικής εποχής διακρίνεται μια μεγαλύτερη συναίσθηση των περιορισμών του φύλου και ένα αποφασιστικότερο πνεύμα ανεξαρτησίας από το συγγενικό και οικογενειακό τους περιβάλλον σε σύγκριση με τις απόφοιτες της μεταπολεμικής εποχής.¹⁵¹

Η καθημερινή ζωή στη διάρκεια των σπουδών περιλάμβανε πολύωρες παρακολουθήσεις μαθημάτων και εργαστηρίων, από το πρωί ως αργά το απόγευμα συνήθως, με ενδιάμεσα διαλείμματα για διάβασμα και φαγητό στην πανεπιστημιακή λέσχη. Στην μεταπολεμική εποχή κυρίως, οι φοιτήτριες που ζούσαν μακριά από τις οικογένειές τους διασκέδαζαν με φοιτητικές συντροφιές στον κινηματογράφο, στο θέατρο ή -όπως διηγούνται οι ίδιες- "σε κανένα ταβερνάκι". Στην προπολεμική εποχή δεν φαίνεται να υπήρχαν τέτοιες ευκαιρίες. Οι φοιτήτριες τότε ξέφευγαν από τη μονοτονία της πανεπιστημιακής ζωής παρακολουθώντας παραδόσεις μαθημάτων σε άλλες σχολές και ειδικότητες (μαθήματα π.χ. στη Φιλοσοφική ή στη Νομική Σχολή). Ανέπτυσαν δηλαδή μια μεγαλύτερη ποικιλία ενδιαφερόντων και δεν περιορίζονταν μόνο στο αντικείμενο των σπουδών τους, πράγμα που πιθανόν συμβάδιζε με το πνεύμα της εποχής τους, στην οποία εκτός των άλλων η εξειδίκευση δεν ήταν τόσο έντονη όσο στα μεταπολεμικά χρόνια.

¹⁵¹ Βλ. ΠΑΡΑΡΤ. σελ. 232.

Το πανεπιστήμιο, εκτός από χώρος μόρφωσης, ήταν επίσης ο κατ' εξοχήν χώρος για την ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων, ιδίως με το άλλο φύλο. Οι φοιτήτριες της προπολεμικής εποχής, λόγω των κοινωνικών αναστολών αλλά και της ιδιαίτερης αφοσίωσης που έδειχναν στη διάρκεια των σπουδών τους, εμφανίζονται περισσότερο συντηρητικές σ' αυτό το θέμα. Οι σχέσεις που είχαν με τους συμφοιτητές τους είχαν σύμφωνα με τις αφηγήσεις τους μια ρομαντική χροιά, χαρακτηρίζονταν από σεβασμό και συνήθως δεν ξεπερνούσαν το στάδιο του ειδυλλίου. Γενικότερα για την κοινωνία της εποχής τους πρέπει να θεωρούνταν μάλλον μεγαλοκοπέλες, αφού η πλειοψηφία των γυναικών της εποχής τους που ήταν -όπως λένε- γυναίκες του σπιτιού, παντρεύονταν σε μικρή ηλικία. Γι' αυτό το λόγο έμπαιναν στις δουλειές με το επώνυμο του πατέρα και πολλές το κρατούσαν σ' όλη τη διάρκεια της σταδιοδρομίας τους. Από την άποψη αυτή φαίνεται ότι είχαν αναπτύξει, τουλάχιστον στον επαγγελματικό τομέα, μια πιο συγκροτημένη αίσθηση ταυτότητας και ίσως μεγαλύτερης ανεξαρτησίας.

Αξίζει ωστόσο στη σημείο αυτό ν' αναρωτηθεί κανείς μήπως η ιδιαίτερη σοβαρότητα των φοιτητριών της προπολεμικής εποχής και οι ρομαντικές από απόσταση σχέσεις με τους συμφοιτητές τους λειτουργούσαν ως ασφαλιστική δικλείδα απέναντι στον απόηχο που είχαν αφήσει οι μπαστουνοκρουσίες με τις οποίες υποδέχονταν οι άντρες συνάδελφοί τους τις πρώτες φοιτήτριες που παρακολούθησαν θετικές σπουδές. Είναι μάλλον απίθανο η προκατάληψη με την οποία αντιμετωπίστηκαν τότε οι γυναίκες να είχε ολοκληρωτικά σβήσει είκοσι χρόνια αργότερα, και πιο πιθανό να λειτούργησε ως μαθημα συμμόρφωσης σε αμυντικές συμπεριφορές που ενέπνεαν το σεβασμό απέναντί τους σ' αυτόν τον εχθρικό για το φύλο τους χώρο.²⁵³

Στην πρώτη μεταπολεμική εποχή, αντίθετα, το πανεπιστήμιο ήταν ο χώρος όπου πολλές φοιτήτριες θα συναντούσαν το μελλοντικό τους σύζυγο. Στην περίπτωση τους η προίκα δεν ήταν το πτυχίο όπως συνηθιζόταν να λέγεται για τις φοιτήτριες της εποχής τους, αλλά

²⁵³ ΠΑΡΑΡΤ. μαρτυρία Ευχ.Κ. σελ. 251-252.

ήταν μάλλον αυτή καθαυτή η παρουσία τους στο χώρο σπουδών που τους έδωσε τη δυνατότητα να έρθουν σε στενή επαφή και να αναπτύξουν δεσμούς με τους άντρες συμφοιτητές τους -δεσμούς οι οποίοι πολύ συχνά κατέληξαν στο γάμο.

Η μεγάλη συχνότητα των δεσμών και των γάμων που ακολούθησαν μπορεί να αποδοθεί στη σχετική ελευθερία που απολάμβαναν στις κοινωνικές τους σχέσεις στο πανεπιστήμιο, καθώς και στις ευκαιρίες που τους έδινε ο χώρος για να συγχρωτίζονται με κάποια ισοτιμία με άντρες της ηλικίας τους και να ζουν σε καθημερινή και πολύωρη βάση τη συντροφικότητα που δημιουργούν οι κοινοί στόχοι και τα ενδιαφέροντα. Είναι επίσης πολύ πιθανόν να λειτούργησε στην περίπτωση τους ένα είδος φυσικής και αυθόρμητης επιλογής εξ αιτίας του γεγονότος ότι ήταν πάντα λίγες και εκλεκτές, άρα ξεχώριζαν ούτως ή άλλως από το σύνολο των συναδέλφων τους που ήταν στην πλειοψηφία τους άντρες.

Οι δεσμοί που δημιούργησαν με συμφοιτητές τους στα χρόνια των σπουδών ήταν σημαντικός λόγος για τον οποίο ορισμένες από τις φοιτήτριες της πρώτης μεταπολεμικής εποχής εγκατέλειψαν τις σπουδές τους προτού να φτάσουν στο πτυχίο. Στο δεύτερο ή τρίτο έτος των σπουδών παντρεύτηκαν -όπως διηγούνται οι συμφοιτητήτριές τους - κάποιο λαμπρό συνάδελφό τους, τον ακολούθησαν στο εξωτερικό όπου πήγε να συνεχίσει τις σπουδές του κι από τότε τα ίχνη τους χάθηκαν.

Φαίνεται ότι το μεγαλύτερο άνοιγμα στις κοινωνικές σχέσεις των φοιτητριών συνέβαινε στα πολύ πρώτα χρόνια των σπουδών και πριν ακόμα συνάψουν στενούς δεσμούς με συμφοιτητές τους. Όταν οι δεσμοί αυτοί παγιώνονταν, υπήρχε απομόνωση, και οι κοινωνικές επαφές λιγδότευαν ή περιορίζονταν σ'ένα στενό κύκλο γύρω από το ζευγάρι. Το τέλος των σπουδών ήταν για τις φοιτήτριες που είχαν τέτοιους δεσμούς ταυτόσημο με την εισοδό τους στον κόσμο του γάμου, με ένα κάποτε ενδιαμέσο στάδιο αναμονής μέχρι να τελειώσει ο μελλοντικός τους σύζυγος την στρατιωτική του θητεία.

Η προσκόλληση στο μελλοντικό σύζυγο, η αναμονή στη διάρκεια της σχέσης και η κρυφή αγωνία για την κατάληξη ήταν ο κυριότερος λόγος για τον οποίο δεν ανάπτυξαν στη διάρκεια των σπουδών τους

φιλίες με τις γυναίκες συναδέλφους τους. Χωρίς να εξαιρούνται οι περιπτώσεις πολύ στενών δεσμών γυναικείας φιλίας που διατηρήθηκαν - περισσότερο στη μνήμη τους - για πολλά χρόνια, οι σχέσεις με τις συμφοιτήτριες τους ήταν σε γενικές γραμμές τυπικές. Δεν αποκλείεται δε καθόλου να ήταν σε κάποιες περιπτώσεις και ανταγωνιστικές, όπως μπορεί να συμπεράνει κανείς από τη διήγηση προπολεμικής φοιτήτριας στην οποία αναφέρεται ότι οι φιλίες των γυναικών στην εποχή της ήταν αγνότερες και δεν είχαν ως αντικείμενο ανταγωνισμού τους τους άντρες.

Η προοπτική του γάμου και της δημιουργίας οικογένειας ήταν εξ άλλου ένα θέμα που προβλημάτισε πολλές από τις γυναίκες της έρευνας και στο τέλος των πανεπιστημιακών τους σπουδών που όπως προκύπτει από τις μαρτυρίες τους υπήρξε η πιο κρίσιμη περίοδος για την επιλογή της μελλοντικής τους απασχόλησης καθώς και για την αίσθηση του ανεκπλήρωτου που ορισμένες απ'αυτές αποκόμισαν από την επαγγελματική τους ζωή. Την εποχή αυτή, ιδίως μετά τον πόλεμο, οι προοπτικές που ανοίγονταν θεωρητικά μπροστά τους ποίκιλλαν από την απασχόληση ως καθηγήτριες σε δημόσια ή ιδιωτικά σχολεία, την εργασία στο ιδιωτικό τομέα που ήταν πιο προσοδοφόρα αλλά και πιο απαιτητική, ως τις μεταπτυχιακές σπουδές στο εξωτερικό που μπορούσαν να οδηγήσουν σε πρόσληψη σε ερευνητικές θέσεις είτε στην Ελλάδα είτε στο εξωτερικό.

Εκείνες που αντιμετώπισαν το θέμα της μελλοντικής τους απασχόλησης χωρίς ιδιαίτερο προβληματισμό και συγκρούσεις ήταν ελάχιστες. Υπήρξαν βέβαια ορισμένες που λόγω της οικονομικής άνεσης της οικογένειας προέλευσής τους δεν σκέφτηκαν καθόλου να χρησιμοποιήσουν το πτυχίο τους για να εργαστούν στο δημόσιο ή αλλού, και άλλες που επιχείρησαν, αλλά λόγω του φύλου τους σύντομα αποκλείστηκαν. Κι άλλες -οι περισσότερες- που, αν και είχαν διαφορετικές προσδοκίες και όνειρα, με τη λήψη του πτυχίου είχαν συμφιλιωθεί με την ιδέα ότι θ'ακολουθήσουν το επάγγελμα της καθηγήτριας και κατευθύνθηκαν σ'αυτό χωρίς σημαντική καθυστέρηση. Οι τελευταίες εκδηλώνουν εκ των υστέρων την πιο φανερή απογοήτευση από την επαγγελματική τους ζωή: στην ερώτηση τι θα έκαναν αν είχαν

την ευκαιρία να ξαναρχίσουν από την αρχή απάντησαν ότι δεν θα επέλεγαν το επάγγελμα της καθηγήτριας.¹⁵⁴

Τις περισσότερες φορές η σύγκρουση ανάμεσα σ' αυτό που επιθυμούσαν κι εκείνο που ήταν πιο εύκολο, εφικτό ή συνηθισμένο να κάνουν "λύθηκε" εξ αιτίας της ύπαρξης ή της επέμβασης κάποιου εξωτερικού παράγοντα. Ο θάνατος ενός γονιού, ιδίως του πατέρα, ή οικονομική δυσπραγία της οικογένειας ή η πτώχευση μια οικογενειακής επιχείρησης, ο γάμος, η οικογένεια και η συμμόρφωση στις επαγγελματικές επιλογές του συζύγου οδήγησαν κατά κανόνα στη συνετή, ρεαλιστική και γρήγορη λύση της απασχόλησης στη δημόσια Μέση Εκπαίδευση. Οι πολιτικές ή επαγγελματικές γνωριμίες της οικογένειας από την άλλη πλευρά διευκόλυναν τη συνέχιση των σπουδών στο εξωτερικό ή τη πρόσβαση σε καλοπληρωμένες θέσεις του ιδιωτικού τομέα των συναδέλφων τους που ακολούθησαν άλλες επαγγελματικές κατευθύνσεις.¹⁵⁵

Στη διάρκεια της προπολεμικής εποχής, όταν το κύρος του επαγγέλματος του εκπαιδευτικού ήταν ακόμα υψηλό, ο διορισμός στη Μέση Εκπαίδευση ήταν όχι μόνο επιθυμητός αλλά και τελεσίδικος. Δεν αναφέρονται περιπτώσεις που να έγιναν αιτήσεις για διορισμό εκ μέρους των γυναικών της έρευνας και έπειτα να ανακλήθηκαν λόγω μη αποδοχής. Επί πλέον υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις ότι εκείνη την εποχή

¹⁵⁴ ΠΑΡΑΡΤ., μαρτυρίες Φ.Σ. σελ. 221, Α.Μ. σελ. 225-226 και 288 καθώς και Μ.Ζ. σελ. 231.

¹⁵⁵ Βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ, *Παράγοντες που έπαιξαν ρόλο στην επιλογή του επαγγέλματος και λόγοι μη αποδοχής διορισμού* σελ. 258-261, καθώς και σελ. 311-312. Οι απαιτήσεις του γάμου και της οικογενειακής ζωής συνδέονται τόσο άμεσα με την επιλογή του επαγγέλματος της καθηγήτριας που θα μπορούσε κανείς να διακινδυνεύσει στο σημείο αυτό μια γενίκευση: ότι όσο πιο γρήγορα μπαίνουν στον κόσμο της μισθωτής εργασίας οι γυναίκες, τόσο εντονότερος φυλετικός καθορισμός υπάρχει στο περιεχόμενο της δουλειάς τους και στη στάση τους απέναντι στο γάμο και την οικογενειακή ζωή. Η ίδια άποψη διατυπώνεται από την J. Lipman-Blumen, *Gender roles ..*, 1984, ο.π. σελ. 143, για τις γυναίκες που υποχρεώνονται να εργαστούν αμέσως μετά το Γυμνάσιο.

στους διορισμούς προτιμούσαν τους άντρες, σημειώνονταν μεγάλες καθυστερήσεις λόγω φρονημάτων και καθώς οι σχετικές θέσεις στα Γυμνάσια ήταν λιγοστές, τα πολιτικά μέσα έπαιζαν σημαντικό ρόλο.¹⁵⁶

Κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο αντίθετα, οι διορισμοί ήταν εξαιρετικά εύκολοι και γίνονταν σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα αφότου η ενδιαφερόμενη έκανε τη σχετική αίτηση. Όπως ωστόσο προκύπτει από τις προσωπικές μαρτυρίες ο πρώτος, ο δεύτερος, ακόμα και ο τρίτος διορισμός δεν γινόταν αποδεκτός είτε επειδή υπήρχαν άλλες πιο αποδοτικές οικονομικά διέξοδοι από το Δημόσιο (ιδιωτικά ή κοινοτικά σχολεία ή απασχόληση στον ιδιωτικό τομέα), είτε - κυρίως - εξ αιτίας των συνεπειών που θα είχε ο διορισμός σε μια απομακρυσμένη επαρχιακή πόλη στην προσωπική και οικογενειακή ζωή αυτών των γυναικών.

Εμφανίζεται εδώ ξανά το θέμα της συμμόρφωσης στις επαγγελματικές επιλογές του συζύγου, της υποχώρησης και της παραχώρησης, της θυσίας κάποιων προσωπικών ωφελημάτων, αλλά και των φιλοδοξιών και των ονείρων, με σκοπό να διευκολυνθεί ο νυν ή μέλλον σύζυγος και να απαλυνθούν τυχόν προβλήματα και δυσκολίες που αντιμετώπιζε (στρατιωτική θητεία, πολιτική δίωξη κλ.). Είναι φανερό, σ'αυτές τις περιπτώσεις, ότι το μεγαλύτερο βάρος για την εξασφάλιση της μελλοντικής συνύπαρξης του ζευγαριού έπεφτε στις γυναίκες. Επειδή δε η λήψη του πτυχίου ήταν και ίσως εξακολουθεί να είναι ταυτόσημη με την μετατροπή της σχέσης από δεσμό σε έγγαμη συμβίωση, μπορεί κανείς κάλλιστα να υποθέσει ότι μια περισσότερο ανεξάρτητη πορεία των γυναικών σ'αυτή την καμπή της ζωής τους θα σήμαινε χωρισμό και οριστική διάλυση της.

Ετσι οι κυριότεροι παράγοντες που έπαιξαν ρόλο στην επιλογή του επαγγέλματος σ'αυτή την κρίσιμη καμπή σύμφωνα και με τις προφορικές μαρτυρίες ήταν κατά κύριο λόγο οι βιοποριστικοί λόγοι και στη συνέχεια λόγοι που σχετίζονται με το φύλο. Ήταν η οικονομική ανάγκη που τις οδήγησε να γίνουν καθηγήτριες στο Δημόσιο, μια έντονη στέρηση όχι μόνο σε χρήματα, αλλά σε γνωριμίες

¹⁵⁶ Βλ. ΠΑΡΑΡΤ. σελ. 275 και 298.

και "μέσα" για να τοποθετηθούν κάπου αλλού, καθώς επίσης και ένα κοινωνικομορφωτικό περιβάλλον προέλευσης που δεν ευνοούσε ούτε έδινε ερεθίσματα για άλλου είδους επιλογές. Ήταν όμως εξ ίσου σχεδόν και ο δικός τους φόβος και η ατολμία να ανταποκριθούν στην πρόκληση μιας καλύτερης δουλειάς στον ιδιωτικό τομέα, όταν οι ευθύνες και δραστηριότητες που απαιτούσε έρχονταν σε σύγκρουση με τις απαιτήσεις του γάμου και τα φυλετικά κοινωνικά στερεότυπα.

Ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται οι ίδιες οι γυναίκες τους λόγους που τις οδήγησαν αφ' ενός να εργαστούν και αφ' ετέρου να επιλέξουν το συγκεκριμένο είδος απασχόλησης δεν διαφέρει στα βασικά συστατικά του στοιχεία από την ανάλυση που προτείνει η κοινωνιολογική έρευνα.²⁵⁷ Διαφορές σημειώνονται ως προς την ιεράρχηση των επιμέρους παραγόντων όπως αυτοί καταγράφηκαν στη συνείδηση των γυναικών ιδιαίτερα της μεταπολεμικής εποχής. Το επίπεδο εκπαίδευσης²⁵⁸ π.χ. της γυναίκας στην κοινωνιολογική ανάλυση αναδεικνύεται σε εξαιρετικά σημαντικό έως αυτόνομο παράγοντα, αφού (α) επηρεάζει την απόφασή της να εργαστεί και προσδιορίζει τον τομέα της οικονομικής δραστηριότητας που θα ακολουθήσει και (β) διαφοροποιεί την καθαρά βιοποριστική εργασία από εκείνη που προσφέρει εσωτερική ικανοποίηση και ολοκλήρωση. Στις διηγήσεις των γυναικών δεν φαίνεται να υπάρχει συναίσθηση της σημαντικότητας του παράγοντα εκπαίδευση μετά τις πανεπιστημιακές σπουδές, ούτε σαφής και ολοκληρωμένη εικόνα των συνθηκών που επικρατούσαν στην αγορά εργασίας -ιδιαίτερα στον τομέα της ζήτησης-²⁵⁹ εκείνη την εποχή οι τελευταίες σύμφωνα επίσης με την

²⁵⁷ Κ. Κασιμάτη, Γ. Κουμάντος κλ. , *Ο Φάκελος της Ισότητας*, 1982: "Η γυναίκα στην απασχόληση", σελ. 7-25.

²⁵⁸ Στοιχεία που καθορίζουν το επίπεδο εκπαίδευσης συνιστούν η εκπαίδευση και το επάγγελμα του πατέρα, το μέγεθος της πατρικής οικογένειας, ο τόπος γέννησης και η οικονομική κατάσταση. Ο.π., σελ. 9-10 και 19-20.

²⁵⁹ Οι συνθήκες εργασίας διαμορφώνονται από τους ρυθμούς ανάπτυξης, την παραγωγικότητα της οικονομίας και την οικονομική συγκυρία. Τη ζήτηση καθορίζουν όλα τα παραπάνω, το επίπεδο των μισθών, η κλαδική σύνθεση των επαγγελματιών κλ. Ο.π., σελ. 7-25

κοινωνιολογική έρευνα παίζουν εξαιρετικά αποφασιστικό ρόλο στην επιλογή του επαγγέλματος.

2.2. Εναλλακτικές μορφές και συνθήκες εργασίας

Στο μεταβατικό στάδιο των πρώτων χρόνων μετά τη λήψη του πτυχίου όταν η μελλοντική κατεύθυνση εργασίας δεν έχει ακόμα αποκρυσταλλωθεί, παρατηρείται μια ποικιλία προσωρινής απασχόλησης, η οποία καλύπτει ένα ευρύ φάσμα εργασιακών δυνατοτήτων που υπήρχαν -κυρίως- την μεταπολεμική περίοδο για τους πτυχιούχους της Φυσικομαθηματικής Σχολής.²⁵⁹ Για τις γυναίκες πτυχιούχους το στάδιο αυτό ήταν εκτός των άλλων μια εποχή διερεύνησης, αναγκαστική μεν αλλά ενδιαφέρουσα, στην οποία, όπως και στην μετέπειτα σταθερή απασχόληση που επέλεξαν, ο παράγοντας φύλο έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο.

Τα ιδιαίτερα φροντιστήρια²⁶¹ μπαίνουν υποχρεωτικά στην κορυφή του καταλόγου των ειδών απασχόλησης, αφού ήταν ο τρόπος με τον οποίο κάλυπταν τις οικονομικές τους ανάγκες κατά τη διάρκεια των σπουδών καθώς και σε μικρές ή μεγάλες περιόδους αδιοριστίας ή προσωρινής παραίτησης για οικογενειακούς λόγους, σε ορισμένες περιπτώσεις ακόμα και κατά την προπολεμική περίοδο. Κάλυπταν επίσης πρόσθετες οικονομικές ανάγκες που μπορούσε να προκαλέσει ο θάνατος ενός γονιού, την περίοδο της αναμονής ώσπου να τελειώσει ο μελλοντικός σύζυγος τη θητεία του για να διοριστούν κάπου μαζί και ήταν η μοναδική εναλλακτική λύση στις περιπτώσεις διώξεων ή απόλυσης από την υπηρεσία για πολιτικούς λόγους.

Σπάνια ωστόσο η λύση του ιδιαίτερου μαθήματος -η οποία κατά κοινή ομολογία ήταν εξαιρετικά προσοδοφόρα- χρησιμοποιήθηκε ως κύρια πηγή εισοδήματος από τις γυναίκες, σε αντιθεση με τους άντρες συναδέλφους τους, οι οποίοι, ανεξάρτητα αν ήταν διορισμένοι ή όχι στο Δημόσιο, την επέλεξαν συνειδητά και αποκόμισαν μ' αυτόν τρόπο, ιδιαίτερα στα αστικά κέντρα, σημαντικά χρηματικά οφέλη. Θα'λεγε

²⁵⁹ ΠΑΡΑΡΤ., *Στοιχεία για την απασχόληση ...* σελ. 261-272.

²⁶¹ Ο.π. σελ. 266-268 καθώς και στην αρχή του κεφαλαίου σελ. 179

κάνεις ότι οι μορφές απασχόλησης που προϋπέθεταν ένα μικρό ρίσκο αλλά εξασφάλιζαν υψηλότερο οικονομικό ή κοινωνικό κύρος γλυστρούσαν σαν ανεπιθύμητες ή παρακινδυνευμένες λύσεις μέσα από τα χέρια των γυναικών, οι οποίες τελικά περιορίζονταν στη σταθερή δουλειά του Δημοσίου, ιδίως στις επαρχίες όπου τα ιδιαίτερα μαθήματα ήταν ακόμα πιο δύσκολα.

Τα ιδιωτικά σχολεία¹⁶² ήταν ένα άλλο είδος προσωρινής απασχόλησης κατά τη μεταβατική περίοδο μετά τη λήψη του πτυχίου, από το οποίο οι γυναίκες της έρευνας αποκόμισαν εμπειρίες κατά κανόνα αρνητικές, εξ αιτίας κυρίως του γεγονότος ότι η παρεχόμενη σ'αυτά εκπαίδευση ήταν κατά κανόνα υποβαθμισμένη και το επίπεδο των μαθητών πολύ χαμηλό. Ένας άλλος παράγοντας που επέτεινε τη δυσφορία τους ήταν ότι, προκειμένου να ευθυγραμμιστούν με την πολιτική του εργοδότη-διευθύνσης, πιέζονταν να κάνουν συμβιβασμούς που θεωρούσαν ότι έρχονταν σε σύγκρουση με τη συνείδησή τους. Την κατάσταση αυτή αντιμετώπισαν τόσο σε ιδιωτικά σχολεία της Αθήνας όσο και στα περίφημα κοινοτικά της επαρχίας, στα οποία πριν από τις μεταρρυθμίσεις και τις αυξήσεις που δόθηκαν επί Παπανδρέου κατέφευγαν για να διδάξουν πολλοί εκπαιδευτικοί, επειδή οι αποδοχές εκεί ήταν ασύγκριτα καλύτερες από τους πενιχρούς μισθούς του Δημοσίου.

Έτσι, τουλάχιστον σε σύγκριση με τα ιδιωτικά, η απασχόληση στα δημόσια σχολεία ήταν για τις γυναίκες μια περισσότερο αξιοπρεπής λύση. Είναι δε ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι στην άρνησή τους να επιλέξουν τα ιδιωτικά ως μόνιμη ή παράλληλη - αλλά προφανώς παράνομη- απασχόληση με το Δημόσιο προσδίδουν μια ηθική διάσταση, την οποία δεν γνωρίζουμε σε ποιά βαθμό συμμερίζονταν στην πράξη οι συνάδελφοί τους, πτυχιούχοι ή εκπαιδευτικοί.

Ο πειραματισμός με διάφορα προσωρινά είδη εργασίας ήταν για τις γυναίκες της έρευνας απολύτως ανάλογος με τις οικονομικές τους δυνατότητες, τον κλάδο των θετικών επιστημών που ολοκλήρωσαν και την μετέπειτα επαγγελματική τους επιτυχία. Γυναίκες σε καλοπληρωμένες ερευνητικές και διευθυντικές θέσεις στον ιδιωτικό

¹⁶² ΠΑΡΑΡΤ. σελ. 261-262 και 264-266

τομέα, είχαν, προτού καταλήξουν εκεί, μια εξαιρετική ποικιλία απασχόλησης σε τεχνικές σχολές και ιδιωτικά σχολεία, σε δημόσια ή ιδιωτικά εργαστήρια, σε φροντιστήρια, ή ως διδακτικό προσωπικό σε ξένα πανεπιστήμια. Ήταν κυρίως απόφοιτες του Χημικού τμήματος που εκ των πραγμάτων δεν εξασφάλιζε αυτόματη απασχόληση στο Δημόσιο ή είχαν από τα φοιτητικά τους χρόνια υψηλότερες φιλοδοξίες σε σχέση με το μέσο όρο των συμφοιτητριών τους καθώς και ορισμένες ιδιαίτερες γνώσεις και δεξιότητες.

Η εργασία σε φροντιστήρια υπήρξε επίσης μία λύση για τους πτυχιούχους της Φυσικομαθηματικής που όπως όμως φαίνεται δεν απασχόλησε τις γυναίκες ή την απέρριπταν εξ ορισμού, πιθανότατα για τους ίδιους λόγους για τους οποίους απέφευγαν όλες τις διεξόδους που ξέφευγαν από τη σφαίρα του γνωστού ή του ιδιωτικού και δεν εξασφάλιζαν επαγγελματική μονιμότητα. Μέσα στην ολοκληρωτική απουσία των γυναικών από τα φροντιστήρια της εποχής, υπάρχουν ελάχιστες εξαιρέσεις που τόλμησαν να ανοίξουν δικό τους φροντιστήριο, εγχείρημα όμως που παρά την ικανοποίηση που πρόσφερε εγκαταλείφθηκε πολύ σύντομα όταν εξασφαλίστηκε η δυνατότητα μόνιμης εργασίας στο δημόσιο με την οποία μπορούσαν να ανταποκριθούν καλύτερα στις υποχρεώσεις της οικογενειακής ζωής.²⁶³

Στις διηγήσεις ορισμένων γυναικών, όταν κάνουν συγκρίσεις της επαγγελματικής τους ζωής με εκείνη των αντρών συναδέλφων τους διακρίνεται μια συναισθηματική απόχρωση που ποικίλλει από την ειρωνία ως την πικρία. Οι άντρες εργάστηκαν σε διαφορετικά πεδία και συγκριτικά ανώτερα και από οικονομική και από κοινωνική άποψη. Απέρριπταν με πολύ μεγαλύτερη ευκολία τη λύση του Δημοσίου ή κατέφευγαν εκεί αφού είχαν εξαντλήσει την πιο τολμηρή και προσοδοφόρα λύση του φροντιστηρίου, για να επωφεληθούν από τα θετικά του -οικονομικά κυρίως- στοιχεία (εφάπαξ, σύνταξη και κατά δεύτερο λόγο μονιμότητα). Επωφελούνταν με λιγότερες ενοχές από τις παράλληλες και ημιπαράνομες διεξόδους απασχόλησης που τους πρόσφερε η δουλειά στο Δημόσιο. Ήταν φροντιστές ή ιδιοκτήτες φροντιστηρίων

²⁶³ Βλ. ΠΑΡΑΡΤ., μαρτυρίες Ευχ.Κ. σελ. 271 καθώς και Ε.Α., σελ. 267, 299 και 312

ή έγιναν επιφανείς δάσκαλοι ή ερευνητές σε πανεπιστήμια του εξωτερικού. Γενικά, ο κυριότερος προσανατολισμός τους υπήρξε ο ιδιωτικός τομέας και αντιμετώπιζαν το Δημόσιο ως ανάπαυλα ή την κατ'εξοχήν τελευταία λύση.

Οι εργασιακές συνθήκες στα σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης²⁴⁴ ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια των πρώτων χρόνων υπηρεσίας, περιγράφονται ως εξαιρετικά προβληματικές. Ο τόπος του πρώτου διορισμού ήταν μικρές και απομονωμένες πόλεις ή χωριά της επαρχίας με αραιή ή έως σπάνια επικοινωνία με τα πιο κοντινά αστικά κέντρα ή την Αθήνα. Οι περιοχές αυτές ήταν πολύ φτωχές και συνέβαινε συχνά να μη διαθέτουν ούτε τα στοιχειώδη μέσα υγιεινής και διαβίωσης στα δωμάτια ή σπίτια που νοίκιαζαν στους ξένους. Για το λόγο αυτό όταν μιλούσαν γι'αυτούς τους τόπους οι γυναίκες της έρευνας τους χαρακτηρίζουν κάποτε "κόλαση" και "εξορία".

Οι καθηγήτριες, παντρεμένες ή ανύπαντρες, συγκαταλέγονταν μεν μαζί με τους δικαστικούς, τους γιατρούς και τους αστυνομικούς στις αρχές του τόπου, ήταν όμως κοινωνικά απομονωμένες είτε γιατί δεν είχαν κοινά ενδιαφέροντα με τους ντόπιους, είτε επειδή ήταν μικροψυχές και ασχολούνταν με την οικογένειά τους, είτε -κυρίως- επειδή δεν το επέτρεπε η θέση τους και για το φόβο του κουτσομπολιού. Οι συναναστροφές με τις κοπέλες του τόπου ακόμα κι όταν αυτές ήταν συνάδελφοι τους ήταν δύσκολες επειδή εκείνες έβγαιναν σπάνια από το σπίτι ή ετοίμαζαν την προίκα τους. Απόφευγαν επίσης τις συναναστροφές με τους άλλους υπάλληλους, επειδή - ιδιαίτερα πριν από τον πόλεμο- μπορούσαν να προκαλέσουν από σχόλια μέχρι υπηρεσιακές κυρώσεις. Μέσα στον γενικό κανόνα της απομόνωσης υπήρχαν ωστόσο και κάποιες που τολμούσαν να αψηφήσουν τα κοινωνικά στεγανά και στερεότυπα και να προσεγγίσουν ακόμα και τα καφενεία που στην επαρχία ήταν για τις γυναίκες ο κατ'εξοχήν απαγορευμένος τόπος. Άλλες πάλι μαζί με τους άντρες τους περιορίζονταν να κάνουν στενή παρέα μόνο με συναδέλφους.

²⁴⁴ Βλ. ΠΑΡΑΡΤ., απόσπασμα με τίτλο: *Συνθήκες εργασίας*, σελ. 272-287

Ο πόλεμος, η Κατοχή και ο εμφύλιος υπήρξαν εξ άλλου μια άλλη πηγή προβλημάτων για όσες διορίστηκαν προπολεμικά ή στη διάρκεια τους με συχνά οδυνηρές συνέπειες στην προσωπική ζωή, στην υγεία και σταδιοδρομία τους που εκτείνονται χρονολογικά μέχρι σήμερα. Δίδαξαν σε σχολεία ενόσω γίνονταν βομβαρδισμοί, επιστρατεύτηκαν στα λαϊκά συσσίτια και έζησαν την πείνα και την οικονομική εξαθλίωση της Κατοχής, στην διάρκεια της οποίας οι μισθοί που έπαιρναν δεν είχαν κανένα αντίκρουσμα, πράγμα που -όπως διηγούνται- ωθούσε κάποιους συναδέλφους τους να εκμεταλλευτούν πλαγίως τη δουλειά τους. Άλλες απολύθηκαν λόγω φρονημάτων για πάντα από το δημόσιο εκείνη την εποχή και οδηγήθηκαν στην εξορία επειδή οι ίδιες ή τα μέλη της οικογένειάς τους είχαν ενεργή ανάμειξη στην Αντίσταση ή στο αριστερό κίνημα της προπολεμικής εποχής. Σε όλες τις περιπτώσεις το ψυχολογικό και ηθικό κόστος περιγράφεται ως μεγάλο και τα προβλήματα υγείας που τους δημιούργησαν αυτές οι καταστάσεις φαίνεται ότι τις ακολούθησαν σ'όλη τους τη ζωή.¹⁶⁵

Μια άλλη μεγάλη κατηγορία προβλημάτων αφορούν σ'αυτό καθαυτό το περιβάλλον της εργασίας τους στα σχολεία που κατά καιρούς δίδαξαν στην επαρχία και στην Αθήνα. Μιλούν για τις προπολεμικές άθλιες κτιριακές συνθήκες, τις ώρες διδασκαλίας που ξεπερνούσαν τις 30 κάθε βδομάδα, τον πολύ μεγάλο αριθμό μαθητών που κάποτε έφταναν τους 120 σε κάθε τάξη, καθώς για τα προβλήματα υγιεινής και δημιουργούσε ο συνωστισμός στο μάθημα, ιδίως στην επαρχία όπου δεν υπήρχε καθαριότητα. Αναφέρονται στις δυσκολίες των φτωχών μαθητών να ανταποκριθούν στις ανάγκες του μαθήματος όταν στο σπίτι τους δεν είχαν ούτε ηλεκτρικό για να διαβάσουν, στην έλλειψη προσωπικού των σχολείων που τις ανάγκαζε να φορτώνονται επί πλέον εργασία για να καλύπτουν τα κενά που υπήρχαν, χαρακτηρίζουν σκληρή τη στάση των προϊσταμένων απέναντί τους όταν ζητούσαν αναρρωτικές άδειες και σημειώνουν με δυσαρέσκεια το γεγονός ότι κάποτε υποχρεώνονταν να μη διδάσκουν καθόλου μαθήματα της ειδικότητάς τους όταν αυτή δεν είχε αναγνωριστεί (Χημικοί) ή να διδάσκουν κατά κανόνα δευτερεύοντα μαθήματα που δεν είχαν σχέση με την ειδικότητά τους. Διατυπώνουν

¹⁶⁵ Βλ. ΠΑΡΑΡΤ., σελ. 275, 279-280 και 295

επίσης κρίσεις για την εκτεταμένη ύλη και την μεγάλη ποικιλία θεμάτων που έπρεπε να καλύψουν στη διάρκεια της χρονιάς στα θετικά μαθήματα και αναπόφευκτα κάνουν συγκρίσεις με την πολύ πιο εύκολη - όπως υποστηρίζουν- δουλειά των φροντιστών, οι οποίοι εξειδικεύονταν στη διδασκαλία ορισμένων μόνο ειδικών θεμάτων.

Παρότι είχαν επιλέξει ένα χώρο εργασίας παραδοσιακά "κατάλληλο" για γυναίκες, οι καθηγήτριες αντιμετώπιζαν και σ' αυτόν διακρίσεις λόγω του φύλου τους. Στους διορισμούς προπολεμικά είχαν προτεραιότητα οι άντρες. Στον ευρύτερο κοινωνικό χώρο της εργασίας τους υπόκεινταν σε παρόμοιους περιορισμούς με τις άλλες γυναίκες. Ο παράγοντας φύλο διατρέχει από την αρχή ως το τέλος τις σχετικές διηγήσεις τους, πουθενά όμως δεν είναι τόσο φανερός όσο όταν μιλούν για τις σχέσεις με τους άντρες του περιβάλλοντος της δουλειάς τους, είτε αυτοί ήταν μαθητές, είτε συνάδελφοι, είτε προϊστάμενοι.

Περιγράφουν κατ' αρχή τη γενικότερη δυσκολία των γυναικών να επιβληθούν στη σχολική τάξη, την οποία στις ειδικότητες που δίδεξαν αποτελούσαν αποκλειστικά ή κατά πλειοψηφία αγόρια. Ακόμα κι αν βεβαιώνουν ότι οι ίδιες δεν συνάντησαν ποτέ τέτοιο πρόβλημα, παραδέχονται ότι η αρνητική στάση των μαθητών απέναντί τους ήταν πιο έντονη στις μεγάλες τάξεις του Γυμνασίου ή στα Λύκεια όπου όταν επρόκειτο να αντικαταστήσουν άντρα συνάδελφο η σύγκριση ήταν εις βάρος τους συντριπτική. Επίσης, παρόλο που δεν το αναφέρουν πουθενά, είναι πιθανό οι συμπεριφορές αυτές στη δική τους περίπτωση να ενισχύονταν κατά πολύ από το γεγονός ότι δίδασκαν σε "αντρικές" ειδικότητες.²⁶⁶

Οι άντρες συνάδελφοι εξάλλου που συχνά αποτελούσαν την πλειοψηφία στους καθηγητικούς συλλόγους, ιδίως στα σχολεία αρρένων και στην επαρχία, αντιμετώπιζαν τις γυναίκες κατά κοινή ομολογία με καχυποψία. Προπολεμικά επιχειρούσαν να τις προκαλέσουν ή να τις τρομοκρατήσουν ακόμα και στις συνεδριάσεις δεν ζητούσαν ούτε έπαιρναν υπόψη τη γνώμη τους. Οι γυναίκες συνάδελφοι τους σπάνια "έπαιρναν θέση", σπάνια διατύπωναν δηλαδή ισχυρή γνώμη και άποψη για τα θέματα του σχολείου, πράγμα που θεωρούν ότι ενίσχυε ακόμη

²⁶⁶ ΠΑΡΑΡΤ. σελ. 273, 284 και 286

περισσότερο τις τάσεις υποβιβασμού και την έλλειψη εκτίμησης που υπήρχε απέναντί τους.

Τη διαφορετική μεταχείριση επέτεινε κατά την άποψή τους το γεγονός ότι οι γυναίκες στο σύνολό τους έπαιρναν συνήθως πολύ συχνά άδειες για λόγους οικογενειακούς ή εγκυμοσύνης, δεν έδειχναν δηλαδή την ίδια αφοσίωση στη δουλειά τους όπως οι άντρες. Αυτή η κατάσταση ήταν κατά την εκτίμησή τους η κύρια αφορμή ή δικαιολογία που χρησιμοποιούσαν οι διευθυντές ή προϊσταμένα για να μην τις δέχονται στα σχολεία τους ή να μην τις προτιμούν στις τοποθετήσεις.

Στην πραγματικότητα είναι δύσκολο να διακρίνει κανείς αν ήταν η έλλειψη αφοσίωσης που δημιουργούσε τις διακρίσεις εις βάρος τους ή αν συνέβαινε ακριβώς το αντίστροφο. Μπορεί όμως με βεβαιότητα να πει ότι όσες κέρδιζαν εν τέλει το σεβασμό και την εκτίμηση των ανωτέρων και των συναδέλφων για τις ικανότητές τους, περνούσαν "δια πυρός και σιδήρου" στα πρώτα χρόνια της υπηρεσίας τους και έπρεπε διαρκώς να αποδεικνύουν ότι βρίσκονται πέρα και πάνω από το μέσο όρο απόδοσης στην εκπλήρωση των καθηκόντων τους. Για να το καταφέρουν αυτό φαίνεται ότι επιστράτευαν τις ανώτερες και τις πιο "ευγενείς" πλευρές και του "αντρικού" και του "θηλυκού" εαυτού τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι όταν ως "θητικά" μυαλά αναλάμβαναν να κάνουν το πρόγραμμα, με την αυταπάρνηση που χαρακτηρίζει τις γυναίκες άφηναν τα περισσότερα κενά για τον εαυτό τους. Δούλευαν επίσης εξαντλητικές υπερωρίες χωρίς να πληρώνονται για να καλύψουν την έλλειψη σε προσωπικό των σχολείων. Κι ενώ δίδασκαν σ'έναν παραδοσιακά αντρικό τομέα της γνώσης, συμπεριφορές και συνήθειες που ανήκαν στους άντρες της εποχής τους ήταν απαγορευμένες.²⁶⁷

Το ίδιο αυτό θέμα της αυξημένης προσπάθειας και της υπερβολικής εργασίας των γυναικών που επιδίωξαν να πετύχουν αναγνώριση στον επαγγελματικό χώρο εμφανίζεται πολύ συχνά και στις διηγήσεις των πτυχιούχων της ΦΜΣ που σταδιοδρόμησαν σε χώρους έξω από τη Μέση Εκπαίδευση, όπως στα πανεπιστήμια, στη βιομηχανία ή σε ερευνητικά ιδρύματα. Ετσι, όταν απασχολούνταν ως βοηθοί στα πανεπιστήμια, όντας εξαρτημένες από τον καθηγητή της έδρας που ως

²⁶⁷ ΠΑΡΑΡΤ. σελ. 274, 276-277, 282-283

το 1978 αποφάσιζε αν θα ανανεωθεί ή όχι η σύμβασή τους, αναλάμβαναν, παράλληλα με το διδακτικό έργο, δουλειές ρουτίνας και διεκπεραίωσης γραφειοκρατικών θεμάτων (βαθμούς, διόρθωση εντύπων σε εργασίες άλλων). Εργάζονταν επίσης διπλάσιες ώρες προκειμένου να διατηρήσουν τη θέση τους ή να πάρουν προαγωγή. Όσες εργάστηκαν σε χώρους εργασίας ιδιαίτερα απαιτητικούς που ξεπερνούσαν τις φιλοδοξίες του μέσου όρου των γυναικών συναδέλφων τους (π.χ. διευθυντικές θέσεις στη βιομηχανία) επισημαίνουν με έμφαση ότι χρειάστηκε να επιδείξουν ξεχωριστές αρετές για να γίνουν εν τέλει αποδεκτές από τους άντρες συνεργάτες τους, είτε αυτοί ήταν προϊστάμενοι, είτε υφιστάμενοι. Τέτοιες αρετές ήταν η σκληρή εργασία, η σύνεση και η σοβαρότητα.²⁶⁸

Γενικότερα, σύμφωνα με τις περιγραφές, οι επιδόσεις των γυναικών της έρευνας στον επαγγελματικό χώρο φαίνεται ότι κινούνταν ανάμεσα σε δύο άκρα. Την αδιαφορία και την τάση φυγής²⁶⁹ απ'τη μια και την υπερβολική συνείδηση, αυταπάρνηση και φιλοτιμία εκείνων που κατάφεραν να ξεχωρίσουν απ'την άλλη. Όσο κι αν φαινομενικά αυτές οι στάσεις μοιάζουν διαφορετικές, έχουν τη ρίζα τους σε μια κοινή πραγματικότητα που απορρέει από το φύλο τους. Από το γεγονός δηλαδή ότι για λόγους υποκειμενικούς και αντικειμενικούς βίωναν σαν εχθρικό, απαιτητικό ή αφιλόξενο το χώρο στον οποίο εργάζονταν και η θέση τους σ'αυτόν ήταν επισφαλής και αμφισβητούμενη. Από την άποψη αυτή είναι δύσκολο να αποφύγει κανείς τη σκέψη, ότι, πίσω από την υπερβολική κούραση που φαίνεται να συνοδεύει κάθε προσπάθεια τους για επιτυχία και αναγνώριση, δεν ελλοχεύει ένα αίσθημα κατωτερότητας.

Η διαφορετική εξ άλλου στάση, αλλά και αντιμετώπιση των γυναικών στον επαγγελματικό χώρο επανέρχεται με την ίδια συχνότητα

²⁶⁸ ΠΑΡΑΡΤ., σ. 287-292

²⁶⁹ Ο.π. σελ. 280

και στο θέμα της ανόδου στην ιεραρχία και των προαγωγών.¹⁷⁰ Οι γυναίκες που εργάστηκαν στη Μέση Εκπαίδευση προάγονταν πιο δύσκολα και πιο αργά από τους άντρες συναδέλφους τους, επειδή συνήθως οι προϊστάμενοί τους, γυμνασιάρχες και επιθεωρητές, δεν θεωρούσαν σκόπιμο να τις προωθήσουν. Εξ αιτίας και της παράλληλης ενασχόλησής τους με το σπίτι και την οικογένεια, δεν υπήρχε η βεβαιότητα ότι θα ήταν σε θέση να ανταποκριθούν στο μέλλον στις απαιτήσεις μιας ανώτερης θέσης.

Στη στάση αυτή των προϊσταμένων πιστεύουν ότι συνέτεινε και ο γενικότερος φόβος και η δυσκολία των γυναικών εκπαιδευτικών να προβάλλουν διεκδικήσεις ή να προσβάλλουν αποφάσεις προϊσταμένων όταν ήταν εις βάρος τους, η έλλειψη σεβασμού και εμπιστοσύνης στις ικανότητές τους καθώς και η ευρύτερη αντίληψη ότι όντας γυναίκες δεν θα τα καταφέρουν να επιβληθούν σε μια τέτοια θέση. Σε άλλες πάλι περιπτώσεις, οι προαγωγές καθυστερούσαν ή αναστέλλονταν εκ των πραγμάτων επειδή και ο διορισμός είχε καθυστερήσει για πολιτικούς λόγους ή λόγω σχετικής δίωξης.

Με τη σειρά τους, οι ίδιες οι γυναίκες όταν - ακόμα και λόγω αρχαιότητας στην υπηρεσία - επρόκειτο να πάρουν προαγωγή, ομολογούν ότι απέφευγαν συχνά να δεχτούν το βάρος της διπλής ευθύνης που αυτή συνεπαγόταν. Η τοποθέτηση στα τελευταία χρόνια της υπηρεσίας τους στις διευθυντικές θέσεις του γυμνασιάρχη και κυρίως του λυκειάρχη συνοδευόταν με μετακίνηση στην επαρχία, απομάκρυνση από την οικογένεια και τις ειλημμένες ευθύνες και άνοιγμα ενός δευτέρου ή τρίτου σπιτιού, όταν συνέβαινε την ίδια εποχή να προαχθεί και ο σύζυγος. Συνεπαγόταν επίσης, ιδίως στα Λύκεια, την ανάληψη ενός διαφορετικού και απαιτητικού ρόλου, την ένταση και τις ευθύνες του οποίου έβρισκαν υπερβολικές, αφού η προηγούμενη εμπειρία τους από τις κατώτερες βαθμίδες της Μέσης Εκπαίδευσης δεν τις είχε προετοιμάσει κατάλληλα για να τον αντιμετωπίσουν.

¹⁷⁰ Βλ. ΠΑΡΑΡΤ., αποσπάσματα με τίτλο: *Προαγωγές*, σελ. 292-294, καθώς και Judith A. Adkinson, *Women in School administration: A Review of the Research*, Review of Educational Research, Vol. 31, No 3, Fall 1981, σελ. 311-343

Ενδιαφέρον παρουσιάζει στο σημείο αυτό ο τρόπος με τον οποίο οι ίδιες οι γυναίκες αντιλαμβάνονταν τις διακρίσεις φύλου και τους περιορισμούς που αυτοί συνεπάγονταν. Ενώ οι μαρτυρίες τους είναι κατάσπαρτες με στοιχεία που επιβεβαιώνουν την ισχυρή επίδραση του φυλετικού παράγοντα στη ζωή και τη σταδιοδρομία τους, ορισμένες ανάμεσά τους, όπως ειπώθηκε και παραπάνω, αρνούνται έμμεσα ή άμεσα την ύπαρξή του. Αισθάνονται αίφνης περισσότερο σίγουρες όταν μιλούν για τις επιπτώσεις του στις άλλες γυναίκες που δεν επιδόθηκαν στις θετικές επιστήμες, που δεν έκαναν πανεπιστημιακές σπουδές που δεν καταφέρναν να ανταποκριθούν στο ρόλο τους στη σχολική τάξη. Τον αποδίδουν κυρίως στις κοινωνικές συνθήκες και προκαταλήψεις, στους περιορισμούς που έθετε η εποχή τους στις σχέσεις των φύλων, στο διαχωρισμό αντρικών και γυναικείων επαγγελμάτων και στη βαθειά ριζωμένη κοινωνική πεποίθηση ότι οι γυναίκες από κάποιου είδους νοητικό προγραμματισμό είναι ακατάλληλες για τις θετικές επιστήμες.²⁷¹

Η διστακτικότητα ωστόσο με την οποία διατυπώνουν αυτές τις απόψεις, καθώς και το γεγονός ότι χρησιμοποιούν ως επιχείρημα για να τις αποδείξουν τα μεγάλα ποσοστά των γυναικών που φοιτούν σήμερα στις σχολές θετικής κατεύθυνσης δείχνει μάλλον μια τάση συμμόρφωσης με τις σύγχρονες αντιλήψεις για το θέμα, τις οποίες οι ίδιες δεν πολυπιστεύουν ή συμμερίστηκαν κάπως αργά στα χρόνια των σπουδών και της σταδιοδρομίας τους.

Ενισχυτικές της παραπάνω άποψης είναι οι μαρτυρίες που δείχνουν ότι παρά τις ιδιαίτερες δυσκολίες που αντιμετώπισαν εξ αιτίας της φυλετικής προκατάληψης, ορισμένες ανάμεσά τους είχαν την τάση να την αναπαράγουν στη διάρκεια της σταδιοδρομίας τους στη Μέση Εκπαίδευση δείχνοντας καθαρά προτίμηση στα σχολεία αρρένων, στα οποία υποστηρίζουν ότι σε σύγκριση με τα σχολεία θηλέων μπορούσαν να κάνουν πολύ καλύτερα τη δουλειά τους. Αποδίδουν επίσης τις επιτυχίες των κοριτσιών στις θετικές σχολές περισσότερο στην

²⁷¹ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ, αποσπάσματα με τίτλο: *Ο φυλετικός παράγοντας στις σπουδές. Γυναίκα και θετικές επιστήμες*, σελ. 251-258, καθώς επίσης και μαρτυρίες Φ.Σ., σελ. 222, 275, 280 και Ευχ.Κ. σελ. 273

επιμέλεια παρά στην εξυπνάδα τους, αλλά συνυπάρχει και η διαπίστωση ότι στα χρόνια της εφηβείας η επίδοση τους στα θετικά μαθήματα πέφτει κατακόρυφα, φαινόμενο που πιο σύγχρονες έρευνες συσχετίζουν με κοινωνικού παράγοντες¹⁷¹.

Είναι φανερό λοιπόν ότι στη συνείδησή τους η καλή επίδοση στις θετικές επιστήμες συνδέεται μάλλον με κάποιο είδος ανώτερης ευφυΐας, την οποία κατά παράδοση διαθέτουν οι άντρες αφού επιδίδονται σ'αυτές με άνεση, σιγουριά και επιτυχία. Το γεγονός ότι οι ίδιες κατάφερον να εισδύσουν στη σφαίρα των εκλεκτών τους προσδίδει μεν ένα αέρα υπερηφάνειας και νοητικής ανωτερότητας, τις δυσκολεύει όμως να παραδεχτούν ότι μοιράζονται παρόμοιους φόβους και ανασφάλειες με τις άλλες γυναίκες που έχουν αποκλειστεί από αυτόν τον "ανώτερο" διανοητικό χώρο. Αξίζει πάντως να σημειωθεί πως αυτή την εσωτερίκευση της φυλετικής διάκρισης εκφράζουν με μεγαλύτερη αυστηρότητα και ευκολία οι καθηγήτριες, που δοκιμάστηκαν σε μικρότερο βαθμό σε ιδιαίτερα δύσκολους και ανταγωνιστικούς επαγγελματικούς χώρους.

2.3. Ο γάμος, η οικογένεια, η σταδιοδρομία

Ο γάμος και η δημιουργία οικογένειας σηματοδοτούν μια μεγάλη αλλαγή στην επαγγελματική συνείδηση των γυναικών της έρευνας και

¹⁷¹ ΠΑΡΑΡΤ. σελ. 256, καθώς και 250. Για το θέμα της πώσης της επίδοσης, ιδιαίτερα στα Μαθηματικά, των κοριτσιών από το δημοτικό σχολείο στο Γυμνάσιο βλ. επίσης Eileen M. Byrne, *Women and education*, 1978, ο.π., σελ. 29-33 και Jean Lipman-Blumen, *Gender roles and power*, 1984, ο.π. σελ. 141. Στο τελευταίο γίνεται αναφορά στις συνέπειες του σχολικού περιβάλλοντος και της στάσης των καθηγητών στις επιδόσεις των κοριτσιών στα Μαθηματικά. "Όταν τα κορίτσια σπουδάζουν σε περιβάλλον όπου η παραδοσιακή γυναικεία καχυποψία για τα Μαθηματικά είναι λιγότερο αισθητή και όπου -ίσως- οι καθηγητές δεν έχουν τόσο έντονη τάση να αμφισβητούν τις ικανότητες τους σ'αυτό το αντικείμενο, προχωρούν με πιο γρήγορους ρυθμούς απ'ό,τι σ'άλλες περιπτώσεις που αυτές οι προϋποθέσεις δεν υπάρχουν".

έχουν ανασταλτική επίδραση στη σταδιοδρομία τους.¹⁷³ Όλες, από λίγο έως πολύ, αναγνωρίζουν ότι η φροντίδα τους σπιτιού, το μεγάλωμα των παιδιών και η ενασχόληση με την επιστήμη ή την εργασία τους υπήρξαν υπερβολικά μεγάλη ευθύνη για να την αναλάβουν εξ ολοκλήρου και ικανοποιητικά. Η κοινωνία της εποχής τους είχε κατατάξει το σπίτι και τα παιδιά αποκλειστικά στη σφαίρα της δικής τους αρμοδιότητας και οι ίδιες είχαν αποδεχτεί αυτό το ρόλο. Έτσι, είτε αναζητούσαν τρόπους να ελαφρύνουν τις απαιτήσεις τους, είτε μοίραζαν το χρόνο τους ώστε να χωράει παράλληλα και τα οικιακά και τη δουλειά, είτε συμμορφώνονταν με το γενικό κανόνα και έδιναν προτεραιότητα στα οικιακά.

Φαίνεται ότι οι καθηγήτριες ανήκαν στην τελευταία κατηγορία, αφού στις περισσότερες περιπτώσεις τα οικονομικά τους δεν τους επέτρεπαν να έχουν "γυναίκα" για το σπίτι και τα παιδιά, όπως συνέβαινε πιο συχνά με άλλες κατηγορίες γυναικών συναδέλφων τους από το πανεπιστήμιο που απασχολήθηκαν στη βιομηχανία, στο πανεπιστήμιο ή σε ερευνητικές θέσεις. Η εξασφάλιση βοήθειας στο νοικοκυριό και στο μεγάλωμα των παιδιών είναι απολύτως ανάλογη με την οικονομική κατάσταση της οικογένειας. Από τις καθηγήτριες είχαν τέτοια δυνατότητα μόνο εκείνες που είχαν παντρευτεί έναν ευπορότερο από τις ίδιες σύζυγο. Η τοποθέτησή τους ταυτόχρονα σε ανώτερες θέσεις της υπαλληλικής ιεραρχίας με ιδιαίτερες απαιτήσεις (π.χ. Βαρβάκειο) μπορούσε να δικαιολογήσει με μεγαλύτερη ευκολία το επιπρόσθετο έξοδο.¹⁷⁴

¹ Η είσοδος των γυναικών στον επαγγελματικό χώρο, στη διάρκεια του 20ου αιώνα καθώς και τα διλήμματα και οι συγκρούσεις ρόλων που έφερε στην επιφάνεια συνέπεσαν με την σταδιακή διάλυση της παραδοσιακής μεγάλης οικογένειας και τον περιορισμό της στην

¹⁷³ Βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ, αποσπάσματα με τίτλο: *Ο γάμος, η οικογένεια, η σταδιοδρομία*, σελ. 309-313, καθώς και στην αρχή του κεφαλαίου σελ. 179 και 181. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης Rosemary Deem, *"Women as Teachers - Separate and Unequal?" Women and Schooling*, Lond. Huley and Boston: Routledge and Kegan Paul, 1978, σελ. 109-126.

¹⁷⁴ Ο.π. σελ. 309, αλλά και *Συνθήκες εργασίας*, σελ. 281

λεγόμενη πυρηνική οικογένεια που αποτελούσαν το ζευγάρι και τα παιδιά. Μια σημαντική συνέπεια αυτής της αλλαγής ήταν ότι οι εργαζόμενες γυναίκες δεν μπορούσαν πάντα να υπολογίζουν στην υποστήριξη της ευρύτερης οικογένειας, κυρίως στην βοήθεια των γεροντότερων γυναικών που στις κοινωνίες του παρελθόντος μοιράζονταν με τη μητέρα τις ευθύνες για το σπίτι και την ανατροφή των παιδιών. Ωστόσο, ακόμα κι όταν μια τέτοιου είδους βοήθεια ήταν δυνατή, στην πράξη μπορούσε να αποδειχτεί άχρηστη, όταν -όπως συνέβαινε στην περίπτωση των εκπαιδευτικών- η εργασία των γυναικών έξω από το σπίτι απαιτούσε μετακινήσεις από περιοχή σε περιοχή, ιδίως στη δύσκολη περίοδο που τα παιδιά ήταν πολύ μικρά και απόλυτα εξαρτημένα από τη μητέρα. Οι νεοαποκτημένες αξίες της ανεξαρτησίας των γυναικών και της αποδέσμευσης του ζευγαριού επέτειναν ακόμη περισσότερο την απομάκρυνση από τις οικογένειες καταγωγής. Δημιουργούσαν επίσης ανταγωνισμούς με τις γεροντότερες γυναίκες (ιδίως τις πεθερές) που δεν συμμερίζονταν πρόθυμα τις νεότερες στον καινούργιο τους ρόλο. Έτσι, το βάρος των οικιακών καθηκόντων έπεφτε αποκλειστικά στις τελευταίες.

Οι συνέπειες αυτής της κατάστασης στην επαγγελματική εξέλιξη και σταδιοδρομία των γυναικών είναι ιδιαίτερα έκδηλες στις διηγήσεις τους.. Όταν ο γάμος είχε απόλυτη προτεραιότητα στις επιλογές τους μπορούσαν, όπως προειπώθηκε, να καθυστερήσουν το διορισμό τους μέχρι να διοριστεί και ο σύζυγος. Όταν διορίζονταν δεν επεδίωκαν ή δεν είχαν τον καιρό και τη διάθεση να διεκδικήσουν αναγνώριση της προϋπηρεσίας τους. Όταν είχαν το μέλλον των παιδιών τους ως κυριότερο μέλημα, αντιμετώπιζαν τη δουλειά στο σχολείο ως πάρεργο και οι επαφές τους με τους προϊσταμένους και τον ευρύτερο επαγγελματικό χώρο ήταν μειωμένες. Όταν ερχόταν -όπως επίσης προειπώθηκε- η σειρά τους για προαγωγή, υπήρχαν περιπτώσεις στις οποίες δεν την αποδέχονταν για το καλό του σπιτιού και των παιδιών τους. Έτσι, παρότι ξεκινούσαν τη σταδιοδρομία τους από σχετικά πλεονεκτική θέση κατέληγαν να βρίσκονται πίσω από τους άντρες συναδέλφους τους και στα χρόνια υπηρεσίας και στις προαγωγές και στις μισθολογικές απολαβές.

Μια έντονη απόχρωση πικρίας υπάρχει στις διηγήσεις των γυναικών όταν αναφέρονται στις αβαρίες που έκαναν για να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του γυναικείου ρόλου στο γάμο και στην οικογένεια. Η πικρία γίνεται εντονότερη όταν είναι και ο σύζυγος συνάδελφος, οπότε οι διακρίσεις λόγω φύλου είναι πιο ορατές και απτές, αφού έχουν καθημερινά τη δυνατότητα να κάνουν συγκρίσεις ανάμεσα στη δική του και τη δική τους εξέλιξη. Αναφέρονται επίσης με δυσάρεσκα στη μη αμειβόμενη δουλειά του νοικοκυριού που έκαναν παράλληλα με την επίσημη αμειβόμενη εργασία τους καθώς και στην άρνηση του δημόσιου χώρου αυτής της εργασίας να τις αξιολογήσει σοβαρά όταν μετέφεραν εκεί πλευρές της ζωής τους που έχουν καταχωρηθεί στη σφαίρα του ιδιωτικού, όπως είναι η μητρότητα και η ασχολία τους με τα παιδιά.

Υπήρξαν βέβαια κι εκείνες που προσπάθησαν και κατάφεραν να μη θυσιάσουν απόλυτα τις προσωπικές τους επαγγελματικές φιλοδοξίες όταν παντρεύτηκαν κι έκαναν οικογένεια. Ήταν αυτές που είχαν συναισθηματική, ηθική και υλική συμπαράσταση από τους άντρες τους, μια σχετική ελευθερία κινήσεων και βοήθεια στις δουλειές του σπιτιού και στο μεγάλωμα των παιδιών. Ήταν ακόμα όσες όχι μόνο πήραν πρωτοβουλίες να βελτιώσουν την επαγγελματική τους κατάρτιση πέρα από το μέσο όρο, αλλά παρέσυραν και τους συναδέλφους συζύγους τους να κάνουν το ίδιο. Όμως, ακόμα και σ' αυτές τις περιπτώσεις οι υποχρεώσεις του γάμου λειτούργησαν ανασταλτικά στην ανάληψη πολύ υψηλών πόστων. Και μακροπρόθεσμα ήταν τα προβλήματα ή οι προτεραιότητες του συζύγου που υπερίσχυσαν και στα οποία η γυναίκα πωσγύρισε και τελικά συμμορφώθηκε.²⁷⁵

2.4. Οι επιδράσεις της πολιτικής ζωής στις σπουδές και τη σταδιοδρομία

Οι πολιτικές, πολιτιστικές και συνδικαλιστικές δραστηριότητες που ανέπτυξαν οι γυναίκες της έρευνας στα πλαίσια των πανεπιστημιακών τους σπουδών είναι ένα άλλο, πολύ ενδιαφέρον θέμα που διανθίζει τις διηγήσεις τους για την καθημερινότητα της

²⁷⁵ ΠΑΡΑΡΤ., σελ. 310-312

φοιτητικής τους ζωής.²⁷⁶ Παρά το γεγονός ότι από λίγο ως πολύ οι περισσότερες απ'αυτές ήταν ενήμερες για τις πολιτικές κινήσεις στο πανεπιστήμιο στα φοιτητικά τους χρόνια, ελάχιστες ήταν εκείνες που είχαν ενεργή συμμετοχή σ'αυτές. Ήταν κατά κανόνα ένα πεδίο αφημένο στους λιγοστούς άντρες συναδέλφους τους ή στις δακτυλοδεικτούμενες δραστήριες συμφοιτήτριές τους, που συχνά θεωρούσαν ότι ερχόταν σε σύγκρουση με τις επιδόσεις τους στα μαθήματα, τις επαγγελματικές τους φιλοδοξίες ή την επιθυμία τους να ολοκληρώσουν επιτυχημένα τις σπουδές τους.

Η επιφυλακτικότητα, η ουδετερότητα ή η συνειδητή αποχή από δραστηριότητες τέτοιου είδους είχαν οπωσδήποτε υπαρκτές αιτίες. Δεν οφείλονταν μόνο σε προσωπικούς λόγους, στην περιορισμένη δυνατότητα ελευθερίας και εξόδων που επέβαλε η οικογένεια ή στην προτεραιότητα που έδιναν στους αισθηματικούς τους δεσμούς, σε καταστάσεις δηλαδή που είχαν σχέση με την φυλετική τους ιδιαιτερότητα. Ήταν θέμα φυσικής και κοινωνικής επιβίωσης ή ακόμα και διαφύλαξης ενό είδους κοινωνικού γοήτρου. Στις στάσεις τους επίσης παρατηρείται σημαντική διαφοροποίηση ανάλογα με την εποχή.

Στη διάκριση του μεσοπόλεμου οι κινήσεις στις οποίες συμμετείχαν οι πιο δραστήριοι φοιτητές είχαν άμεσα πολιτική προέλευση και προσανατολισμό και χαρακτηρίζονταν από έντονο κοινωνικό προβληματισμό, διεκδικήσεις και κριτική αντιμετώπισης του περιεχομένου σπουδών στα πανεπιστήμια που φοιτούσαν. Με την κήρυξη του ιδιώνυμου και τον διωγμό των κομμουνιστών που ξεκίνησε τότε, ακόμα και οι πιο απλές φοιτητικές διεκδικήσεις θεωρήθηκαν ανατρεπτικές για το πολίτευμα και την καθεστηκυία τάξη και οι πρωταγωνιστές φοιτητές αποβλήθηκαν από το πανεπιστήμιο ή εξορίστηκαν. Στις διηγήσεις των γυναικών που αναμείχθηκαν άμεσα ή έμμεσα σ'αυτά τα γεγονότα διακρίνεται έντονη η απορία για τα κατασταλτικά μέσα που χρησιμοποιήθηκαν, η απογοήτευση για την παρερμηνεία των προθέσεών τους αλλά και η πικρία για τις συνέπειες

²⁷⁶ Βλ. ΠΑΡΑΡΤ. Δραστηριότητες στο πανεπιστήμιο, σελ. 241-249

που είχε εκείνη η ανάμειξη τους στην μετέπειτα ζωή και σταδιοδρομία τους.²⁷⁷

Κι ήταν ακριβώς αυτές οι συνέπειες που αντιμετώπισαν αργότερα που δίνει στη στάση τους απέναντι στα γεγονότα μια τόσο έντονη συναισθηματική φόρτιση, αλλά και στις εκμυστηρεύσεις τους μια κρυφή περιφρόνηση και κάποτε σαρκασμό για τις "φρόνιμες" συναδέλφους τους που τελείωσαν απρόσκοπτα τις σπουδές τους, έκαναν σταδιοδρομία στο Δημόσιο, ή προωθήθηκαν στα πρότυπα σχολεία της μετεμφυλιακής Ελλάδας. Εκείνες, με τη σειρά τους, όσο πιο επιτυχημένες επαγγελματικά υπήρξαν, τόσο πιο απόλυτες στις κρίσεις τους για την καθυστέρηση και τις επαγγελματικές αποτυχίες της άλλης πλευράς. Το στίγμα που τους αποδίδουν, παρότι πουθενά δεν διατυπώνεται μ'αυτόν τον τρόπο, δεν ήταν απλά πολιτικό. Ήταν παράλληλα και κοινωνικό στίγμα, μια αδυναμία ανταπόκρισης στο κοινωνικά αποδεκτό που τις ακολούθησε ως τα γεράματα και το γεγονός ότι έτσι καταγράφηκε στη συλλογική συνείδηση των ανθρώπων της εποχής φαίνεται καθαρά στις προσωπικές τους διηγήσεις.²⁷⁸

Τριάντα περίπου χρόνια μετά το μεσοπόλεμο οι φοιτητικές κινητοποιήσεις και οι συλλογικές δραστηριότητες στο ελληνικό πανεπιστήμιο είχαν πάρει διαφορετική μορφή.²⁷⁹ Η σκιά του πολέμου, της στέρησης και της καταστροφής, οι νωπές ακόμα μνήμες από τον εμφύλιο, η τρομοκρατία και οι διώξεις των αντιφρονούντων που ήταν καθημερινή πραγματικότητα τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια είχαν αφήσει

²⁷⁷ ΠΑΡΑΡΤ. σελ. 241-242 καθώς και 295-296

²⁷⁸ Βλ. μαρτυρίες Φ.Σ., σελ. 243 και Ειρ. Σκ. σελ. 295-296

²⁷⁹ Βλ. ΠΑΡΑΡΤ. *Δραστηριότητες ...* σελ. 244-248 καθώς και δημοσιεύματα σε εφημερίδες της εποχής. "Αι χθες είναι διαδηλώσεις των φοιτητών υπέρ της Κύπρου" Η Αθηναϊκή, 26/3/1957, σελ. 1, "Από την χθесινή διαμαρτυρία των φοιτητών δια την αύξηση των διδάκτρων", ο.π. 29/9/1956, σελ.1, "Γιατί απεργούν πάλι σήμερα οι φοιτηταί" ο.π. 7/3/1957, σελ.3, "Ελαττωματικό το ισχύον εκπαιδευτικό σύστημα" ο.π. 25/1/1957, σελ.1, "Οι φοιτηταί μας δια την ελευθεριαν της Κύπρου" ο.π. 15/12/1956, σελ.1, "Ο κ. Γεώργιος Παπανδρέου ομιλεί δια την εγκατάλειψιν της παιδείας, ο.π. 18/6/1957, σελ. 1,5.

βαθειά ίχνη στις συνειδήσεις των νέων της εποχής. Τους απασχολούσε η έλλειψη εργαστηρίων και υλικού στις σχολές τους, τα υψηλά δίδακτρα, τα κουπόνια, τα εισιτήρια. Οι φοιτητικές απεργίες και πορείες που άρχισαν δειλά-δειλά να οργανώνονται τότε είχαν οικονομικά αιτήματα. Και η ευαισθησία τους για τα κοινά εκδηλωνόταν με τη συμμετοχή τους σε πορείες για το Κυπριακό ή σε πολιτιστικές δραστηριότητες.

Κάποιες-ελάχιστες- φοιτήτριες συμμετείχαν στις φοιτητικές παρατάξεις κι ακόμα πιο λίγες εκλέγονταν στα προεδρεία τα πρώτα χρόνια των σπουδών τους. Οι περισσότερες παρακολουθούσαν με συμπάθεια ίσως, αλλά από απόσταση τέτοιου είδους γεγονότα. Άλλες πάλι μίλησαν για το φόβο που τους προκαλούσε ο πολύς κόσμος και οι συγκεντρώσεις ή για έλλειψη ενδιαφέροντος. Εκείνες που συμμετείχαν ανοιχτά πρέπει να είχαν έντονη κοινωνική συνείδηση λόγω του ότι προέρχονταν από φτωχές οικογένειες. Όσες προέρχονταν από αριστερό περιβάλλον ήταν ακόμη πιο επιφυλακτικές στις κινήσεις τους και όταν συμμετείχαν χρησιμοποιούσαν για κάλυψη το παρουσιαστικό και τη συμπεριφορά του σεμνού και ήσυχου κοριτσιού.

Θα πρέπει στη σημείο αυτό να σημειωθεί ότι οι περισσότερες γυναίκες αυτής της ηλικίας που είχαν ενεργή ανάμειξη στην πολιτική ζωή δεν βρίσκονταν στα πανεπιστήμια. Για λόγους κοινωνικών φρονημάτων είτε δεν επιχείρησαν καθόλου να μπουν στο πανεπιστήμιο, είτε είχαν αποκλειστεί από τη φοιτητική ζωή. Οι γυναίκες που φοιτούσαν τότε στις σχολές είχαν επιλεγεί με κριτήριο τη μη ανάμειξη των ίδιων ή των οικογενειών τους στην πολιτική. Τα πλαίσια επομένως μέσα στα οποία κινήθηκαν οι φοιτήτριες της εποχής όχι μόνο ήταν από πριν καθορισμένα, αλλά άμεσα ή έμμεσα λειτουργούσαν ως ανασταλτικός παράγοντας για την τυχόν συμμετοχή τους στα κοινά σε όλη τη διάρκεια των σπουδών τους.¹³⁰

Η ελληνική πολιτική ζωή από το μεσοπόλεμο ως το τέλος της δικτατορίας εξ άλλου έπαιξε σημαντικό ρόλο όχι μόνο στις σπουδές αλλά και στην πορεία της σταδιοδρομίας των γυναικών της έρευνας. Αν οι επίσημες πηγές καταγράφουν μόνο τις εξαιρετικές και ακραίες

¹³⁰ Βλ. σελ. 162

περιπτώσεις απομάκρυνσης τους από την υπηρεσία ή απόλυσης για πολιτικούς λόγους, οι μαρτυρίες των ίδιων των γυναικών φωτίζουν τον τρόπο με τον οποίο οι αλλαγές των κυβερνήσεων και το πολιτικό κλίμα της εποχής επηρέασαν και την καθημερινότητα της εργασίας τους στο Δημόσιο: τους διορισμούς, τις αποσπάσεις τις μεταθέσεις καθώς και τις επαγγελματικές τους επιλογές. Δείχνουν επίσης ως ένα βαθμό τις διαφορετικές στάσεις και διαδρομές συνείδησης που διαμόρφωσαν ορισμένες απ'αυτές τις γυναίκες μέσα από την τριβή τους με τα πολιτικά πράγματα και τη συμμετοχή τους στο αριστερό κίνημα ή στην αντίσταση κατά της δικτατορίας.¹⁸¹

Οι αναφορές στην πολιτική ζωή είναι σχεδόν τα μοναδικά σημεία στις συνεντεύξεις όπου δηλώνεται η δημοσιοϋπαλληλική πλευρά της επαγγελματικής τους ζωής με την έννοια της εξάρτησης της από το κράτος. Η εξάρτηση αυτή εκδηλώνεται με ήπιους, αλλά και οδυνηρούς τρόπους. Άλλοτε με το γεγονός ότι οι διορισμοί και οι μετακινήσεις τους επηρεάζονταν κάποτε σε μεγάλο βαθμό από την εκπαιδευτική πολιτική της εκάστοτε κυβέρνησης και τις πολιτικές τους γνωριμίες. Και άλλοτε με την θεληματική ή αναγκαστική απομάκρυνσή τους από το Δημόσιο όταν οι δραστηριότητες και η πολιτική τους ιδεολογία ήταν αντίθετες με την κρατούσα πολιτική κατάσταση.¹⁸²

Οι επιδράσεις της πολιτικής ζωής στη σταδιοδρομία εκδηλώνονται με διαφορετικό για κάθε χρονική περίοδο τρόπο. Την περίοδο 1920-35 έγιναν δυσμενείς μεταθέσεις καθηγητριών της αντίθετης με την κυβερνώσα παράταξη και επιστρατεύτηκαν πολιτικές γνωριμίες προκειμένου να αρθούν τα εμπόδια για το διορισμό τους στο Δημόσιο. Μετά το κίνημα του '35 και στη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά απαραίτητη προϋπόθεση για το διορισμό ήταν η υπογραφή της δήλωσης νομιμότητας των δημοσίων υπαλλήλων. Πολλές καθηγήτριες που αρνήθηκαν να υπογράψουν αυτή τη δήλωση διορίστηκαν μέχρι και 10 χρόνια αργότερα, ακόμα και μετά τον πόλεμο. Την ίδια εποχή

¹⁸¹ Βλ. ΠΑΡΑΡΤ., αποσπάσματα με τίτλο *Η πολιτική ζωή και η σταδιοδρομία*, σελ. 295-301

¹⁸² ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ, σελ. 295, 296 και 299 καθώς και μαρτυρίες για τη Δ.Κ. σελ. 179, Ειρ.Σκ., σελ. 263 και Φ.Σ. σελ. 275

απολύθηκαν όσες είχαν προηγούμενη ανάμειξη σε αριστερές οργανώσεις. Στη διάρκεια του εμφύλιου και ως τη δεκαετία του '60 απολύθηκαν όσες είχαν συμμετάσχει στην Αντίσταση και ανήκαν στην αριστερή παράταξη ή τους καθυστέρησαν το διορισμό για πολλά χρόνια.¹³³ Τέλος την περίοδο 1963-1967 γινόταν αποκάλυπτη χρήση πολιτικών γνωριμιών στις μετακινήσεις και στις αποσπάσεις ιδίως στην περιοχή της πρωτεύουσας.

Η τελευταία αυτή περίοδος κοινοβουλευτισμού πριν από τη δικτατορία στην υπερβολή της είναι χαρακτηριστική όλων των περιόδων πολιτικής αστάθειας, στη διάρκεια των οποίων γίνονταν όργια παράτυπων μετακινήσεων ειδικά προς την περιοχή της πρωτεύουσας που εθεωρείτο προνομιακή όσον αφορά στις τοποθετήσεις. Στις περιπτώσεις αυτές το συμφέρον της υπηρεσίας ήταν το τελευταίο μέλημα των πολιτικών, που μεσολαβούσαν για την πραγματοποίηση των σχετικών μετακινήσεων, οι οποίες γίνονταν ανοιχτά και εις γνώσιν των διοικητικών και άλλων προϊσταμένων.¹³⁴

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι διαφορετικές στάσεις και αντιδράσεις των ίδιων των γυναικών απέναντι στην κάποτε αναπόφευκτη επιρροή των πολιτικών πραγμάτων στην επαγγελματική ζωή τους. Άρκετές ήταν ανάμεσά τους εκείνες που στην προπολεμική περίοδο αρνήθηκαν να υπογράψουν τη δήλωση νομιμότητας των δημοσίων υπαλλήλων. Η πράξη τους αυτή αντιπροσώπευε μια μορφή μαζικής αντίστασης απέναντι στον αυταρχισμό και τη φίμωση της πολιτικής ελευθερίας και συμβάδιζε με το γενικότερο κλίμα μιας εποχής που δεν είχε ακόμα εθιστεί στη στυγνή τρομοκρατία. Από την άλλη πλευρά όσες στα νεανικά τους χρόνια είχαν έστω και υποτυπώδη ανάμειξη στο αριστερό κίνημα αντιμετώπισαν πολύ σοβαρές διώξεις. Για το λόγο

¹³³ Νίκος Αλιβιζάτος. *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1927-1974*, 1986, ο.π., σελ. 344, 404-406, 420-423, 466 και 473-487. Βλ. και *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τεύχος Γ, 11/4/1986, σύμφωνα με την οποία αναγνωρίζεται στην Ευχ.Κ. ως αγωνίστρια της εθνικής αντίστασης ως χρόνος πραγματικής υπηρεσίας η περίοδος από την απόλυση της στις 14/1/1949 ως την 1/12/1969, ημερομηνία κατά την οποία θα συμπλήρωνε στην εκπαίδευση 35 χρόνια υπηρεσίας.

¹³⁴ ΠΑΡΑΡΤ. *Η πολιτική ζωή και η σταδιοδρομία*, σελ. 288-299

αυτό είτε επέλεξαν να μη διοριστούν καθόλου στο Δημόσιο ή διορίστηκαν και απολύθηκαν οριστικά με αποτέλεσμα να αλλάξει η πορεία της ζωής τους ολοκληρωτικά, ή φρόντισαν να παραιτηθούν προτού απολυθούν, θεληματικά, για να εξασφαλίσουν το ενδεχόμενο να ξαναδιοριστούν αργότερα, με αποτέλεσμα επίσης να επηρεαστεί η επαγγελματική ζωή τους σοβαρά. Οι εκ των υστέρων αντιδράσεις τους απέναντι σ' αυτό το γεγονός ακολουθούν δύο βασικές κατευθύνσεις. Οι μιν δηλώνουν ότι δεν μετάνιωσαν καθόλου παρότι αναγνωρίζουν το κόστος της ανάμειξης τους στην αριστερά, οι δε αμφισβητούν σοβαρά αυτή την ένταξη και την θεωρούν νεανική τρέλλα.

Υπάρχουν επίσης και οι περιπτώσεις των γυναικών που επηρεάστηκαν έμμεσα από τις περιπέτειες της πολιτικής ζωής, όταν ο σύζυγός τους βρισκόταν υπό διωγμό λόγω των πολιτικών φρονημάτων και της ανάμειξης του ίδιου ή της οικογένειάς του στην αριστερά. Στην περίοδο της δικής τους επαγγελματικής αβεβαιότητας ή ανεργίας επωμίστηκαν τα οικονομικά βάρη της οικογένειας και περιέστειλαν τις επαγγελματικές τους φιλοδοξίες προκειμένου να ανταποκριθούν σ' αυτά²⁹⁵.

Η επαγγελματική πορεία εκείνων που δεν έγιναν καθηγήτριες επηρεάστηκε με κάπως διαφορετικό τρόπο από τις αλλαγές στην πολιτική ζωή. Όταν προσλαμβάνονταν ως έκτακτοι υπάλληλοι αντιμετώπιζαν την απόλυση όταν άλλαζε η κυβέρνηση. Σε εποχές μεγάλης πολιτικής καταπίεσης, όταν εργάζονταν με σύμβαση έργου αντιμετώπιζαν κατηγορίες που κατασκευάζονταν σκόπιμα για να οδηγηθούν στην απόλυση, εάν υπήρχαν ενδείξεις προηγούμενης πολιτικής ανάμειξής τους. Στα πανεπιστήμια εξ άλλου όπου συνήθως απασχολούνταν σε θέσεις κατώτερου διδακτικού προσωπικού και η θητεία τους ανανεωνόταν υπό όρους, η ασφάλεια της θέσης τους υπόκεινταν εκτός από την κρίση του καθηγητή της έδρας και στις αλλαγές της πολιτικής κατάστασης. Επί πλέον σε πολλές περιπτώσεις

²⁹⁵ Βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ, σελ. 311

υποχρεώνονταν να υπογράψουν δηλώσεις νομιμοφροσύνης προκειμένου να ανανεωθούν οι συμβάσεις τους.¹³⁶

Το πιο ενδιαφέρον ωστόσο συμπέρασμα που προκύπτει από τις σχετικές διηγήσεις είναι ότι η αναγκαστική απομάκρυνση από το δημόσιο για πολιτικούς λόγους, πέρα από τις οδυνηρές κάποτε συνέπειες της, δεν ήταν μόνο αρνητική. Στις περισσότερες περιπτώσεις οδήγησε στην αναζήτηση άλλου τύπου απασχόλησης που ξέφευγε από τις παραδοσιακές επαγγελματικές επιλογές των γυναικών αποφοίτων της ΦΜΣ κατά την περίοδο που εδώ εξετάζουμε (π.χ. φροντιστήρια, ιδιαίτερα μαθήματα). Ψησε ακόμα τις γυναίκες που την υπέστησαν να πειραματιστούν με φιλοδοξίες που υπο διαφορετικές συνθήκες είναι αμφίβολο αν θα επιχειρούσαν ποτέ να πραγματοποιήσουν.¹³⁷

Αξιζει τέλος παρεκβατικά να σημειωθεί ότι ελάχιστες από τις γυναίκες της έρευνας συμμετείχαν ως ενεργά υποκείμενα στις επιδράσεις της δημόσιας ζωής στον τομέα της εργασίας τους.¹³⁸ Οι επαγγελματικές διεκδικήσεις και οι συνδικαλιστικές τους δραστηριότητες έρχονται, συνήθως σαν συνέχεια της προηγούμενης ανάμειξης τους με τα κοινά στη διάρκεια των φοιτητικών τους χρόνων. Μια χαρακτηριστική μαρτυρία από τον καιρό της Κατοχής δείχνει επί πλέον τις δυσκολίες και συγκρούσεις με τις οποίες βρίσκονταν αντιμέτωπες όσες διατηρούσαν στη σκέψη και τις κινήσεις τους μια πιο ανεξάρτητη στάση απέναντι στους οργανωμένους μηχανισμούς αντίστασης ή συνδικαλιστικής παρέμβασης της εποχής. Συγκρούσεις που μπορούσαν να οδηγήσουν σε ρήξη ή οριστική αποχώρηση από οποιαδήποτε

¹³⁶ Ο.π., σελ. 299-300

¹³⁷ Στο ίδιο, καθώς και σελ. 266-267 και 296-298 και στην αρχή του κεφαλαίου σελ. 178 και 180

¹³⁸ Λιγοστές ενδείξεις υπάρχουν και στην επίσημη βιβλιογραφία, όπως η ύπαρξη της ανεξάρτητης ομάδας "Αι καθηγήτριαι των εν Αθήναις συλλόγων Μέσης Εκπαιδεύσεως" που εμφανίζονται ως σωματείο στον αγώνα για τη διεκδίκηση της γυναικείας ψήφου: "Η πρώτη δημόσια συγκέντρωση για την ψήφο", Ο Αγώνας της Γυναίκας, Μάρτιος 1928, σελ. 3

συλλογική δραστηριότητα και στη συνέχεια σε μια μοναχική πορεία προσωπικών διεκδικήσεων, οι οποίες παρά την διορατικότητα και το πρωτοποριακό τους πνεύμα έμειναν τελικά στο περιθώριο της δημόσιας ζωής.¹³⁹

¹³⁹ ΠΑΡΑΡΤ., αποσπάσματα με τίτλο *Συνδικαλισμός και Άλλες δραστηριότητες*, σελ. 300-305

3. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

3.1. ΟΙ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

3.1.1. Αίτια επιλογής της σχολής και του κλάδου κατεύθυνσης

"Είχα πάντα μια κλίση προς τις θετικές επιστήμες. Είχα περιβάλλον πολύ ξύπνιο, συζητήσεις φιλικές, είχα βιβλιοθήκη. Ο αδελφός μου είχε μπει μηχανικός. Η μητέρα μου ήταν πολύ καλή στα γράμματα και η αδελφή της ήταν η πρώτη φοιτήτρια της Ιατρικής σχολής. Ο πατέρας μου είχε πεθάνει, αλλά δεν είχα ανάγκη να δουλέψω. Όταν έδωσα εισαγωγικές ήταν η πρώτη φορά που έσκασα στο διάβασμα, γιατί δεν διάβαζα πολύ ως τότε. Μ'άρεσε πολύ να διαβάζω διάφορα πράγματα. Δεν τα είχα καλά με το Συντακτικό. Μ'άρεσαν οι αρχαίοι, όταν τους διάβασα έπειτα. Αλλά όπως μας τους δίδασκαν στο σχολείο, δεν τους διάβασα" (Ευχ. Κ.).

"Εγώ είχα πολλή μανία στα γράμματα, μ'αρέσανε πάρα πολύ, ήθελα και να διακρίνομαι στο σχολείο, επειδή αγαπούσα τα γράμματα και ήμουν πάντοτε μελετημένη - είτε το επεδίωκα, είτε δεν το επεδίωκα, διακρινόμουν. Πάντοτε. Και συναγωνιζόμουν με τ'αγόρια.

Οι δικοί μου το πολύ με ήθελαν δασκάλα. Έπειτα, δεν ήθελα το χωριό. Για να πας να γίνεις δασκάλα, έπρεπε να πας σε χωριό, να ταλαιπωρηθείς πάρα πολύ, αυτά. Ήθελα κάτι ανώτερα. Δεν ήθελα να γίνω καθηγήτρια. Ήθελα να γίνω οδοντίατρος ή γιατρός, αλλά ήτανε πολλά τα χρόνια. Για να γίνω οδοντίατρος που ήταν τα ίδια χρόνια, ήθελα κατόπιν λεφτά για το οδοντιατρείο. Καθόσον ήμουν ορφανή και τα εισοδήματα ήταν περιορισμένα, είπα θα πάω καθηγήτρια. Δεν θα πάω γιατρός, δεν θα πάω αυτό Να γίνω φαρμακοποιός πάλι, δεν ήταν όπως είναι σήμερα η κατάσταση. Σήμερα σου γεμίζουν το φαρμακείο σου οι βιομηχανίες. Τότε έπρεπε να 'χεις λεφτά για ν'ανοίξεις φαρμακείο. Δεν σου δίνανε τίποτα, αν δεν είχες δικό σου κεφάλαιο. Ε', αυτά ήταν για μένανε τροχοπέδες. Τα ελεύθερα επαγγέλματα. Γι'αυτό αποφάσισα να πάω σε καθηγητικό κλάδο. Μ'αρέσανε πολύ και τα φιλολογικά μαθήματα και ήμουν πάρα πολύ καλή. Αφού και σήμερα και συντακτικό και γραμματική τα θυμάμαι . . . πολλές φορές όταν έχω αϋπνία ασχολούμαι με θέματα τέτοια για να περνά η ώρα. Αλλά είχε

αρχίσει το μπλοκάρισμα στις φιλολογικές επιστήμες. Είχαν πάει πολλοί.

Δεν διορίζοντο εύκολα στα φιλολογικά μαθήματα. Κι αν διορίζοντο, διορίζοντο οι άντρες. Τις γυναίκες δεν τις προτιμούσαν.

Η μητέρα μου ήταν δυναμική. Είχαμε γραμμή. Παίρναμε ευθύνες. Αναλαμβάναμε ευθύνες. Η μητέρα μου είχε επιβάλλον. Καθόταν συζητούσε τα θέματα μαζί μας. Ο,τι έλ-γε δεν το έπαιρνε πάλι. Το σκεφτόταν αυτό που έλεγε. Μας έλεγε "Δ γίνεται αλλιώς παιδιά μου. Εχουμε μείνει τώρα απροστάτευτοι. Πρέπει να κρατήσετε".

Αν ζούσε ο μακαρίτης ο πατέρας μου, δεν ξέρω αν θα σπουδάσαμε. Γιατί έλεγε "εγώ τα παιδιά μου, τα θέλω στο σπίτι το βράδυ όταν θα γυρίζω-θέλω να τα βλέπω". Όταν πέθανε ο μακαρίτης δημιουργήθηκε πλέον θέμα ανάγκης να δουλέψουμε.

Εγίναμε πατέρες όλοι. Επαίζαμε το ρόλο του πατέρα για τους επόμενους. Αλλιώς, δε θα κάναμε τίποτα.

Εγώ όμως από μικρή πρέπει να είχα αυτό το πράγμα. Δεν θυμάμαι ποιά εποχή εγώ το απέχτησα. Διότι, όταν πέθανε ο μακαρίτης ο πατέρας μου, ήμουνα η μεσαία και η μακαρίτισα η μητέρα μου μ'εμένα συνεννοείτο, τι θα κάνουμε, τι θα φτιάξουμε.

Από τις συμμαθήτριες μου εκείνες που έπρεπε να σπουδάσουν, δε σπουδάσανε. Ήταν τεμπέλες. Γιατί είχανε και άνεση οικονομική μεγάλη και είχανε και ανθρώπους εδώ και σπίτια και πράγματα. Παντρευτήκανε. Τίποτα. Δεν έκαναν τίποτα. Τίποτα". (Φ.Σ.)

"Εγώ λοιπόν ήθελα να σπουδάσω Φιλολογία. Είχα μεγάλη κλίση. Μου'χαν εκάνει εντύπωση οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς. Και το πνεύμα των προπάντων.

Βρέθηκα στο Χημικό. Μ'έγραψε ο πατέρας μου. Για να βαρεθώ να τα παρατήσω. Άρκεί να σας πω ότι είχαμε γραφτεί στον α' χρόνο 99 αγόρια και μία εγώ εκατό. Ξέρετε πόσοι πήραμε δίπλωμα; Από τους 100; Καμμιά 30ριά... Οι περισσότεροι έφυγαν, διότι τα βρίσκανε δύσκολα.

Μπήκα χωρίς εξετάσεις.

Δεν κάναμε ποτέ μάθημα Χημείας στο Γυμνάσιο. Μόνο Φυσική κάναμε. Κι αυτή στοιχειωδώς". (Ειρ. Σκ.)

"Νομίζω ότι αυτό ήταν το κίνητρό μου να πάω Μαθηματικός, όχι για τα Μαθηματικά, όσο για το σχολείο. Να γίνω καθηγήτρια ή δασκάλα. Κάπως έτσι είχε ξεκινήσει, δασκάλα, αλλά μετά τα κατάφερα να πάω στο Μαθηματικό. Ήμουν, όπως λέγανε στο θηλέων του Βόλου, το κεφάλι. Λέγανε! Να σας πω την αλήθεια, όταν πέρασα στη Μαθηματική βρήκα πολύ ικανούς γι' αυτή την επιστήμη. Μέσα μου ήθελα να γίνω γιατρός. Αλλά όπως σας εξήγησα, έβλεπα ότι δεν θα μπορούσα να τα βγάλουμε πέρα από το σπίτι οικονομικά μ' όλα αυτά". (Μ.Ζ.)

"Μου άρεσε από μικρή. Από μικρή ας πούμε στα Μαθηματικά τα κατάφερα. Βέβαια έπαιξε ρόλο και η υποτροφία που ήτανε για Μαθηματικός και Ανωτάτη Εμπορική. Εγώ μπορούσα να γραφτώ σε οποιαδήποτε σχολή ήθελα. Κι ήτανε η σκέψη να γραφτώ φαρμακοποιός, να πάω Φαρμακευτική. Αλλά εκείνο τον καιρό δεν ήταν καλά τα οικονομικά μας, ήθελα ν' ανακουφίσω τον πατέρα μου. Αφού έπαιρνα 1400 δραχμές το μήνα, ήταν ας πούμε μεγάλο ποσό, η υποτροφία, ειδικά για τους φοιτητές του εξωτερικού ήταν 1400.

Πάντως και στα Φιλολογικά ήμουν καλή.

Σχετικά με τις άλλες ας πούμε μες στην τάξη, τα κατάφερα στα Μαθηματικά.

Εγώ έμαθα τα λίγα Μαθηματικά του Κλασικού.

Ναι, ήθελα να πάω Φαρμακευτικό, ήμουν καλή στη Χημεία. Βέβαια, δεν υπήρχαν χρήματα για ν' ανοίξω Φαρμακείο. Αγόραζαν τις άδειες κάπως δύσκολα λέγανε. Τα σκεφτόμουν αυτά, όταν κόντευα να τελειώσω κι ήξερα πως θα έρθω στην Ελλάδα. Α', νομίζω πως ήτανε μια υποτροφία και για Φαρμακευτικό, γι' αυτό με είχε απασχολήσει.

Αν ήταν καλύτερα τα οικονομικά μας, μπορεί και να πήγαινα στο Πολυτεχνείο. Το είχα σκεφτεί να πάω στο Πολυτεχνείο, αλλά ήτανε πολλά τα έξοδα. Τότε λεγανε ότι ξόδευες πάρα πολλά για υλικά που αγόραζαν". (Α.Μ.)

"Πρέπει να πως ότι η μητέρα μου επέμεινε περισσότερο. Γιατί η ίδια ήθελε να σπουδάσει. Ήθελε να γίνει δασκάλα και δεν μπόρεσε. Για οικονομικούς λόγους, είχε πολλά αδέρφια, ξέρω γω. Κι εκείνη πρωτοστάτησε σ' αυτό...

Ήμουνά πάρα πολύ καλή στα φιλολογικά, γιατί μας παρότρυναν από το σχολείο. Κι όταν βλέπει κανείς ότι αποδίδει κάπου, ενθαρρύνεται. Εχω στο απολυτήριο 20 στ' Αρχαία. Και στα Νέα.

Πάντα είχα μια προσωπική φιλοδοξία... Διάβαζα. Μου άρεσε να διαβάζω. Και στα Χανιά υπήρχε μια κουλτούρα, θα το λέγαμε. Υπήρχε βιβλιοθήκη δανειστική.. Το σχολείο μας ήταν πολύ καλό...

Μ' άρεσαν πάρα πολύ τα Μαθηματικά και η Φυσική. Μην ξεχνάτε ότι η Φυσική εκείνο τον καιρό ήταν η επιστημη του μέλλοντος. Και τότε πια αρχίζαμε να ξεχωρίζουμε το Φυτολόγο-Φυσιολογώστη από το Φυσικό. Σε λίγα χρόνια, ένα-δύο χρόνια, άρχισαν να γίνονται και οι εξερευνησεις στο διάστημα. Ήτανε δηλαδή μία τελείως μοντέρνα επιστήμη για μας, και όσο να'ναι για ένα παιδί που είχε περιέργειες και δυνατότητα να παρακολουθήσει αυτά τα μαθήματα, ήτανε ένα ερεθισμα αυτό. Ήτανε και πολύ δύσκολο να πας στα Φυσικομαθηματικά. Δεν πηγαίνανε. Ίσως κι αυτό. Να'τανε μόνο περιέργεια; Να'τανε και εγωϊσμός; Δεν ξέρω. Ξέρετε τα παιδιά τώρα. Υπάρχουν κάτι τέτοια. Εκεί το αποδίδω.

Στο Μαθηματικό έδινά... είχα πάθει τότε μια υπερκόπωση, δίναμε τότε δύο μέρες, πρωί το ένα μάθημα, απόγευμα το άλλο και τ'άλλα δύο μαθήματα την επόμενη. Τέλειωσα τη μία μέρα, μετά έπαθα πυρετό αρρώστησα και δεν πήγα να δώσω στο Μαθηματικό τη δεύτερη μέρα. Είχα 41 πυρετό, τόσο. Και τότε η μητέρα μου μ'έγραψε στις σχολές που μπορούσα να δώσω στο Φυσικό και στο Φυσιολογωστικό. Και πέτυχα σ' αυτές...

... Εγώ ήθελα Μαθηματικά. Μ' άρεσαν φοβερά, πάρα πολύ τα Μαθηματικά. Βέβαια δεν είχαμε πληροφόρηση κιόλας τι είναι η Φυσική σαν επιστήμη. Εγώ κάτι διάβαζα, αλλά πάλι δεν είχα και τόσο καλή πληροφόρηση. Ε', πήγα στο Φυσικό τελικά, γιατί μπορούσα, αν

περνούσα τα μαθήματα του α'έτους όλα, να πάω στο Μαθηματικό την επόμενη χρονιά. Στο β'έτος. Αλλά έμεινα...

Θα γινόμουν γιατρός. Που μου άρεσε αυτή η δουλειά πολύ. Ε', ήτανε πολλά τα χρόνια και αν υπήρχε δυσκολία για να πάω στο πανεπιστήμιο που είχε 4-5 χρόνια σε μας, πόσο θα'ταν άραγε να πάω Ιατρική. Ούτε που το έθεσα καθόλου... Τότε... οι χειρότεροι μαθητές, αυτοί που δεν τα κατάφερναν στα Μαθηματικά, πήγαιναν στην Ιατρική. Αρκεί να είχαν οικονομική άνεση να σπουδάσουνε μια δεκαετία". (Αφ.Μ.-Λ.)

"Εγώ ήθελα να δώσω στο Πολυτεχνείο... Η αδερφή της μητέρας μου που ήταν Μαθηματικός ήθελε να δώσω στις πανεπιστημιακές σχολές, όπως και τελικά έγινε, με απώτερο στόχο ας πούμε να πάω στην εκπαίδευση. Την πρώτη χρονιά έδωσα και Πολυτεχνείο και Πανεπιστήμιο. Και είχα ζητήσει μάλιστα το Φυσικό τμήμα. Αγαπούσα επίσης τη Χημεία πάρα πολύ. Και εμποδίστηκα από το σπίτι μου διότι είχε θεωρηθεί τελείως αντρικό επάγγελμα. Εγώ είχα μόνο αυτήν την απόφαση: ήθελα να πάω Χημικός Μηχανικός...

Και τη δεύτερη χρονιά εξήτησα και το Φυσικό και το Μαθηματικό. Τελικά κατέληξα Μαθηματικός γιατί θεωρούσα ότι έχει πιο πολλές βάσεις για δουλειά. Μ'αυτή τη λογική.

Εκείνο που δε θα γινόμουν αίγουρα θα'ταν, ας πούμε, δικηγόρος ή Φιλολόγος. Ποτέ. Σ'αυτές τις κατευθύνσεις δεν θα είχα στραφεί ποτέ. Και έναντι οιασδήποτε αμοιβής. Ήμουν αρίστη μαθήτρια σ'όλους τους τομείς. Και στα φιλολογικά, αλλά τα συχαινόμουν σα διάολος. Δεν θα πήγαινα ποτέ μου να σπουδάσω φιλολογία. Ποτέ. Και για τίποτα. Η αρχαιολογία ας πούμε. Ποτέ και για τίποτα.

Σεν με συγκινούν καθόλου τα φιλολογικά. Αντικείμενα, θεωρώ ότι είναι νεκρά αντικείμενα. Και αφότου ήμουν 18 χρονώ, δεν είπτευα ότι η πρόοδος επέρχεται ξέρω γω από τις θεωρητικές επιστημες. Πίστευα ότι προέρχεται από τι θετικές.

Ήτανε μέσα στη φύση μου... Εμένα αν μου 'λεγες αρχαιολογία, θα'λέγα κοτρώνια. Γελώντας βέβαια". (Ε.Α.)

"Δεν είχαμε οικονομικά για να μπορέσω να δώσω εξετάσεις, οπότε δεν υπήρχε καν σκέψη. Και μάλιστα έλεγα, τουλάχιστον να 'μπαινα στην Πάντειο που ήταν κοντά στο σπίτι μας να μην πηγαίνω πουθενά με εισιτήριο.

Εγώ τελικά μάλλον είδα ότι στην τελευταία χρονιά με τραβούσε περισσότερο η κατεύθυνση των θετικών επιστημών και έδωσα εξετάσεις και στο Φαρμακευτικό και στο Φυσιολογιστικό και στο Φυσικό Τμήμα. Πέτυχα και στα τρία, με μόνη τη διαφορά ότι στο Φυσιολογιστικό πέτυχα υποτροφία και λόγω της οικονομικής δυσκολίας που είχαμε... ε', αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να επικρατήσει το Φυσιολογιστικό".
(Α.Μ.)

"Κατ'αρχήν ήθελα να γίνω φαρμακοποιός. Αλλά όταν άρχισα να ασχολούμαι ιδιαίτερα με τη Χημεία μου άρεσε τόσο πολύ που είδα ότι αυτή είναι η επιστήμη.

Ο πατέρας μου ήθελε να πάω να γίνω δασκάλα σαν συνέχεια του Παλλείου, κι εγώ δεν ήθελα, δεν με τραβούσε.

Ισως επειδή δεν γινόταν στο σχολείο τόσο πολύ αναλυτικά το μάθημα, δεν το 'χαμε νιώσει ότι είναι ένα σπουδαίο, ένα ωραίο μάθημα. Και το βρήκα σαν καινούργιο.

Ε, 'τότε διαβάσαμε όλα τα μαθήματα και ήμασταν καλοί. Και στα φιλολογικά, καλή ήμουν. (Β.Γκ.)

"Ο πατέρας μου ήταν Φυσικοχημικός - πρόεδρος του Ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Όλα τ'αδέρφια σπουδασμένα, ο τρίτος γιατρός και ο άλλος Βιοχημικός.

Ηθελα να γίνω Βιοχημικός. Μου άρεσε. Με σαγήνευσε. Ε', τότε έπρεπε να κάνεις ή Ιατρική ή Χημεία. Ήταν λιγότερα τα χρόνια, πιο δύσκολα δηλαδή τελείωνες για ν'αρχίσεις ειδικότητα αν είχες κάνει Ιατρική". (Κ.Σ.)

"Απευθείας Χημικό έδωσα. Δεν ξέρω, μ'άρεσε η Χημεία σαν επιστήμη, αλλά και γιατί τότε ήταν από τις δύσκολες σχολές. Δεν κυνήγησα ποτέ μου τα εύκολα.

Ήταν πιο εύκολα να μπεις στην Ιατρική τότε. Το Χημικό τμήμα ήταν περίπου στην ίδια δυσκολία με το Πολυτεχνείο. Κατ'αρχήν οι εισαγωγικές ήταν πολύ δύσκολες. Παράλληλα έδωσα Φαρμακευτική. Μπήκα και στη Φαρμακευτική, αλλά ακολούθησα Χημικό.

Ήμουνα πολύ καλή μαθήτρια. Φυσική, Χημεία, Μαθηματικά. Στην Εκθεση ήταν δύσκολο να πω ότι ήμουνα καλή. Η φιλόλογος μας έλεγε ότι έκανα εκθέσεις τηλεγραφήματα. Και σε εκθέσεις τώρα στη δουλειά μου και γενικά ό,τι γράψω, το γράφω πάντα κατανοητό αλλά πολύ περιληπτικό. Αλλά στο πανεπιστήμιο, είχα πάρει μεγάλο βαθμό". (Ειρ. Κ.)

3.1.2. Στάση του σχολικού, οικογενειακού και ευρύτερου περιβάλλοντος απέναντι στις πανεπιστημιακές σπουδές και την επιλογή του κλάδου κατεύθυνσης.

3.1.2.1. Σχολικό περιβάλλον

"Όταν πήγα να πάρω το απολυτήριο από το Γυμνασιο, ο Γυμνασιάρχης που είπε "Όποια επιστήμη κι αν ακολουθήσεις θα πας μπροστά. Δεν το βλέπω να σου συστήσω, διότι βλέπω ότι έχεις μια επίδοση σε όλα τα μαθήματα". (Φ.Σ.)

"Ο δε Σχολάρχης εδώ -υπήρχε ένα Λύκειο "Ο Λυκούργος", ιδιωτικό ήτανε- ήταν σπουδαίος και καλός παιδαγωγός. Αυτός έλεγε στη μητέρα μου "Ακούστε κυρία ΣΚ. Την Ειρήνη πρέπει να τη σπουδάσετε. Θα είναι αμαρτία να μη σπουδάσει" (Ειρ. Σκ.).

"Ο μαθηματικός με λάτρευε, μου έλεγε ότι εκεί, στα Μαθηματικά εσύ θα προκόψεις. Αυτό το ρήμα χρησιμοποιούσε. Η Φιλόλογος επίσης μ'αγαπούσε πάρα πολύ. (Μ.Ζ.)

"Με ενθάρρυναν οι καθηγητές μου, ο Μαθηματικός, μου έλεγαν πως είμαι καλή, με επηρέασαν". (Α.Μ)

Και θυμάμαι ότι συγκεκριμένα με είχε δει ο καθηγητής που μας έκανε χρόνια Μαθηματικά και όταν άκουσε ότι θα δώσω στο Χημικό ενθουσιάστηκε. Μου λέει ωστόσο "Μαθηματικά ήξερες. Γιατί δεν

πήγαινες στο Πολυτεχνείο;" (Β.Γκ.)

3.1.2.2. Οικογενειακό περιβάλλον

"Μου έλεγαν λοιπόν οι δικοί μου "Πήγαινε να γίνεις δασκάλα αφού θέλεις να σπουδάσεις. Και τα λοιπά, όπως είχε σπουδάσει και η αδελφή μου". (Φ.Σ.)

"Υπήρχε την εποχή εκείνη μία άλλη κατάσταση, την οποία εσείς οι νέες δεν μπορείτε ούτε να την καταλάβετε. Πρώτα-πρώτα, δεν τα σπούδαζαν τα κορίτσια. Κι υπήρχανε κι άλλες κοπέλλες οι οποίες εσπούδασαν πριν από μένα. Κι εκείνες όμως έκαναν κάποια επανάσταση για να σπουδάσουνε. Δεν μπορούσανε οι γονείς μας να καταλάβουν -όχι πως ήταν κακοί- απλώς το πνεύμα αυτό, πώς ήρθε τώρα σε μένα αυτό το πνεύμα να θέλω να σπουδάσω; Κανείς δεν μου το ενεφύσησε, δεν μου το καλλιέργησε. Αλλά ήτανε ένα έμφυτο, ένα αυθόρμητο πράγμα. Νομίζει κανείς ότι γεννιώνται οι άνθρωποι όταν πρόκειται ν'αλλάξει κάτι, γενικά νομίζετε ότι γεννιώνται άνθρωποι οι οποίοι είναι φορείς αυτού του πράγματος. Εμένα δεν μου είπε κανείς να σπουδάσω, κανένας εδώ πέρα στο σπίτι. Κάθε μέρα ακούγαμε κήρυγμα πως παντρεύονται οι κοπέλλες και πως είναι το μέλλον της γυναικός να γίνει μητέρα, να παντρευτεί και να κάνει δική της οικογένεια...

Συνήντησα αντίδραση από το σπίτι μου. "Να σπουδάσει;" λέει "γιατί να σπουδάσει; Και πόσα χρόνια να σπουδάσει; Θα πάει τέσσερα χρόνια στο Γυμνάσιο, κι ύστερα θα θέλει να πάει και στο πανεπιστήμιο; Κι άλλα τέσσερα, οχτώ. Και τι θα γίνει; Γεροντοκόρη;" Τότε τις παντρεύανε και μικρές. Ευτυχώς τότε που τελείωσα το σχολαρχείο, έγινε το Γυμνάσιο των θηλέων. Μ'άφησαν να πάω, διότι αν επρόκειτο να πάω σε μεικτό Γυμνάσιο, δεν πιστεύω ότι θα μ'αφήνανε. Αφού, όταν τελείωσα και ζήτησα να πάω στο πανεπιστήμιο, έγινε εδώ πέρα... ολόκληρο καλοκαίρι δεν έκατσα στο τραπέζι να φάω. Την ώρα που έστρωναν το τραπέζι και καθόμασταν να φάμε, άρχιζα εγώ το βιολί. Και γινότανε πατατράκ εδώ πέρα.

Αντίρρηση είχε κι ο πατέρας μου κι η μητέρα μου. Ολοι. Ο πατέρας μου όμως ήταν πιο προοδευτικός μπορώ να σας πω. Και ήτανε

ας πούμε χριστιανός σοσιαλιστής. Εγώ εστάθηκα εδώ πέρα καυγαδίζοντας και σπουδάσαμε και οι τρεις (αδελφές)...

Ο πατέρας μου μ'έγραψε στο Χημικό για να βαρεθώ, να τα παρατήσω. Δεν υπήρχε άλλη γυναίκα. Αρκεί να σας πω ότι είχαμε γραφτεί στον α' χρόνο 99 αγόρια και μία εγώ εκατό. Όπως στο προηγούμενο έτος ήταν πάλι μία". (Ειρ.Σκ.)

"Δεν πήγα αμέσως, δεν έδωσα αμέσως εξετάσεις, διότι κανένας δεν με ήθελε να κατεβώ για σπουδές απ' το σπίτι μου. Ημασταν πέντε παιδιά, ήμουν η τέταρτη στη σειρά, αυτό έγινε κάτω από την πίεση της δικιάς μου προσπάθειας και των βαθμών". (Μ.Ζ.).

"Ο πατέρας μου ήθελε κι εκείνος πιο πολύ Φαρμακευτική, αλλά εκείνες οι χρονιές ήταν πολύ άσχημες στα οικονομικά, η δουλειά του δεν πήγαινε καθόλου καλά στην Αίγυπτο, επρόκειτο να εγκατασταθούμε στην Ελλάδα και δεν είχαμε καθόλου πόρους. Δεν δούλευε. Δεν υπήρχε ασφάλεια, τίποτε εδώ πέρα και έπρεπε -δηλαδή την αδελφή μου, τον πατέρα μου- να τους ανακουφίσω". (Α.Μ.)

"Δεν έδωσα την πρώτη χρονιά. Δεν μ'αφήνανε... οι γονείς μου. Τότε τα ταξίδια αυτά θεωρούνταν διηπειρωτικά να το πούμε. Και ο πατέρας μου είχε τη νοοτροπία να καθήσω να παντρευτώ -τότε δε σπουδάζανε. Ξέρετε ότι το 92% των γυναικών τότε ήτανε σχεδόν αναλφάβητες. Από στατιστικές. Οι υπόλοιπες δεν είχανε μόλις τελειώσει το Γυμνάσιο. Η νοοτροπία ήτανε: να καθήσει, ένα κορίτσι έχουμε, να το παντρέψουμε..."

Πρέπει να πω ότι η μητέρα μου επέμεινε περισσότερο. Γιατί η ίδια ήθελε να σπουδάσει. Ήθελε να γίνει δασκάλα, τότε. Και δεν μπόρεσε. Για οικονομικούς λόγους... Ανέλαβε κάποιον αγώνα εκεί πέρα, έ, δέχτηκαν να δώσω μία χρονιά και αν πετύχω, πέτυχα. Ειδέ άλλως, να γυρίσω πίσω.

... Ο πατέρας μου είχε τις πιο πολλές αντιρρήσεις. Είχε φόβους ο άνθρωπος, πού θα πάω, πού θα μείνω, τι θα κάνω. Πληρώναμε τότε τα

πάντα εμείς. Μέχρι για να δώσουμε εξετάσεις, πληρώναμε θυμάμαι τριάντα δραχμές, που 30 δραχμές ήτανε το ημερομίσθιο ενός εργάτη. Πληρώναμε για να γραφτούμε. Τα βιβλία κόστιζαν. Το ενοίκιο που θα πληρώναμε κόστιζε. Ήτανε ένα σοβαρό οικονομικό πρόβλημα. Ήτανε το πρόβλημα της ανησυχίας, γιατί ήσουνα μακριά από το σπίτι σου και μάλιστα πολύ μακριά, για την Κρήτη δεν ήτανε τότε οι συγκοινωνίες όπως είναι σήμερα. Αυτά τα πράγματα κάνανε τον πατέρα μου να έχει τις επιφυλάξεις του" (Α.Μ.-Λ.)

"Ο πατέρας μου ήθελε να πάω να γίνω δασκάλα σαν συνέχεια του Παλλείου, αλλά εμένα δεν με τραβούσε...

Από το σπίτι μου είχα απόλυτη συμπαράσταση. Γιατί είχα μια αποτυχία: την πρώτη χρονιά δεν εμπήκα κατευθείαν". (Β.Γκ.)

"Και την επόμενη χρονιά, αφού έκανα φροντιστήριο δωρεάν πάλι δεν είχα λεφτά για να πληρώσω για τις εισαγωγικές. Και βρέθηκε ένας θείος μου, ο οποίος είχε την οικονομική άνεση και δεν είχε παιδιά, ο οποίος ήβρε στον πατέρα μου και του είπε "Για την Τασούλα θα σου δώσω εγώ τα εξέταστρα". Και μου 'δωσε τα εξέταστρα κι όταν πήγα μετά από χρόνια να τα δώσω του θείου μου δεν τα δέχτηκε. Και μπήκα μ'αυτόν τον τρόπο". (Α.Μ.)

"Υπήρχε από την αδελφή της μητέρας μου κάποιος δισταγμός. Υπήρχαν διάφορες σκέψεις: να διοριστώ κάπου χωρίς να τελειώσω πανεπιστήμιο, σε κάποια τράπεζα, σε κάποιον άλλον χώρο. Η αδερφή της μητέρας μου ήθελε να δώσω στις πανεπιστημιακές σχολές όπως και τελικά έγινε με απώτερο σκοπό να πάω στην εκπαίδευση. Και τελικά εγώ δεν πήγα στην εκπαίδευση. Παρότι την αγαπώ.

Εγώ ήθελα να δώσω Πολυτεχνείο. Και εμποδίστηκα από το σπίτι μου διότι είχε θεωρηθεί τελειως αντρικό επάγγελμα". (Ε.Α.)

"Ο πατέρας μου μας έλεγε συχνά ότι "Θέλω να είσαστε γυναίκες, όχι γυναικούλες". Και μας ειχε ενθαρρύνει σ'αυτή την κατεύθυνση". Δηλαδή ήθελε την πρόοδο, να φτασουμε κάπου ψηλά. Τότε ήταν εποχή που οι γυναίκες υποβαθμισμένες κι αυτά, ήταν κλεισμένες στα σπίτια

τους, κι ο πατέρας μου μας ενεθάρρυνε στο αντίθετο "Εγώ σας θέλω να είσαστε γυναίκες, αλλά όχι να καταντήσετε γυναικούλες. Δεν θα μείνετε μέσα στο σπίτι, δεν θα κλειστείτε μέσα στην οικογένεια, δεν θα είσαστε οι νοικοκυρές, ή μόνο νοικοκυρές". Κι αυτό το τήρησα σ'όλη τη ζωή. (Ειρ.Κ.)

"Ο μεγάλος μου αδελφός ήταν πάντα -όχι ότι μου'φερε αντίρρηση- ήτανε της άποψης ότι αυτές δεν είναι ειδικότητες που μπορεί εύκολα να ασκήσει μια γυναίκα, αλλά το συζητάγαμε. Δεν είχα ποτέ πρόβλημα, ας πούμε" (Κ.Σ.)

3.1.2.3. Λοιπά περιβάλλοντα

"Ήρθανε και με ειδοποίησανε από του Βασιλειάδη-Τσαπέκη το φροντιστήριο, ότι θέλουν να παρακολουθήσω- φαίνεται ότι βγάζανε ορισμένες υποτροφίες για παιδιά που είναι φτωχά και αριστούχα. Μου'πανε αν θέλω τον Αύγουστο να παρακολουθήσω το φροντιστήριο -το Σεπτέμβριο δίνανε τότε εξετάσεις... (Α.Μ.)

"Και ο γιατρός που είχαμε ο οικογενειακός, μου είπε ότι είναι πολύ δύσκολα στην Ιατρική και τόσα χρόνια και πολλά τα έξοδα... Ενώ καλύτερα είναι να μη σου λένε τίποτα όταν είσαι νέος. Όταν είσαι νέος, τίποτα δεν πρέπει να σου λένε και να ξεκινάς χωρίς χρήματα, χωρίς τίποτ' απολύτως για να πετύχεις το στόχο του. Αυτό είναι το συμπέρασμα. Διότι όπως κατέβηκα κι όπως πέρασα ένα σωρό πράγματα που σας είπα, και με την αρρώστεια για να τελειώσω τη Μαθηματική, έτσι ακριβώς θα τελειώνα και την Ιατρική και θα ήταν αυτό το διαφορετικό που ήθελα και για την κόρη μου." (Μ.Ζ.).

3.1.3. Η φοιτητική ζωή.

3.1.3.1. Συνθήκες διαμονής

"Μέναμε όλοι μαζί. Η μητέρα μου, ο αδελφός μου, η αδελφή μου κι εγώ. Σε μένα ήτανε πολύ ομαλό το να βγαίνω από το σπίτι, αλλά όσο και να'ναι υπήρχε κάποιος περιορισμός, υπήρχαν οι αναστολές οι οποίες τώρα δεν υπάρχουν και οι αναστολές αυτές μάλλον δεν ωφελούν στην εξέλιξη. (Ε.Κ.)

"Ήρθα στην Αθήνα μόνη μου. Αυτό ήταν το δύσκολο της εποχής εκείνης. Αυτό μου λέγανε οι δικοί μου "Πού θα πας μόνη σου;" Εγώ όμως είχα αυτοπεποίθηση. Το είχα πρόγραμμα. Τελείωσε. Θα πάω μόνη μου. Είχα όμως κάποια ξαδέρφια μου εδώ, τα οποία ήρθαν και με υποδέχτηκαν. Τον πρώτο καιρό, τους πρώτους μήνες, έμενα μ'αυτά τα ξαδέρφια μου, αλλά έπειτα όμως έφυγα από κει γιατί είδα δεν μπορώ να κάνω δουλειά, δεν είχα το χρόνο διαθέσιμο, εκείνα ήταν αγόρια και θέλαν... θέλαν περιποίηση... και μου τρώγανε ώρες. Εμένα λοιπόν, όταν προσανατολίστηκα, είπα ότι δεν με συμφέρει να μείνω, γιατί έχανα ώρες, οι οποίες ώρες μου είναι πολύτιμες. Και πραγματικώς, ήτανε μία φίλη της αδελφής μου εδώ, επήγα σ'εκείνη, κι αυτή με βοήθησε και βρήκα ένα δωμάτιο και έμενα όλα τα χρόνια μόνη.

Έμενα προς την Παλιά Αγορά, στην Παλιά Αθήνα, τα πρώτα χρόνια και νοίκιαζα δωμάτιο σε σπίτι". (Φ.Σ.).

"Α', δεν υπήρχε δυνατότητα να νοικιάσω σπίτι. Ούτε μου πέρναγε απ'το μυαλό. Έμενα σε Οικοτροφείο της Θείας Πρόνοιας τα πρώτα χρόνια. Ήτανε μια καλόγρια, Σερελέν το όνομα, πολύ ωραία γυναίκα και μας έπαιρνε πολύ λίγα χρήματα. Ήτανε Μπενάκη και Πανεπιστημίου, πάνω από ένα εστιατόριο, Πανελλήνιο θαρρώ λεγότανε το εστιατόριο και μετά μας κατέβασε Πλατεία Βάθης, στην Καποδιστρίου. Εκεί ήτανε μια καινούργια πολυκατοικία. Της δίναμε πολύ λίγα χρήματα, αλλά εκείνη όμως έπαιρνε και επιχορήγηση, επήγαινε έξω και έλεγε "Για τα φτωχά της Θείας Πρόνοιας". Τα κυκλοφορούσαμε μεταξύ μας και γελούσαμε πολύ.

Στο Οικοτροφείο έμεναν φοιτήτριες, ίσως και άλλες κοπέλλες που δουλεύανε. Αλλά στην Καποδιστρίου κατέβασε αποκλειστικώς τις φοιτήτριες.

Πριν από το Οικοτροφείο, όταν πρωτοήρθα, έμεινα για ένα χρονικό διάστημα για να δώσω τις εξετάσεις το Σεπτέμβριο, και μετά ξανά, όταν ήρθα να παρακολουθήσω μαθήματα έμεινα στον πρώτο ξάδερφο του πατέρα μου. Μετά από την Πρόνοια, παντρεύτηκε η αδερφή μου, κατέβηκε στην Αθήνα, κι έμεινα εκεί". (Μ.Ζ.)

"Έμενα με την αδελφή και τον πατέρα μου σε δικό μας σπίτι. Το 'χε πάρει ο πατέρας μου από παλιά. Απ'το '46 το είχε...

...Ένα διάστημα μέναμε μαζί με μια συμμαθήτριά της αδελφής μου που ήτανε δύο χρόνια πιο μεγάλη. Ήταν στο Μαθηματικό γραμμένη, αλλά πηγαίνοερχότανε στην Αίγυπτο". (Α.Μ.)

"Έμενα με δύο φίλες μου από τα Χανιά. Η μία Φυσικός κι η άλλη ήτανε στην Ανωτάτη Εμπορική. Μέναμε μαζί όλα τα χρόνια. Ήταν συμμαθήτρίες μου από το σχολείο.

Μέναμε στα Εξάρχεια. Τα Εξάρχεια ήτανε φοιτητούπολη τότε. Και είχαμε ένα σπίτι μ'ένα μπαλκονάκι που υπάρχει και σήμερα στην οδό Βαλτετσίου. ... Το νοικιάσαμε 900 δραχμές. Δύο δωμάτια και δικαίωμα να συμμετέχουμε σε μια κουζίνα. Δύο δωμάτια και μέναμε τρεις. Εμείς μέναμε και οι τρεις στο ένα το μεγάλο δωμάτιο, το άλλο το είχαμε για να βάζουμε διάφορα εκεί... Από κει περνούσαν όλοι οι συμφοιτητές μας. Σφύριζαν... ο καθένας το σφύριγμά του, κι ανέβαιναν πάνω ή κατεβαίναμε. Και σμίγαμε". (Αφ.Μ.-Λ.)

"Μέναμε στη Νέα Σμύρνη. Με τη μητέρα μου" (Ε.Α.)

3.1.3.2. Συνθήκες σπουδών

"Στο κεντρικό πανεπιστήμιο. Είχαμε μεις μια αίθουσα και μια αίθουσα είχαν οι φιλόλογοι κι άμα είχαμε πολλές κενές ώρες πήγαινα... αλλά δεν ήμασταν καθόλου ευχαριστημένοι.

Σας λέω εγώ δεν ήμουν καθόλου ενθουσιασμένη αλλά είχαμε μια πολύ καλή επιμελήτρια, μας έκανε ασκήσεις, σηκωνόμασταν και λύναμε τις ασκήσεις στον πίνακα, δεν ήταν αυτή η δουλειά που γίνεται τώρα, τώρα είναι πολύ καλή... αλλιώς είναι οι εργασίες, αυτά. Μάλιστα θυμούμαι ζητούσαμε από έναν καθηγητή τον πρώτο χρόνο -τελοσπάντων δύο τρεις- να μας δώσουν βιβλιογραφία γιατί ξέρετε στην επιστήμη είναι πολύ εύκολες οι γλώσσες, δεν ξέρεις καλά μια γλώσσα και διαβάζεις βιβλίο. "Το συγγραμμά μου και σας φτάνει", Ε, αυτό δεν ήταν. Ήταν μια φυλλαδα, δεν ήταν σύγγραμμα.

Εγώ ήμουν υποβοηθός στη Μαθηματική και έβλεπα τότε θυμάμαι τους διάφορους φοιτητές γιατί έσιαζα τις ασκήσεις που θα κάνανε και έβλεπα ότι οι Χημικοί ήταν πολύ πιο κατατοπισμένοι. Τότε δημιουργότανε το Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης... έγινε και μία καθηγήτρια εκεί, η Μαρκέτου. Αυτή με βοήθησε πάρα πολύ όταν ήμουν υποβοηθός στην Αθήνα, πολύ με βοήθησε. Με πήρε υπό την προστασία της, ήμουν και μικρή, τότε 18 χρονών, εκείνη ήταν 29 μου φαίνεται. Τότε στη σχολή μας τα κορίτσια προσπαθούσαν και έτσι ήταν σ'ένα επίπεδο πιο καλύτερο φαντάζομαι. Αλλά είχαμε και καλά αγόρια. Δηλαδή με επίδοση εννοώ, καλά". (Εύχ.Κ.)

"Ξέρτε πόσοι πήρανε δίπλωμα; Από τους 100; Καμμιά 30ριά. Οι άλλοι φύγανε και πήγανε σε άλλες σχολές και, μερικοί τελοσπάντων γιατί... μπορεί να μην είχανε και χρήματα, είναι και λόγοι διάφοροι που μπορεί κανείς να παρατήσει τις σπουδές του. Εν πάση περιπτώσει όμως, οι περισσότεροι έφυγαν διότι τα βρίσκανε δύσκολα. Και την εποχή εκείνη πρέπει να ξέρετε, η Χημεία, δεν ξέραμε τι είναι η Χημεία. Δεν κάναμε ποτέ μάθημα Χημείας στο Γυμνάσιο. Μόνο Φυσική κάναμε. Κι αυτή στοιχειωδώς. Πολύ λίγα πράγματα". (Ειρ.Σκ.)

"Ήτανε δύσκολα χρόνια γενικά. Ανέχεια υπήρχε πολλή και ειδικά στα τμήματα αυτά... Μαθηματικών και ίσως και Φυσικών, ήταν όλο παιδιά από επαρχία και δεν ήταν οικονομικά καλά. Δηλαδή περνούσαν με τα χρήματα που τους έστελναν οι δικοί τους, λίγα, πάντα λίγα, δηλαδή πάντα θυμάμαι είχαμε ανέχεια, όλοι οι συμφοιτητές μας. Ενώ στη Νομική και στη Φιλολογία ήτανε πιο καλής οικονομικής τάξης. Στα Μαθηματικά ήταν όλοι σχεδόν φτωχοί. Ε, ήταν αυτή μια στενοχώρια, ε, και διάβασμα πολύ". (Α.Μ.)

"Ήτανε σκληρό το τμήμα, το Πανεπιστήμιο τότε. Δεν είχαμε μεταφορά εμείς, μαθημάτων και τέτοια πράγματα. Ε, είχαμε μια περίοδο τον Οκτώβριο και μετά όποιος έμενε εξεταζόταν ενώπιον επιτροπής και είχε δικαίωμα μόνο σε δύο μαθήματα. Αμα κοβόταν έχανε το χρόνο του- απλά έχανε το χρόνο. Ε, δεν άντεξαν αυτοί που ήρθαν

από μετεγγραφές- Ρουμανία, Κύπρο ξέρω γω και σταμάτησαν. Εκτός από ελάχιστους που ήτανε πολύ καλοί.

Θυμάμαι ότι ήτανε πάρα πολύ δύσκολα τα μαθήματα, Αν και δεν είχα κοπεί ποτέ σε μάθημα παρά μόνο στην Ηλεκτρονική Φυσική στο τελευταίο έτος. Κόπηκα σ'ένα μάθημα. Αυτές οι προφορικές εξετάσεις έχουν μείνει στη ζωή μου. Αφού δίναμε πτυχίο κι ονειρευόμουνα ότι έδινα προφορικά - οι επιάλτες μου ήτανε στον Κάππο τον μαθηματικό ή στον Αλεξόπουλο τον φυσικό ή σε κάποιον άλλον ότι έδινα μάθημα, και δεν περνούσα..." (Αφ.Μ.-Λ.)

"Πήγαινα ποδαρόδρομο από το Κουκάκι στο Πανεπιστήμιο. Γιατί παρόλο που έπαιρνα και την υποτροφία, ήτανε πολύ δύσκολα τα χρόνια. Πληρώναμε τα δίδακτρα, ήταν 3.500.

Είχαμε δυσκολίες οικονομικές, δεν ήταν δυνατόν συνεχώς να πηγαινοερχόμαστε με τη συγκοινωνία, και βιβλία δεν υπήρχανε κανονικά. Έπρεπε λοιπόν να φεύγω το πρωί απ'το σπίτι, να παρακολουθώ τα μαθήματα στο πανεπιστήμιο, που 'τανε στην Ακαδημία, και μετά, το μεσημέρι, να τρώω στο συσσίτιο εκεί που υπήρχε της λέσχης -εάν προλαβαίναμε βέβαια γιατί εξαρτάται κι απ'την ώρα που είχαμε μαθήματα και ασκήσεις- και μετά συνέχιζα να διαβάζω στη βιβλιοθήκη μέχρι το βράδυ, μέχρι το απόγευμα ή το βράδυ- εξαρτάτο πάντοτε- γιατί είχα και 4 ώρες σε καθημερινή βάση στην Γαλλική Ακαδημία που παρακολουθούσα από τις πέντε μέχρι τις εννιά. Το κλασσικό τμήμα. Και μας υποχρέωναν από τις 5 μέχρι τις 9 να είμαστε σε καθημερινή βάση εκεί. Αρχαία, Λατινικά, Γεωγραφία, όλα τα μαθήματα, οπότε ήμουνα συνέχεια, όλη η βδομάδα πήγαινε μ'αυτόν το ρυθμό. Ναι, ναι. Ήμουνα συνέχεια στο κέντρο. Διάβαζα μες στη βιβλιοθήκη. Γι'αυτό και ορισμένοι συνάδελφοι, απ'όλους τους χώρους, από τη Νομική, από τη Φιλολογία, είχαν επισημάνει την παρουσία μου και τυχαίνει τώρα που είμαστε μεγάλοι άνθρωποι και κάπου συναντιόμαστε, "α', σε θυμόμαστε απ'τη λέσχη! που διάβαζες". Πράγματι έχει γούστο γιατί εγώ δεν τους θυμάμαι. Και αυτοί με θυμούνται. Προσέχαν, γιατί ήμασταν λιγοστές κοπέλες που πηγαίναμε και διαβάσαμε". (Α.Μ.)

"Τα χρόνια του πανεπιστημίου τα θυμάμαι σαν τα ωραιότερα χρόνια της ζωής μου. Δεν είχα προβλήματα ιδιαίτερα. Τα μαθήματά μου τα περνούσα μέσα σε λογικά χρονικά περιθώρια, τα εργαστήρια, περνούσαμε καλά, κανένα πρόβλημα". (Ειρ.Κ.)

3.1.3.3. Σχέσεις με συμφοιτητές

"Μας συνέδεε μια αγνότερη φιλία τότε. Δεν μας συνέδεαν αυτά που... δεν ξέρω. Πολλές φορές βλέπεις και μαλλιοτραβιούνται οι κοπέλλες για έναν άνδρα. Τότε δεν ήταν αυτά. Και οι φοιτητές, οι συμφοιτητές μας πολύ μας εσεβόντουσαν. Μας προσέχανε. Κάναμε πολυήμερες εκδρομές, πηγαίναμε για Ορυκτολογία, Παλαιοντολογία, πετρώματα, ορυκτά. Μας παίρνανε οι καθηγητάί μας 3 ημέρες, 4 ημέρες... Εξω απ'την Αθήνα.

Ήτανε λίγες εκείνες που παντρεύντουσαν τότε από φοιτήτριες. Τότε τα ήθη ήτανε αυστηρότερα. Δεν παντρευόταν η φοιτήτρια τότε. Πιο μικρές παντρεύοντουσαν οι γυναίκες του σπιτιού. Ελάχιστες ήταν οι φοιτήτριες οι οποίες είχαν συνάψει δεσμό. Βέβαια μπορούσε να υπάρχει ένα ειδύλλιο, δεν σου λέω ότι τότε ήταν πλέον η αγγελική εποχή, υπήρχε ένα ειδύλλιο, υπήρχε, αλλά υπήρχε μέσα στα πλαίσια τα επιτρεπόμενα, τότε της εποχής. Και πολλές φορές ήταν άγνωστο στα παραπέρα περιβάλλοντα. Γι'αυτό ακριβώς έμπαιναν στις δουλειές με το επώνυμο του πατέρα. Και το κρατούσαν το επώνυμο". (Φ.Σ.)

"Παρόλο που ήμασταν λίγες, δεν ήμασταν δεμένες. Δεν ξέρω. Μπορεί να 'φταιγα κι εγώ. Δεν κάναμε και πολλή έτσι παρέα, με τις κοπέλλες έτσι σαν φίλίες. Σαν συμφοιτήτριες ναι, αλλά όχι σαν φίλίες.

Εγώ, μιλούσα με όλους, και ας πούμε και ... με τους συμφοιτητές μιλούσα, βέβαια εκείνες δεν μιλούσαν σ'όλους, δεν ήταν ανοιχτές όλες, ήταν έτσι κλειστές. Με τον άντρα μου είχαμε σχέση από το πανεπιστήμιο. Απ'το τρίτο έτος. Μετά που γνώρισα τον άντρα μου, απομονωθήκαμε πιο πολύ από τους συμφοιτητές μας. Απομονωθήκαμε εντελώς. Κάναμε παρέα οι δυό μας. Παντρευτήκαμε το '63. Έκανε το στρατιωτικό του, και με το τέλος του στρατιωτικού όταν απολύθηκε, παντρευτήκαμε". (Α.Μ.)

"Κάναμε παρέα με τ'αγόρια. Εγώ μάλιστα, με έναν από τους συμφοιτητές μου, παντρεύτηκα κιόλα. Βέβαια. Μάλιστα πρέπει να πω ότι οι συντροφικές μας τότε που είχαμε, διατηρούνται μέχρι και σήμερα. Δηλαδή, η παρέα μας και τώρα είναι από παλιούς συμφοιτητές". (Αφ.Μ.-Λ.)

"Με τις συναδέλφους μου δεν είχα και πολλές επαφές γιατί είχαν ήδη δημιουργήσει δεσμούς. Και αυτό απομόνωνε κάπως..." (Α.Μ.)

"Οι συμφοιτήτριες ήμασταν πάρα πολύ αγαπημένες. Και με τους συμφοιτητές μας. Είχαμε πολύ ωραία ατμόσφαιρα. Πάρα πολύ ωραία ατμόσφαιρα. Ήτανε μια έτσι αγαπημένη οικογένεια. Δεν είχαμε προβλήματα. Αντιθέτως, είχαμε σύνδεσμό.

Κάναμε και παρέα, εκδρομές κάναμε, πάρτυς. Κι ήταν τόσες οι ώρες που περνάγαμε εμείς μες στο πανεπιστήμιο λόγω των εργαστηρίων που ήμασταν όλη τη μέρα σχεδόν μαζί. 'Η μετά τὰ ενδιαμέσα, κανείς δεν πήγαινε σχεδόν σπίτι του, ήταν δύο-τρεις ώρες ενδιαμέσες, πάλι μαζί ήτανε. Στέκι είχαμε τη Λέσχη κυρίως. Η Λέσχη ήταν πολύ ωραία. Εγώ το εστιατόριο δεν το ήξερα, δεν έτρωγα ποτέ εκεί, αλλά πολλά παιδιά τρώγανε. Κυρίως παιδιά που δεν είχαν τις οικογένειες τους. Αλλά είχε ένα εντευκτήριο, τη βιβλιοθήκη της λέσχης χρησιμοποιούσανε, γενικά πηγαίναμε στη λέσχη συχνά". (Κ.Σ.)

"Εγώ προσωπικά δεν είχα πολλές σχέσεις γιατί είχα τις μεγαλύτερες μου αδερφές που έκανα παρέα μαζί τους. Και με φίλες είχαμε κοινές παρέες με τις αδελφές μου. Και βγαίναμε. Από το πανεπιστήμιο πολύ λίγο. Ήταν και μακριά τότε για μας. Η Ηλιούπολις ήταν μακριά απ'τους χώρους του πανεπιστημίου. Είχε λεωφορεία, αλλά όταν τέλειωνα απ'το πανεπιστήμιο, πήγαινα στην Ηλιούπολη, δεν ξαναγύριζα πίσω. Ήταν τότε η Ηλιούπολη τελείως διαφορετική απ'ό,τι είναι τώρα. Εξοχή". (Ειρ.Κ.)

3.1.3.4. Η καθημερινή ζωή

"Δύο φορές την ημέρα στο Πανεπιστήμιο, από το Θησείο στο Χημείο με τα πόδια στην οδό Σόλωνος, πήγαινε-έλα, γιατί ήτανε δυο

φράγκα το εισιτήριο, και δύο φορές την ημέρα ήθελα οχτώ δραχμές. Και 3-8-24 ήτανε πολλά τα λεφτά. Για μένα. Ετρωγα χρόνο και στο πήγαιν'έλα. Μετά όταν πήγαινα στη σχολή, εκόιταξα, έπρεπε να αυτοεξυπηρετηθώ. Ως φοιτήτρια. Να διαβάσω. Να ετοιμαστώ για την επόμενη. Δεν άφηνα την ύλη. Έπειτα είχε απαιτήσεις, η σχολή η δική μας. Δεν είχε μόνο θεωρητικά, είχε και πρακτικά. Είχαμε χημείο. Εργαστήρια. Ολ'αυτά ήτανε απασχόληση". (Φ.Σ.)

"Εμείς ξέραμε ότι θα διδάξει ο Ζέγγελης - έβγαινε ένα πρόγραμμα, το βγάζανε στο Χημείο- και έλεγε πότε θα διδάξει ο ένας και ο άλλος καθηγητής. Και πήγαίναμε και τους ακούγαμε. Εν τω μεταξύ στο ενδιαμέσο, μεταξύ δύο μαθημάτων, μπορεί να είχαμε κενό. Τις ώρες που είχαμε κενό...εγώ αγαπούσα πάρα πολύ την Ιατρική. Μου'χε κινήσει το ενδιαφέρον. Και πήγαινα και άκουγα. Και, άκουσα και μαθήματα φιλοσοφικά. Και τον Παπούλια. Δίδασκε Ρωμαϊκό δίκαιο. Α, τι να σας πω. Ονειρο ήτανε να τον ακούει κανείς. Ευτύχησα να έχω πολύ καλούς καθηγητάς. Σπουδαίους καθηγητάς. Καθηγητής σαν τον Ματθαίοπουλο της Οργανικής Χημείας, δεν νομίζω ότι σήμερα υπάρχει. Ένας Ασκητόπουλος επίσης... Αγόρασα το σύγγραμμά του, γιατί η Οργανική Χημεία είναι πολύ δύσκολο μάθημα. Αυτό μας το δίναν σε φυλλάδια. Δεν ήταν δεμένο. Επαιρνα λοιπόν τα φυλλάδια μαζί μου στο μάθημα. Έλεγε δύο φορές παραπάνω απ'ό,τι έγραφε το σύγγραμμά του. Και απάνω στο βιβλίο, απάνω στα φυλλάδια αυτά, εγώ κρατούσα σημειώσεις την ώρα των μαθημάτων.

Είχαμε και εργαστήρια. Δύο με πέντε τ'απόγευμα εργαστήρια.

Υπήρχε ένα κίτρινο αυτοκίνητο, το οποίο μας έσωσε όλους τους μαθητάς εδώ πέρα και τους φοιτητάς, και μας έπαιρνε και μας πήγαινε. Αλλά ... αν ήτανε με τον τροχιόδρομο!... Αυτό πήγαινε κι ερχότανε γρήγορα. Και μας εξυπηρετούσε πολύ". (Ειρ.Σκ.)

"Α, ήτανε πάρα πολύ απλοϊκή τότε η ζωή μας. Ξυπνάγαμε το πρωί, πήγαίναμε στο πανεπιστήμιο, παρακολουθούσαμε τα μαθήματα, είχαμε εργαστήρια, ασκήσεις, μέχρι το βράδυ συνεχιζόταν αυτό, κάναμε και Γυμναστική - έπρεπε να κάνουμε ορισμένες παρουσίες στη Γυμναστική,

πράγμα που δεν το 'χουνε τώρα οι φοιτήτριες όπως είδα από την κόρη μου. Τις Κυριακές συναντιόμαστε, κάναμε καμμιά βόλτα, πηγαίναμε κανένα κινηματογράφο, σπανίως στο θέατρο, κανένα ταβερνάκι. Είμασταν πάρα πολύ αισιόδοξοι, πάρα πολύ χαρούμενοι, κάναμε αστεία ατελείωτα, αφού και τώρα ακόμα όταν συναντηθούμε όλο αστεία λέμε. Ανέκδοτα... Ήταν αλλέγκρα παιδιά. Στη Μαθηματική πηγαίνανε τα φτωχόπαιδα τότε. Αυτό είναι σίγουρο. Διότι ... τα παιδιά που είχανε χρήματα και ήσαν από οικογένειες έτσι με οικονομικές επιφάνειες, πηγαίνανε ή Πολυτεχνείο ή Ιατρική. Αυτές οι δύο επιστήμες, και οι χαϊδεμένες πηγαίνανε στη Νομική.

Ήταν απλά παιδιά, ήταν θαυμάσια παιδιά. Μας αγαπούσαν. Μάλιστα πειράζανε τις φοιτήτριες της Νομικής. Είχαμε τότε, φορούσανε τα φουρώ κι ανεβαίνανε τις σκάλες γιατί εμείς εκεί φιλοξενιόμασταν- δύο αίθουσες είχε η Μαθηματική- στη Νομική Σχολή. Και οι δικοί μας λοιπόν καθόντουσαν στις σκάλες, ψιλοκουβεντιάζανε μαζί μ'εμάς, αλλά κοιτάζανε τις φοιτήτριες της Νομικής που ανεβαίνανε με τα φουρώ και τ' αρώματα". (Μ.Ζ.)

"Σκορπισμένες ώρες. 2-3 το πρωί, και τ' απόεμα μία-δύο ώρες, δεν υπήρχαν συνεχόμενες. Μετά δεν μπορούσες να κάτσεις κάπου, στη Λέσχη δε χωρούσαμε να μπούμε, έπρεπε να κρατάς θέση από το πρωί, κάναμε βόλτες να περάσει η ώρα. Εμείς εκαθόμασταν στις στήλες του Ολυμπίου Διός και ήτανε σχετικά κοντά. Πηγαίναμε και ξαναγουρούσαμε". (Α.Μ.)

"Εγώ πέρασα πάρα πολύ ωραία στο πανεπιστήμιο, ήταν πάρα πολύ ωραία συντροφιά, χρήματα δεν είχαμε, δεν κυκλοφορούσαν χρήματα όπως τώρα. Ήτανε με ελάχιστα έξοδα οι διασκεδάσεις μας. Βρισκόμασταν στο σπίτι που είχε ο ένας ή ο άλλος, πηγαίναμε βόλτες, συζητούσαμε πάρα πολύ, από ... ποίηση μέχρι πολιτικά, τα πάντα. Μαλλιά είχε βγάλει η γλώσσα μας να κουβεντιάζουμε. Διαρκώς. Και ταυτόχρονα, παρακολουθούσαμε και τα μαθήματά μας. Βέβαια, δεν ήταν δυνατόν να πάω εγώ το καλοκαίρι και να πω ότι χρωστάω μαθήματα. Η ότι κάθομαι και διαβάζω... δεν διάβασα ποτέ καλοκαίρι. Δηλαδή περάσαμε πολύ

ωραία. Θυμάμαι τις συντροφικές αυτές τις φοιτητικές, την ατμόσφαιρα του πανεπιστημίου, -πιστεύω ότι είναι ένα πολύ μεγάλο σχολείο, τον αέρα που σου δίνει, εγώ ήμουνα και παιδί της επαρχίας- μην το ξεχνάτε αυτό, βρήκα την ελευθερία μου εδώ- μη νομίζετε ότι τη χρησιμοποίησα να κάνω κάτι -πολλά πράγματα- αλλά αισθανόμουνα ελεύθερη. Κι αυτό έχει σημασία. Μπορεί να μην έβγαινα το βράδυ ασ πούμε να πάω κάπου έξω, αλλά αισθανόμουνα ελεύθερη. Αισθανόμουνα ότι μπορούσα να το κάνω. Αυτό ήταν πολύ μεγάλο πράγμα.

Πάντως περπατιόταν η Αθήνα τότε. Ήτανε πάρα πολύ ωραία η Αθήνα τότε. Υπήρχε ο ουρανός κι ήτανε γαλανός όπως το λένε τα τραγούδια, τα δειλινά της Αθήνας υπήρχαν, ολ'αυτά τα πράγματα που τώρα τα παιδιά μας τ'ακούνε και νομίζουν ότι λέμε ψέματα- δεν τα πιστεύουν". (Αφ.Μ.-Λ.)

"Είχαμε πλήρη απασχόληση. Επειδή ανέβαινα από τον Πειραιά και είχαμε και μαθήματα και εργαστήρια, από το πρωί και τις απογευματινές ώρες αμέσως μετά το μεσημέρι, πήγαινα στην πανεπιστημιακή λέσχη το μεσημέρι και κατέβαινα αργά τ'απόγευμα στο σπίτι. Σχολή, πανεπιστημιακή λέσχη για μελέτη, φαγητό με συναδέλφους που έτσι ήταν αναγκασμένοι να μένουν μακριά από το σπίτι τους το μεσημέρι και όχι ιδιαίτερα... αλλά ευχάριστη όμως ζωή. Δηλαδή για μένα ήταν καινούργιες εμπειρίες και ευχάριστες γιατί ήμουν κάπως περιορισμένη στο σπίτι. Όχι για άλλη αιτία, παρά γιατί δεν είχα και ευχέρεια. Σχολείο-μελέτη...

Διασκεδάζαμε στα πάρτυ τα φοιτητικά. Σε σπίτια. Ναι. Ένας-δύο χοροί είχαν γίνει, ένας σ'ένα ξενοδοχείο μεγάλο, ένας σε ένα άλλο κατάστημα. Οι άλλοι σε σπίτια. Του τμήματος- κι αυτά κυρίως τα δύο πρώτα χρόνια. Από κει και μετά κόπασαν κι αυτά... Εκείνο το ξεφάντωμα ή η ευχαρίστηση μετά από την επιτυχία που για να γίνει ήταν πολύ σκληρή-δίναν 600 παιδιά και μπαίναν 60. Και επιλογή εννοείται - σ'αυτά τα τμήματα δεν μπήκαν μαθητές ούτε μέτριοι. Πήγαιναν καλοί μαθητές. Και μεταξύ των καλών γινόταν". (Β.Γκ.)

"Φοιτητική ζωή εννοούμε. Νομίζω ότι ήτανε πολύ καλή. Δηλαδή, είχες τις δυνατότητες και για κάποιες φιλίες με συμφοιτητές, για

κάποια κινηματογραφικά έργα, κάποιο θέατρο. Υπήρχαν κεντράκια στα οποία πηγαίναμε και ορισμένα χορευτικά τα οποία δεν ήταν στο στυλ της ντισκοτέκ αλλά περίπου, περίπου το ίδιο ήτανε. Περίπου το ίδιο. Κάτι στη Φιλοθέη. Η ΕΒΓΑ της Φιλοθέης που 'ταν ένα από τα κλασσικά, στη Γλυφάδα υπήρχαν κάποια κέντρα τέτοια.

Οι φοιτητές συνήθως την εποχή εκείνη περισσότερο καταγινόντουσαν σε συζητήσεις. Σε συζητήσεις γύρω από πολιτικά θέματα ας πούμε. Κι έπειτα ήταν η εποχή αυτή πολύ κοντά στον πόλεμο. Η Ελλάδα τότε, ακόμη ο καθένας προσπαθούσε να βρεί έναν τρόπο να δημιουργηθεί. Δηλαδή οι φιλοδοξίες ήτανε μικρές θα'λεγα. Δεν ήταν... -οικονομική άνεση δεν υπήρχε στους περισσότερους φοιτητές". (Ε.Α.)

"Εγώ για να'μαι ειλικρινής αυτό που ήθελα ήταν να τελειώσω όσο το δυνατόν γρηγορότερα για να πάω να μετεκπαιδευτώ στο εξωτερικό. Διότι ξεκίνησα να κάνω Βιοχημεία από την αρχή κατάλαβες; Είχαμε και πάρα πολλά προβλήματα τότε. Δηλαδή, η δικιά μας η σειρά ήταν η πρώτη σειρά που έκανε εργαστήρια τον καιρό που έπρεπε να τα κάνει. Για να καταλάβεις δηλαδή έμπαινες κι έπρεπε να κάνεις εργαστήρια, ξέρω γω Χημείας στο α' έτος και τα 'κανες στο τρίτο, διότι δεν υπήρχαν θέσεις, επειδή υπήρχε ακόμα η κατάσταση από τα υπολείμματα του πολέμου. Εμείς μπήκαμε ας πούμε, αυτό δε σημαίνει όμως ότι δεν υπήρχανε πάρα πολλά προβλήματα. Αλλά γενικά ήταν ευχάριστα χρόνια γιατί ήμασταν νέα παιδιά μαζί, όπως είναι η φοιτητική ζωή - ευχάριστη". (Κ.Σ.)

3.1.3.5. Δραστηριότητες στο πανεπιστήμιο

"Τέλειωσα το '33. Θα τέλειωνα πιο νωρίς, αλλά... τότε έγινε μια μεγάλη φοιτητική απεργία και μας απέβαλαν. Θα δείτε και από τους βαθμούς να πούμε... που όσους απέβαλαν ήτανε καλοί. Το '30 ήταν η απεργία. Και μείναμε. Αλλά ήρθε ύστερα ένας καθηγητής ο Δυοβουνιώτης ο οποίος ήταν καλός και είπε ότι δεν έχουνε δικαίωμα να κόψουνε τις σπουδές των παιδιών, η κοινωνία ας τους κρίνει, γιατί εμείς από ιδεολογική σκοπιά πηγαίναμε, και μας πήρε. Αλλά

δυστυχώς βλέπετε ότι σ'αυτές τις σχολές πάνε από οικονομικό επίπεδο όχι μεγάλο και πρέπει να δουλέψουν κι οι περισσότεροι δεν μπόρεσαν να το πάρουν το δίπλωμα κι άρχισαν τις δουλειές και ξέρετε άμα τ'αφήσεις σ'αφήνουνε...

Και ήταν ένας πάρα πολύ προικισμένος... πώς τον λέγανε έχω ξεχάσει και τ'όνομά του, στο δεύτερο, όταν εμείς μπήκαμε στο πρώτο. Πολύ προικισμένος... Τον διώξανε. Μας διώξανε. Αυτά ήταν.

Θυμούμαι που πηγαίναμε στην δικιά σας τη σχολή και 2-3 ήμασταν όταν είχαμε καιρό, γιατί είχαμε πολλές κενές ώρες εμείς, και τα κάναμε άνω-κάτω, πιάναμε συζητήσεις, ξέρετε τι συζητήσεις κάναν οι φοιτητές. Για τα δικαιώματα της γυναίκας και για το φεμινισμό και για το σοσιαλισμό και, και, και... Στη Φιλολογία τότε ήτανε πολύ λίγες τότε που ενδιαφερόντουσαν, έτσι για διάφορα ζητήματα. Λίγες. Σ'άλλες σχολές δεν ξέρω. Περισσότερο στη Φυσική.

Ήτανε μερικές έξυπνες, ανοιχτές στο μυαλό, άλλες πάλι ήταν πολύ περιορισμένες λόγω επαρχίας, ήτανε κι αυτά, να σας πω τώρα αν τις έβλεπα θα ήξερα να κρίνω αλλά τότε κι εγώ ... πήγα πολύ μικρή στο πανεπιστήμιο, δεν είχα κλείσει τα 17. 15 χρονών τέλειωσα το Γυμνάσιο. Τότε ήτανε 4τάξιο το γυμνάσιο το δικό μας, δεν ήταν 6τάξιο.

Εγώ έκανα ορειβασίες πολλές, εκδρομές πολλές, τέτοια ζωή μ'άρεσε και κολύμπι, ήτανε ένας τότε σύλλογος για κωπηλασία, με βάρκες κωπηλασίας, ναι, και είχα πάει κι εκεί.

Απεργία κάναμε ένα μήνα. Ένα μήνα κράτησε... μας πιάσαν ύστερα και μας απέβαλαν. 15 απέβαλαν δια παντός και άλλους απέβαλαν... όχι δια παντός. Πάντως οι αριστεροί ανακατευόντουσαν. Ήτανε δύο τρείς φοιτήτριες της Φιλολογίας, πολύ πολύ "φιλειρηνικές" ας πούμε, τις οποίες... ναι, τη μία την απέβαλαν δια παντός. Μία μου φαίνεται έγινε των Γαλλικών ύστερα, κάτι τέτοιο, γιατί αυτής της είχε πει, ποιός καθηγητής της ήτανε; της Φιλολογίας-Φιλοσοφικής; "Πιστεύετε εις το άμωμον της Παρθένου; εσείς τι θα διδάξετε;" Και απαντά αυτή: "Ό,τι μου πει η συνείδησίς μου".

...Ήταν πιο μαζεμένα τα κορίτσια. Τώρα στην Νομική έξαφνα, ήτανε άλλου επιπέδου οικονομικού και δεν ανακατευόντουσαν. Ήτανε πιο εύπορες". (Ευχ.Κ.)

"Είχε αρχίσει τότε, είχε αρχίσει πολύ ο αριστερισμός. Αλλά δεν το σήκωνε η εποχή. Ζητούσαν τα δικαιώματα αυτά. Ορισμένες κινήσεις εγινόντουσαν, αλλά δεν ... ήμουν παιδί τότε. Μου φαίνεται ήθελα να τελειώσω, να σπουδάσω και δεν ανακατεύτηκα. Επεχείρησαν. Επεχείρησαν να με πλησιάσουν, είχαμε κι αυτήν την συμφοιτήτρια μου που σου λέω. Την Κ. Η οποία τ'όνομά της το είχε κάνει ρωσικό. Εμείς την ξέραμε Κιάρρα. Ναι. Η οποία δεν διορίστηκε καθόλου. Αυτή, ήτανε μπασμένη πολύ στο κίνημα, πάρα πολύ, και τότε θυμάμαι είχαν κάνει μια μεγάλη απεργία, αλλά δεν θυμάμαι το γιατί. Το '30 είχε γίνει μια μεγάλη απεργία, κι αυτή πρωτοστάτησε και γι'αυτό την είχαν αποβάλει. Ήταν πολύ καλή. Καλό μυαλό. Ξάστερο μυαλό, αλλά... δεν το σήκωνε η εποχή. Και... αν ήθελες να τελειώσεις, έπρεπε να μην ανακατωθείς μ'αυτά. Όσα παιδιά ανακατωθήκανε, δεν τελειώσανε. Δεν τελειώσανε και δεν εσταδιοδρόμησαν, για το σκοπό για τον οποίο ξεκίνησαν. Επήγαν, ανακατώθηκαν από δώ, από εκεί, φυλακές, πράγματα, ξύλο, αυτά. Εγώ δεν ... ασχολήθηκα. Γιατί έλεγα, αν μπλέξω εκεί, που θα βγώ; Είχα παραδείγματα άλλα. Προγενέστερα. Άλλων ανθρώπων, άλλων κοριτσιών. Που κάμανε 16 χρόνια και δεν τελειώσανε πανειστήμιο. Όπως με μια πατριώτισά μου, η οποία ήταν στην Φαρμακευτική και ήταν με τη μεγάλη μου αδερφή, η οποία ήταν 8 χρόνια μεγαλύτερη από μένα στο πανεπιστήμιο, 8 χρόνια πρώτα από μένα -ήρθα εγώ, τελείωσα πανεπιστήμιο, διορίστηκα, κι εκείνη δεν είχε τελειώσει. Το πήρε το πτυχίο, φαίνεται ότι είχε κάνει προσευχή να τελειώσει κι ας πεθάνει, και μόλις πήρε το πτυχίο πέθανε". (Φ.Σ.)

"Α', ήμουν και μέλος του Συλλόγου φοιτητών Χημείας. Και τότε ακριβώς, έγινε και το πρώτο Παμφοιτητικό Συνέδριο, εις το οποίο συμμετείχα εγώ. Και είχαμε τότε, την εποχή εκείνη θυμάμαι, υπήρχανε φοιτηταί οι οποίοι ήταν εξόριστοι. Και είχανε έρθει και πιάσανε - τώρα, ποιοί είχανε έρθει; εγώ δεν τους θυμάμαι, γιατί εμένα μου τα διηγήθηκαν αυτά τα μέλη του Συμβουλίου, τα οποία είχαν αναστατωθεί.

Νομίζω ότι αυτό έγινε στο δεύτερο χρόνο, ή στο τρίτο.

Α', ήμουν στον Αγώνα της Γυναίκας, βέβαια. Αύρα-λαύρα-σαύρα. Ήμουν από φοιτήτρια γραμμένη στον Αγώνα της Γυναίκας. Και

θυμάμαι μάλιστα, είχαμε κάνει ενέργειες μεγάλες-δύο μεγάλες ενέργειες είχαμε κάνει, όσο ήμουνα εγώ εκεί. Η μία ήτανε για την αναγνώριση της πατρότητας των νόθων τέκνων. Η δεύτερη ήτανε το κλείσιμο των οίκων ανοχής. Και τα δύο τα πετύχαμε! Λοιπόν εκλείσανε και τους οίκους ανοχής. Ένα απόγευμα λοιπόν που είμαστε μαζεμένες με την Αύρα-λαύρα-σαύρα εκεί πέρα, στα γραφεία του Αγώνα, χτυπάει η πόρτα "Επιτροπή" λέει "Γυναικών η οποία ζητάει να δει την Κυρία Θεοδωροπούλου". Μπαίνουνε λοιπόν τρεις, οι οποίες ήτανε έτσι, σεμνά ντυμένες, ξέρω γώ μαζεμένες. "Του λόγου σου" λέει "είσαι η κυρία Θεοδωροπούλου;". Λέει "Μάλιστα". Λένε "Εσύ" λέει "κυρά μου μας έκλεισες τα σπίτια; Ξέρεις τι κακό μας έκανες; Και τώρα τι θα γίνουμε;" Λέει "Να πάτε να εργαστείτε". "Ποιός μας παίρνει", λένε, "στο σπίτι του; Ποιά νοικοκυρά θα μας βάλει εμάς μέσα στο σπίτι;".

Αυτές είναι δηλωμένες στην Αστυνομία. Δεν μπορεί να μην τις ξέρανε. Η κάθε μία που παίρνει μία υπηρέτρια εσωτερική, κοιτάει να πληροφορηθεί τι και πώς. Και συστάσεις γυρεύουνε, και χίλια δυό. Προπάντων όταν έχει παιδιά... Κι είχανε δίκιο σ' αυτό. Δηλαδή, τους κάναμε κάτι απάνθρωπο. Λέει "Και τι; Σας άρεσε να σασεκμεταλλεύονται οι αγαπητικοί και η μαμά;" Λένε "Εμείς άμ' αρρωστήσουμε, ποιός θα 'ρθει κυρία μου; θα 'ρθείτε εσείς; θα ενδιαφερθείτε άμ' αρρωστήσουμε; Κι άμα θα πάμε για θεραπεία, τι γίνεται;". Είναι ... η υφή της ζωής των είναι τέτοια, που ... για να την αλλάξει κανείς θέλει πολλά χρήματα. Γιατί πρέπει να τις πάρει, να τις περάσει πρώτα από ένα νοσοκομείο, αναλύσεις και τα λοιπά, μπορεί να είναι συφιλιδικές. Και να τις εκπαιδεύσει και σε κάποια εργασία. Κάποια εργασία πρέπει να κάνουν, για να ζήσουν. Και όχι μόνον αυτό. Να τις επιβάλει και κοινωνικά.

Εγώ ήμουνα τότε παιδί. Αλλά και αμέσως τα κατάλαβα που τις άκουσα αυτές. Και όταν φύγανε, κουβεντιάσαμε σχετικά, και είπαμε ότι έχουνε δίκιο. Και η Αύρα το κατάλαβε ότι έχουνε δίκιο. "Τώρα" λέω "τι μπορεί να γίνει;" Λέει "Τι θέλετε;" "Να ξανακάνουμε τους οίκους; Επ' ουδενί λόγω" Αλλά βεβαίως οι οίκοι ξανάγιναν μόνοι τους. Δεν ήταν ανάγκη εμείς να τους κάνουμε". (Είρ. Σκ.)

"Είχαμε κάνει λοιπόν με τα παιδιά της Νομικής, ένα μορφωτικό Ομιλο Νέων. Ήμουνα από τα ιδρυτικά στελέχη, ήμουνα ταμίας, ήταν ένας Σωκράτης Συμεωνίδης, ένας Δαμανάκος Ευστάθιος, Αθως Γαλέος, Μάνθος Ιωάννης, Φλώρα Τζίτζη - αυτή είχε και κάποια θέση τελικά στις επιστημόνισες, στο Δ.Σ. πρέπει ήταν ο Αριστείδης ο Μανωλάκος που κάνει κάτι κινήσεις αριστερές. Ο Γιώργος ο Βότσης, ο Κώστας ο Ρούσσος, ο Ιωάννης ο Κελεώτης, η Μαριάννα Παπαδημητρακοπούλου, η Δέσπω η Σιώλη, αυτή έγινε τελικά φιλόλογος και παράτησε τη Νομική, Μαρία Ζωϊτοπούλου, Στρατής Ζαχαριάδης, και ο Αντώνης ο Ρουπακιώτης. Ήταν το '56-'57. Ήταν το α' έτος, στο οποίο επέρασα πράγματι πολύ ωραία σε αντίθεση με τα άλλα χρόνια, γιατί αρρώστησα. 1ο-2ο έτος κι ήταν και συμβουλή του γιατρού να'χω όσο γίνεται, όσο γίνεται λιγότερη κούραση. Για κάποια χρόνια είχε προτεραιότητα το θέμα της υγείας.

Είχαμε τα συλλαλητήρια με το Κυπριακό. Μας κρατάγανε -θυμάμαι που ήρθε η Φλώρα - ήταν του Χημικού η Φλώρα- ήρθε και λέει: "Μας κρεμάνε τα παιδιά μας, μας σκοτώνουμε τα παιδιά μας, τι κάθεστε; Βγείτε έξω". Όλα τα ρεύματα τότε ήταν υπέρ του Κυπριακού. Θυμάμαι ο Καβουρόπουλος που ήρθε και λέει, απάνω στη Λέσχη διαβάσαμε, "Μη είστε τυφλοπόντικες των βιβλίων. Μας κρεμάνε τ'αδέρφια μας και κατεβείτε κάτω για συλλαλητήρια". Και τρέχαμε - μας κυνηγάνε οι αστυφύλακες όπως γίνεται πάντα. Επίσης κάναμε πορείες, κάναμε αγώνες για τα κουπόνια, για τα εισιτήρια. Ζητάγανε τότε τα παιδιά ό,τι μπορούσαν να σκεφτούν, ό,τι έπρεπε να γίνει καλύτερο για να περπατήσουνε τα πράγματα στην εκπαίδευση και στην κοινωνική βελτίωση". (Μ.Ζ.)

"Ο πατέρας μου ήτανε αυστηρός. Δεν μας πολυάφηνε, δεν βγαίναμε, σε πάρτυ έτσι αυτά, δε μας άφηνε. Μετά μ'άφηνε μόνο με την αδελφή μου. Ελεγε "άμα πάει η αδελφή σου ..." Αλλά, εμείς, έτσι, είχαμε καιρό ας πουμε ανάμεσα στα μαθήματα και πηγαίναμε καμιά βόλτα και κανά δυό εκδρομές. Είχαμε πάει και στο γ'έτος ήταν; στο β'έτος; μια εκδρομή στη Ρόδο, μείναμε μια βδομάδα. Φοιτητική εκδρομή. Αλλά μόνοι μας, οι φοιτητές. Χωρίς καθηγητή μαζί. Τότε

πηγαίναμε μόνοι μας. Δηλαδή, συνδικαλιστές αναλάμβαναν και είχαμε πάει απ' το 2ο στο 3ο έτος". (Α.Μ.)

"Εγινότανε συναυλίες, ακούγαμε-εγινότανε, κατ' αρχήν εγώ έβλεπα θέατρο, περισσότερο απ' ό,τι σ' όλη μου μετά τη ζωή. Τότε σ' όλες τις παραστάσεις του Κουν πηγαίναμε, υπήρχανε άτομα από τη συντροφιά μας που τους άρεσε, να πηγαίνουν στο θέατρο. Εχω δει πάρα πολύ ωραία θεάματα. Όλα δηλαδή τα θέατρα που υπήρχανε τότε. Το Μυράτ, τον Κουν που σας είπα, ό,τι υπήρχε που νομίζαμε ότι θα μας άρεσε, το βλέπαμε. Βλέπαμε πολύ ωραία έργα στον κινηματογράφο. Είχαμε και το Ιρις, το σινεμά, που ήταν και τσάμπα. Πηγαίναμε. Κι είδαμε πάρα πολύ ωραία φιλμς εκεί. Πηγαίναμε σε συναυλίες - πολλές φορές- διαλέξεις, και είχαμε και τις προσωπικές μας διασκεδάσεις, που ήταν και οι πιο ωραίες.

Απεργία όχι. Καλά εγώ το '56 μπήκα... τον Οκτώβριο-Νοέμβριο αρχίσαμε. Δύο μήνες. Δεν το θυμάμαι καθόλου. Δε νομίζω να 'χει γίνει. Θυμάμαι τα συλλαλητήρια που υπήρχαν τότε και οι κινητοποιήσεις οι οποίες ήτανε για το Κυπριακό. Εγώ όμως δεν συμμετείχα. Με φόβιζε ο κόσμος, οι φασαρίες αυτές, δεν πήγαινα. Δεν πηγαίνω σε συγκεντρώσεις. Δεν πήγαινα και δεν πηγαίνω. Έτσι από μικρή, δε μου άρεσαν. Δεν το θυμάμαι αυτό που λέτε". (Αφ.Μ.-Λ.)

"Τότε είχαμε τις διαδηλώσεις για την Ένωση της Κύπρου. Μας επηρέασε. Γιατί αν ήμασταν απασχολημένοι, ακούγαμε έξω να φωνάζουν. Αν ήμασταν ελεύθεροι, ήμασταν από κοντά.

Συμμετοχή. Εγώ όχι πολλά πράματα. Ημουν μαζεμένη. Ανακατευόταν περισσότερο και μόνο μια συμφοιτητριά μας η Λ. η Β.". (Β.Γκ.)

"Τότε μας απασχολούσανε ... δύο πράγματα μας απασχολούσανε. Γενικότερα. Ένα ήτανε το Κυπριακό που είχε φανεί τότε στον πολιτικό δηλαδή τομέα, κι ένα ήτανε τα δίδακτρα στα πανεπιστήμια. Που προσπαθούσαμε να γίνει -δηλαδή εμείς είμαστε οι πρώτοι που κάναμε απεργίες διαρκείας για την λεγόμενη δωρεάν παιδεία ουσιαστικά... Γινόντανε πορείες για μείωση των διδάκτρων. Το '58. Το '57. Το '56

στην α' χρονιά που μπήκαμε στο πανεπιστήμιο. Υπήρχαν σύλλογοι, αλλά εγώ δεν ήμουνα γραμμένη. Ποτέ, πουθενά. Των τριών παρατάξεων σύλλογοι υπήρχανε. Και σύλλογοι της δεξιάς, και σύλλογοι του κέντρου, και σύλλογοι των κουμμουνιστών. Πάντα υπήρχαν. Πώς τους έλεγαν, δεν θυμάμαι.

Για τα δίδακτρα ήταν όταν μπήκαμε εμείς στο πανεπιστήμιο το '56. Είχε ήδη- εμείς είμαστε πρωτοετείς και τότε άρχισε το Πανεπιστήμιο δύο μήνες αργότερα. Ακριβώς με μία απεργία διαρκείας για μείωση των διδασκτρων. Ήταν υπουργός Οικονομικών ο θηβαίος.

Στο Μαθηματικό ... η Μ. η Ζ. εδραστηριοποιείτο. Ήταν άτομο που ανέπτυξε δραστηριότητα. Αλλά επίσημα δεν νομίζω ότι ήτανε. Καμιά κοπέλα δεν ήτανε. Και δεν είχαν αυτήν την έξαρση που έχουν σήμερα ως πούμε οι ... οργανωμένες κινήσεις. Υπήρχαν σύλλογοι, αλλά περισσότερο για τα μαθήματα, για τέτοια θέματα". (Ε.Α.)

"Εγώ είχα βάλει υποψηφιότητα για πρόεδρος στο Φυσιολογικό. Ήμουνα πάντα μαχόμενη. Στο α' έτος. Αλλά δεν ήταν... Δεν ήταν ως πούμε και τίποτε να κάνουμε. Τότε τρέχαμε για το Κυπριακό, για την Ένωση με την Κύπρο, έτσι σε πατριωτικό επίπεδο. Αλλά δεν τρέχανε ως πούμε οι άνθρωποι οι οποίοι ... είχαν κάποιες άλλες αντιλήψεις. Πιστεύανε ότι αυτά είναι του πεζοδρομίου πράγματα, δεν πρέπει να τα κάνουν οι καθώς πρέπει άνθρωποι. Εμείς, επειδή είχαμε περάσει πάρα πολλές εμπειρίες στο σπίτι μας, ήμουν από οικογένεια πολύ... και ο πατέρας μου μέσα στη ζωή πολύ ταλαιπωρημένος... - σαν παιδί θυμάμαι πως ερχόντουσαν και ψάχνανε και κάνανε έρευνα μήπως βρούνε, και δεν ξέρω κι εγώ τι θα βρίσκανε μέσα στο σπίτι μας. Λες που ο πατέρας μου αν ήθελε να ήτανε πουθενά οργανωμένος θα τα 'φερνε στο σπίτι, τίποτα προκηρύξεις φερ'ειπείν ή τίποτε άλλο. Κάπου η Ασφάλεια ερχόταν ταχτικά και ένα διάστημα θυμάμαι τον είχαμε πάρει στο τμήμα και πηγαίναμε και του δίναμε τσιγάρα από κάποιο παραθυράκι, σα μικρά εκεί μας έστελνε η μάνα μας. Και στην εποχή του '46 που είχε δοθεί κάποια αυτή να μην πάνε να ψηφίσουν, είχαμε τότε κυνηγητό πολύ μεγάλο του πατέρα μου. Και δεν είχε ψηφίσει το '46. Ε, η μαμά μου βέβαια και κείνη από Μικρασιάτες, η οικογένεια... Είχαμε μέσα

μας αυτή τη φλέβα. Στο σπίτι μας λειτουργούσαμε δημοκρατικότερα, επομένως.

Στις διαδηλώσεις για το Κυπριακό βαρούσανε στο ψαχνό, και με όπλα και με γκλόπς και με απ'όλα. Ίσως επειδή εγώ είχα ένα μισοκακόμοιρο ύφος, σεμνό, μαζεμένο, κοτσάκι το μαλλάκι μου, ίσως νόμιζαν ότι είμαστε και στη ΧΦΕ. Ναι, στη Χριστιανική Φοιτητική Ένωση και λοιπά, έτσι είχαμε μάθε ρε παιδάκι μου. Από μέσα μας; Βράζαμε. Το στυλ μας; Είμαστε φτωχούλια με μπαλώματα". (Α.Μ.)

"Δεν είχα πολύ ανάμειξη με τα κοινά. Ακριβώς τη χρονιά δεν την θυμάμαι, όμως κατά τη διάρκεια της 4ετίας θα είχαμε κάνει τουλάχιστον 2 έως 3 απεργίες. Για το Κυπριακό. Δεν πηγαίναμε στα μαθήματα και καταλήγαμε και σ'ένα είδος συλλαλητηρίου. Πορείες, ξέρω γω τέτοια. Αλλά, ήτανε ήσυχα πράγματα τον καιρό εκείνο δεν διεκδικούσαμε τίποτα σχεδόν. Είχαμε του κόσμου τις ελλείψεις, του κόσμου τα προβλήματα, είμαστε πολύ απλοί. Δεν έχει καμμιιά σχέση με το τι γίνεται σήμερα". (Κ.Σ.)

"Ένα που ξέρω μόνο είναι ότι δεν μ'ενδιέφεραν τα πολιτικά τότε. Παρόλο που η Κ. έβγαине πάντα αντιπρόεδρος, κάποιος άλλος συνάδελφος... Μιλούσαμε. Δεν είχα την τάση να πάω να τους βοηθήσω, να ψηφίσω, να κάνω, να δείξω... Ημουνα μάλλον ήρεμη. Ίσως μ'είχε απορροφήσει και κάποιο αίσθημα που είχα με τον άντρα μου και δεν συμμετείχα στις εκδηλώσεις. Ο άντρας μου σπούδαζε τότε στην Αυστρία. Οσο ήμουνα φοιτήτρια, ήταν φοιτητής στην Αυστρία. Ε, είχα λαχτάρα πότε να 'ρθει, έκανα παρέα με τον άντρα μου". (Ειρ.Κ.)

3.1.3.6. Δίδαστρα. Οικονομικές δυσκολίες

"Εκατό δραχμές ήταν η εγγραφή. Ένα εκατοστάρικο τότε ... ήτανε λογαριασμός. Τώρα τι να σας πω για να καταλάβετε. Θα 'χετε ακούσει αγγινάρες και κουκιά... κόκκινες καλές ντομάτες μια πεντάρα η οκά. Η πεντάρα είχε μεγάλη αξία. Η δραχμή ήτο χρυσή. Δηλαδή ήτανε με βάση το 20όφραγκο". (Ειρ.Σκ.)

"Είχαμε και δίδακτρα. Όταν ο καθηγητής έπαιρνε - για να κάνουμε τη σύγκριση - 2222 και τα δίδακτρα ήταν 3500, αντιλαμβάνεστε ότι ήτανε τα δίδακτρα πιο ακριβά από μισθό. Θα μου πείτε ήταν για όλο το χρόνο... Ο Γεώργιος τα κατήργησε αυτά, ο Παπαντρέου, με τη δωρεάν παιδεία. Και θυμάμαι ότι, πέρα από τα δίδακτρα, όταν ήταν να πάρουμε το πτυχίο πληρώναμε την περγαμηνή, και για να μου τη δώσουν την περγαμηνή περάσανε και δέκα χρόνια". (Μ.Ζ.)

"Ήταν δύσκολα τα χρόνια, δεν υπήρχαν συγγράμματα, για να πάρεις ένα σύγγραμμα έπρεπε να πληρώσεις πάρα πολλά λεφτά και υπήρχε και η άλλη νοοτροπία την οποία πολύ την πολέμαγα - δεν μ'άρεσε. Ορισμένοι καθηγητές θέλαν να πάρεις το σύγγραμμα, να σε γράψουν ότι το πήρες το σύγγραμμα, κι επομένως να σε προσέξουν Δεν πήρα από κανέναν απ'αυτούς που ήξερα. Και το 'παιρνα το βιβλίο από κάποιον άλλο συνάδελφο, το δανειζόμουνα κι έκανα τη δουλειά μου. Παρακολουθούσα ανελλιπώς τα μαθήματα κι έχω σημειώσεις από την εποχή εκείνη που κρατούσα λεπτομερέστατα. Ήθελες κάθε φορά σε εξέταση 70 δραχμές εξέταστρα. Υπήρχαν περιπτώσεις καθηγητές, οι οποίοι κόβανε για να παίρνουν αυτό το 70άρι. Φοβερά δηλαδή αυτά τα πράγματα". (Α.Μ.)

3.1.4. Λόγοι καθυστέρησης στις εξετάσεις και στις σπουδές.

3.1.4.1. Καθυστέρηση στις εισαγωγικές

"Είχα τελειώσει τότε το θηλέων με το μεγαλύτερο βαθμό που είχε συγκεντρώσει άλλος μαθητής ή μαθήτρια στο Βόλο και όλ'αυτά, γνωστοί και φίλοι, πιάσανε και το σπίτι μου και πέρασε και μια χρονιά και κάπου είπαν: "Άς πάει και βλέπουμε". Έτσι τέλειωσα και το Γυμνάσιο. "Άς πάει ακόμη μια χρονιά και βλέπουμε."

Ε, γενικά, ήταν απλοί άνθρωποι, και δεν βλέπανε ότι θάπρεπε να σπουδάσω και δεν σας κρυβω ότι ήταν και θέμα ίσως οικονομικό. Γιατί όταν εγώ ξεκίνησα να σπουδάσω ο πατέρας μου αρρώστησε με

καρδιά και του 'δωσαν και πολύ λίγο χρόνο ζωής τότε. Η μητέρα μου είχε δισκοπάθεια, ο αδερφός μου ο μεγάλος παντρεύτηκε, ο μικρός ήταν στο σχολείο, η αδερφή μου έπρεπε να παντρευτεί, έπρεπε να της κάνουμε την προίκα, τα προικιά ξέρετε, της φτιάχνανε το σπίτι, της ετοιμάζανε την προίκα και μέσα εκεί έπρεπε να πάω κι εγώ στο Πανεπιστήμιο, και όμως πήγα. Και με ανέλαβε ο β' αδερφός μου, ο οποίος δούλευε στην ταβέρνα που άφησε ο πατέρας μου". (Μ.Ζ.)

"Το πρόβλημά τους ήταν μη φύγω μακριά από το σπίτι. Γιατί, από υπερβολική δηλαδή ανησυχία, ότι για άλλους λόγους. Αν ήταν πανεπιστήμιο στα Χανιά, δεν θα είχανε καμμία αντίρρηση. Δεν ήθελαν να μη σπουδάσω για να μη σπουδάσω. Να μη φύγω για λόγους δικούς τους. Ανησυχούσε ο πατέρας μου". (Αφ.Μ.-Λ.)

"Τον ίδιο χρόνο που τελειώσαμε το σχολείο, δεν είχαμε οικονομικά για να μπορέσω να δώσω εξετάσεις, οπότε και δεν υπήρχε καν σκέψη". (Α.Μ.)

3.1.4.2. Καθυστέρηση στις σπουδές

"21 χρονών κατεβαίνω στο Πανεπιστήμιο. Και περνάω τον α' χρόνο, και περνάω το β' χρόνο, αφήνω ένα μάθημα του Κάππου για το Σεπτέμβρη και τον Αύγουστο παθαίνω φυματίωση. Ε, αυτό πια ήταν η αιτία να πάνε λίγο πίσω οι σπουδές μου". (Μ.Ζ.)

3.1.5. Ο φυλετικός παράγοντας

3.1.5.1. Ο φυλετικός παράγοντας στις σπουδές

"Μια κλίση προς τις θετικές επιστήμες εγώ νομίζω πως είναι. Πως είναι το ίδιο και στ' αγόρια και στα κορίτσια, αν δεν υπήρχαν αυτές οι κοινωνικές συνθήκες. Γιατί στο οχτατάξιο που δούλεψα εγώ τα κοριτσάκια ήταν, μπορώ να σας πω, όχι πιο έξυπνα, τα 'παιρναν πιο εύκολα από τ'αγοράκια.

Η μητέρα μου κατάγεται από την Τραπεζούντα, και ήρθε εδώ, τη στείλανε, γιατί ήτανε πάρα πολύ καλή στα γράμματα. Και τη ρώτησα: γιατί δεν πήγες στο Πανεπιστήμιο; "Στο πανεπιστήμιο" λέει "ήταν δύο

μόνο, με ταβάζ." Ξέρετε τι είναι ταβάζ; Είναι τούρκικη λέξη, συνοδεία έπρεπε να πάει, όχι μόνη της, με την αδελφή της. Αυτό ήτανε στα χρόνια της μητέρας μου στο τέλος του περασμένου αιώνα, η αδερφή της έγινε γιατρός, κι όταν έμπαινε φώναζαν οι φοιτητές "Στην κουζίνα! Στην κουζίνα!".

Νομίζω ότι ... τα κορίτσια πέφτουν... διότι ήταν και οι περιορισμοί στις σχέσεις των δύο φύλων πάρα πολύ μεγάλες για τα κορίτσια... για τ'αγόρια ήταν διαφορετικά... τα ξέρετε... κι έτσι το μυαλό τους έκλεινε.

Δεν το αισθάνθηκα ποτέ να γίνονται διακρίσεις. Οι συμφοιτήτριές μου ήτανε 10 στην αρχή, βέβαια 10 ήτανε και παραξενεύτηκαν και οι καθηγητές γιατί πήγαιναν τόσες". (Εύχ.Κ.)

"Πολύ με εσέβονταν εμένα οι συμφοιτητές μου. Όχι μόνο εμένα. Και τις άλλες φοιτήτριες. Λοιπόν η διαφορά των φύλων πάντως, είχε εκδηλώσεις. Όταν πήγαινα στο Χημείο, πήγαίνοντας το πρωί για το μάθημα, ώσπου ν'ανέβω επάνω, είχα ανθοδέσμη. Με περιμένανε και μου δίνανε, από ένα λουλουδάκι, από ένα τριανταφυλλάκι, ξέρω τι. Ώσπου να πάω απάνω στο αμφιθέατρο είχα ανθοδέσμη. Όχι μόνο σε μένα. Τα ίδια γινόντουσαν και σε άλλες. Δεν θυμάμαι εγώ ποτέ να μου φερθήκανε άσχημα οι συμφοιτηταί μου". (Ειρ.Σκ.)

"Το Δημοτικό το τέλειωσα το '47. Μέχρι '48. Να σας πω γιατί, για να καταλάβετε γιατί δεν θέλαν να πάω και στο σχολείο. Όταν έγινα 7 χρονών πήγα στο Δημοτικό. Ε, αφού πήγα κανά δυο μήνες, πιάσανε τα χιόνια, χιόνιζε πάρα πολύ. Το σπίτι μας ήταν το τελευταίο του χωριού και το Δημοτικό ήταν κάτω απ' την πλατεία, αν έχετε πάει στη Μακρυνίτσα. Ε, πιάσανε τα χιόνια και με σταματήσανε. Ε, πέρασαν δυο χρόνια, και ήρθε η χρονιά να πάει ο αδελφός μου σχολείο, που ήταν αγόρι, μετά από μένα, να πάει στο Δημοτικό. Κι έπρεπε κάποιος να πάει μαζί του να τον προσέχει. Ε, και στείλανε εμένα. Έτσι λοιπόν επήγα 9 χρονών σχολείο. Αλλά όταν το πεπρωμένο... - που δεν το πολυπιστεύω- κάπου φτάνει ο άνθρωπος, κάπου φτάνει. Εντελώς στην τύχη και εντελώς στα τυφλά. Ευτυχώς

λοιπόν, έρχεται το '46, στην 4η Δημοτικού βρίσκομαι το '46, ενώ είμαι 11, κατεβαίνω στο Βόλο. Κι από κει κι έπειτα κάπως έτσι γίναν τα πράγματα που δεν έχω χάσει χρονιά στο Δημοτικό γιατί πραγματικά λέγανε ότι ήμουνα λίγο προικισμένη. Κι απ'ό,τι θυμάμαι κι εγώ, είχα μια τεράστια μνήμη. Διάβαζα ένα πόλημα τεράστιο του Βάρναλη και την άλλη μέρα το πρωί το ήξερα όλο απ'έξω. Μια τεράστια μνήμη, ίσως και αντίληψη, ε, και μετά πήγα στο Γυμνάσιο, κι από χρονιά σε χρονιά, κι από χρονιά σε χρονιά, τελειώνω το Γυμνάσιο 20 χρονών.

...Τα πρώτα χρόνια έλεγες ότι έχω καλούς μαθητές ή έχω καλές μαθήτριες, ή έχω αρρένων και θα δουλέψω πιο καλά Μαθηματικά. Οχι με τα κορίτσια. Τώρα όμως όχι πια. Τα κορίτσια μπορώ να πω ότι σε μεγαλύτερο ποσοστό πάνε καλύτερα κι από τ'αγόρια ακόμα τώρα.

...Δούλεψα και σε αρρένων, αλλά ουσιαστικά πολύ λίγο χρόνο. Δεν υπήρχε καμμιά διαφορά. Αλλά είχες την αίσθηση ότι με τ' αγόρια θα δούλευες καλύτερα τα μαθηματικά. Αυτό όμως σιγά-σιγά ξεπεράστηκε. Ίσως γιατί άλλαξε και η νοοτροπία μέσα στο σπίτι που δεν ξεχωρίζουν: είναι αγόρι, καλό στα Μαθηματικά, είναι κορίτσι δεν είναι καλό στα Μαθηματικά. Στη δική μου εποχή ακουγόταν πολύ συχνά "Είναι κορίτσι, δεν τα καταλαβαίνει τα Μαθηματικά". Γι'αυτό σας είπα πριν πως ήταν τίτλος για μας τις πρώτες Μαθηματικές". (Μ.Ζ.)

"Μου άρεσε πάρα πολύ το αρρένων το σκέτο. Αλλά εκείνη την εποχή, γιατί τα αγόρια είχανε μία κλίση στις θετικές επιστήμες που ακολουθούσανε κι ήτανε τάξεις -το αρρένων Αμαρουσίου, το θυμάμαι πάρα πολύ καλά, αλλά και στο αρρένων Μεσολογγίου θυμάμαι - υπήρχαν τέτοιες τάξεις καταπληκτικές. Και επίσης έχω πάει με απόσπαση εδώ στο 15ο αρρένων Αθηνών, ήτανε πάρα πολύ καλά τα πρακτικά τμήματα των σχολείων αυτών.

Στα θηλέων λίγο περισσότερο φιλολογίζανε οι κοπέλες. Πρέπει βέβαια να πω ότι το 15ο αρρένων είχε κορίτσια που ήτανε εξαιρετικά σαν μυαλά, και τάξεις μπορώ να πω ολόκληρες που ήταν καλές. Μίλησα για το αρρένων επειδή εκεί η πλειοψηφία των παιδιών ήθελε - προτιμούσε τα θετικά μαθήματα.

Δεν νομίζω ότι λείπει το μυαλό από τις κοπέλλες. Απ'ό,τι βλέπω και τώρα μάλιστα που είναι μεικτά. Ήτανε θέμα-πίστεψαν ότι ...

μάλλον του περίγυρου ήταν. Νομίζαν ότι οι θετικές επιστήμες - το να γίνεις πολιτικός μηχανικός π.χ., ήταν αντρικά επαγγέλματα. Αυτό ήτανε λάθος - και σήμερα δε νομίζω ότι πια το πιστεύουμε. Γι' αυτό βλέπετε ότι τα χωρίζαμε. Τα γυναικεία επαγγέλματα και τα αντρικά επαγγέλματα. Απ' αυτό και μόνο προέκυψε τούτο το φαινόμενο". (Αφ. Μ.Λ.)

"Τότε ας πούμε ήταν ένα μήνυμα τότε, ήταν ένα μήνυμα ότι τα κορίτσια στα Μαθηματικά ... - είναι μέχρι σήμερα. Τα κορίτσια στα Μαθηματικά δεν είναι καλά. Νομίζω ότι η κύρια αιτία είναι το ότι από μικρή ηλικία ... αυτό ακριβώς. Αυτή η άποψη είναι η αιτία που πράγματι ... γίνεται πραγματικότητα ότι τα κορίτσια δεν πάνε καλά. Επειδή το πιστεύουν μέσα τους ότι πράγματι είναι δύσκολα τα Μαθηματικά κι ότι δεν μπορούν να τα καταφέρουν και έτσι δεν τα καταφέρνουν. Δεν θα δεχόμουνα δηλαδή ότι η φύσις είναι διαφορετική γιατί σήμερα στο Μαθηματικό είναι μισά-μισά. Ενώ στο Πολυτεχνείο παραμένουν πάλι μικρή μειοψηφία τα κορίτσια. Το Πολυτεχνείο είναι χώρος ακόμα... ακόμα πιο ανδρικός. Τα επαγγέλματα -ενώ το Μαθηματικό, η Μαθηματική κατευθύνει ας πούμε στα σχολεία σε κάποιο μέτρο και το επάγγελμα του δασκάλου ήταν για τις γυναίκες παραδεκτό. Πάντα". (Ε.Α.)

"Είναι περισσότερα κορίτσια απ' ότι παλιότερα. Κι αυτό δείχνει ότι έχει σπάσει ας πούμε το ... πώς να το πει κανείς, το γκέττο των αντρών ότι ήτανε η ΦΜΣ, ή το Γεωλογικό τμήμα.

Γενικά στη ΦΜΣ δεν πηγαίνανε γυναίκες. Υπήρχε αυτό το ότι δεν καταλαβαίνουν τα μαθηματικά. Υπήρχε αυτή η -πώς να το πει κανείς, να το εξηγήσει... Ήτανε κάτι περίεργο. Εκ προοιμίου λέγαν ότι δεν καταλαβαίνουν τα Μαθηματικά. Δεν υπήρχε δηλαδή κάτι το νοητικό τους επίπεδο που τις εμπόδιζε να καταλαβαίνουν τα Μαθηματικά. Εν τούτοις από κάποια τάση, είτε από μέσα από το ίδιο τους το σπίτι, είτε από την κοινωνία, θεωρούσαν ότι αυτός ο τομέας είναι για τους άντρες, κι εκείνος ο τομέας είναι για τις γυναίκες. Και λίγο-πολύ από το '60 και μετά, έχω την εντύπωση ότι έχει σπάσει αυτό το πράγμα". (Α.Μ.)

"Κοίταξε να δεις, στην Αμερική - δεν είναι τα πράγματα... και μιλάμε τώρα, αυτή η ιστορία είναι 18 χρόνια. Εγώ ήμουν στην Οδοντοϊατρική Σχολή - στο εργαστήριο. Λοιπόν, για να μπει γυναίκα στην Οδοντοϊατρική σχολή και στην Ιατρική Σχολή του πανεπιστημίου της Ουάσιγκτον, έπρεπε να είναι κάτι τι το τελείως εξαιρετικό. Δηλαδή, ήταν πολύ δύσκολο ως γυναίκα να μπει εκεί μέσα. Ναι, ναι. Είχανε στους διαδρόμους - ξέρεις, κορνίζες με φωτογραφιούλες από παιδιά που είχαν τελειώσει μια ορισμένη χρονιά. Φουρνιές. Λοιπόν. Ξαχνες με το φανάρι για να βρεις μια κοριτσίστικη φυσιογνωμία σ'αυτές τις κορνίζες. Πολύ δύσκολο. Δηλαδή εκεί οι γυναίκες είχαν μεγάλες δυσκολίες. Τον καιρό τον αντίστοιχο στην Ελλάδα δεν υπήρχε πρόβλημα. Τουλάχιστον για να μπεις.

... Στη Γερμανία, εκεί τα πράγματα ήταν πολύ καλύτερα από την Αμερική. Δηλαδή δεν αισθανόσουνα... σαν γυναίκα κανείς είχε τα προβλήματα, τα προβλήματα που 'χουμε κι εδώ. Αλλά δεν έβαζε το κράτος φραγμό. Δηλαδή, τα πανεπιστήμια ας πούμε. Στη Γερμανία όποιος έδινε εξετάσεις και πετύχαινε έμπαινε. Βέβαια, εκεί που έκανα εγώ το διδακτορικό μου, ε, ήτανε ένα τρίπατο Ινστιτούτο στην Κολωνία, όπου τώρα πόσοι άνθρωποι θα δουλεύανε; δεν ξέρω, πάρα πολλοί, και είχε μέσα χημικούς 3 γυναίκες. Μία κυρία καθηγήτρια και δύο κοπέλες, μια Γερμανίδα κι εμένα, που κάναμε τη διπλωματική μας εργασία, το διδακτορικό μας. Λοιπόν, θα ήσανε τον ίδιο χρόνο, θα ήσανε τουλάχιστον 15 αγόρια με διδακτορικό. Το προσωπικό όλο ήτανε άντρες. Βέβαια η Χημεία στη Γερμανία ήτανε τουλάχιστον τον καιρό εκείνο, ένα επάγγελμα το οποίο συνδυαζόταν κυρίως με άντρες. Μ'αγόρια. Στο μυαλό των Γερμανών. Σπάνια κοπέλλα σπούδαζε Χημεία.

Εγώ πιστεύω ότι στην Ελλάδα τον καιρό τον δικό μου, τον καιρό που σπουδάσαμε μεις, ήταν τα πράγματα πιο φιλελεύθερα απ'ό,τι ήτανε σε άλλα, πιο προηγμένα μέρη του κόσμου ας πούμε.

Όλοι μου οι καθηγητές μέχρι τώρα ήταν άντρες.

... Εμένα θυμάμαι ήρθε μια φορά πλάϊ μου και μου λέει... Ήταν ο καθηγητής της Ανοργάνου Χημείας. Μου λέει "Τι είν'αυτό που 'χεις

εκεί". Λέω "Συνταγή". "Συνταγή λεν τα κουλουράκια! Να πας σπίτι σου να φτιάξεις κουλουράκια". Το σπουδαιότερο δεν το είπα.

Όταν έδινα εισαγωγικές -αυτό είναι το ωραιότερο- φόραγα ένα πολύ απλό, φτιαγμένο επί τούτου, φουστανάκι με κουμπάκια, αλλά ήτανε κόκκινο. Ήταν καρώ κόκκινο και άσπρο. Και επειδή ήταν φθινόπωρο και έκανε ψύχρα, φορούσα και μιά κόκκινη ζακετούλα από πάνω. Και πήγα να δώσω εξετάσεις. Ετρεμα. Τρέμαν όλοι, αλλά εγώ ήμουν... σου λέω, προβατάκι ας πούμε. Κι έτρεμα λίγο παραπάνω. Στο μεγάλο αμφιθέατρο της Νομικής Σχολής. Μπήκα μέσα, κάθησα σε μία θέση, ήσυχα και καλά, μπαίνει μέσα ένας γεράκος και με βουτάει από κει στα καλά καθούμενα, ε; Μου παίρνει τη θέση και με πάει σε μία άλλη θέση. Μετά από λίγη ώρα, μόλις άρχισα να γράφω, με ξαναβουτάει και με τρέχει σε άλλη θέση. Εγώ είχα διαλύσει πια, γιατί δεν έκανα και τίποτα η κακομοίρα! Τέλος - τέλειωσαν οι εξετάσεις, μπήκα στο πανεπιστήμιο. Όταν τον είδα στο αμφιθέατρο ήταν ο Κ. "Βρε παιδιά" λέω "αυτός γιατί με κυνήγαγε εμένανε;" Λέει "Γιατί; Τι φόραγες;" Λέω "Τίποτα. Ένα κόκκινο φόρεμα και ...". "Κόκκινο φόρεμα" λέει "στον Κ.!" Δεν μπορούσε να δει κόκκινο χρώμα. Και μένα μου είχε πει να πάω σπίτι μου για κουλουράκια γιατί αντί να του πω είν'η μέθοδος, του είπα η συνταγή. Ο καημένος! Κάηκε τελικά, ε; Στο νοσοκομείο. Πήραν φωτιά τα... Είπαν ότι αυτοκτόνησε. Δεν θα τον ξεχάσουμε. Στις εισαγωγικές εξετάσεις. Πω πω!

Του 'χα δώσει στα νεύρα. Του 'χα δώσει στα νεύρα γιατί δεν ήμουνα ευπρεπώς ντυμένη". (Κ.Σ.)

"Το θεωρούσαν αντρικό επάγγελμα το Χημικό. Διότι στις σχολές τις δικές σας -Φιλολογικό- ήταν πάντα πολλές κοπέλλες. Ο πατέρας μου ήταν θετικός. Ο άντρας μου τότε μου είχε πει ότι είναι μια δύσκολη σχολή, θα μπλέξεις εκεί- κι αυτός ήθελε ν'ακολουθήσει Φαρμακευτική. Αντίθετα, αντί να με τραβήξει αυτός σε άλλη σχολή, τον τράβηξα εγώ στο Χημικό. Ήμουνα πολύ θετική. Ήμουν αποφασισμένη να γίνω Χημικός. Και μαλιστα ήταν σαφές όταν με ρωτούσανε. Και έλεγα: ή Χημικός ή τίποτα". (Ειρ.Κ.)

3.1.5.2. Γυναίκα και θετικές επιστήμες

"Πώς έβλεπε ο κόσμος τις φοιτήτριες τότε; Ε... και με θαυμασμό και με ... ερωτηματικό. Περισσότερος ήταν ο θαυμασμός. Ιδίως στις θετικές επιστήμες. Η φιλολογία είχε πολλά κορίτσια. Στις θετικές επιστήμες ήτανε λίγες". (Φ.Σ.)

"Έβλεπα ότι ως Χημικός δεν μπορώ να βρω δουλειά εύκολα, διότι υπήρχαν δύο λόγοι σπουδαίοι: ο πρώτος κι ο καλύτερος κι ο σπουδαιότερος λόγος ήτανε ότι το Κράτος είχε νόμο δια του οποίου απέκλειε τις γυναίκες από το Χημείο του Κράτους. Αφού δεν μας έπαιρνε το Δημόσιο, θα μας έπαιρνε η ιδιωτική επιχείρηση; Εχω κάνει αγώνα, κι εγώ, κι η Γεωργακοπούλου και όλες οι Χημικίνες που περάσανε, να σταματήσει αυτός ο νόμος" (Ειρ.Σκ.)

"Ναι, αυτό το λέω μερικές φορές, και μην το πάρετε για εγωϊστικό πως εκείνη την εποχή, το να πας στη Μαθηματική Σχολή, γυναίκα - ήμασταν 5-6 γυναίκες και 80 άντρες - ήτανε τίτλος. Και ήθελε και μεγάλη αποφασιστικότητα. Και όπως ερχόντουσαν οι διάφορες σκέψεις, οι φωναχτές σκέψεις των ανθρώπων, μόλις ακούγανε Μαθηματικό, ή φοιτήτρια της Μαθηματικής ή μετά Μαθηματικός, το θεωρούσανε πάρα πολύ σημαντικό. Έβγαινε, ηχούσε διαφορετικά. Σήμερα δεν σημαίνει τίποτα γιατί οι περισσότερες στη Μαθηματική είναι φοιτήτριες. Γιατί τα κορίτσια έχουν υπομονή, κάθονται και διαβάζουν και για να μπει κανείς σήμερα στο πανεπιστήμιο θέλει περισσότερο διάβασμα και λιγότερο μυαλό.

...Είχανε μία άλλη θα λέγαμε υφή. Ήταν διαφορετικές οι φοιτήτριες της Νομικής. Εμείς ίσως, με τις ασκήσεις των Μαθηματικών με τους τύπους- όλ' αυτά τα περίεργα πράγματα - να είμασταν πιο μονοκόμματα" (Μ.Ζ.)

"Ε, πάντοτε, δηλαδή ιδίως στις αρχές όποιος άκουγε ότι είμαι Μαθηματικός, έδειχνε κατάπληξη. Κατάπληξη και θαυμασμό. .. Ε, τώρα, δεν... είναι κάτι συνηθισμένο. Στα σχολεία, παντού. Συνήθως ήταν άντρες οι Μαθηματικοί". (Α.Μ.)

"Στην αρχή, επειδή ήταν μια δύσκολη επιστήμη- και είναι η Φυσική και σήμερα, και λίγο δύσκολο να συναντήσεις μια γυναίκα ξέρω γω της ηλικίας μου σς πούμε. Και σήμερα δε θα βρεις... Οποσδήποτε τώρα Μαθηματικός - Φυσικός είσαι, σε κοιτούν λίγο περίεργα. Δεν ξέρω τι σκεφτόντανε. Δεν ξέρω. Αλλά εγώ στην καθημερινή μου ζωή δε συνάντησα καμία δυσκολία". (Αφ. Μ.-Λ.)

"Πάντοτε φαίνεται στον κόσμο μια περισσότερη σς πούμε εκτίμηση προς τις θετικές σχολές, πράγμα που νομίζω ότι έχει μείνει και μέχρι τώρα. Εξακολουθεί να ισχύει και τώρα. Είναι ότι είναι εξ αντικειμένου δυσκολότερες σχολές πράγματι. Οι θετικές κατευθύνσεις". (Ε.Α.)

"Μάλιστα έχω την εντύπωση ότι όταν τελείωνα ή όταν ήμουνα και φοιτήτρια, υπήρχανε άνθρωποι οι οποίοι με ρωτούσανε τι σπουδάζω και έκανε εντύπωση. Μαθηματικά; Φυσικομαθηματική; Δεν ξέρω. Δεν ξέρω γιατί υπήρχε αυτή η ... εντύπωση". (Α.Μ.)

"Μας αντιμετώπιζαν μάλλον με θαυμασμό. Ναι. Ήταν κάτι - στο μυαλό του πολύ κόσμου που δεν ξέρει το αντικείμενο, είναι κάτι πολύ δύσκολο σς πούμε". (Κ.Σ.)

"Επειδή τα εργαστήρια ήτανε λίγα, ανακατευόμασταν στα χρόνια. Δηλαδή κάποια εργαστήρια τα κάναμε και με τα προηγούμενα χρόνια, και εκεί υπήρχαν περισσότερα αγόρια απ'ό,τι κοπέλες - μια ζωή αυτό, και στη βιομηχανία που μπήκα μετά, με τριγυρίζει αυτό. Οι άντρες με τριγύριζαν. Τώρα σαν διευθυντικό στέλεχος εδώ στη χαρτοποιία, είμαι η μόνη γυναίκα. Οι άλλοι είναι άντρες. Εχω συνηθίσει, ναι. Και δεν μου κάνει καμία εντύπωση.

Δεν σας κρύβω ότι την εποχή εκείνη αντιμετώπισα πάρα πολύ μεγάλο πρόβλημα, γιατί στις βιομηχανίες ζητούσαν άντρες κυρίως. Και εδώ με πήρανε δοκιμαστικά για δύο μήνες. Και εδώ, η θέσις αυτή, προοριζόταν για άντρα. Υπήρχε άντρας Χημικός, είχε φύγει και ψάχνανε πάλι για άντρα. Τότε εγώ, αυτή την εποχή, βρήκα δυσκολία σαν γυναίκα επαγγελματίας. Πάρα πολύ μεγάλη δυσκολία. Οπου να πήγαινα ζητούσαν άντρα. Αυτό δηλαδή το θυμάμαι σαν τις πιο δύσκολες στιγμές της ζωής μου.

Ήταν πραγματικά δύσκολα, γιατί τότε και μικρή ήμουνα... ήταν και το επίπεδο των ανδρών διαφορετικό απ'ό,τι σήμερα και δεν είχαν συνηθίσει οι άντρες να έχουν στους χώρους εργασίας γυναίκες και μάλιστα γυναίκες επιστημόνισες. Εβρήκα κάποιες δυσκολίες με υφισταμένους στην αρχή, αλλά όλ'αυτά ξεπεράστηκαν με τον πρώτο μήνα. Τον πρώτο μήνα ξεπεράστηκαν όλα.

Οι υφισταμένοι ήταν ελεγκτές, τελειόφοιτοι Γυμνασίου τότε, και δύσκολα δεχτήκανε μια γυναίκα και νεαρής ηλικίας προϊσταμένη τους. Αυτά όμως ξεπεράστηκαν όλα τον πρώτο μήνα μόλις καταλάβανε οι άνθρωποι ότι ήμουνα μια σοβαρή κοπέλλα που δεν είχα σκοπό να παίζω, αλλά να δουλέψω- και σωστά να δουλέψω". (Ειρ.Κ.)

3.1.6. Παράγοντες που έπαιξαν ρόλο στην επιλογή του επαγγέλματος

"Γι' αυτό ακριβώς μόλις τελείωσα φοίτηση, το Σεπτέμβριο, έδωσα εξετάσεις, πήρα το απολυτήριο και υπέβαλα αίτηση διορισμού. Είχα ανάγκη να διοριστώ. Διότι η οικογένειά μου είχε ανάγκη πλέον. Επρεπε να διοριστώ. Είχαμε μια αστική περιουσία - αυτό μας έσωσε, γιατί δεν μπορούσαμε να πάμε σε χωράφια να εργαστούμε, δεν ήταν και σειρά μας, αλλά και η περιουσία που άφησε ο μακαρίτης ο πατέρας μου ήταν περισσότερο αστική. Είχαμε κάτι σπίτια, κάτι μαγαζιά και τα λοιπά, νοικιάζαμε, και είχαμε. Και είχαμε και μια κτηματική περιουσία αλλά ήτανε ελιές, οι οποίες δεν θέλανε εργατικά χέρια και τέτοια. Ε, μπορέσαμε και ανταποκριθήκαμε". (Φ.Σ.)

"Δεν υπήρχε δυνατότης. Επρεπε οπωσδήποτε να λυθεί το

βιοποριστικό πρόβλημα. Έπρεπε να δουλέψουμε. Δηλαδή, όλ' αυτά τα χρόνια, σχεδόν χωρίς έσοδα περνούσαμε. Ο πατέρας μου δεν είχε καθόλου, δεν μπόρεσε να τακτοποιηθεί εδώ, είχαν περάσει και τα χρόνια". (Α.Μ.)

"Ήταν μια δύσκολη περίοδος στη ζωή μου γιατί ήθελα ν'αποφασίσω. Είχα κάνει μία αίτηση στη βιομηχανία του Μηναΐδη-Φωτιάδη. Νομίζω ότι ένα κώλυμα στο να προσληφθώ - ήταν όλα πολύ ωραία, του άρεσαν του κυρίου ό,τι είχαμε πει - ήταν το ότι θα έπρεπε να είμαι ελεύθερη, να πηγαίνω όποτε χρειαζόταν στο εξωτερικό και μόνη μου. Εγώ είπα ότι δεν ... Δεν ξέρω τότε, δεν είχα την ετοιμότητα να πω ναι και να μπω στο κύκλωμα ή στην βιομηχανία. Αλλά δεν είχα και χρόνο για να ... Δεν ήταν πολύς ο χρόνος που μεσολάβησε από του να απασχοληθώ με τη βιοχημεία, να διοριστεί ο σύζυγος, να αποφασίσω τι πρέπει και να διοριστώ - πέρασε πάρα πολύ σύντομα. Τον Ιούνιο τελείωσα και το Δεκέμβριο είχα διοριστεί στο Δημόσιο. Και όλα αυτά έγιναν μέσα σε 6 μήνες". (Β.Γκ.)

"Ήτανε - ο αδελφός της μητέρας μου ήτανε τότε κι αυτός σαν πατέρας μου, ήτανε συνταγματάρχης, είχε κάποιες γνωριμίες, κάτι συγγενείς, μ'αυτόν το τρόπο. Έδωσα εξετάσεις. Ήταν 1275 το 1963 ο μισθός του καθηγητή. Εκεί εγώ προσωπικά έπαιρνα γύρω στις 2000. Είχα πάει, ήμουνα επί συμβάσει, σε τμήμα μελετών ξεκίνησα και λοιπά. Το οποίο ενεπλάκη στη μηχανογράφηση στη συνέχεια. Ήταν ειδική περίπτωση όμως. Δεν ήταν τέτοιες οι αμοιβές. Οι αμοιβές ήτανε περίπου εκεί. Στις 1200 ως τις 1500. Εκεί ήτανε. Για έναν νέο επιστήμονα". (Ε.Α.)

"Α, στο Μάρμπουργκ. Ήταν ο αδελφός μου εκεί. Στην ίδια σχολή, ε, κι επειδή ήταν τελείως σχετικά μ'αυτά που ήθελα να κάνω τα όσα γινόντουσαν εκεί πέρα... Με τον καθηγητή που ήτανε διευθυντής στην έδρα ας πούμε, στο Ινστιτούτο Φυσιολογικής Χημείας, είχα ξανασυνεργαστεί πριν αρχίσω το διδακτορικό μου. Είχα πάει για 4 μήνες στο Μόναχο. Πριν πάω στην Κολωνία. Κι έτσι ξαναγύρισα εύκολα εκεί πέρα.

Το ζήτησα εγώ. Ναι. Δεν ήμουν ευχαριστημένη από τις προοπτικές που είχα στην Ελλάδα εκείνη την εποχή. Ήμουν και πολύ νέα και δεν ήθελα να χάνω τον καιρό μου, βρήκα αυτή τη λύση. Αλλά βέβαια ήθελα να γυρίσω στην Ελλάδα και γύρισα - μετά από δύο χρόνια ξαναήρθα". (Κ.Σ.)

"Μετά σκόπευα και είχα κάνει εγγραφή στο Πανεπιστήμιο για να συνεχίσω. Στο πανεπιστήμιο της Κολωνίας, αλλά δυστυχώς πέθανε ο πατέρας μου. Και γι' αυτό και δεν είχα ψάξει καθόλου για δουλειά εδώ. Μετά όμως πέθανε ο πατέρας μου και αναγκάστηκα να ψάξω για δουλειά..." (Ειρ.Κ.)

3.1.7. Λόγοι μη αποδοχής διορισμού

"Διορίστηκα στις Σοφάδες. Οι Σοφάδες είναι ανάμεσα Φάρσαλα και Καρδίτσα. Δεν αποδέχτηκα διορισμό γιατί μας δίναν 2222 δραχμές. Πάρα πολύ λίγα λεφτά. Το Καναλάκι Πρεβάζης το κοινοτικό, για να 'ρθουμε στα συγκεκριμένα, μου έδωσε 5.000. Πάρα πολύ μεγάλη διαφορά. Θυμάμαι, με 500 δραχμές - επειδή στο Καναλάκι Πρεβάζης δεν υπήρχε να κάνεις ζωή, να πας κάπου να διασκεδάσεις, ένα κινηματογράφο κάθε Σαββατοκύριακο που μας φέρνανε σε μια αποθήκη που μαζεύαν μπαμπάκια κάποιες άλλες εποχές, και σπάνια φεύγαμε, να κατέβουμε Αθήνα, να πάμε Βόλο ή να πάμε στα Γιάννενα, δεν κάναμε καθόλου έξοδα - με 500 δραχμές εκάλυπτα το νοίκι και το εστιατόριο. 200 το νοίκι και 300 το εστιατόριο. Και τρώγαμε πάρα πολύ καλά... Και μετά, έκανα ένα δεύτερο χρόνο, ιδιωτικό, με τα ίδια πάλι χρήματα, στην Ελασσώνα". (Μ.Ζ.)

"Εγώ διορίστηκα δύο-τρεις φορές, αλλά δεν πήγα γιατί ήταν εκείνος στρατιώτης. Ο πρώτος μου διορισμός ήταν στη Δάφνη Καλαβρύτων, δεν τον δέχτηκα. Τότε διοριζόμασταν σε 3 μήνες, μέσα. Γιατί δεν υπήρχαν καθηγητές Μαθηματικό". (Α.Μ.)

"Ε, κι εγώ είχα να παω στον ΟΤΕ. Είχα τελειώσει ένα

μεταπτυχιακό που είχαμε τότε, και θα πήγαινα. Το λέγαμε τότε, το ενδεικτικό Ραδιοηλεκτρολογίας. Αλλά μετά παντρεύτηκα, διορίστηκε ο άντρας μου στο Μεσολόγγι, πήγα κι εγώ, ήρθ' η δικτατορία, διάφορα έγιναν, έμεινα στην εκπαίδευση. Παρόλο που είχα όνειρα διάφορα. Να πάω αλλού, να πάω έξω, να κάνω... έκανα παιδί αμέσως και έμεινα". (Αφ.Μ.-Λ.)

"Αμέσως διοριζόμαστε. Αμέσως. Εγώ τελείωσα Μάρτη και με διορίσανε Μάιο- στην Πύλο. Αλλο που δεν πήγα εκεί. Μετά υπέβαλα νέα αίτηση και με πήγαν στο Ευπάλιο. Δεν πήγα ούτε κι εκεί. Δεν πήγα, διότι είχα δουλειά στην Αθήνα. Εάν δεν είχα, σίγουρα θα πήγαινα. Σίγουρα θα πήγαινα. Τι θα έκανα; Δεν θα μπορούσα να κάθομαι. Δεν είχα περιουσιακά στοιχεία που να μπορώ να κάθομαι και να τρώω. Αυτό θέλω να πω. Οτι κι εγώ δεν ξέφυγα απ'την εκπαίδευση γιατί δεν την ήθελα". (Ε.Α.)

3.1.8. Στοιχεία για την απασχόληση.

3.1.8.1. Απασχόληση στη διάρκεια των σπουδών

"Στο Υπουργείο Προεδρίας. Σε μια υπηρεσία του Υπουργείου Προεδρίας. Το '60 που άρχισα να δουλεύω ήμουνα φοιτήτρια, όχι όμως για φοίτηση πια". (Ε.Α.)

"Κι έκανα και κάποια ιδιαίτερα φροντιστήρια, όσο ήμουνα φοιτήτρια, έβγαζα και τα έξοδα τα επιπλέον". (Α.Μ.)

3.1.8.2. Απασχόληση σε κοινοτικά σχολεία

"Τέλειωσα το '63 και αρχίσανε οι προτάσεις: από την Αστυπάλαια, από τις επαρχίες. Δεν είχαμε μαθηματικούς. Και πήγα στο Καναλάκι Πρεβάζης - φοβερές εμπειρίες. Φτάνει να σας πω ότι αυτό δεν ήταν ακριβώς ιδιωτικό -ήταν ιδιωτικό κοινοτικό, ήταν 30 κοινότητες γύρω απ'αυτό Κεφαλοχώρι, δίνανε χρήματα, είχαν κάνει εκεί κάποια επιτροπή, παίρνανε τα χρήματα από τα παιδιά από το φθινόπωρο, μας τα δίνανε εμάς μήνα-μήνα, όσα μας δίναν. Τους είχε υποσχεθεί το Υπουργείο ότι αν το κάνουν πλήρες -είχε μέχρι 5η τάξη-

αν το κάνουν πλήρες θα τους το κάνουνε Δημόσιο, ε, και κάποιοι από το Συμβούλιο δεν θέλανε το σχολείο να γίνει πλήρες. Είχα 11 παιδιά στην Πέμπτη τάξη και οι εντολές τους ήταν προς τους φιλολόγους και προς εμέ, να μην τα προβιβάσουμε. Να μη γίνει, ν' αναγκαστούν κι αυτά τα λίγα να φύγουν προς την Παραμυθιά ή προς την Πρέβεζα για να μείνει το σχολείο ιδιωτικό γιατί αποκεί παίρνανε χρήματα, τα οποία εκμεταλλευόντουσαν, ίσως βάζανε και κάτι στην άκρη. Θυμάμαι όταν παρέδωσα την α' βαθμολογία κάτω από την πίεση του διευθυντή -ήταν ένας θεολόγος Δ., ο οποίος μου έλεγε "Μικρή βαθμολογία! Προσέξτε τη βαθμολογία!" Έβαλα πρόχειρα διαγωνίσματα, τα εξέτασα σ'ό,τι δύσκολο μπορούσα, έβαλα μεγαλύτερο βαθμό το 16 και νόμιζα ότι τ'αδικούσα τα παιδιά. Γιατί οι Ηπειρώτες τα καταφέρουν στα Μαθηματικά. Στη γλώσσα δεν μπορούσαν, ήταν αρβανιτοχώρια, μιλούσαν αρβανίτικα, οι γονείς, οι γιαγιάδες εκεί, και δεν μπορούσαν να τα καταφέρουν. Και οι μεν φιλόλογοι συμφωνούσαν με το Διευθυντή, εγώ κάπου διαφωνούσα, και πέρασα μαρτυρική χρονιά απ'αυτή την άποψη. Τελικά όμως έμαθα φεύγοντας από κει - μια χρονιά έμεινα - έμαθα ότι την επόμενη χρονιά το Υπουργείο τους το 'κανε Δημόσιο. Και χάρηκα πάρα πολύ που έγινε Δημόσιο, πήγαινα στα σπίτια των παιδιών, ήταν ένα δωμάτιο, το τζάκι, εκεί βάζαν το φαγητό τους, όλοι οι πατεράδες στη Γερμανία, μετανάστευση φοβερή, στέλναν τα παιδιά τους στο σχολείο, τόσο μακριά, απ'τις 5 το πρωί ξυπνάγανε τα παιδιά και πληρώνανε, και οι άλλοι δεν θέλανε να τους κάνουνε το σχολείο Δημόσιο. Τι φοβερές εποχές περάσαμε. '63-'64. Ήταν ο Παπανδρέου, ο οποίος σιγά-σιγά μας μεγάλωσε το μισθό, τις πρώτες σημαντικές αυξήσεις τις έδωσε ο Παπανδρέου, ο Γεώργιος Παπανδρέου και άρχισε λοιπόν να γίνεται ένα κίνητρο για να πάμε κι εμείς στο Γυμνάσιο". (Μ.Ζ.)

3.1.8.3. Απασχόληση σε δημόσια σχολεία

"Όταν διορίστηκα έπαιρνα 3 χιλιάδες αλλά τότε ήτανε καλά λεφτά, τότε 3000. Φεβρουάριος του '40". (Εύχ. Κ.)

"Εμεινα 35 χρόνια, 9 μήνες και 3 μέρες στην υπηρεσία. Τώρα, ό,τι ώρα συμπληρώσεις τα 35, φεύγεις. Τότε δεν εφεύγαμε. Δεν μπορούσαμε να φύγουμε". (Φ.Σ.)

"Εν τω μεταξύ, μόλις τελείωσα το πανεπιστήμιο, έμαθα ότι διορίζονται Χημικοί. Δηλαδή, όλες κοιτάξαμε να δούμε πού διορίζονται Χημικοί, πού πηγαίνουν. Και είδα ότι πηγαίνουν και στο Υπουργείο Παιδείας. Επήγαιναν στις Εμπορικές σχολές, οι οποίες δεν υπήγοντο στο Υπουργείο Παιδείας, αλλά στο Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας. Επηγαίνανε και στα πρακτικά Λύκεια. Κι έτσι υπέβαλα μία αίτηση, την οποία δεν την υπεστήριξα. Δεν έστειλα ούτε βουλευτάς, δεν πήγα ποτέ μου σε βουλευτή, τέτοια πράγματα δεν τα ξέρω. Δεν τα 'κανα. Ένα ωραίο πρωί μου 'ρθε ένα γράμμα απ'το Υπουργείο Παιδείας ότι με διορίζουνε στον Άγιο Νικόλαο της Κρήτης. Ακριβώς δηλαδή την παραμονή της εκρήξεως του κινήματος της Κρήτης, διορίστηκα στον Άγιο Νικόλαο.

Το '52, και μετά με πήγανε στην ΑΣΟΧΑ. Ήτανε μία σχολή -μα το τι έχω συναντήσει, τούτο εδώ, πώς το λέτε τώρα; Υπήρχε μία σχολή στα Χανιά, η οποία λεγότανε ΑΣΟΧΑ. Ανωτάτη Σχολή Οικιακής Οικονομίας "Αριάδνη". Και ομότιμος προς τη Χαροκόπειο σχολή. Λοιπόν. Εκεί εδίδαξα: Διαιτολογία...

Αλλά εν τω μεταξύ, δεν σας είπα ότι εδίδαξα και χορό στο Πρακτικό Λύκειο Αγίου Νικολάου Κρήτης! Λοιπόν... Χορό! Οχι Χημεία. ... Χημεία, δεν έπρεπε να διδάσκω Χημεία. Γιατί, ήμουν Χημικός. Ενώ έπρεπε να διδάσκουνε οι καθηγηταί των Φυσικών, οι οποίοι δεν ήτανε Χημικοί καί δεν την ξέραν και τη Χημεία και δεν ξέραν και τίποτα. Όταν πήγα λοιπόν εκεί πέρα, έμεινα κατάπληκτη. Διότι, έπρεπε να διδάσκω, αντί Χημείας, να διδάσκω χορό. Το '35. Έκανα όμως και το εργαστήριο. Παρήγγειλα όργανα και τα λοιπά. Έφερα πάγκους, πράματα, κακό, έφτιαξα εργαστήριο κάτω. Και όχι μόνο αυτό. Τους έκανα ασκήσεις". (Ειρ.Σκ.)

"Το '82 πήγα με δύο χρόνια απόσπαση στην Ιωνίδειο. Ήταν ο άντρας μου εκεί διορισμένος. Τότε που ήμουν εγώ ήταν αρρένων. Μετά

αμέσως έγινε μεικτό και καταργήθηκε και από πρότυπο. Ήταν πρότυπο. Τώρα μπαίνουμε με κλήρο. Τότε δίνανε εξετάσεις". (Α.Μ.)

3.1.8.4. Απασχόληση σε ιδιωτικά σχολεία

"Πριν διοριστώ είχα πάει και σε ιδιωτικό σχολείο. Μπορούσα τότε να πάω. Σε δύο ιδιωτικά είχα πάει". (Εύχ.Κ.)

"Δεν τα 'θελα ποτέ τα ιδιωτικά. Ποτέ, ποτέ, ποτέ, ποτέ, ποτέ. Κι εκεί ούτε 'έστειλα, ούτε παιδί μου, ούτε εγγόνι μου στο ιδιωτικό σχολείο. Δεν τα ήθελα, γιατί πάντοτε ήμουν επιτροπή στις Απολυτήριες εξετάσεις. Εβλεπα το χάλι τους. Υπήρχαν και μερικά σχολεία τα οποία... κάπως, ήταν καλά, αλλά εκεί γινόταν συναλλαγή μου φαίνεται. Επήγα σ'ένα ιδιωτικό σχολείο, ήταν κάθε καρδιάς καρύδι. Αυτά προπολεμικά. Τραμβαγέρηδες -έτσι λεγότανε τότε οι υπάλληλοι του τρόλεϋ. Παπάδες. Αστυφύλακες. Τελωνοφύλακες. Φαντάροι. Ήτανε μεγάλοι, γέροι, να δώσουν εξετάσεις, και δεν ξέρανε. Αφού δεν τους είχανε γράψει ούτε στο μαθητολόγιο. Μου γίνανε προτάσεις, αλλά δεν πήγα ποτέ.

Εγώ, όταν υπηρετούσα στο Βαρβάκειο, θυμάμαι είχε μπει στο Βαρβάκειο -Καθηγητής Αστρονομίας ήτανε- ο Κ., με τον οποίο είμαστε και συμφοιτητές. Είχε πει να πάω να δώκω διδασκαλία στην Ελληνική Παιδεία. Εκεί ήταν υπό την αιγίδα τότε της Ζωής, τα παιδιά τα προσέχανε πολύ, με τα δεδομένα της εποχής εκείνης κι αυτά - ήτανε θηλέων- είχε πει να... πάω ν'αναλάβω να διδάξω, είχε πάει στο Γεωργούλη, είχε μιλήσει κι αυτά, και μπορούσα 9 ώρες να πάω.. Εφτασε σε σημείο να μου πει ότι θα μου στέλνει κι αυτοκίνητο στο σπίτι, αλλά δεν... έτσι... τις αρχές μου δεν τις εγκατέλειψα. Λέω ευχαριστώ πάρα πολύ, αλλά δεν μπορώ. Επέμεινε όμως πάρα πολύ.

Αλλά είχα και άλλες, πολλές προτάσεις. Όλα τα ιδιωτικά σχεδόν τα 'χω περάσει, ως επιτροπή εισιτηρίων εξετάσεων. Στου Μωραϊτή είχα πάει κατ'επανάληψιν. Εδώ, στην Ευαγγελική Σχολή, στην Ιόνιο Σχολή, στον Πειραιά, όλα τα ιδιωτικά σχεδόν τα είχα. Παλιά ιδιωτικά τα οποία τώρα δεν υπάρχουν πια ... Είχα πάει γιατί κάθε χρόνο οι γενικοί επιθεωρηταί με έβαζαν μέλος της επιτροπής.

Δεν... δεν ηθέλησα να εκμεταλλευτώ τη δουλειά μου πλαγίως, αλλά έλεγα: αυτό που μου ανήκει, που δικαιούμαι, θα το πάρω ως το τέλος". (Φ.Σ.)

"Είχα βρεί δουλειά ως προγυμνάστρια Μαθηματικών στη σχολή της Αηδονοπούλου. Παρότι ήμουνα Χημικός, διότι έβλεπα ότι δεν μπορώ να βρώ δουλειά Χημικού". (Ειρ.Σκ.)

"Μετά, για να μην πάω μόνη μου στην επαρχία, δούλεψα εδώ δυό χρόνια σε ιδιωτικά. Μάλιστα τα 'χάσα κι όλες αυτά τα χρόνια, δεν μπόρεσα να τ'αναγνωρίσω, και ... όταν απολύθηκε ο άντρας μου, παντρευτήκαμε και φύγαμε μαζί στο Πελόπιο, όταν διοριστήκαμε.

Σε ιδιωτικά. Στην Πετρούπολη. Σ'ένα νυχτερινό ιδιωτικό εδώ στη Δάφνη... Αλλά είχα λίγες ώρες. 4 ώρες στο ένα, 8 ώρες στο άλλο, δεν συμπλήρωνα πρόγραμμα.

Το ένα εντελώς τυχαία στην αρχή. Μετά κάποιος γνωστός της θείας μου είχε αυτό το ιδιωτικό στη Δάφνη και με πήρε για λίγες ώρες. Τη δεύτερη χρονιά πιο πολλές. Όταν διορίστηκα στα Άνω Λιόσια για 4 ώρες, μετά από την επιθεώρηση μου δώσαν άλλες 4 στην Πετρούπολη, αλλά ήταν ταλαιπωρία βέβαια. Όλη μέρα ήμουνα στους δρόμους, στα λεωφορεία. Πληρωνόμασταν με τις ώρες. Ένα είχε κλείσει και δεν μας είχε πληρώσει κιόλας. Δούλεψα 3 μήνες, έτσι". (Α.Μ.)

"Στα ιδιωτικά ήτανε δύσκολα παιδιά τότε. Τότε πήγαιναν τα παιδιά που δεν μπορούσαν να τα βγάλουν πέρα στο Δημόσιο - ήτανε πιο σκληρό απ'ό,τι είναι τώρα το Δημόσιο σχολείο, και ήταν και κακομαθημένα. Μετά στο Αιγάλεω και στο Περιστερί- λαϊκά σχολεία αυτά, αλλά ήταν λιγότερο οργανωμένα σχολεία και επομένως είχανε κι αυτά τα προβλήματα τους. Και δούλεψα σε μια σχολή Καλογραιών - Θεομήτωρ λέγεται - στην Ηλιούπολη, που ήτανε πάρα πολύ καλό σχολείο και οργανωμένο και πολύ καλά τα παιδιά". (Αφ.Μ.-Λ.)

"Είχα διοριστεί και σ'ένα ιδιωτικό σχολείο σα Χημικός. Απογευματινό-βραδυνό. Ένα ιδιωτικό σχολείο στην Καλλιθέα ήτανε.

Μόλις πέθανε ο πατέρας μου, η πρώτη δουλειά που βρήκα ήταν σχολείο. Δεν κάθησα πολύ καιρό. Σ'αυτή τη δουλειά με είχε συστήσει κάποιος Λυκειάρχης, γνωστός του πατέρα μου. Μόλις πέθανε, θέλησε ο άνθρωπος να με βοηθήσει, να με συστήσει σ'αυτό το ιδιωτικό σχολείο". (Ειρ.Κ.)

3.1.8.5. Απασχόληση σε φροντιστήρια ή ιδιαίτερα μαθήματα

"Πριν διοριστώ το '40 έκανα ιδιαίτερα γιατί ο Μεταξάς δεν διόρισε επτά χρόνια- έπεσα σ'αυτήν την περίοδο της αδιοριστίας. Ιδιαίτερα ήταν απ'το πρωί ως το βράδυ, έφευγα απ'τις 5-6.30 απ'τη Ν.Σμύρνη και γύριζα στις 11.30. Ήταν το καλοκαίρι, μόλις τέλειωσα.

Είχα μαθήματα, δηλ. ερχόντουσαν, το ένα με το άλλο, ξέρετε πώς είναι, και ήτανε και από απόψεως οικονομικής καλά. Το καλοκαίρι δεν δούλευα ποτέ... ήταν μια περίοδος τάχα αφήσει τελείως. Υστερα δεν πήγαινα σε σπίτια πια. Εκατσα στο σπίτι. Βέβαια μια ώρα δουλειά, δεν έχει ενδιαφέρον. Κυρίως έκανα ιδιαίτερα μαθήματα όταν εγύρισα απ'την εξορία". (Εύχ.Κ.)

"Δούλευα εδώ πέρα. Στη σχολή της Αηδονοπούλου, και είχα και ιδιωτικές παραδόσεις και είχα γίνει και φοιτήτρια των Μαθηματικών. Εφτασα στο σημείο δηλαδή να εγγραφώ στο Μαθηματικό. Αλλά δεν το πήρα το δίπλωμα. Αλλά είχα και ιδιωτικές παραδόσεις από τις οποίες έβγαζα πολλά. Μαθηματικά έκανα. Να φανταστείτε ότι είχα μαθήτρια την κόρη του Χ. Ήταν ένας έμπορος στην οδό Σταδίου, μεγάλο εμπορικό κατάστημα, ο Χ. Και είχε δύο παιδιά, έν'αγόρι κι ένα κορίτσι. Την κόρη του, εκάνανε λάθος οι γονείς, να πούμε, δεν ξέρω πως τα καταφέρανε έτσι. Της παίρνανε κάθε τόσο μία άλλη γκουβερνάντα, η οποία μιλούσε άλλη γλώσσα. Και το παιδί δεν ήξερε τη μητρική του γλώσσα και δεν ήξερε και καμμία γλώσσα σωστά. Εμιλούσε ένα κράμα, ήταν ωραία κοπέλα και επήγε και μεγάλη στο σχολείο. Αλλά δεν μπορούσε η Αηδονοπούλου να τη βάλει στο Δημοτικό, γιατί ήταν μεγάλη. Και την έβαλε στο Γυμνάσιο. Αλλά για να τη βάλει στο Γυμνάσιο έπρεπε να της καλύψει τα κενά, να φαίνεται να πούμε ότι προοδεύει. 'Η - δεν ξέρω- μπορούσε ίσως να την υποβάλει σε εξετάσεις. Αλλά για να γίνει αυτό, έπρεπε να έχει γνώσεις το παιδί.

Και κατ'αρχήν δεν μπορούσε το παιδί να διαβάσει τα βιβλία και να τα καταλάβει. Γράμματα δεν ήξερε, ελληνικά δεν ήξερε. Τελοσπάντων, τα καταφέραμε εκεί πέρα". (Ειρ.Σκ.)

"Οι Μαθηματικοί βγάλανε λεφτά. Και μάλιστα οι άντρες που είχαν τη δυνατότητα να κάνουν φροντιστήρια. Και εδώ στις γειτονιές, στις Ανατολικές συνοικίες, δεν προφταίνανε ούτε να φάνε. Και μάλιστα πολλοί, αφού δουλέψανε, είπανε ότι τους κυνήγησε κι η Χούντα και σπανίως είναι αληθές αυτό. Και ξαναγυρίσανε στην εκπαίδευση για να πάρουνε σύνταξη, εφάπαξ, όλ'αυτά τα ωραία του Δημοσίου". (Μ.Ζ.)

"Εμείς τότε διαλέγαμε. Και στο Πελόπιο που πήγαμε, πήγαμε γιατί ήμασταν μαζί. Τους είχαμε βάλει τέτοιο όρο στις αιτήσεις μας: Να πάμε μαζί στο ίδιο μέρος. Και γι'αυτό πήγαμε. Αλλιώς, μπορεί και να μην πηγαίναμε. Και κάπως θα βολευόμασταν εδώ σε φροντιστήρια. Γιατί μη νομίζετε- πολλοί συνάδελφοί μας δούλεψαν σε φροντιστήρια 5-6 χρόνια και κάνανε πάρα πολλά λεφτά. Και διοριστήκανε μετά. Εμείς πήγαμε αμέσως. Ε, και, πολλές φορές είχαμε μετανιώσει που 'χαμε διοριστεί. Λέγαμε ότι πιο καλά να 'χαμε μείνει στην Αθήνα και να δουλεύαμε σε ιδιωτικά, σε φροντιστήρια. Κάτι σταδιοδρομία θα κάναμε. Αλλά βέβαια είναι ασφάλεια αυτή. Και τα λεφτά ήταν πάρα πολλά. Βγάζανε πάρα πολλά λεφτά, τότε οι φροντιστές.

Εμείς στην επαρχία δεν είχαμε δυνατότητες. Γιατί ήτανε κι ο κόσμος μικρός και ε... μαθαινότανε. Ενώ εδώ στην Αθήνα κάναν πολλά ιδιαίτερα. Στο Ρέθυμνο νομίζαμε ότι ήτανε τρομερή ντροπή να κάνεις ιδιαίτερο. Σε κατηγορούσαν. Υστερα στ' άλλα μέρη έτσι δεν είχε λεφτά ο κόσμος για να κάνει ιδιαίτερα. Στον Πειραιά όμως είχε πολύ ιδιαίτερα. Κάνουν ακόμα δηλαδή οι καθηγητές". (Α.Μ.)

"Είχα διδάξει για ένα μικρό διάστημα, σ'ένα φροντιστήριο στο Παγκράτι, αλλά δεν μπορώ να πω ότι από κει είχα αποκτήσει κάποια πείρα.

Μόνη μου. Ενα μικρό φροντιστήριο άνοιξα και μόνη μου δουλεψα. Είχα πάρει άδεια απ'το Υπουργείο Παιδείας". (Ε.Α.)

"Έκανα ένα μικρό χρονικό διάστημα όταν ήμουνα έκτακτη βοηθός από το '60 μέχρι το '62 που έγινα τακτική, έκανα στη σχολή Χατζηδάκη σαν καθηγήτρια. Ούσα εδώ στο πανεπιστήμιο, πήγαινα εκεί κι έκανα ορισμένα μαθήματα -ήτανε τότε ένα ιδιωτικό σχολείο- έκανα Ραδιοτεχνική. Έκανα κάποιες ώρες μαθήματα Φυσιολογικού περιεχομένου". (Α.Μ.)

3.1.8.6. Απασχόληση στο πανεπιστήμιο

"Είχαμε φοιτητές όχι μόνο από τους γεωλόγους - τους παλιούς φυσιολγνώστες - είχαμ' επίσης και από το Πολυτεχνείο, γιατί ο καθηγητής μας μπήκε στο Πολυτεχνείο, κι έκανε με μεταλλειολόγους, πολιτικούς μηχανικούς που κάνουν ορισμένα μαθήματα Γεωλογίας, Πετρολογίας και Παλαιοντολογίας. Και τους έφερε στο παλιό μας εργαστήριο που ήταν στην Ακαδημίας και Σίνα γωνία και κάναμε και σ'αυτούς.

Τους έκανα όλα τα μαθήματα τότε. Δηλαδή τους έκανα και την Παλαιοντολογία των σπονδυλίων και την Παλαιοντολογία των σπονδυλωτών. Τα πάντα - όλη την ύλη. Μάλιστα είχα τυπώσει και φυλλάδια.

Από το '58, ούσα φοιτήτρια, με πήρε ο καθηγητής. Με κάλεσε μία φορά ο καθηγητής Μ. και επί ένα χρόνο από το '58 μέχρι το '59 ήμουνα έτσι σαν βοηθός χωρίς να με πληρώνουνε. Το '59, το '60, πάλι συνέχισα έτσι, αλλά μου 'δωσε κάποια περισσότερη υπευθυνότητα, να τον βοηθώ σε κάποιες δουλειές, να μεταφράζω ορισμένα κείμενα, και μετά από το '60 και μετά, πριν πάρω το πτυχίο μου, ήδη ήμουνα έκτακτος βοηθός και το '62 έγινα τακτική βοηθός.

Είχε εκτιμήσει τη δουλειά μου ο καθηγητής και ... Σε κάποιες εκδρομές που είχαμε πάει σαν φοιτητές είχε φέρει και ξένους και μιλούσα εγώ με πολλή άνεση τη Γαλλική, την Αγγλική και μετά έδωσα και τα Γερμανικά, οπότε αυτό ήθελε ο άνθρωπος την εποχή εκείνη μία κοπέλα να μπορεί να έχει άνεση στις ξένες γλώσσες- για τη δουλειά μας είναι πολύ χρήσιμο.

Εγώ ξέρετε πόσα έπαιρνα; 1440 δρχ. Το '60. Σαν έκτακτος. Και θεωρείτο ένας καλός μισθός γιατί ο άντρας μου έπαιρνε 960. Ήταν

τεχνικός στον ΟΤΕ. Και συμπλήρωνα με κάποια ιδιαίτερα μαθήματα που έκανα, γύρω στις 4.500. Μ'αυτά τα λεφτά έπρεπε να πληρώνουμε 1500 δρχ. ενοίκιο...." (Α.Μ.)

"Πήγα στην Κολωνία. Είχα σκεφτεί να πάω στη Χαϊδελβέργη, αλλά με καθυστερούσαν- δεν υπήρχε θέση. Έπρεπε να περιμένω πέντε-έξη μήνες κι έτσι προχώρησα παραπάνω. Στην Κολωνία. Εκεί στην Κολωνία έκανα διπλωματική εργασία και διδακτορική. Κι έμεινα ως το '64. Τρία χρόνια.

Ηθελα να πάω. Πήρα και μια υποτροφία εδώ, αυτή της Γερμανικής Πρεσβείας. Ήταν κάτι υποτροφίες ανταλλαγών. Και έτσι είχα εξασφαλισμένη και την κάλυψη την οικονομική. Δεν συνάντησα μεγάλες δυσκολίες, διότι εμπήκα κατευθείαν στο εργαστήριο και έκανα εκεί Γερμανικά. Έκανα εντατικά Γερμανικά επί τόπου. Ήξερα τόσα Γερμανικά ώστε να μπορώ να νταραβερίζομαι στο εργαστήριο. Βιβλιογραφία δεν είχα πρόβλημα. Γιατί και Αγγλικά ήξερα καλά, οπότε μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας μπορούσα να το καλύπτω στην αρχή. Η γλώσσα δεν ήταν εμπόδιο, ας πούμε.

"Ήρθα το '64 για πολύ λίγο, πήγα στο εργαστήριο Βιολογίας, εδώ στο πανεπιστήμιο, και μετά ξανάφυγα. Για τη Γερμανία πάλι. Πήγα στο Μάρμπουργκ. Κι έκατσα σχεδόν δύο χρόνια. Παρά κάτι δύο χρόνια κι εργάστηκα και ως βοηθός στο πανεπιστήμιο. Στη Φυσιολογική Χημεία.

Εγύρισα την ημέρα που κηρύχτηκε η δικτατορία του Παπαδόπουλου. Την παραμονή τη βράδυ έφτασα, την επομένη το πρωί πήγα να πάρω τηλέφωνο και ήτανε... Και ρώτησα τον θυρωρό... Λέω "Κάνετε τηλέφωνα; γιατί χάλασε το τηλέφωνό μας". "Όχι" λέει "έχουμε δικτατορία". Κι από κει πέρα, ένα χρόνο δούλεψα με τον Γεράσιμο Αλιβιζάτο. Ήταν ένας ομότιμος καθηγητής Ιατρικής, περίφημος, τον ξέρουν όλοι. Είχα ένα μικρό εργαστήριο το οποίο χρηματοδοτούσε το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και εστεγάζετο στην Υγειονομική Σχολή. Στο τέρμα Αμπελοκήπων. Λοιπόν. Ήταν πολύ ωραίος αυτός ο χρόνος, γιατί ήταν σοφός γέρος ο Αλιβιζάτος. Αλλά, ε, έφυγα από κει και πήγα στο πανεπιστήμιο, στην έδρα της Γενικής Βοτανικής. Δούλεψα εκεί περίπου τρία χρόνια... Είχαμε και μια συνεργασία με μία αγγλέζικη εταιρεία

τότε - ένα πρόγραμμα για παραγωγή μικροβιακής πρωτεΐνης από τα χαρούπια. Αυτό ήτανε το ερευνητικό σκέλος της απασχόλησης. Συγχρόνως βέβαια είχαμε την εκπαίδευση των φοιτητών.

Στο τέλος των τριών ετών παντρεύτηκα κι έφυγα για την Αμερική πάλι. Πήγα κει, δούλεψα στο Πανεπιστήμιο της Ουάσιγκτον για δύο χρόνια. Απ'όταν γύρισα, είμαι στο Δημόκριτο. Από το '73.

Στο πανεπιστήμιο της Ουάσιγκτον είχα μία θέση *Research Assistant Profession*. Ο άντρας μου ήταν στο πανεπιστήμιο τότε, στην Έδρα της Βιολογίας κι είχε πάρει άδεια για να πάει εκεί για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα. Οπότε γυρίσαμε - δηλαδή πήγαμε με σκοπό να μείνουμε ένα μικρό χρονικό διάστημα, αυτά τα δύο χρόνια, και να γυρίσουμε πίσω.

Εδώ στο Δημόκριτο λεγόμαστε ΕΚΕΦΕ. Εθνικό Κέντρο Φυσικών Επιστημών. Και υπάρχουν διάφορα ινστιτούτα. Εμείς τώρα εδώ είμαστε το Ινστιτούτο Βιολογίας. Υπάρχει Ινστιτούτο Φυσικοχημείας... Είμαι ερευνητής α' με προσωποπαγή θέση. Πριν, ήμασταν όλοι μαζί. Ημασταν με συλλογικές συμβάσεις εργασίας όλοι αορίστου χρόνου. Τώρα, μετά απ'αυτή την ανακατανομή, μισοί είναι δημόσιοι, εμείς είμαστε ακόμα με συμβάσεις αορίστου χρόνου.

Πώς μπήκα στο Δημόκριτο; Όταν ήμουνα στην Αμερική, είχε έρθει τυχαία επίσκεψη ο διευθυντής, ο τότε διευθυντής της εδώ διεύθυνσης Βιολογίας. Και δούλεψα εγώ εκεί στην Αμερική. Και μου 'πε τότε, όταν 'ρθεις στην Ελλάδα, έλα κι απ'το Δημόκριτο. Και έτσι κι έγινε. Ήτανε αφορμή αυτός, έτυχε τότε να προσλάβουν όμως κιόλας". (Κ.Σ.)

3.1.8.7. Απασχόληση στη βιομηχανία και αλλού

"Ασκώ διοίκηση. Τίποτ'άλλο. Δεν κάνω πια δουλειές τέτοιες - ούτε προγράμματα, ούτε ανάλυση, τίποτα. Ελέγχους και διοίκηση εν πάση περιπτώσει". (Ε.Α.)

"Από τον Οκτώβριο του '63 ήρθα στη Χαρτοποιία. Βέβαια παράλληλα με την εδώ δουλειά έχω δουλέψει και σ'άλλες δουλειές. Είχα δουλέψει στον Ερυθρό Σταυρό για 3 χρόνια, στο Βιοχημικό εργαστήριο του Ερυθρού, ανάλυσεις, 3 χρόνια... Αν θυμάμαι καλά '64,

'65, '66. Σ'αυτό το διάστημα. Είχα δουλέψει επίσης 6-7 χρόνια σε οινολογικό εργαστήριο πάλι τ'απογεύματα.

Την εδώ δουλειά τη βρήκα από την Ένωση Ελλήνων Χημικών. Τότε απευθύνονταν οι βιομηχανίες στην Ένωση Ελλήνων Χημικών.

Υπήρχε δυσκολία να με δεχτούνε σαν γυναίκα Χημικό. Δεν παίρναν σε βιομηχανία γυναίκα χημικό. Οι εργοδότες δεν είχαν εμπιστοσύνη τότε στις γυναίκες. Εδώ πάντως ήμουνα η πρώτη γυναίκα και με πήραν δοκιμαστικά, για δύο μήνες. Αλλά πριν τελειώσει ο πρώτος μήνας, με κάλεσαν και μου είπαν ότι δεν έχουν κανένα πρόβλημα μαζί μου, και με μονιμοποίησαν και μου δώσαν και το μισθό. Τότε μου είχαν δώσει 300 δρχ. λιγότερα μέχρι να καταλήξουν αν θα με κρατούσαν ή δε θα με κρατούσαν, αν ήμουνα κατάλληλη. Δεν ξέρω - ίσως να κατάλαβαν ότι ήμουνα κατάλληλη να ανταπεξέλθω στις δυσκολίες του εργοστασίου. Και μετά με κάλεσε ο κ. Κ., ο πατέρας Κ. τότε και μου είπε ότι είμαστε πολύ ευχαριστημένοι από σας και σας μονιμοποιούμε. Και αμέσως μου έδωσαν όλο το μισθό που προέβλεπε η σύμβαση των Χημικών τότε. Ε, αμέσως μετά μου δώσαν αυξήσεις, πήρα προαγωγή και έχω φτάσει τώρα να έχω Διεύθυνση-Διεύθυνση Ελέγχου Ποιότητας-Ερευνας και Τεχνολογίας. Και Ανάπτυξης". (ΕΙΡ.Κ.)

3.1.8.8. Απασχόληση των αντρών συναδέλφων

"Μερικοί δουλεύανε σε φροντιστήριο. Δεν το σκέφτηκα εγώ ποτέ. Δεν θα μ'άρεσε". (ΕΥΧ.Κ.)

"Στην εποχή τη δική μας ελάχιστοι πήγαιναν σε σχολείο". (ΑΦ.Μ.-Λ.)

"Ένας συμφοιτητής μας έγινε - δύο -τρεις - έγιναν πανεπιστημιακοί έξω. Ο ένας είναι ο κύριος Στάϊκος που έγινε στα Γιάννενα, ο Φραγκάκης ο Μπάμπης έγινε στη Θεσ/νίκη, ο Φρέδος ο Παπαγγέλου που ήτανε Κύπριος και μάλλον έξω - έχει κάνει καριέρα έξω.

Κάποιοι έχουν φροντιστήρια. Ένας Σπηλιόπουλος - ο Σπύρος- ήταν συμφοιτητής μας, έχει φροντιστήριο. Πήγανε στο Πολυτεχνείο βοηθός και κάποιος βρέθηκε στην Ανωτάτη Εμπορική βοηθός". (Ε.Α.)

"Έχω συναδέλφους που είναι στο ΙΓΜΕ, στο Ινστιτούτο Γεωλογίας. Άλλοι πετύχανε και βρίσκονται σε υπουργεία - Υπουργείο Γεωργίας - άλλοι σε διάφορες εταιρείες. Και στο Υπουργείο Παιδείας σαν Γεωλόγος και στο Ινστιτούτο Γεωλογίας - στο παλιό ΒΟΚΑΕ, σήμερα λέγεται ΕΚΘΕ, Ωκεανογραφικό Ινστιτούτο - υπήρχαν διάφορες δουλειές που μπορούσαν να κάνουνε, με δυσκολία βέβαια, αλλά οπωσδήποτε υπήρχε δυνατότητα". (Α.Μ.)

3.1.9. Εργασιακός χώρος. Χαρακτηριστικά και προβλήματα

3.1.9.1. Συνθήκες εργασίας

"Διορίστηκα στον Πύργο. Ε, μόνη μου. Ε... δεν ήταν ευχάριστα. Βέβαια ερχόμουν στην Αθήνα... όταν είχα την ευχέρεια. Ήταν εφτά ώρες, ήταν με την ωτομοτρίς, αλλά όταν είσαι νέος... Ήταν δύο καθηγήτριες, νέες κοπέλες απ' το χωριό και μάζευαν για την προίκα τους. Βέβαια εγώ δε σκεφτόμουνα για τέτοια πράγματα, έτρωγα έξω, καθόμουνα στο ξενοδοχείο, δεν είχε ανάγκη το σπίτι μου, γι' αυτό, τον εαυτό μου μόνο. Όταν έγινε ύστερα ο πόλεμος τα λεφτά κόπηκαν, όλα, τα'χασαν όλα, έκλαιγαν. Τόση δουλειά... και ζούσαν... "Αχ" έλεγαν "σε ζηλεύουμε..." "Ε... ελάτε κι εσείς φάτε στο εστιατόριο..." "Α παπα!" έλεγαν, "Τόσα έξοδα..." και τα λοιπά.

Μικρότερη πόλη ήταν το Αίγιο και ήτανε πιο καλύτερα για μένα. Αλλά ήρθε η κατοχή έπειτα, επήρα απόσπαση. Πήγαινα από τη Ν.Σμύρνη -είχαμε σπίτι στη Ν.Σμύρνη- απ' τη Ν. Σμύρνη στον Πειραιά στην Αγία Σοφία, πάνω ψηλά με τα πόδια γιατί είχε χαλάσει ο σιδηρόδρομος, είχε πέσει βόμβα. Τότε περπατούσα πολύ, ήμουνα καλή στα σπόρ, μ'άρεσαν πάρα πολύ τα σπόρ.

Στο σχολείο δε βρήκα καμμία δυσκολία... Είχα κάποιο επιβάλλον. Αυτό απέδιδε. Ευτυχώς. Ξέρετε πόσο έχει να κάνει αυτό, πάρα πολύ έχει να κάνει. Γιατί είχα μία συνάδελφο η οποία έκλαιγε στην τάξη, δεν μπορούσε να επιβληθεί... όχι ότι δεν ήταν καλή... καλή ήταν η κακομοίρα, αλλά δεν μπορούσε να επιβληθεί... Εγώ δεν είχα καμμία δυσκολία, και σ'αγόρια έχω διδαξει στον Πύργο -δεν είχα δυσκολία

σ' αυτό. Όχι ότι δεν είχα. Επειτα μας έβαζαν να διδάξουμε Γεωγραφία. Τι ξέρει ένας Μαθηματικός να διδάξει Γεωγραφία... Είχα βρεί ένα εγχειρίδιο ενός επιθεωρητού, ήταν ενός επιθεωρητού, αλλά ήταν μόνο για την Αττική, ένα θαυμάσιο - κι είχα οχτατάξιο, εκείνο του Μεταξά- και έβλεπα ότι είχαν πολύ ενδιαφέρον τα παιδάκια. Όταν το τέλειωσα αυτό, είδα πως αδιαφόρησαν τελείως. Ποιός έφταιγε; Εγώ έφταιγα. Τι ήξερα από Γεωγραφία.

Ναι. Ερχόντουσαν στο Γυμνάσιο 10-11 χρονών μωρά, μετά από 4 τάξεις Δημοτικό. Τα περισσότερα δεν πήγαιναν γιατί έπρεπε να πληρώσουν. Αυτό το 'κανε ο Μεταξάς επίτηδες να μην πηγαίνουν. Ήταν πια πολύ γνωστό αυτό.

Κάποτε που αντικατέστησα έναν καθηγητή -ήταν καλός καθηγητής- λίγο ζογρίστηκα -ήταν της έκτης της τελευταίας τάξης- ζογρίστηκα λίγο... Ένας καθόταν έτσι λίγο ότι ήταν άρρωστος να φύγει, κάτι τέτοια να πούμε, ε, ήτανε αγόρια τώρα και αγαπούσαν πολύ τον καθηγητή τους, λογικό ήταν, αλλά δε νομίζω ότι είχα δυσκολία σε άλλες τάξεις.

Πάντως όχι, δεν είχε εκτίμηση από τους συναδέλφους της πολύ η καθηγήτρια της εποχής εκείνης. Ήταν λίγοι οι συνάδελφοι οι άντρες που έδειχναν κάποια εκτίμηση στην επαρχία. Στο Πειραιά όχι. Δεν είδα τέτοια πράματα. Δεν μας παίρνανε υπόψη, στις συζητήσεις. Να, ήθελαν ν'αποβάλουν μία μαθήτρια διότι σ'ένα σχολείο μια μέρα στο Αίγιο την είδαν να μιλάει μ'ένα αγόρι και ξεσπάθωσα γω και έγινα έξω φρενών γιατί αυτοί είχανε δοσοληψίες με μαθήτριες. Είχανε δοσοληψίες και όμως επειδή μίλησε μ'ένα αγόρι... Τους μίλησα πολύ άσχημα.

Κι έκανα εγώ τα προγράμματα τότε. Το'κανα το πρόγραμμα κι έβαζα σ'εμέα κενές ώρες τις περισσότερες. Ε, δεν μπορούσες και να βάλεις στους άλλους τις περισσότερες κενές ώρες, γιατί δεν ήμασταν και πολλοί καθηγηταί και ήτανε δύσκολο.

Εγώ βέβαια είχα ένα ελάττωμα, δεν μπορούσα να μάθω ονόματα γιατί είχα και πάρα πολλά παιδιά... Στον Πύργο στο δτάξιο είχα 110 αγοράκια και τα 'βάλαμε τότε -δεν είχα κάνει εγώ το πρόγραμμα, μόλις είχα διοριστεί- τα βάλαμε, μες το μεσημέρι τα μωρά, 2-4 να κάνουνε μάθημα. δτάξιο, και για μια στιγμή πετάχτηκα έξω. Κόντεψα να λιποθυμήσω από τη μόχα.

Ήταν ένα παιδί, εδώ ήταν έτσι-έτσι, έτσι, "μα τι είν'αυτά που έχεις, πήγες στο γιατρό;" "δεν είναι τίποτα κυρία, ψύλλοι είναι" . Ερχόντουσαν από χωριά, ξυπόλητα. Προσπαθούσα να τους κάνω να έχουν ντυμένα τα τετράδιά τους, αυτό. Ε, πώς να τα κάνουν που με το καντήλι διαβάζανε κι όλο λάδι ήτανε. Στην αρχή πήγα να το κάνω, έπειτα λέω τι κάνω εδώ; τι κάνω; πώς θα διαβάζουνε; θα ανοίξουνε εκεί το καντήλι και το φώς και θα πέσει το λάδι απάνω ... Ήτανε πολύ δύσκολη κατάσταση... Είχα μία τάξη τότε στην απειλευθέρωση, σ'ένα χρόνο κάναμε δύο τάξεις. Στη μέση του χρόνου τα προβιβάσαμε στην άλλη τάξη.

Στο Αίγιο έμενα σε δωμάτιο σπιτιού και κατέβαινα κάτω, είχε μία αυλή μισή σκεπασμένη- μισή ασκέπαστη, ήτανε μια σιδερένια πόρτα και δε φαινόταν απ'έξω κι είχε μια βρύση, χειμώνα με κρύο νερό να κάνω ντους... Ήτανε δύσκολα γιατί δεν είχε κι ένα μπάνιο κανείς να κάνει. Κάθε εβδομάδα άναβε ένα... κοινά λουτρά που λέγανε, τέλος πάντως εγώ βουλευόμουν έτσι, δε μ'ένοιαζε επειδή ήμουν μαθημένη. Έκανα το πρωί γυμναστική, κατέβαινα, έκανα το παγωμένο ντους, τι να κάνω. Στον Πύργο έμεινα στην αρχή σε ξενοδοχείο, έ, όχι ξενοδοχείο... τέλος πάντων, καθαρό ήταν.

...Ποτέ δεν την έβγαζα την ύλη. Ας πήγαινε να μου κάνει ότι θέλει ο επιθεωρητής. Πού να τη βγάλω την ύλη. Ε, πώς να τη βγάλω, τόσα πράγματα, με 3 ώρες Μαθηματικά μόνο. Εδώ έπρεπε να είναι Μαθηματικά κάθε μέρα και εξετάσεις και τρίμηνα και αυτά. Ευτυχώς που καταργήθηκαν οι εξετάσεις.

Στην Κατοχή. Δύσκολα ήταν τότε. Έκανα εγώ τις καταστάσεις. Πενθήμερο ήταν τότε. Κάθε πέντε μέρες μας πληρώνανε. Ο πληθωρισμός ήτανε στα ύψη. Φοβερός. Και έκανα τις καταστάσεις, πήγαινα να δω πόσο ήταν το βασικό, το 'γραφαν με πελώρια γράμματα, απέναντι απ' το πανεπιστήμιο στο Ελεγκτικό Συνέδριο- εκείνο το 'βγαζε. Πήγαινα ύστερα- ο αδελφός μου καθότανε Ασκληπιού- έβγαζα τις καταστάσεις όλες, να υπολογίσεις, να κάνεις, και πήγαινα να πάρω τα λεπτά... Όταν πήγαινα όμως για όλους για το σχολείο που δούλευα έβλεπες τις τιμές... όταν γυρίζαμε οι τιμές ήταν διπλάσιες. Ε... και παίρναμε μια φραντζόλα, εν'αυτό με το μισθό... Δεν ζούσες με το μισθό, για όνομα του θεού. Λένε πως οι καθηγητάι έκαναν, εκμεταλλεύτηκαν τα παιδιά... Μα τι να κάνουν όταν δεν είχαν άλλη βάση. Τι να κάνουν... Τι να κάνουμε. Ε' ήταν ζήτημα επιβίωσης. Καλά, εγώ δεν το είχα αυτό το πράγμα, εγώ ήμουνα μες το σπίτι μου και δεν το είχα, αλλά... Το τελευταίο πενθήμερο μας έδωσαν μία λίρα ολόκληρη, τόσα λεφτά... και βγήκα στην αγορά και φώναζα -πού να τα ξέρεις...- "Βάστα Ρόμελ". Βάστα Ρόμελ- ξέρεις ο Ρόμελ, του πουλιού το γάλα. Και αγοράσαμε θυμούμαι με μια συνάδελφο δύο τσάντες και γυρίσαμε. Και μια μπύρα.

Ήταν στο τέλος του πολέμου του δικού μας, το '44. Δεν θυμούμαι την ημερομηνία. Είχε γούστο". (Εύχ.Κ.)

"Στους διορισμούς προτιμούσανε τους άντρες. Γιατί οι γυναίκες, ακόμη δεν είχανε επιβληθεί. Ήτανε και τα παιδιά... τα παιδιά ήτανε υπό άλλη μορφή να πούμε, έτσι κάπως, είχανε έναν πρωτογονισμό. Ήτανε το πνεύμα... ότι η γυναίκα είναι κατώτερη. Τέλος πάντων.

Υπήρχε κίνδυνος να μη διοριστώ. Όταν τελείωσα εγώ, είχε αρχίσει πλέον ας πούμε ο πληθωρισμός. Υπήρχε η σειρά. Εγώ λοιπόν επειδή ήμουνα νεότερη, δεν έπρεπε να διοριστώ και ... με κάποιο μέσον λοιπόν, με κάποιο μέσον διορίστηκα, και δεν έχασα καθόλου ώρα.

Στην Κάτω Φυγαλεία. Είναι κοντά στη Ζαχάρω, κοντά στον Πύργο. Εκεί επήγα. Τρεισήμισυ ώρες με το άλογο για να φτάσω. Υπήρχε σταθμός Κάτω Φυγαλείας, και το χωριό ήτανε πάνω στο βουνό. Από το τραίνο, έπρεπε να πάμε με το άλογο τρεισήμισυ ώρες. Περνάγαμε κι

ένα ποτάμι. Μόλις άρχιζε κι έβρεχε, εμείς από εκεί και ο άλλος κόσμος από δώ. Δεν μπορούσαμε να επικοινωνήσουμε, ούτε με το τραίνο, ούτε με το άλογο. Τίποτα. Τελείωσε. Μικρό μέρος, χωρίς συγκοινωνίες... άγωνα, φτώχεια. Ήταν τότε Ημιγυμνάσιο. Υπηρετούσε ένας καθηγητής φιλόλογος, εγώ... Και ... ο ειρηνοδίκης, και ο τηλεγραφητής, και οι δάσκαλοι. Ημαστε η αφρόκρεμα. Εθεωρούμεθα οι πλουσιότεροι. Γιατί είχαμε ένα μισθό. Οι άνθρωποι... υπέφεραν οι περισσότεροι, πολύ. Υποφέραμε πολύ. Δεν μπορούσαμε να βγούμε έξω. Από το κουτσομπολιό. Από τον περιορισμένον κόσμο- τους ξένους δεν τους έβλεπαν με καλό μάτι. Δεν μπορούσες να έχεις ανοιχτή παρέα. Μπορούσαν να σε παρεξηγήσουν αμέσως και να σου δημιουργήσουν ιστορία μεγάλη, η οποία μπορούσε να φτάσει μέχρι το Υπουργείο. Επροτίμησα καλύτερα την απομόνωση για να έχω το μυαλό μου, τό κεφάλι μου ήσυχο. Ωσπου να με γνωρίσουνε. Και πάλι, τέλος πάντων, έκανα μια μικρή -έναν μικρό κύκλο- παρέα, αλλά δεν ήθελα και να παρεξηγηθώ ότι κάνω προτίμηση τους μεν, και αφήνω τους δε. Επέρασαν τρία χρόνια.

Όταν πρωτανέβηκα στο άλογο, κόντεψα να πέσω σ'ένα βράχο και θα με μαζεύανε, με τα κουτάλια θα με μαζεύανε, αλλά ήταν ένας έμπειρος αγωγιάτης -τέλος πάντων- ήρθε και κράτησε το άλογο και δεν έπεσα. Επειτα σιγά-σιγά τ'άλλα χρόνια- έμεινα τρία χρόνια εκεί! - γιατί ήτανε υποχρεωτική η τριετής παραμονή στην ίδια θέση.

Εφτάνανε τα λεφτά. Τότε παίρναμε 3.000. Αλλά ήτανε... Σκέψου ότι το αυγό το παίρναμε 70 λεπτά. Δεν ήτανε θέμα χρηματικό.

Έκανα τρία χρόνια. Και τρία χρόνια, σε οποιαδήποτε άλλη υπηρεσία, ήταν τρία χρόνια. Στην εκπαίδευση όμως ήταν τρία πολιτικά χρόνια... Έπρεπε να μείνεις όχι τρία σχολικά χρόνια, έπρεπε να μείνεις τρία πολιτικά. Εγώ πήγα το Νοέμβρη και έπρεπε να μείνω και τέταρτο έτος για να συμπληρώσω. Επειτα, στο διάστημα της σχολικής χρονιάς δεν επιτρεπότανε μετακινήσεις, μεταθέσεις. Έπρεπε να μείνω και τέταρτο. Αλλά έπαθα μια υπερκόπωση, γιατί ο γενικός επιθεωρητής είχε αποσπάσει το συνάδελφο τον άλλο για να πάει ν'ανοίξει κάποιο σχολείο, στο Ζάχα, παραπάνω, που είχε τέσσερα παιδιά, κι αυτό γιατί ο πολιτικός της περιοχής είχε ενεργήσει και το άνοιξε. Κι έμεινα

μόνη μου. Εν τω μεταξύ του έστειλα ένα πρόγραμμα εγώ με τα Φυσικομαθητικά, και μου στέλνει εκείνος ένα άλλο πρόγραμμα- το δικό μου πήγαινε και το δικό τους ερχόταν - και μου έβαζε ημιώρια να διδάξω τα μαθήματα, να διδαχτούν όλα τα μαθήματα με ημιώρια ώστε να μην υπερβαίνω τις 30 ώρες εργασίας. Εικοπέντε λεπτά, μπορεί να διδαχτεί μάθημα; Είδα λοιπόν ότι δε γινόταν τίποτα, και καθιέρωσα- ενώ ήταν από το πρωί ως τις δύο η ώρα το σχολείο, δε βγαίνανε, κουραζόμουνα πάρα πολύ, δεν βγαίναν, δεν γινότανε δουλειά- και κανόνισα πρόγραμμα τέσσερις ώρες το πρωί και τρεις τ'απόγευμα. Εφτά ώρες την ημέρα. Άντεξα έξη μήνες. Εξ-εφτά σαρανταδύο. Τότε δεν είχαμε και το Σάββατο. Εξη μήνες άντεξα, έπεσα, αρρώστησα από υπερκόπωση και αναγκάστηκε ο επιθεωρητής- έστειλα ένα τηλεγράφημα, έκλεισε το σχολείο, "ασθενούς υποφαινομένης, σχολείον αργεί"- κι αναγκάστηκε και ξανάφερε τον συνάδελφο αυτόν. Δεν ξέρω πού βρήκε άλλον, έφυγα εγώ, αλλά έμεινα στο χωριό. Δεν μπορούσα να μετακινηθώ γιατί είχα πάθει μια παροξυστική ταχυπαλμία η οποία μου κόστισε τώρα και είμαι 10 χρόνια με βηματοδότη. Από τότε άρχισε η καρδιά να κουράζεται.

Πρέπει να ξέρετε ότι και οι προϊστάμενοι τότε ήταν πολύ σκληροί. Οι γενικοί επιθεωρηταί. Εγώ, υπήρξα μια καθηγήτρια εργατική. Πάρα πολύ. Εντούτοις δεν μου το εξετίμησε ο επιθεωρητής αυτό και πίστεψε ότι εγώ έκανα την άρρωση. Και δεν μου έδινε άδεια, - και τότε για να πάρουνε την άδεια, έπρεπε να πάνε ένορκα πιστοποιητικά ενώπιον του ειρηνοδίκου, δέκα-δέκα μέρες. Αυτό λοιπόν με είχε εκνευρίσει, με είχε αποκαρδιώσει. Γιατί εγώ έδωσα τη ζωή μου, έδωσα την υγεία μου, γιατί έλεγα τι μου φταίνει τα παιδιά. Και κοίταγα πώς μπορούσα να προσφέρω όσο μπορώ περισσότερο στα παιδιά. Και λέω: έτσι πληρώνεται ο φιλότιμος και ο εργατικός άνθρωπος;

Ο γενικός επιθεωρητής ο δικός μας, της περιφέρειας που ήμουνα γώ, ήταν και γενικός επιθεωρητής στην Κυπαρισία. Εξεκίνησε στο τέλος της χρονιάς και πήγε στην Κυπαρισία - επειδή έμαθε ότι εγώ είμαι από την Κυπαρισία και τα λοιπά- επήγε να κάνει επιθεώρηση, και εν τω μεταξύ άρχισε το ανακριτικό έργο. Εάν εγώ κατέβηκα και

βρισκόμουν στην Κυπαρισσία, και πώς, και τα λοιπά και τι ήμουν... Του είπε λοιπόν ο γυμνασιάρχης: "Εγώ έχω μάθει ότι η οικογένεια βρισκότανε σε αναταραχή και στενοχώρια και ότι ήταν άρρωστη και δεν έφυγε από την κωμόπολη, έμεινε εκεί ως το τέλος". Στο τέλος της χρονιάς έφυγα για να πάω για καλύτερους γιατρούς. Μετά εγύρισα πάλι, στο τέλος Μαΐου. Ξαναγύρισα με έκδηλα τα φαινόμενα της υπερκόπωσης. Και ο συνάδελφος μου λέει "Δεν είναι δυνατόν εσείς να διαδάσκετε". Γιατί μ'έπιανε η παροξυστική αυτή ταχυπαλμία με 140 σφύξεις και αυτά και δεν μπορούσα να διαβήσω... Και ... όταν του είπαν στην Κυπαρισσία ότι εγώ όχι μόνον δεν πήγαινα στην πατρίδα μου, αλλά πήγαιναν κι έρχονταν οι δικοί μου στην Κάτω Φυγαλεία λέει: "Βρέ, και την έχω κάψει!"

Πραγματικώς λοιπόν ξεκίνησε και ήρθε. Όταν ήρθε, σ'ένα ερείπιο, έπρεπε να ιδείς το σχολείο εκεί. Τζάμι δεν υπήρχε. Μισοσπασμένα, άλλα με πέτρες, άλλα με ... Εφημερίδες βάζαμε, χαρτιά και τα κολλάγαμε. Όταν ήρθε, όταν έμαθα ότι έρχεται, μεγαλύτερη ικανοποίηση της ζωής μου δεν έχω αιστανθεί. Λέω να'ρθει εδώ, για να τον βάλω μπροστά. Να του πω, πόσο πλανάται και πόσο κακό κάνει στους ανθρώπους οι οποίοι πρωτοπαίρνουν στη δουλειά. Ηρθε τέλος πάντων, με είδε, και μου λέει "Ωραία είσαστε' εδώ". Λέω: "Ωραία είναι αυτή την εποχή που ήρθατε εσείς" - γιατί άνοιξη ήτανε τον Ιούνιο που ήρθε αυτός απάνω, δεδομένου ότι ήταν βουνό- "ωραία είναι την εποχή που ήρθατ' εσείς εδώ και για τις συνθήκες για τις οποίες ήρθατε". Με κόιταξε λοιπόν έτσι - ήτανε μεγάλος άνθρωπος, έξυπνος, πονηρός - με κόιταξε με τον κανθό, αλλά κι εγώ με τον κανθό τον κόιταξα. Λέει: "Σας βλέπω κουρασμένη". Εμπήκε στο πνεύμα μου. "Ω, α, η ιδέα σας" του λέω. Μου λέει "Πρέπει να ξεκουραστείτε". Και τα λοιπά κι αυτά.

Τρείς ημέρες εκάθησε. Δεν τον άφησα καθόλου. Πραγματικώς έπειτα, έγινε ο μεγαλύτερος υποστηρικτής μου. "Μια που ήρθα εδώ" μου λέει "να σας κάνω μια επιθεώρηση, ώστε να ... μπορέσετε να προωθηθείτε. Δώστε το πρόγραμμά σας". Ε, ήρθε την άλλη μέρα, και όταν επρόκειτο να διδάξω εγώ λέει "Τι;... σε ποιιά ενότητα είσαστε;". Είπα λοιπόν ότι ήταν τέλος της χρονιάς, επρόκειτο να

διδάξω τα "Περὶ δυνάμεων" στα Μαθηματικά. Μου λέει τάχω ακούσει τριανταδύο φορές "Κι αυτή τριαντατρία του λέω". Εδίδαξα και μετά... παρεδόθη άνευ όρων. Μου λέει "Δεν πρέπει να μένετε πλέον εσείς εδώ. Πρέπει να φύγετε. Εγώ μετατίθεμαι απ'την Καλαμάτα στην Αθήνα. Θα μου δώσετε μια αίτηση και δεν θα ενδιαφερθείτε εσείς καθόλου".

Εφυγα από κείνη την κόλαση, την εξορία του Αδάμ. Επειτα έμεινα στην Ελευσίνα δυόμιση χρόνια, πέρασα πάρα πολύ καλά, με αγάπησε ο κόσμος πολύ. Ήτανε δύο καθηγητές - ένας παπάς και ένας φυσικός. Ο φυσικός ήταν... - τότε δεν υπήρχε όριο ηλικίας- ήτανε επί θύραις συντάξεως. Ο δε παπάς, ήθελε να πάει να γίνει του ναυτικού και... Και κάθε μέρα πηγαίνανε κάποιες ώρες εκεί, κάτι κάνανε, και φεύγανε να πάει ο ένας στο Υπουργείο των Ναυτικών και ο άλλος στο Υπουργείο Παιδείας. Ήταν ο γέρο-Παπαντρέου Υπουργός Παιδείας τότε. Κι είχε κάνει ωραίο σχολείο. Ήταν παράδεισος, μπροστά σ'εκεινό το προηγούμενο που ήμουνα. Όταν πήγα εγώ, τα μάζεψα τα παιδιά, πολύ. Πριν, βγαίνανε, ήτανε στη θάλασσα. Φεύγανε πριν οι καθηγηταί... εφεύγανε κρυφά ο ένας απ'τον άλλον. Και συνηντώντο στο αυτοκίνητο. Αυτά μου τα λέγανε οι ντόπιοι εκεί.

Μετά επήγα στις Ερυθρές. Εμεινα ένα χρόνο. Γιατί πάλι αρρώστησα. Αυτή η υπερκόπωση μου είχε... ήταν υγρό το κλίμα... πάρα πολύ υγρασία, μεγάλη υγρασία και με πείραξε και ... υπέβαλα αίτηση. Ήρθε ο σχολίατρος, ο οποίος μου λέει "Πρέπει να φύγεις από το κλίμα αυτό. Θα σου δώσω άδεια... όση άδεια να σου δώσω, όταν θα ξαναγυρίσεις, πάλι θ'αρρωστήσεις". Ησύχασα, την κακοπέρασα τη χρονιά, ταλαιπωρήθηκα πολύ, και όταν εγίνοντο οι μετακινήσεις, υπέβαλα αίτηση και το πιστοποιητικό του σχολίατρου και με μετακίνησε.

Μετά με πάνε στην Ελευσίνα, με βρίσκει εκεί ο πόλεμος, στα συσσίτια, ταραχές. Εν τω μεταξύ παντρεύτηκα, τέλος του '39, αρχές του '40. Και ... πηγαίνα κάθε μέρα στα συσσίτια γιατί με είχαν ταμιά στα συσσίτια και δεν μπορούσα να λείψω. Ο άντρας μου ήταν επιχειρηματίας, η μόνιμη κατοικία μου στην Αθήνα. Και πηγαίνοερχόμουνα με λεωφορείο. Το '41 έπαθα χολολιθίαση. Από του πολέμου τις ταραχές και τα λοιπά, και να πηγαίνεις κάθε μέρα στην

Ελευσίνα, να μας βομβαρδίζουνε... Όλος ο δρόμος Αθήνα-Ελευσίνα ήτανε μέτωπο. Κάναμε μάθημα αλλά όχι τακτικά. Την ημέρα που εκηρύχθη ο πόλεμος, αμέσως ήρθαν τα Ιταλικά αεροπλάνα και πολυβολήσανε το Γυμνάσιο. Ολ'αυτά λοιπόν, όλες αυτές οι συγχύσεις, οι ταραχές, μου δημιουργήσαν μια χολολιθίαση. Και από τότε υπέφερα τρομερά.

Κατόπιν, μου κάμανε απόσπαση στο Πειραιά. Απ' το '46 μέχρι το '56 ήταν όλο αποσπάσεις. Επειδή η υπηρεσία δεν ήθελε να με απομακρύνει από το κέντρο, αλλά δεν είχε δικαίωμα να μας φέρει και μέσα οργανικώς.

...Λοιπόν. Το Γυμνάσιο, το 10ο Γυμνάσιο Αρρένων, εθεωρείτο να πούμε ένα από τα καλύτερα Γυμνάσια της Αθήνας και κρατούσε πάντοτε πάρα πολύ καλό προσωπικό, όλο άντρες. Είχε όνομα. Όταν κάναμε την πρώτη συνεδρία για να μοιράσουμε τα μαθήματα και τις τάξεις και τα λοιπά, ένας Κ. συνάδελφος μου λέει "Άκουσε να σου πω. Είχε τοποθετηθεί μια άλλη γυναίκα εδώ, αλλά πέθανε μετά από λίγο καιρό" λέει: "Τη φάγαμε!" Ήτανε πλέον από 30 καθηγητές στην αίθουσα εκεί που γινότανε η συνεδρίαση. Του λέω: "Εκείνη τη φάγατε. Αλλά εγώ θα σας φάω όλους".

Τα περισσότερα χρόνια τα πέρασα ή σε μεικτά ή σε αρρένων. Όταν λέμε μεικτά ήτανε 5 κορίτσια και τ'άλλα αγόρια στην τάξη. Αυτή ήταν η αναλογία τότε...

Στο 10ο λοιπόν αρρένων, ο Γυμνασιάρχης είχε φύγει από ένα Γυμνάσιο θηλέων όπου τον προηγούμενο χρόνο υπηρετούσε, και είχε βαρεθεί ο άνθρωπος από τις γυναίκες. Γιατί άλλη ήθελε να γεννήσει, άλλη είχε περίοδο, άλλη δεν ξέρω τι..., για του ψύλλου πήδημα παίρνανε άδειες. Του λέει του επιθεωρητή "Πάλι γυναίκα θα μου στείλεις; Είπα ν'απαλλαγώ απ'τις γυναίκες". Οι γυναίκες πάρα πολλές φορές δεν προσέφεραν. Δεν είχε χειραφετηθεί τόσο η γυναίκα. Κι αυτή η χειραφέτηση, άμα γίνεται μέσα σε λογικά πλαίσια και τα λοιπά, σου δίνει μια δύναμη. Τότε είχαν ένα δέος οι γυναίκες. Μια φοβία. Σε όλες τις εκδηλώσεις. Και στο να προτείνουνε κάτι στις συνεδριάσεις, ή να πάρουνε θέση.

Και έρχομαι τώρα στο '56. Οπου κενούται μια θέση στο

Βαρβάκειο. Τότε, οι καθηγητάι που υπηρετούσαν στο Βαρβάκειο ήταν ισόβιοι. Και έπρεπε κάποιος να πεθάνει, ή κάποιος να φύγει με σύνταξη, για να μπει ένα καινούργιο πρόσωπο. Παραιτείται ένας συνάδελφος και υποβάλλουν αίτηση 6-7. Οι οποίοι είχαν πάρει είδηση ότι επρόκειτο να κενωθεί η θέση και τα λοιπά. Εγώ δεν είχα πάρει είδηση. Έπειτα έμενα με την εντύπωση ότι δεν πηγαίνουν γυναίκες στο Βαρβάκειο. Αλλά γενικός τότε επόπτης σπουδών ήταν ο Γεωργούλης, ο οποίος με θυμόταν από τη μετεκπαίδευση. Ήταν γενικός γραμματεύς του Υπουργείου το '56 ο Γεωργούλης. Φωνάζει τον ιδιαίτερό του και του λέει θα ειδοποιήσεις τη Φωτεινή...

Ήταν άλλες γυναίκες στο Βαρβάκειο; Ήτανε μια, η οποία ήτανε των Καλών Τεχνών, αλλά δεν ήτανε στο επιστημονικό μας μέρος. Έκανε γραφική δουλειά. Και είχανε ανάγκη από έναν άνθρωπο. Αποφάσισα λοιπόν, επήγα, εμπήκα στο μαγγανοπήγαδο του Βαρβακειού. Δουλειά. Δουλειά πολλή. Κάθε μέρα είχαμ'επιθεώρηση. Επιθεώρηση από ποιούς. Από τους συναδέλφους που ήτανε για μετεκπαίδευση. Έπρεπε να μας παρακολουθούν όλο το χρόνο οι ειδικοί, πολλές φορές ερχόσαντε και φιλόλογοι και θεολόγοι και των άλλων κλάδων. Μπορούσανε να'ναι και τρεις και τέσσερεις. Μάλιστα έπρεπε να είσαι ένα-δύο χρόνια και μετά σου δίνανε να διδάξεις στο τέλος της χρονιάς. Και θα παρακολουθούσαν τη διδασκαλία αυτή, εκτός του εποπτικού προσωπικού, οι μετεκπαιδευόμενοι όλοι - γιατί ήταν 30 με 35. Επίσης και οι συνάδελφοι του Βαρβακειού, όσοι ήταν ελεύθεροι την ώρα εκείνη, γιατί γινότανε η διδασκαλία σε ώρα που λειτουργούσε το σχολείο, σε ορισμένη αίθουσα και τα λοιπά. Όσοι μπορούσαν ερχόντουσαν και παρακολουθούσαν τις διδασκαλίες. Όταν τελείωνε η διδακτική ώρα, έφευγε το τμήμα που εδίδασκες. Επήγαινε να κάνει τ'άλλα του μαθήματα. Ήμεναν εκεί, όλοι οι μετεκπαιδευόμενοι, όλο το διδακτικό προσωπικό, οι διδάσκοντες στο Βαρβάκειο που ήταν ελεύθεροι την ώρα εκείνη, και ... άρχιζε πλέον η κριτική. Έπρεπε να πεις πώς εδίδαξες, τι έκαμες, τι έφτιαξες, τι κτλ., να κάνεις μια ανακοίνωση. Μια ανακοίνωση, από πού αφορμήθηκες, πώς εδούλεψες. Και αφού έκανες εσύ την ανακοίνωση, κατόπιν άρχιζαν κριτική όλοι. Πώς εκρίνετο η δουλειά σου; Από την απόδοση που είχε το τμήμα

φαινότανε. Και μετά άρχιζαν από τον νεώτερο και πήγαιναν στον αρχαιότερο και πλέον έκλεινε την κουβέντα ο Γεωργούλης. Ο οποίος κι αυτός έκανε την κριτική του. Σου'λεγε: "Έκούνησες το χέρι σου περισσότερο, ή έκαμες κεινο, ή είπες πολλά, είπες λίγα, η τάξις εκινήθη ή δεν εκινήθη. Όταν λοιπόν επήγα εγώ, μου είπανε οι άλλοι συνάδελφοι: "Εσύ εφέτος δεν έχεις ανάγκη. Δεν πρόκειται να κάνεις υποδειγματική διδασκαλία. Του χρόνου και βλέπουμε". Και γίνεται αγαπητή μου η συνεδρίασις και λέει: "Η Σ. θα πάρει να διδάξει".

Ε, με προτίμησαν. Δεν ξέρω. Δεν υπήρχαν πολλοί συνάδελφοι, δεν ξέρω. Εν πάση περιπτώσει. Γυρίζω λοιπόν σ'ένα Ρήγα, ο οποίος ήταν και πατριώτης μου και σύγχρονός μου στο Πανεπιστήμιο, του λέω (έκφραση απορίας). "Ξέρω γω", μου λέει, "γιατί σου δώσανε φέτος..". Τέλος πάντων, έκανα. Κάθε χρόνο έκανα. Από το '56 ώς το '64. Γιατί ήρθε ο Παπανδρέου το '64 και για να φέρει δικούς του στο Βαρβάκειο κατήγγησε μια διάταξη που έλεγε ότι είναι ισόβιοι. Και είπε ότι όσοι θέλουν, να πάνε να ακτινοβολήσουν και στα άλλα σχολεία. Τετραπέρατος αυτός ο γέρος. Και... με το πρόσχημα αυτό έδιωξε πολλούς. Έδιωξε πολλούς και ... δεν υπήρχαν ειδικοί κι αυτά, έμπειροι. Μου λέει ο Γεωργούλης "Τι θα κάνουμε φέτος; Τι θα κάνουμε φέτος που δεν έχουμε... και οι άνθρωποι αυτοί οι οποιοι ήρθαν για μετεκπαίδευση πρέπει να πάρουνε κάτι". Του λέω: "Μη φοβόσαστε καθόλου, δώστε μου εμένα". Αυτό του είπα. "Ναι", μου λέει: "Καλά. Πόσες θα κάνετε;" "Όσες θέλετε" του λέω. "Και πρωί κι απόγευμα να είναι, εγώ θα 'ρχομαι". Και κάθε φορά έτσι με εμψύχωνε που μου 'λεγε αυτά τα λόγια: "Είμαι βέβαιος ότι εσείς ό,τι αναλάβετε, θα το κάνετε". (Φ.Σ.).

"Το οινολογικό εργαστήριο δεν είναι όλο το χρόνο. Διαρκεί μόνο κατά την οινολογική περίοδο. Τότε, είναι η μουστιά που λένε, και βάζουν οι άνθρωποι τα κρασιά τους και υπάρχει πάρα πολύ δουλειά. Μπορώ να σας πω ότι είχαμε καμμιά 200αριά δείγματα να κάνουμε ανάλυση κάθε μέρα. Και δεν ητανε μόνον αυτό, αλλά έπρεπε να τα δοκιμάσουμε κιόλα. Να δούμε πώς είναι η γεύσις των και τα λοιπά.. Γιατί όλ'αυτά μπορούμε να τα διορθώσουμε κατόπιν με φάρμακα. Ε, και

πώς δοκιμάζονται 200 δείγματα κρασιού, το ένα κατόπιν του άλλου. Ούτε είναι δυνατόν να τρώει κανείς συνέχεια για να δοκιμάσει τόσα κρασιά. Λοιπόν, η μέθοδος είναι το τσιγάρο. Έ, τότε έμαθα να καπνίζω.

Δηλαδή δοκιμάζουμε το ένα και ύστερα καπνίζουμε. Αν δεν έχουμε πολλά δείγματα, αφήνουμε να περάσει λίγη ώρα και ξέρω γω τι, δοκιμάζουμε το β' δείγμα. Αλλά όταν έχουμε 200 δείγματα, τι να κάνουμε; Τότε καπνίζουμε. Καπνίζουμε ένα τσιγάρο. Πλένουμε το στόμα μας, καπνίζουμε ένα τσιγάρο ξέρω γω, και μετά δοκιμάζουμε το δεύτερο. Και ου το καθεξής. Βέβαια, ο πατέρας μου δεν ήξερε ότι εγώ καπνίζω, γιατί αν το ήξερε θα τρελλαινότανε. Θα τρελλαινότανε! Κι εμένα δεν μ'άρεσε καθόλου να καπνίζω. Αλλά, ήταν υποχρεωτικό, τι να κάνουμε. Δεν μπορούσα να δουλέψω αλλιώς. Και τα τσιγάρα δεν τα πλήρωνα εγώ. Τα πλήρωνε τ'αφεντικό μου. Κάθε πρωί έβρισκα δύο πακέτα τσιγάρα μεγάλα στον πάγκο.

... Στον Άγιο Νικόλαο έμενα στο ξενοδοχείο Λατώ και έτρωγα στο εστιατόριο. Δεν είχα φιλλίες με ντόπιες, αλλά μόνο με μία θεία της μάνας μου". (Ειρ.Σ.)

"Το επίπεδο των μαθητών ήτανε χάλια. Κι εδώ στο ιδιωτικό, που δούλευα σε νυχτερινό ιδιωτικό ήτανε πολύ χάλια. Αλλά έτσι απλώς ήτανε μεταβατικό στάδιο να πούμε, ώσπου να διοριστώ... Αν και όταν διοριστήκαμε, είχαμε ταλαιπωρηθεί πάρα πολύ.

Διοριστήκαμε στο Πελόπιο στην Ηλεία. Εξω από τον Πύργο. Μαζί πήγαμ'εκεί, ένα χρόνο μέναμε, αλλά ήτανε δράμα. Ούτε νερό είχε, ούτε φως είχε το χωριό. Μικρό χωριό αλλά το σχολείο ήταν μεγάλο γιατί μάζευε παιδιά απ'όλα τ'άλλα σχολεία γύρω-γύρω και μέναμ'ένα χρόνο, και μετά ζητήσαμε- στην Αθήνα δεν είχαμε δικαίωμα να ζητήσουμε - ζητήσαμε και μας πήγανε στο Ρέθυμνο. Εκεί μέναμε 4 χρόνια. Καλούτσικα ήταν εκεί...

Στο Πελόπιο το σχολείο ήταν ενωμένο. Γυμνάσιο-Λύκειο ένα ήτανε. Είχε και σκληρά παιδιά. Ερχόντουσαν κι απ'τον Πύργο μερικά. Λίγο ταλαιπωρηθήκαμε γιατί δεν είχε συγκοινωνία με τον

Πύργο... Εμείς είχαμε την κόρη μας μωρό. Επρεπε να πηγαίνουμε στον γιατρό στο Πύργο. Δεν είχε συγκοινωνία. Ταξί δεν υπήρχε. Ε, δύσκολες καταστάσεις. Δηλαδή, αγορά δεν υπήρχε, να φας ό,τι ήθελες δεν μπορούσες να φας. Και στον Πύργο που κατεβαίναμε ούτε στον κινηματογράφο δεν μπορούσαμε να πάμε γιατί περνούνε το τελευταίο τραίνο 10 παρά 20 νομίζω και δεν μπορούσαμε να δούμε έργο ολόκληρο. Ταλαιπωρία κι εκεί.

Συνήθως παίρναμε για να καλύψουμε ωράριο και εκτός ειδικότητας μαθήματα. Φυτολογία... Ζωολογία... Ανθρωπολογία... Επαγγελματικό προσανατολισμό τώρα κάνουμε. Επρεπε να διαβάζω. Ε, το δευτερεύον δεν μ'αρέσει και πολύ. Γενικά στα θεωρητικά δεν έχω και πολύ συμπάθεια.

...Καλά ήτανε στην Ιωνίδειο αλλά προτιμούσα τ'άλλα σχολείο. Δηλαδή έτσι και τα παιδιά... είναι πιο ζεστό το περιβάλλον στ'άλλα σχολεία απ'ό,τι στο πρότυπο. Τα παιδιά και οι γονείς ήταν πολύ έτσι απόμακροι και ενδιαφερόντουσαν μόνο για τους βαθμούς. Πίσση έδειχναν...

Είχα δυσκολίες... Όταν ήμουνα στο Χμητιό στο Λύκειο που δεν υπήρχε βιβλίο. Δεν υπήρχαν βιβλία. Αλγεβρα, ήταν ελλιπής η Αλγεβρα. Ήταν ακόμη του Σακελλαρίου η Αλγεβρα και τότε δίναμε στα παιδιά σημειώσεις. Τότε δεν ξέραμε από πού να πάρουμε βοηθήματα. Ε...στη διαγωγή των παιδιών πάντα βρίσκεις δυσκολίες. Όταν είσαι στο Λύκειο, είναι δύσκολο έτσι να επιβληθείς. Δηλαδή, μπορεί να επιβληθείς, αλλά κουράζει.

Μου άρεσε πολύ το σχολείο. Αυτή η συντροφικότητα που βρίσκεις και από τους συναδέλφους και απ'τα παιδιά. Οι καθημερινές καινούργιες εντυπώσεις. Νομίζεις πως έρχεσαι σ'επαφή με τη ζωή. Το σπίτι είναι απομόνωση.

Τώρα βέβαια είναι ανάλογα με τις ώρες. Αμα είσαι απογοητευμένος και κουρασμένος από το μάθημα, λές "να 'μουνα σ'ένα γραφείο". Αλλά όταν είσαι μες στην τάξη και διδάσκεις και σ'αρέσει εκείνη τη στιγμή, λες ότι αν ξανάρχιζα θ'άρχιζα πάλι καθηγήτρια.

Ε, γενικά, είμαστε συντηρητικοί οι καθηγητές χωρίς να νομίζω ότι πρέπει να 'μαστε και τόσο. Συντηρητικοί. Δηλαδή, είμαστε της

παλιάς σχολής. Αλλά όχι, εγώ είμαι ανοιχτή σε όλους. Και στις ιδέες. Και το χαίρομαι που οι καινούργιοι συνάδελφοι και διαφορετικά ντύνονται και διαφορετικά συμπεριφέρονται. Η δικιά μας γενιά ήτανε πολύ συντηρητική, πολύ κλειστή κι επηρέασε πολύ το γεγονός ότι ήμασταν καθηγητές. Νομίζω ότι αν ήμασταν υπάλληλοι κάπου αλλού, δεν θα ήμασταν τόσο συντηρητικοί στη ζωή μας και στην νοοτροπία μας.

Δεν ξέρω. Το περιβάλλον του σχολείου. Θυμάμαι τη φορά που 'βαλε παντελόνι μια γυμνάστρια, της είχε κάνει παρατήρηση ο Γυμνασιάρχης στο Ρέθυμνο. Επηρεάζεται ο ένας με τον άλλον οι συνάδελφοι. Ίσως είναι και που'ναι τα παιδιά στραμμένα πάνω σου. Και όταν διοριστήκαμε εμείς, επήραμε βέβαια και τις ιδέες των παλιών τότε...

Δηλαδή και οι νέοι ακόμη, κι αυτοί κατά κάποιον τρόπο επηρεάζονται απ'το επάγγελμα τους. Αφού θυμάμαι χαρακτηριστικά μας έλεγαν ότι και στο δρόμο άμα δούμε έναν καταλαβαίνουμε ότι είναι καθηγητής ή καθηγήτρια... Απ'το ντύσιμο...

Εμάς μας επηρέασε το γεγονός πως ζήσαμε στην επαρχία. Η επαρχία, ιδίως εκείνη την εποχή δεν συγχωρούσε τίποτα. Δηλαδή και που κάπνιζαν οι καθηγήτριες τις κατηγορούσαν... Υπήρχε επιθεωρητής που έκανε παρατήρηση και τότε παίρναμε και βαθμό στο ήθος.

Εγώ υπέφερα πολύ και με τις επαρχίες που πήγαίναμε. Ε, είχα μάθει σε άλλο τρόπο. Όχι σε άλλο τρόπο ζωής, δεν μπορώ να πω, γιατί και στην Αίγυπτο έζησα μόνο τα παιδικά μου χρόνια ας πούμε... Αλλά ο απόηχος της κοινωνίας ερχότανε και σε μένα. Δηλαδή ήξερα πως εξούσανε κάπως αλλιώς εκεί. Ήτανε μια διεθνής κοινωνία. Υπήρχε μεγάλη διαφορά στα χωριά που πήγαίνα, στις επαρχίες που πήγαίνα.

Όταν πήγαμε στο Ρέθυμνο βρήκαμε ένα σχολείο με παράδοση, κι απ'ό,τι κρίνω τώρα, οι ιδέες ήταν εντελώς πίσω. Πάρα πολύ πίσω. Δεν επιτρέπαμε στα παιδιά να φοράνε ρολόϊ. Δεν επιτρέπαμε στα παιδιά να βγάζουν την ποδιά. Ήταν ο κανονισμός του σχολείου". (Α.Μ.)

"Εξω απ'το Ηράκλειο. Αγία Βαρβάρα. Στον Ψηλορείτη από κάτω. Ήταν στρατιώτης ο άντρας μου. Πάρα πολύ ωραία ήτανε. Εκεί δεν

υπήρχε Φυσικός κι έκανα όλα τα μαθήματα. Ήτανε ένα θαυμάσιο μέρος - βέβαια έρημο, λίγος κόσμος. Οι μορφωμένοι - εμείς τρεις καθηγητές που είμαστε, δυό-τρεις δάσκαλοι, και ένας τελειόφοιτος Γυμνασίου που είχε διοριστεί στο Ταχυδρομείο. 2500 κόσμος. Και παρόλο που στη Κρήτη τα χωριά έχουνε μορφωμένο κόσμο, εκεί ήτανε το ανάποδο. Μόνο εμείς είμαστε. Κι ο γιατρός, ο κοινοτικός γιατρός. Κάναμε και παρέα. Τότε καθιερώσαμε - ήτανε μια κοπέλα καθηγήτρια - θεολόγος. Μεγαλύτερη από μένα, εγώ, κι ένας Φιλολόγος. Δεν ήτανε δυνατό να μείνω κλεισμένη μέσα. "Θα πηγαίνουμε στο καφενείο" τους λέω... "Ω", δεν ... πάνε εκεί, οι γυναίκες στο καφενείο". "Δεν πειράζει, θα πάμ'εμείς" Τι να κάνει κι αυτή, ήρθε, κι επειδή εμένα μου άρεσε πάρα πολύ ν'ακούω τα τραγούδια του Θεοδωράκη, έβαζα αυτόν τον καφενέ να βάζει και τα τραγούδια του Θεοδωράκη και να τ'ακούμε. Και έτσι καθιερώσαμε το καφενείο. Και πηγαίναμε παρέα, μαζί με τον αστυνόμο, το γιατρό, το διευθυντή του ταχυδρομείου. Την ιθύνουσα τάξη!

Σας λέω δεν υπήρχανε Φυσικοί, είχαμε πρακτικά τμήματα και θυμάμαι ότι έκανα 36-37 ώρες, όλα τα πρακτικά στο κεφάλι μου. Κάθε τάξη που έμπαινα, κάθε τμήμα που έμπαινα, ήτανε άλλο μάθημα με όλη τη Φυσική. Τη στιγμή που να σκεφτείτε - στο φροντιστήριο, αυτός που έκανε το φροντιστήριο, δίδασκε μόνο Ηλεκτρισμό. 'Η μόνο Οπτική και ένα κομμάτι. 'Η μόνο ασκήσεις. 'Η μόνο θεωρία. Εγώ έπρεπε να τα ξέρω ανά πάσα στιγμή όλα. Και Φυσική. Και να 'μαι έτοιμη να απαντήσω σ'όλες τις ερωτήσεις και σ'όλες τις ασκήσεις που φέρνανε απ'το φροντιστήριο. Ε, ήτανε δύσκολα. Δύσκολα χρόνια. Πολλή δουλειά. Και δύσκολα. Σήμερα δεν είναι δύσκολα.

Είχα στο αρρένων Αμαρουσίου κάποτε 120 αγόρια στην πέμπτη Πρακτικού -β' Λυκείου σήμερα- γιατί δεν υπήρχε Φυσικός. Μου'βαζαν δύο τμήματα και τα 'κανα μάθημα. 120 αγόρια ίσαμε κει πάνω. Τότε ήταν δύσκολα. Τώρα δεν έχει πρόβλημα. Ούτε η ύλη είναι πολλή, ούτε δύσκολη, τίποτα.

Μ'αρέσουν τα παιδιά. Οι συνθήκες δουλειάς - δηλαδή να κάνω το χειμώνα μάθημα εγώ μ'αυτό το παλιό πάνω - δε μ'αρέσει. Να ζω μες την κιμωλία και να κρατάω ένα πανί να σκουπίζω... δε μ'αρέσει. Πάρα

πολλά πράγματα δε μ'αρέσουν. Μ'αρέσει το ζωντανό υλικό που έχω που ανανεώνεται και με ανανεώνει. Ειδικά όμως θα γινόμουν γιατρός. Που μου άρεσε αυτή η δουλειά πολύ". (Αφ.Μ.-Λ.)

"Επειδή είχε αρχίσει φοίτηση κοριτσιών στις θετικές επιστήμες ενσωματωθήκαμε οι Χημικοί αμέσως μέσα στον κλάδο των καθηγητών ιδιαίτερα και είχαμε μεγάλη εκτίμηση. Γιατί αναλαμβάναμε μαθήματα τα οποία δεν μπορούσαν εύκολα να τα κάνουν κι οι άλλοι". (Β.Γκ.)

"Ας πούμε εγώ ήθελα να κάνω άλλα πράγματα έξω απ'τη δουλειά μου. Ξέρω γω να 'χα φύγει απ'αυτή τη δουλειά και να 'χα κάνει άλλα πράγματα. Ξέρω γω θα ήθελα να 'χα ανοίξει ένα σχολείο". (Ε.Α.)

"Μπήκα μέσα εδώ με κάποια δικά μου προσωπικά προσόντα. Χωρίς πολιτικά, χωρίς κανένα προσόν έξω απ'αυτό που είμαι εγώ σαν άτομο. Να μη με συστήσει κανείς! Όλους τους έχουν συστήσει κάποιοι: οι εταιρείες, οι πολιτικοί, οι... οι... οι... θείοι. Και λοιπά. Συγγενείς τους.

Είχα όλα τα βαθμολόγια και καρτέλες ειδικές για τους φοιτητές. Από τότε που μπήκα από το '60, από τότε που έφυγε ο παλιός μου διευθυντής ο Μ. και ήρθε ο καινούργιος, από το '68 μέχρι το '85, 14 μαθήματα, γραπτά, προφορικά και πρακτικά-, για κάθε φοιτητή, 14 μαθήματα και για τέσσερα χρόνια, για τους φοιτητές 4 ετών, 14 μαθημάτων και τρεις φορές, σε κάθε εξεταστική περίοδο, έπρεπε να περνάω τις βαθμολογίες, να τις στέλνω στη γραμματεία. Τις βαθμολογίες να τις περνάω στις καρτέλλες. Τις βαθμολογίες να τις περνάω στο... βιβλίο παρουσιών. Τις βαθμολογίες αυτές τις ίδιες να τις περνάω σ' ένα βιβλίο που έδειχνε ότι πλέον εστάλη ο βαθμός.

Νύχτα-μέρα έγγραφα. Νύχτα-μέρα έγγραφα, και καθόμουν εδώ, διπλάσιες ώρες κι έκανα αυτό το πράγμα για να μπορώ να κρατηθώ στη θέση μου. Έκανα κι αυτό. Έκανα και το άλλο. Μέχρι το '85, οπότε είπα "Δεν αντέχω!" Σ'αυτό εδώ το περιοδικό που λέγεται "Γεωλογικά χρονικά" από τότε που μπήκα στο πανεπιστήμιο από τον 9ο προς 10ο

χρόνο μέχρι το '85 , διόρθωνα όλες τις εργασίες, Ερχόντουσαν σαν δοκίμια από το τυπογραφείο, το πρώτο δοκίμιο, το άλλο δοκίμιο, το τελικό... έπαιρνα το τυπωθήτω κι εβγήκαν όλοι αυτοί οι τόμοι από τα χέρια μου. Σ'όλες τις γλώσσες. Και ελληνικά και ξένα. Και όχι μόνο τα διόρθωνα από το πρωτότυπο του συγγραφέα, αλλά τα διόρθωνα επίσης και λεκτικά. Και έκανα, και έβαζα -κριτικά κάπως- για να βοηθήσω τον συγγραφέα να είναι όσο το δυνατόν πιο άψογη η δουλειά του. Να σημειώσω πώς θα γίνουν οι φωτογραφίες, αν πρέπει να είναι rustier, αν θα 'πρεπε να 'ναι έτσι ή αλλιώς, ποιά ψηφία θα γραφτούν με μικρά, με μεγάλα, με μαύρα, με πλάγια. Δηλαδή με είχαν φορτώσει τόσο πολλή δουλειά.

Τις περισσότερες φορές έπαιρνα τη δουλειά στο σπίτι. Δεν προλάβαινα να βγάλω τόσο πολλή δουλειά.

...Τις περισσότερες φορές έχουμε εργαστήρια μέχρι τις 7-8 το βράδυ, οπότε δεν είμαστε υποχρεωμένοι να 'ρθούμε συγκεκριμένη ώρα ή στις οχτώ το πρωί. Μπορεί να είμαι απογευματινή, να 'ρθω στις 9 ή στις 10 ή στις 11 η ώρα και να καθήσω μέχρι τις 7 η ώρα το βράδυ. Γιατί η δουλειά μας είναι και κουραστική. Δεν είναι απλώς βγαίνεις στην έδρα και λες δυό κουβέντες. Εδώ πρέπει να δείξεις από τις διαφάνειες σου από τα συρτάρια σου, όπου μαζεύω υλικό απ'όλα τα μέρη της Ελλάδας. Να το βάλω το υλικό αυτό σ'ένα καρτσάκι που 'χω, να είναι ταξινομημένο με τις ανάλογες καρτελίτσες, να καταλάβει ο φοιτητής τι είναι αυτό που βλέπει, να δει και αναπαραστάσεις παλαιών περιβαλλόντων. Ε, να κουβαλήσω το υλικό, να κάνουμε την άσκηση και μετά πάλι, να το πάρω και να το ξανατοποθετήσω στη θέση του. Και να σκεφτεί κανείς, όταν έχεις μέσα 45 φοιτητές, πρέπει για κάθε ένα φοιτητή να έχεις ετοιμάσει ένα ξεχωριστό συρτάρι απ'όλο το υλικό.

...Αυτή η ταπεινή μου καταγωγή τους ενοχλεί πάντοτε. Όλοι είναι από μεγάλα τζάκια εδώ. Από μεγάλα τζάκια. Από καθηγητές Πανεπιστημίου. Συγγενείς, από πολιτικά πρόσωπα...

Πολλές φορές, αυτός ο πόλεμος είναι πάρα πολύ δημιουργικός για

μένα. Δηλαδή δεν τον θέλω, γιατί μου κάνει κακό. Αλλά, αντί να με αποδυναμώσει από τη δουλειά μου αυτό το χρονικό διάστημα, ιδιαίτερα από το '79 μέχρι τώρα που συνεχίζεται αυτός ο πόλεμος, και παλαιότερα, ήταν ο πλέον δημιουργικός. Μάλιστα το διάστημα που κρινόμουνα, από το '83 που είχα καταθέσει τα χαρτιά μου ως το '86 που αποφασίσανε να μη με κάνουν επίκουρη, ήτανε η πιο δύσκολη περίοδος της ζωής μου γιατί περνούσα και την κλιμακτήριο. Οπότε το 'ριξα στη γυμναστική, έντονη γυμναστική. Πήγαινα στα στάδια, γύριζα με τον άντρα μου, κάναμε συνέχεια ασκήσεις τ'απογεύματα, το πρωί, είχα μεγάλη συμπαράσταση από το σπίτι μου, πήγαινα έκανα άρση βαρών, πέρασα δηλαδή την κλιμακτήριο χωρίς να νιώσω κανένα πρόβλημα. Ελειψα και 3 μήνες και πήγα στη Γαλλία - ζήτησα και πήρα άδεια και ένιωσα πραγματικά άλλος άνθρωπος.

Δυστυχώς, κατεστημένο από κάθε άποψη. Σε πολιτικό επίπεδο και σε ανδρικό επίπεδο. Αν σκεφτεί κανείς ότι πριν το '78 ήμασταν υποχρεωμένοι κάθε τρία χρόνια να παίρνουμε την έγκριση του καθηγητή, ο οποίος υπέγραφε κάθε τρία χρόνια αν ήμασταν εντάξει να συνεχίσουμε ή όχι, και κατάφερα 'δω μέσα- με όλες αυτές τις δυσκολίες- να παίρνω το καθώς έχει και να συνεχίζω... Ε' έπρεπε να τα καταφέρω... Μέχρι το '78. Γιατί το '78 μετά από τρεις μήνες που κάναμε έναν μεγάλο αγώνα, καταφέραμε ν'αποκτήσουμε την περίφημη μονιμότητα. Μονιμοποιηθήκαμε, οπότε τότε δεν υπήρχε πρόβλημα." (Α.Μ.)

"Είναι εποχές που ετοιμάζεις κάτι, ή που διαβάζεις πολύ, ή που γράφεις πολύ, ή που γράφεις κάτι που έχεις βρεί, οπότε πάλι κάθεσαι εδώ συνέχεια, κι είναι εποχές που κάνεις πείραμα και είσαι συνέχεια μέσα στο εργαστήριο. Κι όσο περνάν τα χρόνια, κάθεσαι πιο πολύ απ'ό,τι δουλεύεις στο εργαστήριο. Έχεις ας πούμε συνήθως παιδιά που κάνουν διδακτορική μαζί σου, που έχουν επωμισθεί το μεγαλύτερο μέρος της πειραματικής δουλειάς. Ένα μοίρασμα του χρόνου είναι,

μεταξύ γραφείου, βιβλιοθήκης και εργαστηρίου. Ανάλογα με το τι έχει η δουλειά εκείνη τη στιγμή... Υπάρχει ένα εργαστήριο, στο οποίο το δικό μας είναι και γεμάτο-γεμάτο, 6-7 άνθρωποι μέσα.

Στο πανεπιστήμιο η συναναστροφή μου με τα παιδιά κι η δουλειά μου με τα παιδιά ήταν πολύ ευχάριστη. Η εμπειρία με τα παιδιά ήταν πάρα πολύ όμορφη. Και με τους νέους συναδέλφους, μέσα στο εργαστήριο. Είχα όμως σοβαρό πρόβλημα με τον προϊστάμενό μου. Το Διευθυντή της Έδρας. Και γι' αυτό κι έφυγα. Δεν συμφωνούσα με τον τρόπο που έκανε τις δουλειές και παραιτήθηκα.

...Κατ' αρχήν υπάρχουν οι γενικές δυσκολίες του ελληνικού χώρου. Οι τεχνικές δυσκολίες - ας πούμε εγώ τώρα, να σου πω μερικές απ' τις σοβαρές δυσκολίες που έχω αυτή τη στιγμή. Η δουλειά που κάνω εγώ έχει πολύ μεγάλη ανάγκη παρασκευαστικής βοήθειας. Κι εγώ έχω στη διάθεσή μου μια παρασκευάστρια επί 4 μέρες το μήνα. Η δουλειά που κάνουμε είναι δουλειά πολυέξοδη. 'Η χάνουμε το χρόνο μας για δουλειές που δεν έπρεπε να τις κάνουμε, ας πούμε. Πλένουμε, αποστειρώνουμε, κάνουμε αναλύσεις ρουτινιάρικες που είναι χαμένος χρόνος. Δεν έχουμε την υλικοτεχνική περιβόητη υποδομή. Τα εργαστήρια μας - τα όργανά μας είναι παλιά, χρήματα για να ξοδέψουμε όσα μας χρειάζονται στα πειράματά μας δεν έχουμε, κόσμος - συνεργάτες δεν έχουμε, γενικά, οι συνθήκες δεν είναι αυτές που θα έπρεπε να ήσαν. Απ' την άλλη μεριά, το σπουδαιότερο πιστεύω ότι είναι ότι δεν έχει δημιουργηθεί μες στο Ινστιτούτο μας η ατμόσφαιρα η κατάλληλη για να κάνει κανείς εποικοδομητικά τη δουλειά του. Δηλαδή, θες η μίζερια, θες τόνα, θες τ' άλλο - δηλαδή δεν γίνονται σεμινάρια που 'πρεπε να γίνονται, δεν υπάρχει αλληλεπίδραση μεταξύ των ανθρώπων όπως θα έπρεπε να υπάρχει, γενικά είναι θάλεγε κανείς ένα μίζερο περιβάλλον." (Κ.Σ.)

Έκανα μία ώρα διακοπή το μεσημέρι για φαγητό. Δηλαδή - αν θυμάμαι καλά - οι ώρες ήταν 3 με 12 και 1 με 5. Αλλά γω δεν έβγαίνα

απ'το εργαστήριο γιατί όλοι οι άλλοι συνάδελφοι που ήταν άντρες, πηγαίναν σε κάποιο εστιατόριο που ήταν έξω εδώ, σε κάποιο καφενείο και γυρίζανε. Εγώ, δεν έβγαινα. Και δούλευα. Την ώρα αυτή τη δούλευα. Κι αυτό το εξετίμησε ο διευθυντής ο κ. Κ. τότε και μου επέτρεψε να μην κάθομαι το μεσημέρι για φαγητό, αφού ούτως ή άλλως δεν καθόμουνα, και να φεύγω στις 4. Από τότε καθιερώθηκε δηλαδή το 8 με 3. Γιατι ουσιαστικά καθόμουνα 9 ώρες. Το ωράριο δεν το τηρούσα. Και ποτέ μου δε τηρώ το ωράριο. Δηλαδή το σταθερό το θωρο δεν τόχω τηρήσει ποτέ. Ε, ναι, τώρα έρχομαι στις 7 και φεύγω περίπου 5. 5 παρά τέταρτο, 4μιση. Ερχομαι 7 και δέκα και τέταρτο, 7μιση.

Όταν ήρθα εδώ ήταν ένα πολύ μικρό εργαστήριο. Ήταν μέσα στους χώρους του εργοστασίου. Τώρα εδώ είναι οι χώροι των γραφείων... Μέσα στους χώρους του εργοστασίου ήταν ένας μικρός χώρος και ήταν το εργαστήριο. Οι έλεγχοι που γινότανε τότε, πριν έρθω εγώ, ήτανε πάρα πολύ λίγοι. Η εργαστηριακή δουλειά, ήταν πολύ περιορισμένη. Μετά, αναπτύχθηκε πολύ ο έλεγχος. Στην αρχή δεν γινόταν πολύ έλεγχος στην παραγωγή, όσο μεγάλωσε το εργοστάσιο είχε μεγαλώσει και ο έλεγχος ποιότητας σαν τμήμα και τα εργαστήρια κατ'επέκταση. Χρειαστήκαμε μεγαλύτερους χώρους και ο χώρος τώρα- δεν ξέρω, αν δείτε- είναι πολύ μεγάλο εργαστήριο, με δύο χώρους. Άλλος χώρος είναι το αναλυτικό εργαστήριο, άλλος χώρος είναι που ελέγχεται το χαρτί, ένας μικρός χώρος που ελέγχονται οι πρώτες ύλες, γενικά είναι πολύ μεγάλο εργαστήριο και πολύ ειδικό στον τομέα των παραγγελιών. Δηλαδή βοηθούμε πάρα πολύ και το Χημείο του Κράτους και ίσως θεωρούμαστε το πρώτο εργαστήριο σε θέματα χαρτοποιίας. Και το Χημείο του Κράτους και γενικά όλους που έχουνε επαφές με τα Υπουργεία.

Στην αρχή είχα μία βοηθό. Υπήρχε ένας προϊστάμενος στο Χημείο. Χημικός. Τρία άτομα. Και στην παραγωγή υπήρχε ένας ελεγκτής ανά βάρδια. Τρεις ελεγκτές του χαρτιού, η βοηθός, εγώ και ένας

προϊστάμενος. Αυτή ήταν το προσωπικό της χημικής υποδιεύθυνσης τότε. Αυτό τη στιγμή είμαστε στο εργοστάσιο της Αθήνας σύνολο 32 άτομα και στο εργοστάσιο της Δράμας περίπου άλλα τόσα. Και ελέγχονται από μας. Από την εδώ διεύθυνση δηλαδή. Δηλαδή κάτω από μένα είναι όλοι." (Ειρ.Κ.)

3.1.9.2. Προαγωγές

"Κατόπιν, από την Ελευσίνα ήρθα στο 6ο Θηλέων Αθηνών. Εμείνα το '36, το '37, και το '38 είχα σειρά για προαγωγή. Από πρωτύτερα είχα, αλλά δεν είχα κάνει αίτηση. Επρεπε να υποβάλεις τα χαρτιά σου και τα λοιπά και μετά να πάνε στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο και μετά να κάνεις μια αίτηση για να λάβει αφορμή το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο για να ιδεί το φάκελλο σου και να ιδεί αν έχεις τα προσόντα για προαγωγή. Δεν προήγοντο όλοι. Εγώ όμως δεν υπέβαλα αίτηση για προαγωγή, επειδή είχα τον αδελφό μου ο οποίος εσπούδαζε και δεν ήθελα ν'απομακρυνθώ από την Αθήνα. Γιατί η προαγωγή σήμαινε και μετακίνηση. Επρεπε να πας στις νέες χώρες. Έτσι λεγόταν τότε.

Εμείνα στην Αθήνα και δεν υπέβαλα. Αλλά συνήλθε το Συμβούλιο, εν τω μεταξύ είχα γίνει γνωστή- με γνώρισε το Υπουργείο. Με γνώρισε η υπηρεσία. Ίσως κι αυτός ο γενικός Επιθεωρητής έκανε συζήτηση στο Συμβούλιο και τα λοιπά. Εγνωρίστηκα με το Γραμματέα του Συμβουλίου. Και ο Γραμματέας αυτός του Συμβουλίου με ήξερε απ'αυτόν το μπάρμπα μου και ήξερε και τη δουλειά μου. Κι όταν συνήλθε το Συμβούλιο για προαγωγές είδε ότι εγώ δεν είχα υποβάλει αίτηση και παίρνει τηλέφωνο στο 6ο Θηλέων να ρωτήσει. Και βρίσκομαι εγώ κατά σύμπτωση. Οχι σύμπτωση, ο θεός φαίνεται έβαλε το χέρι του και βρίσκομαι εγώ στο τηλέφωνο. Και λέει "Γιατί δεν έχεις υποβάλει αίτηση για προαγωγή;" "Απλούστατα" του λέω "όπως ξέρεις έχω τον αδελφό μου εδώ και σπουδάζει και , θέλω μεν προαγωγή, αλλά να μην πάω στα νέα μέρη, να μην πάω μακριά, να είμαι σ'ένα μέρος που να μπορώ- αν όχι κάθε βράδυ- να είμαι στο σπίτι μου τουλάχιστον τρεις φορές την

εβδομάδα. Και κατά παρέκκλισιν, δεν ξέρω πώς, με τοποθετούν στις Ερυθρές. Ως πρωτοβάθμια. Με προαγωγή. Εμείνα ένα χρόνο εκεί.

Το '66 έγινε ο θεσμός του Λυκειαρχη κι έγινα αμέσως εγώ Λυκειαρχης. Δεν ετίθετο πλέον θέμα. Επήγα επίσης στο Αργοστόλι διευθύντρια του Οικονομικού Γυμνασίου. Ήταν τρία γυμνάσια: Ένα αρρένων, ένα θηλέων, και το δικό μου μεικτό. Εμείνα εκεί το '64, '65." (Φ.Σ.)

"Είμαι από τους πρώτους Γυμνασιάρχες που γίνανε με συνέντευξη, γιατί οι άλλοι απλώς γινόντουσαν γιατί είχανε κάποιες προϋποθέσεις στα χαρτιά. Εμείς εκτός από τις προϋποθέσεις, μας περάσανε κι από συμβούλιο. Το ΠΥΣΔΕ." (Μ.Ζ.)

"Βέβαια δεν έχω φιλοδοξίες ούτε ζήτησα τώρα να γίνω διευθυντής και τα λοιπά. Όταν μπορούσα και είχα όρεξη ας πούμε- όταν είχε έρθει η σειρά μου δεν το 'κανα για να μη φύγω απ'το σπίτι κι απ'τα παιδιά. Γιατί δεν υπήρχαν και μεγάλες πιθανότητες να πάμε μαζί με τον άντρα μου έξω. Οπότε θα 'χαμε 3 σπίτια. Τα παιδιά εδώ, η κόρη μου ήταν στο Πολυτεχνείο, ε... μετά πέρασαν τα χρόνια... Τώρα έχει γίνει -εδώ και τέσσερα χρόνια έγινε εκείνος Λυκειαρχης. Εγώ δεν έκανα αίτηση. Δεν ήθελα ν'αναλάβω ευθύμως. Ε... είμαι κι ευχαριστημένη απ'το σχολείο μου, κι έτσι είμαι απλώς καθηγήτρια, στη σχολή εδώ που είμαι στη Ν. Σμύρνη.

...Οι προϊστάμενοι, αλλιώς αντιμετωπίζουν τις γυναίκες. Τις βλέπουνε ότι δεν αποδίδουν αρκετά, ότι είναι πολύ απασχολημένες με το σπίτι τους και τα παιδιά τους. Και στη βαθμολογία ήτανε πάντοτε τσιγκούνηδες στις γυναίκες. Δεν τους έβαζαν βαθμούς μ'αποτέλεσμα να μην προάγονται. Στους άντρες πάντοτε έβαζαν συγκριτικά πιο καλή βαθμολογία γιατί υπήρχε αυτή η νοοτροπία ότι πρέπει να προχωρήσει, να γίνει Γυμνασιάρχης και ίσως γιατί τους φοβόντουσαν κιόλας.

Ε, πολλές φορές η γυναίκα δέχεται ας πούμε κάτι και δεν φέρει

αντίρρηση. Ενώ ο άντρας νομίζω το διεκδικεί αυτό που του ανήκει. Τουλάχιστον τα χρόνια εκείνα. Δηλαδή για να χτυπήσουν έναν καθηγητή άντρα στη βαθμολογία έπρεπε να 'χουνε αιτίες φανερές. Ενώ στη γυναίκα, δεν έβαζαν μεγάλη, υψηλή βαθμολογία. Σπάνια. Οι επιθεωρητές και οι γυμνασιάρχες. Αλλά και οι δύο το ίδιο φερόντουσαν στις γυναίκες. Δεν τις προωθούνε τις γυναίκες οι άντρες. Δεν ξέρω... τότε... δεν ξέρω." (Α.Μ.)

"Φυσιολογική εξέλιξη ήταν να πάμε σε Λύκειο. Και όταν έγινε ο θεσμός αυτός το '86 ήμουν έτοιμη να μπω στο... να γίνω Λυκειάρχης. Δηλαδή να ξαναέφευγα για επαρχία. Αυτό με έσωσε κάπου. Δεν ήταν καθόλου καλή περίοδος το να φύγω το '86. Παρατηρώ μια κάποια χαλάρωση στα Λύκεια. Και τα παιδιά είναι λίγο πιο δύσκολα- εδώ τουλάχιστον στις μεγάλες πόλεις... Παραιτείται κανένας και λέει τι θα κάνω εγώ όταν δεν μπορώ να τα φέρω εις πέρας. Αυτό δεν μπορώ να το αντέξω. Δηλαδή προτιμώ να έχω το παιδάκι - γι' αυτό και έμεινα και δήλωσα να γίνω Διευθύντρια Γυμνασίου - το οποίο θα κατευθύνω, θα με ακούσει, πιστεύω ότι θα το φτιάξω ή θα το νουθετήσω και θα με ακούσει, παρά να μπλεχτώ με τα μεγαλύτερα παιδιά που ίσως να χρειάζεται μια συνεχής ένταση. Ένταση. Η θέση του διευθυντή έχει ένταση. Γι' αυτό και δεν έγινα. Δηλαδή δεν το θεωρώ ότι επειδή δεν έγινα, κάτι έχασα, γιατί δεν το επεδίωξα ποτέ. Πάλι να ρωτηθώ, διευθύντρια Γυμνασίου θα γίνω." (Β.Γκ.)

"Το '83 ή '84 έγινα διευθύντρια. Δέκα χρόνια πριν είχα γίνει υποδιευθύντρια, δύο χρόνια μετά ακριβώς έγινα προϊσταμένη στο εργαστήριο, στο Χημείο. Πέρασα όλα τα στάδια. Δεν γίναμε διευθυντές όλοι όσους είχαν προσλάβει την εποχή εκείνη. Ξεχωρίσαμε κάπως." (Ειρ.Κ.)

3.1.9.3. Η πολιτική ζωή και η σταδιοδρομία

"Εγώ απολύθηκα δυο φορές. Το '36 ανέβηκε ο Μεταξάς ο οποίος την εκπαίδευση την χτύπησε πάρα πολύ. Διορίστηκα το '40, και το '41 με διώξανε πρώτη φορά επειδή βρήκανε κάτι προ τεσσάρων ετών, πριν διοριστώ. Είχανε γράψει φάκελο, ένα τόσο φάκελο, τα περισσότερα - όλα δηλαδή- ήτανε ψέματα, δεν έβρισκαν πραγματικά αυτά που μπορούσαν να βρούν. Μετά, το '48, τότε που δεν υπέγραφα τη δήλωση νομιμότητας των δημοσίων υπαλλήλων, με απολύσανε οριστικά. Ε, μα τα πλήρωσα πολύ, αλλά δεν μετανιώνω καθόλου.

Με απέλυσαν λοιπόν πρώτη φορά στον πόλεμο, επί Μεταξά, πριν πεθάνει ο Μεταξάς, το '41. Και μου είπανε να κάνω αίτηση στην ανώτερη επιτροπή. Πήγα όμως, την έδωσα. Επειδή ήταν ο πόλεμος θυμήθηκαν... ποιός ξέρει... νόμισαν ότι εγώ ήμουνα...- πόσο χρονών ήμουνα τότε, μια σταλιά, τι ήμουνα; Και τη μετέτρεψαν σε τρίμηνη απόλυση. Τρίμηνη απόλυση. Πέρασε το τρίμηνο εν τω μεταξύ, ξαναπήγα στη δουλειά μου... Πήγα τότε, δήθεν μου κάνανε και μετάθεση δυσμενή στο Αίγιο, ενώ ήτανε ευμενής, πολύ κοντά στην Αθήνα το Αίγιο. Μάλιστα στο Αίγιο ο Γυμνασιάρχης ήταν πολύ αντιδραστικός και είχε κάψει πολλούς δασκάλους γιατί ήταν στην επιτροπή που θα έκρινε τους δασκάλους που είχαν πάει στο βουνό. Και τους απέλυε. Αλλά εμείς τα πηγαίναμε πολύ καλά. Δεν ξέρω. Του λέω εγώ "εμείς είμαστε των άκρων" ...Τα πηγαίναμε καλά γιατί δούλευα. Και μόνη μου, είχα και γραφική δουλειά. Θυμούμαι έναν δάσκαλο μια χαρά παιδί νεαρός και τον απέλυσαν, τον απέλυσε η επιτροπή. Και τι έκανε. Πήγε στο βουνό και πολέμησε τους Γερμανούς. Ναι όλ' αυτά, και έπειτα επί Σοφούλη, τα ξέρετε.

Έπειτα το '48 με τα γεγονότα του εμφύλιου μας έδιωξαν οριστικά. Και ύστερα είχαμε πολλές ταλαιπωρίες. Πήγαμε εξορία. Το '51. Στη Χίο. Στη Χίο ήμασταν, στο Τρίκερι, όχι για μένα τόσο... ο αδελφός μου, το παιδί... τότε από τον Σοφούλη, από την κατάσταση αυτή. Στο απόσπασμα. Ήταν φοβερό. Αυτό όσο ζω δεν θα το ξεχάσω." (Εύχ.Κ.)

"Υπέβαλα παραίτηση. Επί Μεταξά. Το '36. Είχα φάκελλο! Τι έχω τραβήξει με τους φακέλλους, μη ρωτάτε. Επανήλθα δυνάμει της Συντακτικής Πράξεως 24. Η οποία έγινε με τη συνθήκη της Βάρκιζας, κάτι τέτοιο. Δεν άρεσα όμως, στο γενικό Διευθυντή Μέσης Εκπαιδεύσεως. Κομμουνίστρια, με φάκελλο, να πάει καθηγήτρια και τα λοιπά. Αυτός ήτανε εθνικόφρων. Μου καθυστέρησε την επαναφορά μου σχεδόν επί δέκα χρόνια... Κόϊταξ'εδώ! Η ανάμειξις των νέων με την Αριστερά, όταν η Αριστερά δεν είναι υγιής, με μία μη υγιή Αριστερά, είναι σφάλμα μεγάλο. Εγώ άρχισα να σκέφτομαι όταν είχα εκδηλωθεί. Λέω "Για στάσου. Και τι έκανα;" Λέω "Κατά τι ωφέλησα τον τόπο; Μ'αυτό τον τρόπο; Κατά τι ωφέλησα;" Δηλαδή, έκανα ένα είδος αυτοκριτικής. Και εκάκισα τον εαυτό μου, για επιπολαιότητα. Αλλά, δεν είναι μόνο αυτό! Όταν ωριμάζει ο νέος, δεν μπορεί να συνταυτιστεί με την κατάσταση του κόμματος. Είναι αδύνατον. Πρώτ'από όλα δεν υπάρχει δημοκρατικότητα.

Το '35 ετοιμαζόντουσαν να με στείλουν εξορία. Για να διακόψω τη δλώξη - δηλαδή, δεν μου είπε κανείς να το κάνω- μόνη μου το σκέφτηκα και το 'κανα. Και μάλιστα, οι αριστεροί του Υπουργείου Παιδείας, όταν πήγα και τους έδωσα την παραίτησή μου, με εκάκισαν. Δηλαδή με εφώνασαν, να με συμβουλευσουνε. Να μην παραιτηθώ. Να μη χάσω τη θέση μου. Και τα λοιπά. Λέω "Δεν τη χάνω. Θα την ξαναβρώ". Θα την ξανάβρισκα μετά τον πόλεμο.

Μετά δούλεψα ιδιαίτερα μαθήματα Μαθηματικά. 34 χρόνια ιδιαίτερα. Δεν μπορούσα να δουλέψω ούτε σε ιδιωτικά.

...Στη Θεσσαλονίκη, κι εκεί με κυνήγησε ο φάκελλος εν τω μεταξύ. Γιατί αυτοί εννοούσαν να τους γράψω δήλωση. Την οποία δεν τους την έγραψα. Τέλος πάντων. Αυτά είναι λεπτομέρειες! Άνευ σημασίας. Η σημασία είναι ότι την πρώτη δειγματοληψία εδαφών που έγινε στη Μακεδονία για τις βελτιώσεις των εδαφών, την έκανα εγώ. Και τη διήυθυνα εγώ. Και για να το κάνω αυτό, επήγα στην Ιταλική

σχολή και έμαθα Ιταλικά, για να διαβάσω έναν Πρατολόγγο, γεωπόνο, ο οποίος είχε γράψει δεν ξέρω πόσες μελέτες. Εν τω μεταξύ πέθανε ο διευθυντής ο Π., κι ήρθε ένας Κ. εδώ στο εδαφολογικό εργαστήριο, ο οποίος ήτανε από τους Βυζαντινούς Κ. Πραγματικά δηλαδή. Είχε λοιπόν μέσα πολλά αυτός και με φωνάζει μια μέρα λοιπόν...

... Για να σας δώσω να καταλάβετε, αν κόψουμε έτσι το έδαφος, καθέτως, βλέπουμε ότι το έδαφος αποτελείται από στρώματα. Βλέπετε διαφορά στο στρώμα. Κάθε διαφορά χρώματος, σημαίνει και μια ποιοτική διαφορά στο έδαφος. Γι' αυτό λοιπόν, στα ορύγματα που κάνουμε για να κάνουμε δειγματοληψία, δουλεύουμε και κατά φυσικούς ορίζοντας. Και παίρνουμε δείγματα από κει. Αλλά κάνουμε, -για ορισμένες μηχανικές σταθερές του εδάφους- κάνουμε άλλο όρυγμα το οποίο απέχει από το πρώτο, και παίρνουμε ανά 25 πόντους. Μέχρι 30 πόντους. Αυτά τα γράφει ο Πρατολόγγο. Ο Πρατολόγγο γράφει ότι στις αναλύσεις, γι' αυτές τις σταθερές του εδάφους, όταν τις προσδιορίσουμε κατά φυσικούς ορίζοντες, και κατά την μέθοδο Κοπέριουμ ανά 30 πόντους, δεν υπάρχει σύμπτωση παρά μόνο κατά 25%. Και ακριβώς, τόσο είχε γίνει καλά η δουλειά, ώστε αυτο το 25% το παρακολούθησα εγώ, και πραγματικά αυτό ήτανε. Υπήρχε. Και με φωνάζει μια μέρα ο Κ. λοιπόν και μου λέει "Ξέρω ότι όλη η δειγματοληψία έγινε λάθος". Λέω "Πώς έγινε λάθος! Γιατί να γίνει λάθος;" Λέει "Δε δουλέψανε οι γεωπόνοι". Ξέρεις τι θα πει δε δουλέψανε οι γεωπόνοι; Που σκοτώθηκαν οι γεωπόνοι! Ξέρεις τι θα πει καλοκαίρι και να είσαι όλη την ημέρα στον κάμπο των Σερρών; Αφού εγώ, όταν γύρισα το βράδυ και άνοιξα την πόρτα του εργαστηρίου στις Σέρρας και μπήκα μέσα, απ' τη δροσιά, έπεσα ξερή κάτω. Με βρήκανε λιπόθυμη. Όλη την ημέρα στον κάμπο, μ' ένα αυτοκίνητο, να γυρίζεις απ' το ένα όρυγμα στο άλλο. Φοβερό πράγμα. Και υπερασπίστηκα το σωστό. "Βρε παιδάκι μου" του λέω "τι έπαθες τώρα;" "Όχι" μου λέει, τόνα και τάλλο και τόνα και τάλλο. Και πάει στο Διευθυντή και λέει πως είμαι κομμουνίστρια. Κι ότι δε δουλεύουν οι γεωπόνοι, και τόνα

και τάλλο. Κι άρχισε δλωξίς.

Αυτό έγινε πριν από τον πόλεμο. Βέβαια, το '39-'40. Χαμένο κορμί ήτανε. Ξέρετε, ήτανε Διευθυντής του Ταμείου Υδραυλικών έργων και πρώτο υδραυλικό έργο που έγινε ήταν η δειγματοληψία στον κάμπο των Σερρών. Την έκανα εγώ. Ετυχε δηλαδή. Θα μπορούσε να είναι άλλος. Ετυχε. Συνέπεσε. Και να έχουν έναν Μ. εκεί πέρα, ο οποίος ήτανε πρώην αξιωματικός. Απόστρατος. Να μη ξέρει... ήταν αδύνατο να συζητήσεις μαζί του, ν'αποδείξω ότι έχω δίκιο κι αυτά. "Να, ορίστε τι γράφει ο Πρατολόγγο!" Δεν άκουγε τίποτα. Δεν άκουγε τίποτα." (Ειρ.Σκ.)

"Στο Κριεκούκι Θηβών ήρθαμε με τους αποστάτες. Αυτό τότε έτσι το λέγανε γι'αστεία - όχι ότι ήταν η πραγματικότητα- ζητήσαμε μετάθεση 100 Μαθηματικοί απ'την επαρχία και μεταθέσανε- αυτοί τότε οι κύριοι όλοι μαζί, οι αποστάτες, οι δεξιολί, η Ένωση Κέντρου, όσοι είχαν τη δυνατότητα εν πάση περιπτώση- μεταθέσανε 105. Ζητάγανε 100 και αφήσανε τα σχολεία της επαρχία χωρίς Μαθηματικό. Και οι κατά τόπους επιθεωρητάι δεν μας αφήνανε να φύγουμε, εάν δε βρίσκαμε αντικαταστάτη για το σχολείο. Εγώ ήμουνα έγκυος στην κόρη μου, είχε 'ρθεί η μετάθεσή μου, επήγα λοιπόν και την περίμενα. Είχε δημοσιευτεί η μετάθεσή μου, επήγα στην Ελασσώνα - έτσι μας είπαν : "Να πάτε στα σχολεία σας και να περιμένετε". Και επειδή βρεθήκανε σε δύσκολη θέση - είχαν κάμει μια ατασθαλία, πώς να την καλύψουν- δε μας στέλνανε με τίποτε το χαρτί. Και σηκώθηκα και πήγα στον επιθεωρητή - ήταν στο Βόλο τότε ο επιθεωρητής της Ελασσώνας- και μου είπε: "Να πας στο βουλευτή σου που σου 'κανε και τη μετάθεση, να σου βρει και το χαρτί". Έτσι κι έγινε. Δεν πήγα εγώ στο βουλευτή, πήγε ο αδερφός μου και ο βουλευτής έστειλε τον άνθρωπό του στο Υπουργείο. Κατέβηκα κι εγώ στην Αθήνα, πήγα στο πολιτικό γραφείο του βουλευτή του αδελφού μου και ο υπάλληλος του πήγε στο Υπουργείο και μου 'φερε το χαρτί. Και δεν ξαναπήγα στην Ελασσώνα.

Είχα το χαρτί στο χέρι και παρουσιάστηκε στο Κριεκούκι Θηβών, στο γυμνάσιο Ερυθρών. Εκεί ήμασταν 8 Μαθηματικοί και το σχολείο απασχολούσε έναν Μαθηματικό. Και έπαιρνα συνέχεια αποσπάσεις. Οπότε μια χρονιά θύμωσε ο Παπαδόπουλος και λέει: "Όλοι θα ξαναγυρίσετε στις αρχικές σας θέσεις". Τα μέτρα εκείνα τα απότομα - αποφασίζουμε και διατάσσουμε. Ωραία να γυρίσουμε όλοι, αλλά τι θα μας έκανε. Κι εκείνη τη χρονιά την πλήρωσα εγώ. Και πήγα λοιπόν κι έκανα ένα χρόνο στο Κριεκούκι Θηβών. Αυτό θα πρέπει να ήταν το '69." (Μ.Ζ.)

"Απολύθηκα απ'τη δικτατορία. Δεν υπήρχαν ουσιαστικοί λόγοι. Οι λόγοι ήταν ότι οι έκτακτοι υπάλληλοι πάντοτε βρίσκονται σ'ένα στόχαστρο και με την παραμικρή κίνηση ας πούμε, βρίσκεσαι εκτός. Ε, η οικογένειά μου, ο αδερφός της μητέρας μου που ήτανε και κηδεμόνας μου, δεν ανήκε στην κατηγορία των δικτατόρων. Και φυσικά απέλυαν όλους. Κι άμα δηλαδή δεν είχες καμμία εμπλοκή, μπορούσαν να σ'απολύσουν αφού ήσουν επί συμβάσει. Ταυτόχρονα δούλευα ιδιαίτερα μαθήματα. Φροντιστήρια. Ταυτόχρονα. Γυμνασίου-Λυκείου. Δούλευα γύρω στις 10 ώρες τη βδομάδα. Είχα αρκετά χρήματα. Ακόμα ένα μισθό. Σίγουρα. Το '70 γεννήθηκε η κόρη μου και το '72 άνοιξα ένα φροντιστήριο δικό μου Μέσης Εκπαίδευσης στα Πατήσια. Το οποίο όμως δεν δούλεψε πολύ. Δούλεψα από το '72 ως το '76. Το '76 μ'ένα νόμο ο οποίος έγινε για επαναφορά όσων είχαν φύγει απ'το Δημόσιο την εποχή της δικτατορίας, επανήλθα πάλι στην υπηρεσία. Και ξαναγύρισα δηλαδή, επειδή μας δώσαν όλα τα χρόνια - ήταν έτσι ο νόμος που έδωσε όλα τα χρόνια που είχανε περάσει. Εγώ είχα δμιση, ώσπου έφυγα. Και 10 περίπου ώσπου επανήλθα. Γιατί είχα φύγει αμέσως το '67 κι ήτανε περίπου 16 χρόνια δημόσιας υπηρεσίας. Και το 'κλεισα το φροντιστήριο με στενοχώρια." (Ε.Α.)

"Υπογράψαμε κάποια χαρτιά. Εγώ πιστεύω στην πατρίδα, αγαπώ την πατρίδα μου, κάτι τέτοια πράγματα. Με τέτοιο τρόπο τα γράψαμε

εμείς. Πιστεύω στη θρησκεία. Επί της εποχής πάλι του Παπαδόπουλου, μας δίναν να συμπληρώσουμε ορισμένα πράγματα. Κάθε τρία χρόνια που κάναμε ανανέωση." (Α.Μ.)

3.1.9.4. Συνδικαλισμός

"Την εποχή της Κατοχής εγώ ήρθα σε μεγάλη διάσταση με τους Χημικούς, αλλά και με το κόμμα. Διότι... υπήρχε μια τραγωδία. Εκείνοι να θέλουν στάση. Κι έμεναν οι Χημικοί άνεργοι. Υπήρχε ένας Χημικός, ο οποίος ήτανε Χημικός στην Ανωτάτη Εμπορική Σχολή καθηγητής του πανεπιστημίου. Είχε σπουδάσει στη Γαλλία ο άνθρωπος, είχε κάνει ένα σωρό εργασίες. Είχε 4-5 παιδιά. Η γυναίκα του η οποία ήταν τροφαντούλα... τρόμαξα να τη γνωρίσω. Κι όταν την είδα, μ'έπιασε κακό. Λέω: "Κάτι πρέπει να κάνουμε. Δεν είναι δυνατόν. Θα πεθάνουν οι άνθρωποι". Εγώ, είχα μια περίεργη αντοχή στην πείνα. Δεν αισθανόμουνα ότι πεινάω. Δεν είπα ποτέ "Πεινάω". Χωρίς να τρώω. Αμα έλεγε κανείς ότι πεινάει κι έτρωγα, τους το 'δινα τα φαΐ μου. Δεν μ'ενδιέφερε. Αλλά αυτή η γυναίκα!... Αλλά είχα αδυνατίσει. Κάπου βρίσκεται μιιά φωτογραφία μου επί Κατοχής, που νομίζει κανείς ότι είμαι σκιάχτρο. Εγώ και η μητέρα μου αδυνατίσαμε πολύ.

Εκλείναν τα εργοστάσια. Λοιπόν. Το κόμμα είχε ρίξει αυτό το σύνθημα. Είχανε ρίξει το σύνθημα "Επιδόματα ανεργίας". Σε μία εποχή, όπου το χρήμα, εκείνο που παίρνατε τη μία μέρα, την άλλη μέρα δεν είχε καμιά αξία και δεν μπορούσατε να πάρετε τίποτα την άλλη. Επρεπε να πάρετε διπλάσιο και τριπλάσιο. Λοιπόν, πρώτα-πρώτα, ως σύνθημα, όπως και τους το είπα εγώ τότε, ήταν ου-το-πι-στικό. Διότι το χρήμα δεν είχε πλέον αγοραστική δύναμη. Όταν δεν έχει το χρήμα αγοραστική δύναμη, πρέπει να κάνει κανείς εμπόριο με είδη, όχι με χρήμα. Λοιπόν. Εκείνη την εποχή είχε λάβει η Κυβέρνησις μιιά πρόνοια για σαπούνι και κάπου υπήρχανε πυρηνέλαια. Λοιπόν είπανε η κυβέρνηση να κάνει σαπούνι, γιατί δεν υπήρχε σαπούνι. Το λεγόμενο

σαπούνι ενιαίας ποιότητας. Μαζευτήκαμε κι εμείς καμπόσοι άνεργοι που είμαστε εκεί πέρα, ήτανε κι ένας Β., χημικός, ο οποίος ήτανε στην Ελευσίνα, κι αυτός μας είπε ότι εκεί στην Ελευσίνα, υπάρχουν κολοφωνέλαια, έλαια κολοφωνίου τα οποία κάνουνε πολύ μεγάλο αφρισμό. Είπαμε να κάνουμε εργοστάσιο. Να γίνουμε κι εμείς βιομήχανοι τελοσπάντων. Οι άνεργοι. Όσοι είμαστε. Που κάθε τόσο θα βγαίνουνε κι άλλοι άνεργοι. Κι απ'αυτό να παίρνουμε σαπούνι, να το ανταλλάσουμε με διάφορα άλλα είδη, να τρώμε, να μπορέσουμε να επιζήσουμε. Και είπαμε ότι δεν θα πάρουμε εργάτες, θα εργαζόμαστε οι ίδιοι. Εγώ τους τα είπα αυτά, γιατί αυτοί... Λοιπόν. Και σηκώνομαι, και πηγαίνω στο... ήταν το Υπουργείο Εργασίας νομίζω. Το Υπουργείο Εργασίας. Και συνεννοούμαι... Και μου είπαν αυτοί "Μπορείτε να το κάνετε και είναι πολύ ωραίο σχέδιο αυτό, κυρία μου, αλλά πρέπει να κάνετε συνεταιρισμό".

Και βάζω μπροστά και κάνω ιδρυτικόν συνεταιρισμό ανέργων Χημικών. Και κάνουν συνέλευση του συνεταιρισμού, και κάνουμε να πούμε, υποβάλλουμε στο Υπουργείο να μας το εγκρίνει το καταστατικό -εκάλεσα του ανέργους!- όλοι μαζί να πούμε. Και ... έγινε το καταστατικό, το ενέκρινε το Υπουργείο. Από κει και πέρα, έπρεπε να γίνει ενέργεια στην Ένωση των Χημικών. Στον πρόεδρο της Ένώσεως Χημικών. Ήτανε τότε πρόεδρος ένας που ήταν στα Λιπάσματα Διευθυντής. Πώς λεγότανε... Ν.! Ν.! Λοιπόν, κάνουμε μια επιτροπή, και πάμε στον Ν. Με υπόμνημα εμπεριστατωμένο, με πλήρη μελέτη της ιδρύσεως του εργοστασίου, με τα λιπαρά υπολογισμένα, και τα λοιπά, και λεφτά, και όλα. Καζάνια, πράματα. Τελοσπάντων, όλη τη μελέτη που έπρεπε να κάνουμε την είχαμε κάνει. Πήγαμε στον Ν. Ο Ν. λοιπόν έγραφε. Τον βρήκαμε στο γραφείο του κι έγραφε. Ούτε γύρισε να μας δει. Περιμέναμε λοιπόν εμείς - στάση σεβασμού τελοσπάντων, περιμέναμε... -αυτός έγραφε. Μ'έπιασαν και μένα τα δαιμόνια μου. Σηκώνω κι εγώ το χέρι μου "Γράφετε;" του λέω "κύριε πρόεδρε; Τι

γράφετε; Μπορείτε να μου πείτε τι σοφίες γράφετε; Εδώ ήρθαν οι συνάδελφοι σας" -λέω- "να σας πούνε μήπως υπάρχει κανένας τρόπος να αποφύγουμε τους θανάτους εκ πείνης". Κάνει έτσι λοιπόν και... "Ω, παρντόν" λέει "Συγγνώμη!". "Όχι" λέω "είναι το πράγμα τραγικό και με συγχωρείτε εμένα... αλλά... τι να σας πω. Εγώ ίσως να υποφέρω λιγότερο από τους συναδέλφους εδώ. Δεν έχω παιδιά δικά μου για να θρέψω". Εξηγήσαμε λοιπόν τι και πώς, του δώσαμε και το χαρτί που τα είχαμε γραμμένα όλα, του άρεσε, τα βρήκε σωστά, λέει: "θα σας υποστηρίξω το αίτημα". Μας έδωσε -δεν ξέρω- νομίμως 100 εκατομμύρια. Με τον Τσιρονίκο, ο οποίος ήταν Υπουργός των Οικονομικών τότε, ήταν φίλοι. Μας έβγαλε λοιπόν ένα κονδύλιο 100 εκατομμυρίων δραχμών, μας έδωσε πυρηνέλαια και σόδες, γιατί όλ' αυτά αν τα παίρναμε στη μαύρη αγορά, δεν φτάναν τα 100 εκατομμύρια. Αυτά ήταν για να νοικιάσουμε ένα μέρος εκεί πέρα, να αγοράσουμε ένα καζάνι και τα λοιπά. Ελα ντέ τώρα που αυτό δεν άρεσε στο κόμμα! Δεν τους άρεσε.

Ερχομαι λοιπόν ένα βράδυ εδώ πέρα, μου λέει η μητέρα μου "σε περιμένει ένας κύριος μέσα". Ερχομαι εδώ και βρίσκω έναν, ο οποίος ήταν και φίλος μου. Ε... λέει "Δεν μου λες, εσύ γιατί αντιστρατεύεσαι το κόμμα;". "Δε μου λες" -του λέω- "δηλαδή, τι εννοείς αντιστρατεύομαι το κόμμα, τι θες να πεις δηλαδή; Για πες μου! Γιατί πολύ με προσβάλλει αυτό το πράγμα που μου λες, ότι αντιστρατεύομαι... Εγώ δεν αντιστρατεύομαι κανένα. Κοιτάω να μην πεθάνουμε απ'την πείνα οι Χημικοί". Λέει "Μα γιατί; Να σας δώσουνε επιδόματα ανεργίας". "Τι να τα κάνουμε βρέ!" -του λέω- "τα επιδόματα ανεργίας; Έχουνε καμιά αξία τα επιδόματα ανεργίας; Το κράτος κάθε μέρα κόβει μονέδα. Δεν σου δίνει λογαριασμό,, ούτε πόσο κόβει, ούτε τίποτα. Αλλά, όμως, και η αγορά, είναι αγορά. Αυτά που παίρνεις τη μία μέρα, την άλλη μέρα δεν αγοράζεις τίποτα. Είναι ή δεν είναι αλήθεια αυτό;" Λέει "Αλήθεια είναι". "Λοιπόν" λέω "τι να

τα κάνουμε τα επιδόματα ανεργίας. Δουλειά θέλουμε". Λέει "Δουλειά ... είναι οι Γερμανοί" και ξέρω γω τι. "Εμείς θα κάνουμε δουλειά" λέω "όχι με τους Γερμανούς, με τον εαυτό μας. Έχεις να μου πεις τίποτα πατριωτικό; Να σου πω μπράβο. Αλλά το τι χρειάζονται οι Χημικοί" λέω "θα μου επιτρέψεις, -εσύ είσαι δικηγόρος- εγώ ξέρω τι χρειάζονται οι Χημικοί".

Αλλά, παρ'όλα αυτά, αυτοί δεν ... Αλλά τι να κάνουνε; Ο συνεταιρισμός ήτανε πλέον γεγονός. Δεν μπορούσαν να κάνουνε τίποτα. Κάνουν αρχαιρεσίες. Και αντί να με βγάλουνε πρόεδρο του Δ.Σ., με βγάζουνε πρόεδρο του Εποπτικού συμβουλίου.

...Ολη η Αριστερά, εμπήκε στο συνεταιρισμό. Δεν αποκλείσαμε κανέναν. Όλοι αυτοί άνεργοι ήτανε. Αλλά αυτοί όμως, είχανε άλλους σκοπούς, και τους εξετέλεσαν. Αλλά κι εγώ δεν ήμουνα κουτή. Κατάλαβα ότι κινδυνεύει ο συνεταιρισμός, κι ότι θα γίνει κλεψιά. Και υποβάλλω -χωρίς να τους πως τίποτα- υποβάλλω την παραίτησή μου από Πρόεδρος του Εποπτικού Συμβουλίου. "Και τι θα κάνεις;" μου λέει. Λέω "θα εργάζομαι -όπως θα εργάζονται όλοι οι χημικοί- θα εργάζομαι στο συνεταιρισμό και θα παίρνω το μερίδιό μου, όπως θα παίρνουνε και οι άλλοι. Βέβαια -λέω- δεν είμαι φιλόδοξη δεν μ'ενδιαφέρουν αυτά ... οι προεδρίες και το ένα και το άλλο -αυτά δεν τα θέλω. Και δεν έχω και καιρό". Υπήρχε ένας Χημικός -Α.- ο οποίος ήτανε άνεργος και ο οποίος δεν ήταν καθόλου αριστερός. Αλλά ήτανε πολύ επικίνδυνος και πολύ έξυπνος, ήτανε Χημικός στου Κιρκίνη. Δεν ξέρω αν έχεις ακούσει τα υφαντουργεία του Κιρκίνη. Και τα ταπητουργεία. Είναι μία βιομηχανία, η οποία είχε ανθίσει μετά την έλευση εδώ πέρα των προσφύγων.

Πρόεδρο του Διοικητικού Συμβουλίου βάλαν τον Α. Αυτοί. Τον θεωρούσανε αυτόνε, καλύτερο από μένανε ας πούμε. Και τον βγάλανε! Λοιπόν.. Μου λέει ένας: "Πρόσεξε τον" -μου λέει- "γιατί είναι κλέφτης!" Και τι γίνεται, αγαπητή μου! Πάει και συνεννοείται με

τους Γερμανούς και κάνει εταιρεία και κλέβουνε όλο το σαπούνι που παρήγαγε -ήταν γεμάτη η αποθήκη-, αδειάζουνε την αποθήκη κι από δω πάνε κι οι άλλοι. Κατάλαβες;

Το 'γραψαν οι εφημερίδες, έγινε μεγάλη φασαρία. Αφού επενέβησαν οι Γερμανοί, οι Γερμανοί πια τουφεκίζανε- οι Γερμανοί- τους Γερμανούς που κάνανε αυτή τη δουλειά. Εξαφανιστήκανε οι Γερμανοί.

Μάλιστα. Αυτός έκανε συμμορία με Γερμανούς. Και ανοίξανε την αποθήκη και κλέψανε όλο το σαπούνι.

Εγώ από τότε δεν ξαναπάτησα στην Ένωση Χημικών κι ούτε επλήρωσα συνδρομή. Ένα είναι αυτό, και το δεύτερο είναι ότι αφήσανε τις γερμανικές αποζημιώσεις που μας δίνανε να πάνε χαμένες. Οι Χημικοί. Οι τότε, η Αριστερά. Μπορούσαμε να πάρουμε ολόκληρα εργοστάσια, που ήταν μεγάλη δουλειά.

Εμένα μου στοίχισε πάρα πολύ. Εμένα μου στοίχισε φοβερά. Και μου στοίχισε φοβερά, διότι κατάλαβα ότι από τότε θα έπρεπε να διακόψω με την Αριστερά. Και διέκοψα." (Ειρ.Σκ.)

"Και σαν καθηγήτρια έκανα συνδικαλισμό... Ήμουν γραμματέας της Β' - της τέως Β' ΕΛΜΕ - η οποία αποτελείται θα λέγαμε από πολλές ΕΛΜΕ αυτής της στιγμής. Τα σχολεία από Ζωγράφου μέχρι Ταύρο, από Ηλιούπολη μέχρι Εξάρχεια, Θησείο, όλη την Κεντρική Αθήνα, όλα τα προάστια προς την Ηλιούπολη ή Καρέα κ.τ.λ. Ήμουνα Γραμματέας στη μεγάλη απεργία του '77 με υπουργό Παιδείας το Ράλλη. Στη συνέχεια ήμουνα Σύμβουλος στη Μαθηματική Εταιρεία και θάρρῶ ότι ήμουν η δεύτερη γυναίκα που μπήκε Σύμβουλος εκεί, προηγήθηκε κάποια άλλη και μετά ακολούθησα. Άλλη μία.

Με τη μεταπολίτευση, μετά τη δικτατορία. Κάθε φορά που γίνεται μία αλλαγή, θα το δείτε κι εσείς- βγαίνουνε στον τύπο, στα περιοδικά ό,τι συγκλονιστικό μπορεί να υπάρχει γύρω από ιδεολογίες,

απο ρεύματα. Και ήταν αδύνατο μια και είχαν προηγηθεί, είχε προηγηθεί ο μορφωτικός σύλλογος νέων, να μην πω κι εγώ το παρών." (Μ.Ζ.)

3.1.9.5. Άλλες δραστηριότητες

"Το μάθημα της Χημείας εγώ το υπεστήριξα, υπέβαλα και τροπολογία όταν ήταν ο Λουκής Ακρίτας Υπουργός της Παιδείας. Υπέβαλα... Ε, έπρεπε να τα'χω τώρα, πρόχειρα εδώ να τα δεις αυτά, για να θαυμάσεις και το Λουκή Ακρίτα. Πώς αντιμετώπισε την αυτή.. που του έκανα για την τροποποίηση του Εκπαιδευτικού Νομοσχεδίου. "Δεν χρειάζεται" λέει. "Η Χημεία δεν χρειάζεται, ούτε ειδικούς καθηγητές". Λέει. Τα έχω εδώ πέρα.. Έχω το φύλλον της εφημερίδος, τα Πρακτικά της Βουλής. Τη συζήτηση της Βουλής. Αλλά αυτό το υιοθέτησε η Ένωση των Χημικών, το πήγανε σε βουλευτές και το υπογράψανε και πέρασε απ'τη Βουλή. Και το απέρριψε ο Λουκής Ακρίτας.

Γιατί εγώ τους έλεγα το εξής. Οτι δεν μπορεί τη Χημεία να τη διδάσκουν με την κιμωλία. Αλλά πρέπει να γίνουν εργαστήρια. Για να γίνουν εργαστήρια, επειδή η δαπάνη είναι μεγάλη και τα σχολεία είναι πολλά βέβαια, ίσως δεν θα είναι εύκολο - να γίνει ένα εργαστήριο για κάθε σχολείο. Αλλά αν είναι δυνατόν, για κάθε ομάδα σχολείων που βρίσκονται κοντά να γίνει ένα εργαστήριο μεγάλο. Και μέσα σ'αυτό, να πηγαίνουν τα σχολεία, με ώρες, να εργάζονται. Δεν ήταν ωραίο;" (Ειρ.Σκ.)

3.1.9.6. Παιδαγωγικές απόψεις

"Πάντοτε ήμουνα κλασικά ντυμένη. Κλασικά ντυμένη. Και στη συμπεριφορά έτσι πρόσεχα. Πολύ. Ούτε να τα θίξω τα παιδιά, ούτε τους επέτρεπα να υπερβούν ορισμένα όρια. Χωρίς να τα καταπιέζω. Υπήρξαν περιπτώσεις που ήταν δύσκολες, αλλά προσπαθούσα να προλάβω.

Μη φτάσει και πέσει το προσωπείο, αυτή η απόσταση, γιατί τότε δεν κάνεις τίποτα. Πρέπει να προσέχεις να μην το φέρεις το παιδί σε δύσκολη θέση. Χωρίς να φαίνεται ότι υποχωρείς, διότι τότε... -δεν θα πρέπει να φανεί η υποχώρησή σου. Να του καλλιεργείς του παιδιού την έννοια του σεβασμού. Να το σέβεσαι για να έχεις την απαίτηση να σε σεβαστεί.

Αν δεν - οποιαδήποτε δουλειά - γιατρός να γίνεις, παπάς να γίνεις, δάσκαλος να γίνεις, αυτό ρεφτης να γίνεις, ό,τι να κάνεις εάν δεν την αγαπάς τη δουλειά σου θα δώσεις σχέδια με τα οποία αύριο μεθαύριο θα πέσει το σπίτι σαν χάρτινος πύργος. Οποιαδήποτε δουλειά πρέπει να την αγαπήσεις. Πρέπει να την ερωτευθείς. Όχι να την αγαπήσεις, απλά, χαλαρά. Να την ερωτευθείς τη δουλειά σου για να σου αποδώσει." (Φ.Σ.)

"Ο καλός καθηγητής ποιός είναι. Είναι ο εργατικός, εκείνος που προσπαθεί να βοηθήσει τα παιδιά, αγαπάει τα παιδιά γιατί αλλιώςτικά σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να τα βοηθήσει. Να'χει και κάποιο αλτρουϊσμό γιατί αλλιώςτικά θα λέει: "Και τι έγινε".

Ο καλός μαθητής είναι εκείνος που χρησιμοποιεί τις ώρες της διδασκαλίας και διαθέτει και κάποιες άλλες ώρες και για να σκεφτεί και να επαναλάβει αυτά που άκουσε στο σχολείο." (Μ.Ζ.)

"Καλός καθηγητής είναι να μαθαίνουν τα παιδιά. Αλλά, δεν είναι μόνο αυτό. Δεν δίνεις μόνο γνώσεις. Ε, πρέπει να σε δεχτούνε και τα παιδιά, να σ'αγαπήσουνε. Δηλαδή, να νομίζουνε πως έχουνε δίπλα τους έναν άνθρωπο, κι από κει κι ύστερα έναν καθηγητή. Είναι δύσκολα αυτά -οι ισορροπίες- γιατί μπορεί να πάρουν αέρα, να μην προσέχουν.

Ο καλός μαθητής... πιά πολύ απ'όλα να προσέχει τον καθηγητή μες στην τάξη. Να προσέχει όλα που λέει. Αν είναι δυνατόν να μην του ξεφεύγει τίποτα απ'αυτά που λέει. Και μετά βέβαια, διάβασμα." (Α.Μ.)

"Ο καλός μαθητής κατά κανόνα που κάθεται ήσυχα, που διαβάζει τα μαθήματά του κι αποδίδει... Για μένα -δεν είναι αυτός ο καλός μαθητής. Καλός μαθητής είναι αυτός που 'χει ανησυχίες. Δε με νοιάζει αν είναι και λίγο σκανταλιάρης. Καθόλου. Εχω τον τρόπο, άμα είναι έξυπνος κι έχει ωραίο μυαλό, εγώ το θαυμάζω το καλό μυαλό στον άνθρωπο, ό,τι και να'ναι. Τον βλέπεις και τον χαίρεσαι, ό,τι και να κάνει. Μπορείς να τον βάλεις στη θέση του κι είναι σίγουρο ότι αυτός θα καταλάβει. Αυτά τα παιδιά - που είναι ζωηρά, που έχουν αντίληψη, που καταλαβαίνουν, που όταν τους λές ότι κάτι πρέπει να κάνουν, το καταλαβαίνουν και το κάνουν. Γιατί, αντίληψη έχουνε πολλοί. Αλλά δε μαθαίνουνε κιόλα, δεν διαβάζουνε, δεν ασχολούνται. Ο μαθητής που έχει περιέργεια, θεία περιέργεια, να διαβάσει κάτι, να μάθει, που ρωτάει... Και ας μην ξέρω και ν'απαντήσω - δε με νοιάζει. Θα του πω -άμα είναι έξυπνος όπως το εννοώ εγώ- θα του πω: "δεν ξέρω να σου απαντήσω"- και θα το καταλάβει. Αυτός ο μαθητής μ'αρέσει. Καθηγητής καλός είναι αυτός που σέβεται το παιδί και το βλέπει σαν άνθρωπο. Το λάθος μας το μεγάλο είναι ότι δεν καταλαβαίνουμε ότι έχουμε μια προσωπικότητα απέναντί μας. Καλή ή κακή.

Ο καθηγητής. Κοιτάζτε. Πρέπει να είναι καθαρός κατ' αρχήν, να μην είναι εξεζητημένος, κομψός, καλοβαλμένος. Εγώ νομίζω ότι είναι θέμα αξιοπρέπειας νάσαι κομψός και καλοβαλμένος. Τίποτα παραπάνω. Η γυναίκα να μην έρθει αχτένιστη δηλαδή, επειδή πάει κάθε μέρα στη δουλειά της. Ούτε με τα βρώμικα τα νύχια, ή ξέρω γω το φουστάνι το λίγο... Να'ναι λίγο και στη μόδα το φόρεμα. Ναι, να έχει κάποια σχέση με την πραγματικότητα. Αυτά. Να'ναι κομψός και καθαρός.

Μ'ενδιαφέρει η τάξη, η σχέση μου με τα παιδιά. Δε μου αρέσει να τους επιτηρώ, δε μ'αρέσει να τους κάνω έλεγχο, δηλαδή το να μου πει κάποιος: "κοίταξε να δεις αν η φούστα τους είναι κοντή ή μακριά." Δεν..., αρνηθηκα να πάω να το δω -δεν μ'ενδιαφέρει η

φούστα τους, ή δεν ξέρω τι. Δεν μ'ενδιαφέρει τι κάνουνε. Ουδέποτε δηλαδή. Είμαι η τελευταία που μαθαίνει τα κουτσομπολιά, Δηλαδή τι κάνει - βλέπετε είν'αγόρια με κορίτσια - τι σχέση έχουν τ'αγόρια με την τάδε... Δεν το ξέρω, δε με νοιάζει. Αν είναι βαμμένη ή κακοβαμμένη η μαθήτριά που το παρεξηγούν ορισμένοι καθηγητές, εμένα δε με νοιάζει, αδιαφορώ. Θα την παρατηρήσω, θα της πω "Πρόσεξε να είσαι βαμμένη, να είστε βαμμένες... κομψές να είστε. Να βάψετε όμορφα". Αλλά όχι να μη βάψετε. Και επειδή άμα δε μ'αρέσει κάτι, εγώ δεν το κάνω, δεν την κάνω αυτή τη δουλειά. Δε μ'αρέσει η εφημερία δηλαδή. Να τους προσέχω. Προτιμώ να κάνω το πρόγραμμα, αναλαμβάνω να κάνω το πρόγραμμα, με τις ώρες ασχολούμαι, και ζητώ να μ' απαλλάξουν από την εφημερία." (Αφ.Μ.-Λ.)

"Επειδή το παιδί έχει σαν πρότυπο τον δάσκαλο, τον καθηγητή του και εφόσον θέλουμε να φτιάξουμε παιδιά που και θα σέβονται τον εαυτό τους και τους γύρω και θα φτιάξουνε καλή και σωστή κοινωνία - κατά τα δικά μας - θα πρέπει να είναι προσεγμένος εκείνος και στις εκφράσεις και στην ενδυμασία. Γενικά στο παρουσιαστικό του. Να είναι ήρεμος ώστε να το μεταδίδει αυτό, και να είναι δίκαιος. Γιατί τα παιδιά και την αυστηρότητα τη δέχονται, όταν ξέρουν ότι απευθύνεται προς πάσα κατεύθυνση." (Β.Γκ.)

"Επισημαίνω πάντοτε τα παιδιά τα οποία έχουν αυτές τις αδυναμίες. Είναι σεμνά, με την έννοια ότι δεν ρωτάνε κι επομένως δεν παίρνουνε, και οι περισσότεροι απ'αυτούς τους φοιτητές κάθονται στα τελευταία θρανία. Ποτέ δεν πάνε στα μπροστινά θρανία γιατί ξέρω ότι αυτοί που έχουν έρθει μπροστά έχουν έρθει για να κάνουν τη φιγούρα τους, ή τέλος πάντων πιστεύουνε ότι έτσι θα διεκδικήσουν την καλύτερη βαθμολογία. Και πάντα πηγαίνω σ'αυτούς που είναι από τη μέση μέχρι τέλος. Και κάθομαι πάντα ενδιάμεσα στα παιδιά, όχι καθηγητής - έδρα, δεν μ'αρέσει αυτό το στυλ. Και βλέπω ότι με τον

τρόπο και με τη συζήτηση που κάνουμε σ'αυτά τα παιδιά, τους κερδίζω. Κι αφού τους κερδίζω γίνονται οι καλύτεροι των φοιτητών" (Α.Μ.).

3.1.10. Ο γάμος, η οικογένεια και η εργασία

"Είχα πάντοτε έναν άνθρωπο... μια γυναίκα. Είχα πάντοτε, μόνιμη και μεγάλη. Δεν έμεινε ποτέ το παιδί μόνο. Ποτέ. Ποτέ. Τότε ήταν ευκολότερο να 'χεις μόνιμον άνθρωπο. Επλήρωνα βέβαια.

Μου είχανε γίνει προτάσεις να δεχτώ προαγωγή για Γυμνασιάρχης και να γίνω και Γενικός Επιθεωρητής. Αυτό πριν το '56. Και τους έλεγα "Είσαστε καλά;" Ένας συνάδελφος μου, συμφοιτητής μου, είχε γίνει Γενικός Επιθεωρητής, και είχε γίνει και Διευθυντής Μέσης στο Υπουργείο. Μου έλεγε "Δέξου προαγωγή να πας ως Γυμνασιάρχης" - γιατί έπρεπε να περάσεις πρώτα το σκαλοπάτι του Γυμνασιάρχου. Κι εγώ έλεγα: "Βρε Αλκιβιάδη, τι μου λες; Να πάω εγώ να γίνω, να φύγω από το σπίτι μου; Δε μ'αφήνουν", του λέω. Ίσως ... είχα κάποια αυτή στο σπίτι μου από τον άντρα μου. Είχα μια επάρκεια. Οικονομική. Επίσης, δεν μ'ενοχλούσε στη δουλειά μου. Δεν είχα στο σπίτι προστριβές... Είχα ηρεμία στο σπίτι μου. Έλεγε: "Στο σπίτι είσαι ο κυρίαρχος. Θα κάνεις ό,τι θέλεις. Όπως θέλεις." Γι'αυτό, δεν μ'εξενεύριζε στο σπίτι. Δεν είχα χτυποκάρδι στο σπίτι. Έπειτα μου είχε απόλυτη εμπιστοσύνη. Απόλυτη. Αν του 'λεγα, ότι 10 μέρες αποφασίσαμε να πάμε εκδρομή, μου 'λεγε: "Αρκεί να μου πεις ότι θα πας". Δεν με δέσμευε. Κι αυτό ξέρεις έχει μεγάλη σημασία. Θα μου πεις ότι πρέπει ν'αξίζεις κιόλας. Δεν μπορεί ο κάθε άντρας ν'αφήσει τη γυναίκα του "Πήγαινε και κάνε ό,τι θέλεις". Αφού έλεγε: "Εάν... σ'ένα Σύνταγμα να μείνει η γυναίκα μου, το πρωί θα τη βρώ ή σκοτωμένη ή όπως έφυγε- το πρωί". (Φ.Σ.)

"Είχα πάντα το άγχος βέβαια να γυρίσω νωρίς στο σπίτι, πάντα με το τρέξιμο. Ήτανε κουραστικό. Και βέβαια δεν ήτανε ποτέ τα οικονομικά τόσο καλά ώστε να πάρουμε γυναίκα. Οι πεθερές ευχαρίστως πάντα δεν τα κρατάνε τα παιδιά...

Τον άντρα μου τον περίμενα εγώ ν'απολυθεί. Δηλαδή καλά, μόνο στα ιδιωτικά που δούλεψα. Αλλά επαρχία δεν πήγα καθόλου. Βέβαια αυτό επαγγελματικά με έριξε πίσω. Γιατί... μπορούσα να είχα πάει με σύμβαση- τότε παίρνανε. Και είχα βρει δουλειά με σύμβαση, κάπου στην Αταλάντη, αλλά δεν πήγα. Δεν πήγα για να μη φύγω απ'το σπίτι και μείνω μόνη και τα λοιπά. Ενώ εκείνος πήγε μετά που απολύθηκε απ'το στρατό για έξη μήνες και τα ενέταξε αυτά και ήτανε πάντα πιο μπροστά από μένα πάντα. Αυτός έξη μήνες ενέταξε. Ενώ εγώ είχα ενάμιση χρόνο... αλλά ήταν σε ιδιωτικά και τάχασα. Τώρα θα είχα πιο πολλά χρόνια υπηρεσία. Αν ήμουν σε δημόσιο, έστω και με σύμβαση, θα τα είχα αναγνωρίσει αυτά τα χρόνια. Και σε προαγωγή. Εκείνος τα είχε αναγνωρίσει... Έκανε ένταξη. Ήταν πιο μπροστά.

Λοιπόν μετά, έχω κάνει δύο φορές αίτηση, το '82 και '83. Τότε γινόμασταν Γυμνασιάρχες με τη σειρά, με την επετηρίδα. Και ... όταν κόντευα να γίνω, είχα κάνει μία αίτηση - είχ'αρρωστήσει βέβαια, κι είχα χαρτί από το νοσοκομείο- να μη πάρω ούτε τη μισθολογική προαγωγή, γιατί μετά θα 'πρεπε να γίνω Γυμνασιάρχης και να φύγω στην επαρχία. Κι έτσι έμεινα πίσω και βαθμολογικά. Δύο χρονιές δεν πήρα τη μισθολογική προαγωγή. Ο άντρας μου έφυγε. Έφυγε 2 χρονιές -το '84 και το '83- έφυγε επαρχία και εγώ με το να κάνω αυτή την αίτηση, απέφυγα την επαρχία, αλλά και είμαι τώρα ακόμη στο γ'κλιμάκιο. Ενώ εκείνος έχει πάει στο πρώτο.

Εγώ τα κατάφερνα, αλλά ήμουν πάντοτε- ζούσα μ'ένα άγχος και δεν είχα τίποτ'άλλο. Δηλαδή ούτε ψυχαγωγία, διασκέδαση, τίποτα. Δεν μπορούσα να σκεφτώ τι ήθελα. Δεν είχα όρεξη πια. Το μικρά παιδιά έχουν και άγχος. Αρρωσταίνουνε, μετά με τα σχολεία τους, πρέπει να σκέφτεσαι το μέλλον τους και βάζεις το δικό σου σε δεύτερη μοίρα. Γιατί εγώ δε μπορούσα να γίνω γυμνασιάρχης και ν'αφήσω τα παιδιά εδώ μόνα τους να μη διαβάζουν ή να μην τα βρίσκουν όλα έτοιμα. Αυτό θα τους επηρέαζε στη δικιά τους επιτυχία την προσωπική. Κι αν βέβαια η γυναίκα σχολάει και τρέχει στο σπίτι γιατί την περιμένει το παιδί, ε, ίσως πραγματικά δεν αποδίδει όσο ο άντρας που θα τελειώσει και θα μένει στο σχολείο για παραπάνω δουλειά ή θα περάσει απ'το Γραφείο και θα πει στο Διευθυντή τι "θέλετε να σας

κάνω". Οπότε ίσως αμείβεται και ανάλογα. Οχι υλικά. Αμείβεται ηθικά και στο θέμα της εξέλιξης. Δεν αμείβεται η δουλειά στο σπίτι, δεν αναγνωρίζεται. Αυτό είναι το χειρότερο. Δηλαδή αναγνωρίζεται από μερικούς, δεν αναγνωρίζεται από όλους". (Α.Μ.)

"Α, δεν διορίστηκα αμέσως εγώ. Πήγε στρατιώτης ο άντρας μου κι εγώ δούλεψα σε ιδιωτικά. Πρώτ' απ' όλα σε ένα κοινοτικό σχολείο, στη Κρήτη, έξω από το Ηράκλειο, έπειτα στα Χανιά στο δικό μου μέρος, έπειτα διορίστηκα στο Βόλο και δούλεψα στη Λάρισα, παραιτήθηκα τον παρέσυρα και τον άντρα μου αφού απολύθηκε να 'ρθουμε να δώσουμε σ' αυτό το μεταπτυχιακό- και οι δύο φοιτήσαμε...

Στο Βόλο διορίστηκα, αλλά παραιτήθηκα. Μετά από 10-11 μήνες. Υπέβαλα παραίτηση, ήρθα εδώ, παρακολούθησα, -μάλιστα ήμουνα έγκυος όταν παρακολούθησα το μεταπτυχιακό,- ε, και έπειτα το '66, '66 ναι, αφού δούλεψα σε ιδιωτικά σχολεία πια, στην Αθήνα, διόρισαν τον άντρα μου στον ΟΤΕ Μεσολογγίου. Ακολούθησα εγώ με το παιδί βέβαια και με τη μητέρα του, και διορίστηκα στο σχολείο εκεί. Αλλά στο Μεσολόγγι, επί δικτατορίας, απέλυσαν τον άντρα μου γιατί ο πατέρας του ήτανε έξω και ξέρω γω τι, και ήρθε εκείνος στην Αθήνα, οπότε αναγκάστηκα να μείνω. Δεν είχα σκοπό να μείνω στην εκπαίδευση. Ξαναδιορίστηκα και μου αναγνώρισαν τα χρόνια που είχα δουλέψει.

Για λόγους οικονομικούς πιο πολύ. Η μόνη σταθερή δουλειά στο σπίτι ήταν η δική μου. Είχαμε ένα παιδί κι ωστόσο γεννήθηκε άλλο ένα παιδί. Κοριτσάκι. Το '68 γεννήθηκε η κόρη μου. '64 το αγόρι. Ε, δεν ήτανε δυνατόν να γυρεύω άλλες ιστορίες, και έτσι έμεινα. Αλλά έμεινα με ευχαρίστηση τελικά, διότι μου άρεσε, η δουλειά αυτή". (Αφ.Μ.Λ.)

"Τον Ιούνιο τελείωσα, τον Ιούλιο παντρεύτηκα, το Σεπτέμβριο διορίστηκε ο άντρας μου και τον Οκτώβριο έκανα εγώ τα χαρτιά μου και διορίστηκα το Δεκέμβριο. Δεν είχα περιθώριο να ψάξω και για άλλες... να έχω άλλες επιλογές. Μετά - δεν μπορούσα να περιμένω εγώ στην Αθήνα 5 χρόνια, γιατί τότε για να μετατεθεί καθηγητής από την επαρχία στην Αθήνα έπρεπε να περάσουν πέντε χρόνια. Δεν ήθελα

να μείνω εγώ χρόνια μακριά από τον σύζυγο, για να μείνω εδώ στη Βιοχημεία ή να ψάξω να βρω θέση σε βιομηχανία ή κάτι άλλο.

Κάποια γνωστή ήταν στο Νοσηλευτικό στο Νίμιτς. Μου είπε ότι ήταν με σύμβαση η οποία ανανεωνόταν κατά διετία. Πήγα στη Γραμματεία και στο Διευθυντή, τους είπα την επιθυμία μου να ... να ασχοληθώ, και υπήρχε κάποια θέση που θα κενούτο ή θα προκηρύσσετο μετά από δύο μήνες-τρεις. Και πήγαίνα και εργαζόμουν εθελοντικά να ειδικευτώ. Ώστε σε 2-3 μήνες να έχω περισσότερο απ'όλους προσόντα για να προσληφθώ. Δεν... δεν συνέχισα. Διότι στο μεταξύ διορίστηκε ο άντρας μου σαν καθηγητής - Μαθηματικός. Διορίστηκε στην πατρίδα του. Όταν διορίστηκε στην πατρίδα του αισθάνθηκε ότι τον καλεί ο χώρος. Είχε λίγο απογοητευθεί και με τα φροντιστήρια, γιατί καταλάβαινε ότι δεν μπορούσε να αναπτύξει εκείνος το πρόγραμμα όπως το ήθελε αλλά θα πρέπει να μπαίνει σε καλούπια. Η το πρόγραμμα στα ιδιωτικά σχολεία. Μελετήσαμε μαζί τα υπέρ και κατά του διορισμού στο δημόσιο και δεχτήκαμε το διορισμό." (Β.Γκ.)

"Στο διάστημα αυτό συνέχισα τα ιδιαίτερα, επειδή όμως ήταν η εποχή που αρραβωνιάστηκα-παντρεύτηκα, διέκοψα για κάποιο διάστημα. Δηλαδή δεν ασχολήθηκα για κάποιο διάστημα με επαγγελματική καριέρα. Αλλά συνέχιζα τα μαθήματά μου με κάποιο ήπιο τρόπο." (Ε.Α.)

"Ε, είχα γυναίκα στο σπίτι που ερχότανε, γιατί τότε δεν υπήρχαν σταθμοί και τέτοια, κι ερχότανε στο σπίτι." (Α.Μ.)

"Μέχρι την εποχή που έκανα οικογένεια, ήμουνά πάρα πολλές ώρες μες στο εργαστήριο. Όλη μου τη μέρα δηλαδή. Μέχρι που έκανα το πρώτο μου παιδί ας πούμε. Από κει και πέρα βέβαια, έβαλα ωράριο στη δουλειά μου. Λέω δε γίνεται! Αμα κανείς θέλει να τα κάνει και τα δύο, πρέπει να μοιράζει το χρόνο του, ας πούμε. Βασικά, τη μισή μέρα περνάω μέσα στη δουλειά μου και τη μισή στο σπίτι.

Επηρέασε ο γάμος τη δουλειά μου. Επηρέασε. Την επηρέασε. Πρώτον διότι έπαψε να είναι το πρώτο μου μέλημα. Μέχρι που

παντρεύτηκα ήταν το μοναδικό μου μέλημα μπορώ να πω. Όλες μου οι άλλες απασχολήσεις ήτανε για διασκέδαση, ανάπαυλα ας πούμε. Από κει και πέρα, έγινε το δεύτερο μου μέλημα. Η οικογένειά μου ήταν το πρώτο. Και οπωσδήποτε είχε αντίκτυπο αυτό στη δουλειά.

Εγώ άκουσα μια φορά, μια κυρία σ'ένα συνέδριο... Είχανε οργανώσει μία μερίδα από τις γυναίκες του συνεδρίου οι οποίες ήτανε μεγάλες γυναίκες και πια με ολοκληρωμένες οικογένειες και καριέρες, έτσι ένα πρωινό, όπου θα μιλάγανε για τα προβλήματα της εργαζόμενης μητέρας. Και μιλήσανε διάφορες, είπαν πολλά και διάφορα. Και μου 'χουν μείνει αυτά που είπε η κυρία η Φυσικός. Η πρύτανης. Η οποία είχε φτάσει... στα ανώτατα που μπορεί να φτάσει ένας επιστήμονας στην Αμερική. Και είπε το εξής πράγμα: "Έχω να δώσω την εξής συμβουλή στις νέες που αρχίζουν να κάνουν οικογένεια. Αυτό που έκανα γω με τον άντρα μου. Όταν αποφασίσαμε να κάνουμε οικογένεια, είχαμε δύο μισθούς. Τον δικό του και τον δικό μου. Κι είπαμε, όταν κάνουμε οικογένεια, τον ένα μισθό θα τον δώσουμε σ'έναν άνθρωπο να μας φυλάει τα παιδιά, να μας φυλάει και το σπίτι. Και με τον άλλον θα ζούμε. Το αποτέλεσμα αυτού είναι ότι ποτέ δεν ασχολήθηκα με τίποτα καθημερινό του σπιτιού. Δεν ψώνισα, δεν σφουγγάρισα, δεν σκούπισα. Γύριζα το απόγευμα στις 5 η ώρα και ήτανε σαν να έχουμε κάθε μέρα γιορτή στο σπίτι. Διότι δεν είχα ν' ασχοληθώ με τίποτ'άλλο από το σπίτι, παρά μόνο να χαρώ τα παιδιά μου". Είναι ωραίο σύστημα.

"Ήθελε να πει, ότι μην ξεκινήσεις να νομίζεις ότι μπορείς να κάνεις τη χαμαλοδουλειά του σπιτιού, το μεγάλωμα των παιδιών και την επιστήμη σου. Και τα τρία. Τουλάχιστον το ένα που δεν έχει τόσο πολύ μεγάλη σημασία, βγάλλτο από πάνω σου." (Κ.Σ.)

3.2 ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ - ΠΡΟΑΓΩΓΕΣ

ΜΕΤΑΘΕΣΙΣ - ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ

α. Τόποι

ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΙ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΦΜΣ 1940-1964

Κομάς Χανίων (Κομάς Ηρακλείου-Κρουσώνα)- Ηράκλεια
 Αθήνα Θήβα
 Κάτω Αχαΐα - Δραπετσώνα-Αθήνα
 Ζ' περιφέρεια - Κατερίνη
 Μαρτίνο - Μαρκόπουλο - Αγρίνιο
 Στύρα - Ερυθρές - Ελευσίνα
 Σιμόπουλο - Πάτρα
 Γαργαλιάνοι
 Αμαλιάδα
 Χανιά - Μοσχάτο - Πειραιάς
 Τρίπολη - Αθήνα - Αθήνα
 Χαλκίδα
 Κεφαλληνία - Πάτρα
 ΔΑ' περιφέρεια - Καλαμπάκα - Τρίκαλα
 Μέγαρα - Ν. Σμύρνη
 Κεραμιά - Αργοστόλι
 Μεθώνη - Χώρα Τριφυλλίας
 Μεσώρια Μεσολογγίου Μεγαλάς Αιτώνη - Νάυπακτος - Αθήνα
 Κερατέα - Μεσολόγγι - Ασπίδα
 Βέλο - Ελευσίνα - Νίκαια - Καλλιθέα
 Σουφλί - Θέρμο
 Λύρκεια Αργολίδας
 Σάμος - Δραπετσώνα
 Γύθειο - Τρόπαια - Υδρα - Πειραιάς
 Αντίσσα Λέσβου - Αίμνος - Μήρινα
 Αίγινα - Βυτίνα - Αθήνα - Αθήνα
 Θ' περιφέρεια ΙΣΤ' περιφέρεια Ασπίδα - Ασπράπυργος- Αθήνα
 Μεσσήνη
 Τρόπαια - Νίκαια - Ν. Ίωνια
 Δραπετσώνα Λίμνη Ευβοίας Λίμνη Ευβοίας-Λαύριο-Αθήνα-Δόφος Αξιωματικών
 ΙΔ' περιφέρεια Αθήνα
 (Κεφαλληνία-Σάμη) - Σαλαμίνα
 Σοφάδες Κρουονέρι Κορινθίας Ελασσόνα-Ερυθρές-Μέγαρα-Καισαριανή
 Διακοφτό-Τρίπολη Τεγέα-Βυτίνα-Βίλλια-Ν. Λιόσια-Αθήνα (20) 1962-1982
 (ΔΑ' περιφέρεια - Ν. Παλαμά) - Καρδίτσα
 ΙΕ' περιφέρεια Αθήνα
 ΙΓ' περιφέρεια - Αγ. Νικόλαος - Καστρί - Σπάρτη - Ηλιούπολη
 (ΙΓ' περιφ.-Σπέτσες) - Καστόριο-Αθήνα-Αθήνα
 ΙΔ' περιφέρεια Σάμος
 Κάτω Αχαΐα Πάτρα-Εκάλη
 ΚΔ' περιφ. - Βύρωνας
 (ΕΘ' περιφέρεια-Ιεράπετρα)-Αθήνα
 (ΚΔ' περιφ.-Βασιλικό)-Χαλκίδα-Αθήνα
 ΣΤ' περιφ. - Βελεστίνο-Περιστέρι
 Αργασσιή
 (Κ' περιφέρεια-Κάλυμνος)
 (ΔΔ' περιφέρεια-Σαλαμίνα)-Ζάκυνθος
 Πειραιάς
 ΔΣΤ' περιφέρεια -Θήβα

ΙΓ' περιφέρεια - Κανδήλα
 Λαμία
 (ΛΖ' Άρτας-Θεσπρωτικό) - Πρέβεζα
 Μακρακώμη-Λαμία
 (ΙΓ' περιφέρεια-Τεγέα)-Νίκαια-Ζωγράφου
 Κερατέα-Μουζάκι-Λάρισα-Βόλος
 Πάτρα-Αργασόλι
 Ηγουμενίτσα-Επαγομή-Κιλκίς-Αθήνα
 Τήνος (ΚΔ' περιφ.-Ιστιαία)
 (ΚΔ' περιφ.-Αυλωνάρι)-Βίλια-Κολωνός
 Θεσπίζ-Περιστερί
 (ΙΒ' περιφ.-Αερβένι)-Βέλο
 Προυσαός Αθήνα
 ΣΤ' περιφέρεια Ψυχικό
 ΙΘ' περιφέρεια-Καλαμωτή-Χίος-Αθήνα
 Λάρισα: Αγιά
 ΙΖ' περιφέρεια: Βαμος
 Ιωάννινα-Πρέβεζα-Ιωάννινα
 ΛΑ' περιφέρεια-Κερατέα
 (Θ' περιφέρεια-Κέρκυρα)
 Τρίκαλα-Φαρκαδόνα-Λάρισα
 Αργασόλι-Καλλιθέα-Αθήνα
 Θ' περιφέρεια Λεβάδεια-Λιδωρίκι-Λευκάδα-Αθήνα
 Αυλωνάρι Ευβοίας-Λαύριο-Μαρκόπουλο-Λαύριο-Μαρκόπουλο
 ΜΚΔ' περιφέρεια-Ψαχνά Εύβοιας
 Γρεβενά-Βάγια-Γρεβενά-Αθήνα-Αγρίνιο-Αθήνα
 Ναύπακτος-Βασιλικό Χαλκίδας
 Κονιστρές-Ηράκλειο-Ηλιούπολη-Αθήνα-Πάτρα-Μοσχάτο-Λαμία
 Λάσση Καλαβρύτων-Ανώγεια Πελόπο-Ρέθυμνο-Μοσχάτο-Υμητός
 (ΙΓ' περιφέρεια-Αστros) Θήβα-Αθήνα
 Δράμα-Αλιάρτος-Πειραιάς-Βύρωνα
 (ΙΓ' περιφέρεια-Βλαχοκερασιά)-Τρίπολη-Ν.Ιωνία
 Λευκίμμη Κέρκυρας Λιτωλοκαρνανία Ρόδος-Βόνιτσα-Κορυδάλλος
 ΙΑ' περιφέρεια ΙΓ' περιφέρεια ΔΣΤ' περιφέρεια-Αλσούπολη
 Ν.Ιωνία-Αλιάρτος-Μέγαρα
 ΙΖ' περιφέρεια Τρόπαια
 Αθήνα-Λαύριο-Αμοργός-Σύρος-Αθήνα
 ΙΔ' περιφέρεια Σαλαμίνα-Αμαλιάδα
 Σύρος Σκοτούρα Σερρών Υδρα-Μαρτίνο
 (ΛΓ' περιφέρεια-Κερατέα)-Ξάνθη
 Μεγαλάς-Ερυθρές-Αθήνα
 Χαλκίδα Αθήνα-Εκάλη
 Η' περιφέρεια (Θ' περιφέρεια-Παρμουθιά)-Κέρκυρα
 Γαλαξίδι Κοντοβάζινα-Ζάκυνθος-Πειραιάς-Ν.Ιόσια
 Ν' περιφέρεια Ψυχικό
 Χανιά Χανιά
 ΙΓ' περιφέρεια-Αιγάλεω
 (ΙΕ' περιφέρεια-Λάππα)-Πειραιάς-Ορχομενός
 Σκύρος-Ιστιαία
 ΚΔ' περιφέρεια-Χαλκίδα-Ν.Ιόσια
 ΙΑ' περιφέρεια Ψυχικό
 ΛΔ' περιφέρεια Σαλαμίνα-Πύργος
 Λιακοπτό-Μαραθώνα-Αθήνα

Λιδωρίκι -Λιμάρυνθος-Αγ. Ανάργυροι
 Εκάλη
 ΙΖ' περιφέρεια-Παλαιόχωρα-Χανιά
 Σάμος
 Εόρτιο Ανδρου Μεγαλόπολη-Αθήνα-Δαύριο
 Καλαμωτή-Παπάδος-Μυτιλήνη
 (ΣΤ' περιφέρεια-Αμπελώνας) Καλλιθέα
 Λιδωρίκι-Λειβαδιά-Μαραθώνια-Αθήνα
 Αριστομένης Λυγουριό-Ναύπλιο-Πειραιάς-Τερμιθέα Γλυφάδας-Λαμία-Τερμιθέα Γλυφάδας-Λαμία
 Κ' περιφέρεια-Αιταάντη
 ΙΘ' περιφέρεια Αθήνα-Λευκάδα
 ΙΔ' περιφέρεια ΔΖ' περιφέρεια-Αρτα-Ασπρόπυργος
 Σύμη Αργαστάλι Ζάκυνθος
 Τραγία Νάξου Σχηματάρι Ν. Ιωνία Βόλου-Δάρισσ-Αθήνα-Αθήνα
 ΔΖ' περιφέρεια ΙΓ' περιφέρεια-Χίος
 Πειραιάς Λευκίμη
 ΙΘ' περιφέρεια-Χίος (Δέσβος-Πλωμάρι)
 Κ' περιφέρεια-Λέρος-Αθήνα
 Κοτομηνή-Γαργαλιάνοι
 - Καλαμάτα
 ΔΗ' περιφέρεια-Φλώρινα
 Μ' περιφέρεια ΙΗ' περιφέρεια-Πάρος
 ΚΗ' περιφέρεια-Λεχαινά
 Κ' περιφέρεια Εκάλη-Εκάλη
 Αθήνα
 Ηράκλειο
 Αγία Τριάδα ΙΔ' περιφέρεια-Καρδαμύλη-Αθήνα
 Χατζή Κοπανάκι-Δάφνη
 ΙΔ' περιφέρεια-Χαλκίδα
 Κάτω Αχαΐα
 Λειβαδιά
 Μεσσηνία Ηράκλειο Σιγική-Βόλος-Ν. Ιωνία Βόλου (Αχαρνάι) Ν. Φιλαδέλφεια-Αλυμυρός
 ΙΕ' περιφέρεια-Πάτρα-Πάτρα
 Τσαγκαράδα Βόλου-Σύρος
 Έως Τρόπαια-Έως-Νίκαια-Ν. Φιλαδέλφεια
 (ΙΒ' περιφέρεια-Ναύπλιο)-Αθήνα
 [Κάτω Αχαΐα]-Λαμία-Αυλώνα-Αργίλιο-Αθήνα-Αθήνα
 Δερβιτσιάνοι Άγιος Γεώργιος Τυμφορητού-Αμφίκλεια-Υδρα-Δερβέτιο-Αγ. Ανάργυροι-Αθήνα
 Κρέσταινα Σπάρτη-Τρίπολη-Ν. Λιόσια-Θεο/νίκη-Άργος Ορεστική-Ν. Λιόσια
 Λεχαινά-Σχηματάρι-Σπάτα-Αθήνα
 Θεσπιές Λαμία Αλιβέρι-Ζωγράφου
 Αργίλιο Ερυθρές-Ηράκλειο-Πειραιάς-Αθήνα
 Ναύπακτος
 Σύμη-Μουζάκι-Τρίκαλα
 Φλώρινα-Καλαμάτα-Πειραιά-Ν. Σμύρνη-Αθήνα-Δόμος Αξιωματικών-Αθήνα
 Τρίπολη Κορώνη-Άργος-Ν. Ηράκλειο
 Ρέθυμνο Πειραιάς-Σαμαμίνια-Στενή Ευβοίας-Περιστερί-Αγ. Παντελεήμονας
 Ιωάννινα
 Χίος-Λαμία-Πειραιάς-Ηλιούπολη-Αργυρούπολη
 Πάτρα-Αίγιο-Πάτρα-Πάτρα
 Κύθηρα-Μώλος-Πειραιάς-Ν. Σμύρνη

Μέγαρα-Κομοτηνή
Καλαμάτα-Λουτράκι-Αθήνα-Κορυδαλλός-Μααθώνας
Λέρος-Νίκυρος-Αρχάγγελος Ρόδου-Κως-Λέρος-Πειραιάς-Σαλαμίνα-Πειραιάς-Σαλαμίνα-Πειραιάς-Πειραιάς-Καρλόβουσι Σάμου
ΛΑ' περιφέρεια-Τρίκαλα
;

ΦΥΣΙΚΟΙ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΦΜΣ 1940-1964

Μαραθώνας-Ελάτεια
Δίμηνη Ευβοίας-Αθήνα
Κ' περιφέρεια-Καμάρες Αχαΐας
ΙΕ' περιφέρεια-Σάμη (2)
*ΙΣΤ' περιφέρεια ΔΗ' περιφέρεια-Μεσολόγγιο-Μαρούσι-Αθήνα Νέα Ιωνία Βόλου
Μήλος Χώρα Σφακίων ΙΖ' περιφέρεια-Χανιά-Αθήνα
Νεμέα-Χολαργός-Αθήνα
Νεμέα (Ευπάλιο)-Αγ. Νικόλαος Χαλκιδικός-Νέα Μουδανιά-Νάουσα-Θεσ/νίκη-Θεσ/νίκη-Θεσ/νίκη
;
Λαγκαδάς-Θεσ/νίκη-Αθήνα-Τραβιά Φωκίδος
Τρίκαλα-Καλαμπάκα
(Καρδίτσα-Αγιάσος)-Μίκαια-Νέα Ιωνία
(ΔΣΤ' περιφέρεια-Αλιάρτος)-Πειραιάς-Φιλοθέη
Ναύπακτος Ε' περιφέρεια [(ΔΣΤ' περιφέρεια-ΔΓ' περιφέρεια)-Κορωπί]-Λεβίδι Αθήνα
Αθήνα-Εκάλη
Εκάλη
;
Αγ. Ανάργυροι Καμάρες Αχαΐας
(ΔΓ' περιφέρεια-Μέγαρα)-Καρπενήσι-Καλαμάκι
Λευκίμμη
ΔΣΤ' περιφέρεια-Ν. Φιλαδέλφεια
(Θήρα-Ιστιαία)-Καλλιθέα-Αθήνα-Καλλιθέα-Ν. Φυχικό
;
ΙΕ' περιφέρεια Αθήνα
Τρίκαλα Κοζάνη-Θεσ/νίκη-Θεσ/νίκη-Θεσ/νίκη-Κοζάνη-Θεσ/νίκη
(ΙΔ' περιφέρεια-Φιλιππιάδα)
Ναύπακτος
;
Βέλλο-Κορινθίαις
Παραμυθιά-Πειραιάς-Αγ. Φανούριος
Ρέθυμνα-Πέραμα-Ζωγράφου
Πόμπια-Αλιάρτος-Ελευσίνα-Πειραιάς-Υμητός
Μολάσι
Γιάννινα-Ηγουμενίτσα
Μεσολόγγι (Ε' περιφέρεια-Σπάτα)-Ναύπακτος-Αθήνα
ΔΣΤ' περιφέρεια-Κολωνός-Αθήνα
;
ΙΔ' περιφέρεια Αστros-Αχαρνάι
Κιάτο-Αυλώνα-Επαγγελματική Εκπαίδευση
Αργαστάλι-Μαραθώνας-Αθήνα-Καβάλα-Αθήνα-Γραφεία ΓΕΜΕ κ.α. 197
Γαβαλού-Λαύριο-Δόφος Αξιωματικών-Αθήνα
ΙΗ' περιφέρεια Βελεστίνο
Βέλλο²-Σαλαμίνα-Κορυδαλλός-Αθήνα-Χαλάνδρι

(Πάτρα-Διακοπτό)-Πάτρα
 Πύργος¹-Μέγαρα-εξωτερικό-Αιγάλεω-Κύπρος-Πάτρα
 ΚΘ' περιφέρεια-Καστέλλι Πεδιάδος-Ηράκλειο
 Ηράκλειο
 Αργυρούπολη Χανίων-Χανιά *Μαραθώνας

ΦΥΣΙΟΓΝΩΣΤΡΙΕΣ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΟΜΣ 1940-1964

(ΚΗ' περιφέρεια-Ζάκυνθος)
 Ν. Ευρυτανίας
 Γαργαλιάνοι-Μαραθώνας-Αθήνα-Αθήνα-Νέο Ηράκλειο
 ΙΔ' περιφέρεια-Καλαμάτα
 Ξυλόκαστρο
 Λευκίμμη Κέρκυρας
 Βάμος-Ηράκλειο
 (Αργολίδα-Άργος)
 Ρέθυμνο
 (ΙΒ' περιφέρεια-Λερβένι)-Πειραιάς-Καλαμάκι-Αγ. Παντελεήμονας
 *Τεγέα-Λατρός
 Αθήνα
 Ξυλόκαστρο-Κορωπί-Ηλιούπολη
 Σύρος-Πειραιάς-Αθήνα
 Πειραιάς-Ανδρός
 Λομοκός-Λαμία-Ηλιούπολη-Λαμία-Χαλάνδρι-Κόρινθος-Μαρούσι-Χαλάνδρι
 ΙΖ' περιφέρεια-Ρέθυμνο
 Αμαλιάδα
 Καλάβρυτα-Πάτρα
 Πύργος
 Τραγέα Νάξου-Πειραιάς-Αθήνα-Γαλάτσι
 ΙΗ' περιφέρεια (ΔΖΤ' περιφέρεια-Αράχωβα)-Ασύριο-Βύρωνας
 Αγρίνιο-Αγρίνιο
 Ρέθυμνο
 Μεσολόγγιο (Γ' περιφέρεια-Πειραιάς)-Υδρα-Βολισός Χίου-Λαμία-Πειραιάς-Αθήνα
 Γαστούνη
 Παραβόλα-Αγρίνιο³
 Ικαρία-Λούσικα-Πειραιάς-Ν. Ιωνία
 Μεγαλόπολη Ερυθρές Άρναία-(Μόρφου Κύπρου)-Μαραθώνας-Αθήνα-Αθήνα-Πολύχιντος
 Μεσσήνη
 ;
 ΑΖ' περιφέρεια-Υπάτη-Πειραιάς-Περιατέρι
 Αράμα-Καβάλα-Ν. Ιωνία-Αθήνα-Πάτρα
 - Κόρινθος-Μαραθώνας
 Αλμυρός-Ν. Ιωνία Βόλου¹
 Αμαλιάδα-Πάτρα-Αίγιο
 ΑΕ' περιφέρεια Πολύχιντος Λέαβου
 (ΙΖ' περιφέρεια-Ανώγεια)-Ρέθυμνο
 Φιλιπιάδα-Κάνδανος-Πάτρα-Αθήνα²-Ψαχνά Ευβοίας-Ερυθρές-Αθήνα
 Βάμμος-Ρέθυμνο-Ασπρόπυργος-Αθήνα- Θήβα-Αγ. Παρασκευή-Αμύσση-Ελευσίνα-Παπάγος
 (ΔΓ' περιφέρεια-Αιολίνα)-Σπήλιο Ρεθύμνου-Ρέθυμνο ΝΥΣΜΕ Ιωαννίνων
 ΑΔ' περιφέρεια-Τρίκαλα
 ;
 Κάλυμνος Ναύπλιο-Κρανίδι-Ναύπλιο-Υδρα-Νέα Φιλαδέλφεια-Αθήνα-Καρδίτσα-Πειραιάς-Παιδαγωγική Ακαδημία Ιωαννίνων
 Πύργος-Καλαμάτα Λαγκάδια Αθήνα-Εκάλη 1960-62

(ΙΗ' περιφέρεια-Ικαρία)-Νάξος-Βασιλικό Ευβοίας
 ΝΥΣΜΕ Χανίων-Αλικιανό-Χανιά
 ΚΘ' περιφέρεια-Αγαρνάι+Μελεσσαί-Αθήνα
 Αθήνα¹
 Σάμος Ιατρία-Αγ. Ανάργυροι-Αθήνα-Μοσχάτο-Λαύρα Πρεβεζής-Χολαργός-Αθήνα-Πρεβεζα
 Χολαργός-Αθήνα-Πρεβεζα
 Αμφισσα Χαλκίδα
 Αθήνα
 Χαλκίδα-Αθήνα
 (ΝΥΣΜΕ Ρεθύμνης - Πάνορμο Ρεθύμνης)-Ρέθυμνο
 (ΝΥΣΜΕ Ευβοίας-Στύρα)
 Δοξάτο-Χαλάνδρι-Αθήνα-Λάρισα
 (ΑΓ' περιφέρεια-Ελευσίνα)-Σπερχειάδα-Ν. Ιωνία-Αλλυμρά
 Σπάτα-Ρεθύμνο-Χανιά-Μπραχάμι
 Βάμος²-Ηράκλειο-Περιστερί-Α.Μ.Ε.-Περιστερί-Ηράκλειο
 (ΙΓ' περιφέρεια-Βυτίνα)-Λαμία
 Σητεία
 Κυπαρισσία
 ΚΔ' περιφέρεια-Αίμνη Ευβοίας-Κηφισιά
 ΑΣΤ' περιφέρεια-Ερυθρές
 ΙΓ' περιφέρεια-Ψυχικό
 Χατζή-Πυλία-Κάρυστος-Πειραιάς-Μαρούσι
 ΑΕ' περιφέρεια-Λόφος Αξιωματικών-Μαρούσι
 Μαραθόκαμπος Ιατρία Πειραιάς Ακράτα (Θουρα-Κύθηρα)-Αθήνα-Θηβα-Πειραιάς
 ΚΔ' περιφέρεια-Χαλκίδα
 Ιωάννινα
 Κ' περιφέρεια Χανιά
 (ΑΓ' περιφέρεια-Μαρκόπουλο)-Σπάρτη-Πειραιάς
 Ψυχικό
 Κασαρέλλι-Αυλώνα
 ;
 Μαραθώνα-Πελόπιο
 ΝΥΣΜΕ Εβρου-Διδυμότειχο
 ΙΑ' περιφ. ΝΥΣΜΕ Ηλείας-Ανδραβίδα-Γαστούνη
 Βέλλο (Κονιστρές-Ορχομενός)-Βλαχίτη
 Καρδίτσα Πάτρα-Αθήνα
 (ΑΑ' ΝΥΣΜΕ-Τρίκαλα)
 ΙΖ' περιφ. -Λεβάδεια-Νίκαια-Αθήνα
 Πέρασμα Μυλοποτάμου Κρήτης-Ν.Θιλαδέλφεια-Αθήνα-Αθήνα
 ΙΘ' περιφ. -Οινούσαι Λουτράκι-Πειραιάς-Χαλάνδρι
 (ΑΓ' περιφ. -Βιλλία)-Γκούρα-Χαϊδάρι
 Πάτρα-Διδασκαλείο Μ.Ε.-Ελευσίνα-Αθήνα
 Αμάρυνθος-Κορωπί-Περιστερί-Αθήνα-Αθήνα-Αθήνα
 (ΙΓ' περιφέρεια-Μεγαλόπολη)-Πειραιάς-Αθήνα
 ΑΕ' περιφέρεια (Θ' περιφέρεια-Κόνιτσα)-Μέγαρα-Ζωγράφου
 ΙΣΤ' περιφέρεια-Μεσώρι-Αθήνα
 (Γαβαλού-Γκούρα) Ι' περιφ. -Ηράκλειο-Αγ. Παντελεήμονας
 (ΙΑ' περιφέρεια-Εύδηλο Ικαρίας)-Ελευσίνα-Παιανία
 Λέρος-Διδασκαλείο Μ.Ε.-Χολαργός-Λέρος (Κάλυμνος-Λέρος)
 Αθήνα
 (ΑΣΤ' περιφέρεια-Λεβάδεια)-Ψυχικό
 Αθήνα Αθήνα Αργος Νίκαια Αθήνα Λερβένι Πόρος-Μπραχάμι¹
 Κύθηρα Χαλκίδα
 (ΣΤ' περιφέρεια-Αμπελώνας)-Λάρισα

Ακράτα Ξυθέρης Κοπανάκι Ασπρόπυργος Μαραθώνας-Μακρακώμη-Αμαλιάδα

Κ.Τι.Θορέα

Άγιοι Ανάργυροι Τρίκαλα Δραπετσώνα

Τσαπέλοβο

(ΙΓ' περιφέρεια-Υπάτη)

ΙΔ' περιφέρεια-Κορώνη-Πειραιάς

Κάλυμνος-Πόρος-Βύρωνας

(Θ' περιφέρεια-Φιλιάτες)-Άχαρναί-Αθήνα-Άχαρναί

Λάππα-Πάτρα-Αργυρούπολη

Σαλαμίνα-Πύλη Τρικάλων-Πειραιάς-Αθήνα-Αθήνα

Θ' περιφέρεια-Δολιανά Αργος-Ν.Ηράκλειο

Ιεράπετρα-Νίκαια-Αθήνα

ΛΣΤ' περιφέρεια Κορινθία-Λερβένι-Λαύριο

(ΔΓ' περιφέρεια-Βίλλια)-Ανδρίτσαινα

Θεσπρωτικό Ηγουμενίτσα Παραμυθιά-Λαύριο-Παλιό Φάληρο² Καλαμάκι

Κάνδανος-Ρέθυμνο

Φλώρινα-Αγρίνιο²-Μαρκόπουλο-Αθήνα-Ζωγράφου

Ιεράπετρα

Σαρωνή

ΙΓ' περιφέρεια-Τρίπολη

ΙΓ' περιφέρεια-Τρίπολη

(ΚΘ' περιφέρεια-Πόμπια) Ι' Ανωτ. Εκπ. Περιφ. γραφεία

(Σύρος-Ρέθυμνο)²-Χανιά

Μεύσα (Συπάλλιο) Άγιος Νικόλαος Χαλκιδικός-Μέα Μουδανιά-Μάουσα-Θεσ/νίκη³

Κύθηρα²-Σαλαμίνα-Άγ.Τριάδα Αργολίδας-Αθήνα³

Μεσολόγγι Ηλιούπολη

ΧΗΜΙΚΟ ΤΜΗΜΑ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΦΜΣ 1940-1964

Λαμία-Λαμία-Βερατέα-Αθήνα-(Χαλάνδρι-Αθήνα)-(Στεφανοβίκιο-Δόφος Αξιωματικών-Κηφισιά-Μαρούσι-Μέο Ψυχικό-Μεσοχωριό Κρήτης)

Αγρίνιο-Μαραθώνας-Ασπρόπυργος-Καλλιθέα

Αργος-Σαλαμίνα-Αιγάλεω-Μαραθώνας-Αθήνα-Λειβαδιά-Αθήνα

Συκούριο-Λειβαδιά-Θήβα-Αθήνα

Γαβαλού-Πάτρα-Αθήνα

Χίος-Ξλευσίνα-Αθήνα-Αλιβέρι-Κάτω Κλειτορία-Αθήνα

Κορωπί-Χαλκίδα-Αθήνα²

Κροκεές-Πειραιάς-Αθήνα

(Αθήνα)

(Αθήνα)

(Ρέθυμνο)

(Σέρρες)

(Άρτα)

(Αθήνα)

(Αθήνα)

(Αθήνα)

METAGEZEIΣ - METAKINHSEIΣ

β. Χρόνοι

ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΙ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΟΜΕ 1940-1964

322

1971 1974-1976
1972 1973
1968-1972-1974
1968-1973
1964-1966-1970
1969-1972-1974
1968-1973
1971
1972
1968-1971-1973
1967-1972-1974
1970-1973
1974-1978
1968-1971-1973
1970-1974-1977
1969-1971
1969-1973
1964 1965 1966-1967-1971
1966-1967-1974
1964-1967-1969-1973
1963-1965
1972
1967-1972
1964-1965-1967-1971
1964-1970*-1972
1966-1967-1972-1974
1967 1968 1969-1973-1975
1972
1968-1972-1974
1959 1960 1962-1965-1965-1974
1969 1972
1971-1974
1963 1964 1965-1966-1970-1971
1962-1963 1964-1965-1966-1969-1972-1972
1968-1972-1974
1967 1972
1967-1971-1975
1965-1967-1972-1974
1969 1974
1971
1961 *1964-1972
1966-1972+
1969-1974
1969-1971-1974
1967-1973
1967
1968
1966-1967
1972

1966
 1969
 1971
 1965 *1970
 1964-1968
 1967-1972-1974
 1966-1967-1970-1973
 1965-*1966
 1968-*1972-1973
 1962 1965
 1969-1973-1975
 1967-1973
 1969-1971
 1962 1966
 1967 1972
 1973
 1966
 1966-1973-1975
 1963-1966-1971-1973
 1968-1973
 1966
 1971-1973
 1962-1968-*1970
 1966 1966-1970-1973
 1964-1967-1971
 1966
 1964-1965-1966-*1969-1971
 1961-1963-1966
 1959-1961-1965-1968-1971-1972-1973
 1961 1963-1964-1967-*1970
 1969 1972-1973-1975
 1964-1965-1966-1967-1968-1971
 1966-1974
 1968 1972-1974
 1967-1968 1969-1970-1973
 1969 1973-1974
 ;
 1966-1967-1968-1972
 1966-19167 1969
 1963 1965 1966-1967
 1967
 1968-1971-1973
 1959 1965-1966-1974
 1968 1969-1973
 1963 1964-1965-1969-1970
 1968 1972
 1963 1965
 1969-1972
 1968-1972-1973
 1963 1964
 1966-1973
 1966 1972
 1966-1967
 1964-1967-1971

1964-1965-1966-1971
1974
1966-1971
1964
1964 1965-1972 (1973)-1980
1962-1964-1975
1966 1978
1967-1972-1972-1974
1960 1962-1963-1965-1966-1971-1973
1968
1966 1977
1969 1969-1973-1974
1961 1961 1964-1966
1960 1961-1966 1960 1968-1971
1966 1967
1961 1964-1965
1967 1974
1966
1969-1974
1963-1965-1964-1970
1970-1973
1968
1968 1969-1975
1968
1969 1976 1979
1966
1959-1963-1965
1964 1969-1972-1974
1963 1964
1969-1972
1972
1969
1957 1958 1959-1961-1965-(1967)-1970-1971
1968-1972-1975
1954
1950 1960-1962-1965-1967
1966-1974
1962-1964-1970-1971-1973-1974
1963 1964-1967-1969-1971
1960 1962-1963-1965-1968-1971-1987
1962-1964-1965-1966-1971
1951 1954 1954-1959*-1964-1973
1963 1964-1967-1968-1969-1974
1960
1954-1960-1961
1945-1951-1962-1965-1970-1971-1972
1962 1963-1965-1975
1958 1966-1967-1968-1971
1946-1965
1960-1963-1965-1971-1974
1966-1971-1973
1965-1967-1968-1973-1980

1964-1967
1955-1956-1961-1962-1971
1948-1952-1955-1958-1963-1966-1974
1966-1973
1968

325

ΦΥΣΙΚΟΙ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΦΜΣ 1940-1964

1963-1967
1964-1965
1969
1969
1962 1966 1966-1970-1973
1963 1964 1966-1975
1962-1965-1968-1973
1962 1964-1966-1967-1969-1973-1974
1971
1950-1951-1954-1974
1969
1963-1968-1974
1968-1972-1975
1964 1966-1967 1972
1971-1974
1974
1971
1973 1973
1966-1967-1970
1973
1966
1965-1969-1972-1972-1973
1971
1968 1972-1974
1953 1954-1956-1964-1965-1974
1968
1963
1971
1972-1974
1965-1968-1972
1965-1968-1970
1963-1967-1968-1972
1966
1965
1966 1966-1967-1972
1966-1972-1974
1968
1969 1971-1975
1971-1973-1974
1962-1965-1966-1971-1973-1975-1975
1965-1967-1972
1969 1974
1964-1965-1967-1968-1972-1975
1965-1971

1964-1966-1967-1968-1970-1973-1964
 1969-1973
 1971
 1966-1967-1971

ΦΥΣΙΟΓΝΩΣΤΡΙΕΣ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΟΜΣ 1940-1964

1968
 1974
 1964-1967-1970-1971-1973-1974
 1966
 1971
 1971
 1963-1964-1965
 1974-1974
 1971
 1967-1971-1975
 1973-1974
 1973
 1960-1965-1965
 1966-1971-1973
 1972
 1958-1962-1965-1969-1970-1971-1973
 1966
 1968
 1968-1970
 1968
 1964-1968-1971-1973
 1969 1969-1971-1974
 1966-1973
 1970
 1958 1966-1967-1968-1968-1972
 1967
 1968-1970-1973-1974
 1964-1966-1968-1972
 1957-1962-1966-1968-1974
 1974
 1968-1972-1975
 1959-1962-1966-1971
 1970-1973-1975
 1969-1971-1974
 1960-1965-1966
 ;
 1967 1971
 1967-1973
 1959-1961-1967-1970-1972-1974
 1957-1958-1963-1963-1969-1970-1971-1972
 1966-1967
 1966-1973
 1976
 1960 1962-1963-1965-1965-1965-1971-1972-1974
 1960-1961 1965 1970-1972
 1969-1971

1971-1974
 1968-1975
 1958
 1952-1962-1964-1965-1968-1973
 1960 1961
 1949
 1969-1973
 1971-1974
 1972
 1958-1965-1966-1969-1971
 1967-1972-1974
 1966-1968-1970
 1964-1966-1970-1973-1974
 1967-1970
 1973
 1962
 1966-1970
 1969
 1968
 1964-1965-1968-1972
 1967-1975
 1960 1961 1961 1964 1964-1967-1967-1968-1971-1975
 1967
 1967
 1969 1971
 1967-1972
 1970
 1970-1974
 -1976
 1966-1967
 1971
 1969 1971-1974
 1962 1964
 1958 1960-1972
 1966-1973
 1966-1970-1972
 1968-1970-1973-1975
 1967-1971
 1966-1967-1971
 1960-1966-1967-1971
 1960-1965-1965-1968-1971-1974
 1968-1972-1974
 1976
 1967 1968-1971-1974
 1969-1974
 1964 1966-1970
 1969-1972-1974
 1960-1965-1966-1970-1970-(1974)
 1965
 1967-1971-1973
 1959 1960 1961 1962 1963-1967-1973
 1955 1955
 1966-1971
 1964 1965 1966-1967-1968

1972
 1952 1959 1962
 1973
 1966
 1968-1974
 1960-1963-1965
 1968-1971-1975
 1969-1971-1974
 1965-1967-1968-1971-1972
 1968 1970-1974
 1968-1971-1973
 1969 1971-1974
 1967
 1959 1959 1960-1964-1965-1973-1974
 1962-1963
 1959-1961-1965-1966 αλτῆσει-1971-1973
 1972
 1972
 1967
 1966
 1967-1971-1971
 1963-1967
 1962 1964-1966-1967-1969-1973-1974
 1964-1965-1966-1967-1968-1970-1971
 1958 1958

ΧΗΜΙΚΟΙ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΟΜΣ 1940-1964

1962-1965-1966-1968
 1963-1967-1970-1972
 1955-1961 -1963-1965-1971-1973
 1967-1972-1967-1970-1974
 1967-1974
 1955-1965-1967-1971-1972-1974
 1966-1967-1970-1975
 1967-1972-1974
 -1984
 -1984
 -1984
 1975
 -1984
 -1984
 ;
 ;

3.3. ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

(81) Στα παραπάνω αναφέρεται ότι Γυμνασιάρχες με 14 ώρες διδασκαλίας την εβδομάδα και μισθό 400 δρχ. το μήνα-οι α/βάθμιοι έπαιρναν 320 δρχ.- διορίζονται μόνο απόφοιτοι της Φιλοσοφικής (1918). "Ένας εκ των διδασκόντων εις τα ελληνικά σχολεία ή ημιγυμνάσια είναι Μαθηματικός ή Φυσικός-ελλείπει αυτών διορίζεται Φιλολόγος ή Θεολόγος" (1918). Οι απόφοιτοι της ΦΜΣ προάγονται μέχρι τον βαθμό του Τμηματάρχη Α' τάξεως ή τοποθετούνται ως Γυμνασιάρχες και Διευθυντές Πρακτικών Λυκείων (1923). "Οι πτυχιούχοι του Χημικού δεν δύνανται να προαχθούν εις Γυμνασιάρχας ή Διευθυντάς Λυκείων, αλλά όλοι οι απόφοιτοι της ΦΜΣ προάγονται εις Διευθυντάς Εμπορικών Σχολών". "Σύμφωνα με το άρθρον 6 του 4373 χρέη υποδιευθυντού θα εκτελεί ο εις των α/βαθμίων φιλολόγων" και "εις τον νόμον 1242α περί Μ.Ε., άρθρον 7, εδάφιον 1, αναγράφεται ότι ως γυμνασιάρχαι δύνανται να προάγωνται πτυχιούχοι της Φιλοσοφικής σχολής του ημετέρου Πανεπιστημίου μετά 5ετή ευδόκιμον υπηρεσίαν α/βαθμίου καθηγητού εν σχολείοις Μ.Ε." (1931).

(82) Ο Μιχ. Στεφανίδης (1948) αναφέρει ότι το 1882 οι απόφοιτοι της ΦΜΣ γίνονταν σχολάρχες ή ελληνοδιδάσκαλοι, απολύονταν συχνά και δεν δίδασκαν το μάθημά τους, ότι το 1908 και το 1914 οι διδάκτορες των φυσικών ζητούσαν να εξισωθούν με τους φιλολόγους και το 1905 πρόβαλε ως αιτήματα (α) τον άμεσο διορισμό των φυσικών ως καθηγητών χωρίς τη βαθμίδα του ελληνοδασκάλου και (β) ισοτιμία εις την διοίκησιν της εκπαίδευσως με την εισαγωγήν των φυσικών μαθημάτων εις όλην την εκπαίδευσιν. Ο θεόδωρος Κρητικός (1995) τονίζει το "σχετικά χαμηλό διανοητικό και κοινωνικό status των φυσικών επιστημών στον ελληνικό χώρο" την περίοδο 1900-1930, τις προσπάθειες της κοινότητας των ελλήνων φυσικών "να πείσει τον ευρύτερο περίγυρο ότι η φυσική δεν οδηγεί στον υλισμό και στην χυδαία αντιπνευματοκρατία" καθώς και "το καχεκτικό λειτουργικό πλαίσιο διδασκαλίας της φυσικής στο Αθηναϊκό πανεπιστήμιο" την ίδια περίοδο. Το ψήφισμα τέλος της ΟΛΜΕ (1934) ζητάει "Εις τον διορισμόν των καθηγητών να προτιμώνται οι καθηγηταί θεωρητικών μαθημάτων".

(83) "Το 1928 ζητείται πρώτη φορά ο διορισμός των χημικών εις τα σχολεία, συναντά όμως την άρνηση του Υπουργείου" (Εν. Ελλ. Χημ. 1974). Το 1930 η Γ.Σ. της ΟΛΜΕ προτείνει "Οι υποδιευθυνταί να λαμβάνονται εξ όλων των κλάδων" και "Οι χημικοί (επιμεληταί) των πρακτικών λυκείων να προάγωνται εις όλους τους βαθμούς της υπαλληλικής ιεραρχίας". Το Μάρτιο 1931 θεωρεί ότι "Ο νέος θεσμός του υποδιευθυντού εφυγάδευσε την σύμπνοια εκ των συλλόγων..." ενώ λίγο αργότερα αναφέρει ότι βαθμός του Τμηματάρχη α' λογίζεται εις 900 δραχμές, ενώ του Διευθυντή β' και α' τάξεως 1050 και 1200 δραχμές αντίστοιχα. Το 1935 σε σχόλιο για τον Αναγκαστικό Νόμο (Εφημερίδα Κυβερνήσεως, Αρ. φύλ. 519, 11/1935) αναφέρεται ότι στο άρθρο 8 του ορίζει ότι οι πτυχιούχοι του χημικού τμήματος ... οι υπηρετούντες ως λειτουργοί Μ.Ε. έχουν τα αυτά δικαιώματα προαγωγής με τους πτυχιούχους του τμήματος φυσικών επιστημών, προς τους οποίους εξομοιούνται, δυνάμενοι να προαχθούν μόνο μέχρι του βαθμού του Τμηματάρχου α' τάξεως. Δεν γίνονται γενικοί επιθεωρηταί αν δεν

έχουν προηγουμένως υπηρετήσει τουλάχιστον επί διετίαν ως γυμνασιάρχαι ή διευθυνταί πρακτικού λυκείου. Η κατάσταση αυτή, όσον αφορά τους Χημικούς συνεχίζεται και μετά τον πόλεμο, αφού σύμφωνα με τον Ν. 3272:1955 "δεν δύναται να προαχθούν εις Γυμνασιάρχας ή Διευθυντάς Λυκείων", αλλά όλοι οι απόφοιτοι της ΦΜΣ δύναται να προαχθούν εις Διευθυντάς Εμπορικών Σχολών.

(84) Στην ιδρυτική διακήρυξη του Συνδέσμου Μαθηματικών, ο οποίος το 1933 εκδίδει και Δελτίο, διαπιστώνεται ότι "... εσχάτως, η αξία του μαθήματος ήρχισεν να παραγνωρίζεται και να θεωρείται δευτερεύον μάθημα, όπως αποδεικνύεται και εκ του νέου αναλυτικού προγράμματος, το οποίον περιορίζει τας ώρας διδασκαλίας εις τα Γυμνάσια". Σκοπός του Συνδέσμου ορίζεται "η εξυγιάνσις του μαθήματος των μαθηματικών, αφ'ετέρου η προάσπισις των επαγγελματικών συμφερόντων του κλάδου".

(85) Σε παρέμβαση της δίδος Γαλανού στην Η' Γενική Συνέλευση της ΟΛΜΕ το 1930, σημειώνεται ότι "ο περιορισμός της διδασκαλίας των Μαθηματικών και Φυσικών εις τα Γυμνάσια αδικεί τους μαθητάς ολίγινες προορίζονται δια το Πολυτεχνείον και τας Φυσικομαθηματικές Σχολάς". Σύμφωνα με τα στοιχεία που παραθέτει ο Δ. Αντωνίου (1987) το 1918 στα Φιλολογικά μαθήματα αφιερωνόταν το 47,2% των ωρών διδασκαλίας στα Ελληνικά σχολεία και στα Γυμνάσια και το 19,4% στα φυσικομαθηματικά, ενώ το 1918 στα αστικά, παρθεναγωγεία και σχολεία θηλέων διδάσκονται τρεις ώρες Μαθηματικά την εβδομάδα, στα υπόλοιπα έξι. Την περίοδο 1934-1937 η Ένωσις Φυσικών υπέβαλε επανειλημμένα υπομνήματα στο Υπουργείο Παιδείας για το θέμα της υποβάθμισης των Φυσικομαθηματικών και Φυσιογνωστικών μαθημάτων στα σχολεία και ολοκληρωτικής απουσίας τους από τις νεοϊδρυμένες Παιδαγωγικές Ακαδημίες της ύστερης προπολεμικής εποχής.

(111) Ακτουδιανάκη Ευαγγελία, Μαθηματικός, γεννημένη στο Ρέθυμνο. Πήρε πτυχίο το 1937 και δίδαξε σε σχολεία της Κρήτης από το 1945 ως το 1979. Το 1976 πήρε προαγωγή στο βαθμό του γυμνασιάρχη και ένα χρόνο πριν την απόλυσή της, το 1978, προήχθη κατ'εκλογή σε λυκειάρχη.

Πολάκη Κορίνα, Μαθηματικός, γεννημένη στα Χανιά. Πήρε πτυχίο το 1938 και δίδαξε σε διάφορα σχολεία από το 1946 ως το 1979. Την περίοδο 1971-1972 δίδαξε με το βαθμό του βοηθού Γυμνασιάρχη στην Πρότυπο Ευαγγελική Σχολή Νέας Σμύρνης. Το 1972 έγινε γυμνασιάρχης και το 1976 προήχθη κατ'εκλογήν σε λυκειάρχη.

Παπαγιαννοπούλου Ουρανία, Μαθηματικός, γεννημένη στην Αλεξάνδρεια. Πήρε πτυχίο το 1940 και εργάστηκε στην Αίγυπτο και από το 1954 και μετά σε σχολεία της Ελλάδας. Το 1977 προήχθη κατ'εκλογή σε λυκειάρχη.

Παναγοπούλου Τασία, Φυσικός, γεννημένη στον Αγ. Ιωάννη. Πήρε πτυχίο το 1937 και διορίστηκε το 1939. Το 1966 πήρε προαγωγή σε Γυμνασιάρχη και το 1976 σε λυκειάρχη. Υπηρέτησε κυρίως σε σχολεία της Χίου.

Παπαδημητρίου Σοφία, Φυσικός, γεννημένη στη Σάμο. Πήρε πτυχίο το 1935 και εργάστηκε από το 1949 ως το 1977 σε σχολεία της Βόρειας Ελλάδας και της Αττικής. Το 1966 προήχθη σε γυμνασιάρχη, αλλά το 1967 ανακλήθηκε η προαγωγή της όπως συνέβη με πολλούς εκπαιδευτικούς της περιόδου αυτής. Το 1969 προήχθη για δεύτερη φορά σε γυμνασιάρχη και το 1976 σε λυκειάρχη. Σύμφωνα με προφορική μαρτυρία της ίδιας την περίοδο 1937-39 εργάστηκε ως βοηθός στη Γεωπονική Σχολή Θεσ/νίκης διότι είχε πτυχίο και γεωπόνου και την περίοδο 1939-41 σε ιδιωτικά σχολεία. Το 1941 πέτυχε βοηθός στο εργαστήριο Σεισμολογίας στο Παν/μίο Θεσ/νίκης αλλά δεν διορίστηκε αμέσως επειδή δεν ήταν στην νεολαία του Μεταξά. Όταν έφυγε ο βασιλιάς και μέχρι το 1947 εργάστηκε σ' αυτό το εργαστήριο. Τέλος, σύμφωνα πάντα με την προφορική μαρτυρία της ίδιας, την περίοδο 1970-72 με το βαθμό του γυμνασιάρχη εκτελούσε καθήκοντα επιθεωρητή Μ.Ε. στο ΝΥΣΜΕ του νομού Κιλκίς.

Μελιδώνη Χρυσάνθη, Φυσικός, γεννημένη στον Πειραιά. Πήρε πτυχίο το 1938 και διορίστηκε το 1945. Πήρε προαγωγή σε γυμνασιάρχη το 1966, η οποία ανακλήθηκε το 1967 και το 1974 προήχθη σε Γυμνασιάρχη για δεύτερη φορά. Το 1976 έγινε λυκειάρχης, κατόπιν εκλογής.

(138) Στη διάρκεια της δικτατορίας το 1971, η Σύγκλητος της ΦΜΣ Αθηνών ανακοίνωσε στην πτυχιούχο του Μαθηματικού Ελλη Λώλα, γεννημένη το 1940 στην Αγία Σωτήρα Κοζάνης, επάγγελμα πατέρα οικοδόμος, με έτος εισαγωγής στη σχολή 1961 και χρόνο λήξης του πτυχίου 1970 ότι "έχουσα υπ' όψει ... α) τας διατάξεις του ΝΔ 93/69 "Περί δικαιωμάτων και καθηκόντων των φοιτητών των ΑΕΙ β) την υπ' αριθ. 20/1969 απόφαση της Πρωτοβάθμιας Επιτροπής Δημοσίας Ασφαλείας Νομού Αττικής, δυνάμει της οποίας παραιτήθη η εκτόπισίς σας επί εν εισέτι έτος από 21/4/1969 εις Στρατόπεδον Αλικαρνασσού Ηρακλείου, δια λόγους Δημοσίας Ασφαλείας ... δ) την υπ' αριθ. 3/70 απόφαση του κατ. αρθρ. 347 του Νόμου 5343/32 Πειθαρχικού Συμβουλίου ως και ε) την υπ. αρ. 1466/71 Απόφαση του Συμβουλίου Επικρατείας, απεφάσισε ότι δεν έχει εξουσίαν να επιληφθεί της πειθαρχικής διώξεως υμών, διότι έληξε η ιδιότης ως φοιτητριάς, αφ' ης τη 17-11-1970 κατά τ' ανωτέρω, κατέστητε πτυχιούχος των Μαθηματικών". Πρόκειται για την μοναδική περίπτωση που ο λόγος καθυστέρησης στις σπουδές ήταν πολιτικός, το δέ σχετικό έγγραφο αποτελεί εξαιρετική μαρτυρία για τον τρόπο με τον οποίο οι πανεπιστημιακές αρχές, στη διάρκεια της δικτατορίας, εμπλέκονταν σε πολιτικές διώξεις φοιτητών.

(139) Το 1949 το Τμήμα Ασφαλείας Μυτιλήνης με έγγραφό του πληροφορούσε τις πανεπιστημιακές αρχές ότι η φοιτήτρια, απόφοιτη του Γυμνασίου Μυτιλήνης το 1946, ορφανή και κάτοικος συνοικισμού Βύρωνος "... ασπάζεται μετά φανατισμού τας κομμουνιστικές θεωρίας". Το έγγραφο αυτό είναι μοναδικό ως προς το είδος των πληροφοριών που δίνει, η δε περίπτωση στην οποία αναφέρεται εξαιρετική, αφού, παρά τους χαρακτηρισμούς που περιέχει, η φοιτήτρια αποφοίτησε από το σχολή το 1955.

Μοναδικό είναι επίσης το εμπιστευτικό έγγραφο που συνόδευε την αίτηση για εγγραφή στην ΦΜΣ φοιτήτριας που προερχόταν από ελληνική παροικία του εξωτερικού (βλ. σελ. 345). Στην προκειμένη περίπτωση είχε μεσολαβήσει ο Γραμματέας της Ελληνικής Κοινότητας του Καΐρου για να βεβαιώσει τις εκεί προξενικές αρχές ότι η τελειόφοιτη ήταν υπότροφος της Κοινότητας, ότι άριστευσε στο Αχιλλοπούλειο Κοινοτικό Παρθεναγωγείο, και ότι σ'όλη τη διάρκεια της φοίτησής της "επεδείξατο άμεμπτον διαγωγὴν και καλὸν ἦθος". Πληροφορίες για τα φρονήματα της υποψήφιας ζητήθηκαν και από τον Διευθυντή της Αμπετείου Σχολής, οι οποίες ήταν μεν ευνοϊκές, δεν θεωρήθηκαν ωστόσο σαφείς και συγκεκριμένες.

Για το λόγο αυτό, και παρότι δεν υπήρχαν ενδείξεις ότι "τα κοινωνικά αυτής φρονήματα δεν είναι εθνικόφρονα", ο Πρόξενος της Ελλάδος στο Κάιρο που υπογράφει το έγγραφο εθεώρησε "επιβεβλημένον" να αναφέρει στη Γραμματεία της Φυσικομαθηματικής Σχολής ότι ο πατέρας της ήταν επιφανές κομμουνιστικό στέλεχος, να δώσει λεπτομερείς πληροφορίες για τις δραστηριότητες του και να σημειώσει πως και ο αδερφός της είναι αριστερός όπως και γενικότερα το οικογενειακό της περιβάλλον. (Αύγουστος 1955).

Αξιίζει πάντως να σημειωθεί ότι η φοιτήτρια αυτή τελείωσε το Μαθηματικό τμήμα το 1960 και τρία χρόνια αργότερα διορίστηκε στη Δημόσια Μέση Εκπαίδευση. Εργάστηκε σε σχολεία της Κομοτηνής και της Αιγύπτου. Το 1974 πήρε προαγωγή στον 3ο βαθμό, ενώ εργαζόταν στο Γυμνάσιο Γαργαλιάνων Μεσσηνίας (ΦΕΚ 8/1974).

⁽¹⁴⁷⁾ Αναλυτικότερα οι γυναίκες αυτές είναι κατά τμήματα οι εξής:

Σωσάνα Παπαδοπούλου, Μαθηματικός, γεννημένη στην Αμαλιάδα. Πήρε πτυχίο το 1967 και εργάστηκε ως βοηθός στην τακτική έδρα της Μαθηματικής Αναλύσεως της ΦΜΣ Αθήνας. Το Μάιο του 1973 μετατάχθηκε σε θέση επιμελήτριας.

Μαρία Σουσουδάκη (-Τοπαλιάν), Μαθηματικός, γεννημένη στη Χίο. Πήρε πτυχίο το 1966 και δεν αποδέχτηκε διορισμό στη Μέση Εκπαίδευση. Το Σεπτέμβριο του 1977 μετατάχθηκε από βοηθός του Πανεπιστημίου Αθηνών στη Μέση Εκπαίδευση και τοποθετήθηκε στο Λύκειο Αρρένων Λευκάδας. Τον Αύγουστο του 1982 προήχθη κατ' εκλογή σε γυμνασιάρχη.

Χριστίνα Φίλη, Μαθηματικός, γεννημένη στην Αθήνα. Πήρε πτυχίο το 1970. Τον Οκτώβριο του 1972 παραιτήθηκε από τη θέση βοηθού της τακτικής έδρας της Παραστατικής και Παραβολικής Γεωμετρίας του ΕΜΠ, όπου είχε διοριστεί με τριετή θητεία.

Δέσποινα Νταουκάκη, Φυσικός, γεννημένη στην Επισκοπή Ρεθύμνου. Πήρε πτυχίο το 1964 και ένα χρόνο αργότερα διορίστηκε στο Γυμνάσιο Αρρένων Ρεθύμνης, όπου και εργάστηκε ως το 1970 οπότε μετατέθηκε στο Γυμνάσιο Θηλέων Ζωγράφου. Τον Ιανουάριο του 1971 παραιτήθηκε από τη Μέση Εκπαίδευση για να αναλάβει υπηρεσία στο Εργαστήριο Φυσικής του ΕΜΠ.

Ελένη Ακύλα, Φυσιογνώστρια, γεννημένη στην Αθήνα. Πήρε πτυχίο το 1965. Το 1964 ήταν έκτακτη βοηθός στο Εργαστήριο Γεωλογίας και Παλαιοντολογίας της ΦΜΣ Αθήνας.

Ελένη Γκελιτή (-Δούκα), Φυσιογνώστρια, γεννημένη στην Αθήνα. Πήρε πτυχίο το 1962. Το Μάρτιο του 1973 ανανεώθηκε για μια τριετία η θητεία της ως επιμελήτριας στο Εργαστήριο της Γενικής Βιολογίας της ΦΜΣ Αθήνας.

Ελευθερία Δάβη, η τρίτη κατά σειρά φοιτήτρια του Φυσιογνωστικού της ΦΜΣ Αθήνας, γεννημένη στο Ρέθυμνο. Μπήκε στη σχολή το 1939 και πήρε πτυχίο το 1946. Το 1957 διορίστηκε επιμελήτρια στο Εργαστήριο Γεωλογίας και Παλαιοντολογίας της ΦΜΣ Αθήνας όπου και εργάστηκε ως το 1967, οπότε διορίστηκε ως άμισθη διδάσκουσα Υφηγήτρια στην αντίστοιχη έδρα της σχολής για να διδάξει παράλληλα το μάθημα "Κρυσταλλοσχιστώδη πετρώματα της Ελλάδος" στο ΕΜΠ. Τον Οκτώβριο του 1969 διορίστηκε έκτακτη εντεταλμένη καθηγήτρια στην έδρα Ορυκτολογίας και Γεωλογίας της Ανωτάτης Γεωπονικής Σχολής Αθηνών. Μεσολαβεί η παραίτησή της το 1970 από το ΦΜΣ και το Μάρτιο του 1973 διορίστηκε τακτική καθηγήτρια στην έδρα Ορυκτολογίας και Γεωλογίας της Γεωπονικής.

Ηλέκτρα Μπιτσάκου (-Γιαννοπούλου), η δεύτερη κατά σειρά φοιτήτρια του Φυσιογνωστικού της ΦΜΣ Αθήνας, γεννημένη στο Αίγιο. Πήρε πτυχίο το 1944. Το Ιούνιο του 1949 ήταν παρασκευάστρια με βαθμό εισηγητριάς στο εργαστήριο Φυσικής Γεωγραφίας του Φυσικού Τμήματος της ΦΜΣ Αθηνών και τον Ιούνιο του 1955 προήχθη σε βαθμό τμηματάρχη.

Μαρία Μωραΐτου (-Αποστολοπούλου), Φυσιογνώστρια, γεννημένη στην Αθήνα. Τον Νοέμβριο του 1972 διορίστηκε άμισθη υφηγήτρια στο Φυσιογνωστικό τμήμα της σχολής και τον Οκτώβριο του 1974 της ανατέθηκε για μια τριετία η εντολή διδασκαλίας του μαθήματος της Γενικής Ζωολογίας για τους β/ετείς φοιτητές του Βιολογικού, Γεωλογικού και Φυσιογνωστικού τμήματος και του μαθήματος της Υδροβιολογίας για τους δ/ετείς φοιτητές του Βιολογικού.

Πανδώρα Νικολαΐδου, Φυσιογνώστρια, γεννημένη στη Μανσούρα Αιγύπτου, η πρώτη (μαζί με τη Ζωή Ράλλη) φοιτήτρια του Φυσιογνωστικού. Μπήκε στη σχολή το 1937 και πήρε πτυχίο του 1942. Τον Ιούνιο του 1950 εργαζόταν ως βοηθός του εργαστηρίου Φυσικής Χημείας του Παν/μίου Αθηνών και είχε φτάσει στο βαθμό του τμηματάρχη Α'.

Αθανασία Παπαγιαννοπούλου, Φυσιογνώστρια, γεννημένη στην Αθήνα. Πήρε πτυχίο το 1958. Το Δεκέμβριο του 1965 διορίστηκε έκτακτη άμισθη επιμελήτρια της τακτικής έδρας της Εκμεταλλεύσεως Μεταλλείων του ΕΜΠ και τον Απρίλιο του 1971 επαναδιορίστηκε στη θέση αυτή για τρία χρόνια.

Αθηνά Παπαπέτρου (-Ζαμάνη), Φυσιογνώστρια, γεννημένη στον Πύργο Ηλείας. Πήρε πτυχίο το 1957. Τον Απρίλιο του 1965 μετατάχτηκε από το Υπουργείο Γεωργίας όπου εργαζόταν ως βοηθός στο εργαστήριο Φυσικής Γεωγραφίας της ΦΜΣ και τον Απρίλιο του 1974 ανανεώθηκε για μια τριετία η θητεία της ως Επιμελήτρια με 2ο βαθμό στο ίδιο εργαστήριο.

Γεωργία Πη, Φυσιογνώστρια, γεννημένη στην Κω. Πήρε πτυχίο το 1966. Τον Αύγουστο του 1975 ήταν ήδη επί τρία χρόνια επιμελήτρια στην Έδρα Γεωλογίας της ΦΜΣ του Πανεπιστημίου Πατρών.

Ελένη Πρατσίνη (-Τριανταφύλλη), Φυσιολγνώστρια, γεννημένη στη Νεάπολη Λασηθίου. Τον Αύγουστο του 1976 μετατάχθηκε από βοηθός εργαστηρίου, της Συστηματικής Βοτανικής στη Μέση Εκπαίδευση και τοποθετήθηκε στο Γυμνάσιο Σπάτων. Τον Αύγουστο του 1982 προήχθη κατ' εκλογή σε βοηθό γυμνασιάρχη.

Διδώ Στεφανοπούλου (-Μανωλκίδου), Φυσιολγνώστρια, γεννημένη στην Αθήνα. Πήρε πτυχίο το 1954. Το 1957 διορίστηκε επιμελήτρια του Εργαστηρίου Γεωργικής Τεχνολογίας της Γεωπονικής και Δασολογικής Σχολής του Παν/μίου Θεσ/νίκης, όπου τον Ιούλιο του 1966 έγινε υπηγήτρια. Τον Ιούλιο του 1970 διορίστηκε τακτική καθηγήτρια της Εμπορευματολογίας στην Ανωτάτη Βιομηχανική Σχολή Θεσ/νίκης και ένα χρόνο αργότερα της ανατέθηκε η εντολή διδασκαλίας του μαθήματος της Οικονομικής Γεωγραφίας για το Α έτος σπουδών.

Μυρσίνη Βαριτή, Φυσιολγνώστρια. Το 1971 παραιτήθηκε από το Δ' Γυμνάσιο αρρένων Πατρών όπου είχε διοριστεί το 1969 για να εργαστεί ως βοηθός στο Εργαστήριο Ορυκτολογίας και Πετρολογίας του Παν/μίου Αθηνών.

Αναστασία Μαρκοπούλου (-Διακαντώνη), γεννημένη στην Αθήνα. Πήρε πτυχίο το 1960. Τον Ιανουάριο του 1972 μετατάχθηκε από τη θέση της βοηθού του Γεωλογικού και Παλαιοτολογικού Μουσείου της ΦΜΣ Αθήνας στη θέση της επιμελήτριας.

Μαρία Γεωργή, Φυσιολγνώστρια, γεννημένη στην Αθήνα. Πήρε πτυχίο το 1969. Το Φεβρουάριο του 1973 μετατάχθηκε με αίτησή της από βοηθός εργαστηρίου της Γενικής Βοτανικής του Παν/μίου Αθηνών στη Μέση Εκπαίδευση και τοποθετήθηκε στο γυμνάσιο Τεγέας. Τον Αύγουστο του 1976 προήχθη σε α/βάθμια καθηγήτρια, ενόσω εργαζόταν στο Γυμνάσιο Αρκαδίας.

Μαρία Παναγιώτου, Χημικός, γεννημένη στην Αθήνα. Πήρε πτυχίο το 1955. Το Σεπτέμβριο του 1966 οπότε εργαζόταν ως βοηθός στο εργαστήριο Ανόργανης Χημείας του Παν/μίου Αθηνών προήχθη στον 4ο βαθμό "λόγω κτήσεως διδακτορικού διπλώματος".

Ειρήνη Τσαγκαράκη (-Καπλάνογλου), Χημικός, γεννημένη στην Αθήνα. Πήρε πτυχίο το 1963 και την ίδια χρονιά ζήτησε πιστοποιητικό από τη σχολή για να το χρησιμοποιήσει για το τμήμα προσωπικού του Παν/μίου Αθηνών. Τον Μαΐο του 1973 μετατάχθηκε από βοηθός του εργαστηρίου Βιομηχανικής Χημείας της ΦΜΣ σε επιμελήτρια.

Αλίκη Τσανάκα, Χημικός γεννημένη στην Αθήνα. Τον Φεβρουάριο του 1974 οπότε εργαζόταν ως βοηθός της Βιομηχανικής Χημείας στην ΦΜΣ μετατάχθηκε σε θέση επιμελήτριας.

Μαρία Παπαρηγοπούλου (-Καμαριωτάκη), Χημικός, γεννημένη στην Αθήνα. Πήρε πτυχίο το 1970. Το 1984 ήταν λέκτορας στο Χημικό Τμήμα του Παν/μίου Αθηνών.

Ιωάννα Προβιδάκη (-Μολινού), Χημικός, γεννημένη στην Αθήνα. Πήρε πτυχίο το 1964. Το 1971 εργαζόταν στο Βασιλικό Ίδρυμα Ερευνών και στο Εργαστήριο Φυσιικής Χημείας του Παν/μίου Αθήνας. Το 1984 ήταν λέκτορας στον Τομέα του Χημικού Τμήματος στο Παν/μιο Αθηνών.

Χρυσή Τζουγκράκη, Χημικός, γεννημένη στα Χανιά. Πήρε πτυχίο το 1969. Το 1984 ήταν λέκτορας της Χημείας στο Παν/μιο Αθηνών.

Θάλεια Μαλλιιοπούλου, Χημικός, γεννημένη στην Καρδίτσα. Το 1971 εργαζόταν στο Εργαστήριο Αναλυτικής Χημείας του Παν/μίου Αθηνών και το 1984 ήταν επιμελήτρια Βιολογικής Χημείας στην Ιατρική Σχολή της Αθήνας.

Ρόζα Γουλιέλμου (-Σταυροπούλου) Χημικός, γεννημένη στην Αθήνα. Πήρε πτυχίο το 1951. Το 1971 εργαζόταν στην Βιομηχανία Σάπωνος "Παπουτσάνης". Το 1984 ήταν επιμελήτρια στο ΕΜΠ.

Μαρία Παλαμούρδα (-Γιωτοπούλου), Χημικός, γεννημένη στον Πειραιά. Πήρε πτυχίο το 1970. Το 1984 εργαζόταν στο Εργαστήριο Ανόργανης Χημείας του Παν/μίου Αθηνών.

Αγγελική Παπαδημητρίου (-Μπίστη), Χημικός, γεννημένη στην Πάτρα. Πήρε πτυχίο, το 1969. Το 1984 ήταν στο Εργαστήριο Ανόργανης Χημείας του Παν/μίου Πατρών.

Ευφροσύνη Πιπεράκη, Χημικός, γεννημένη στα Χανιά. Πήρε πτυχίο το 1969. Το 1984 εργαζόταν στο Εργαστήριο Ανόργανης Χημείας του Παν/μίου Αθηνών.

Βασιλική Χαβρεδάκη, Χημικός γεννημένη στα Χανιά. Το 1984 εργαζόταν στο εργαστήριο Φυσικοχημείας του Παν/μίου Αθηνών.

Ελένη Καστρουνή (-Αρναούτογλου), χημικός, γεννημένη στην Αλεξάνδρεια. Πήρε πτυχίο το 1971 και εργάστηκε στο Εργαστήριο Βιολογικής Χημείας της Ιατρικής Σχολής Θεσ/νίκης.

Βασιλική Αγγελάκη (-Μπέζα), Χημικός, γεννημένη στην Αθήνα. Πήρε πτυχίο το 1953. Το 1971 εργαζόταν στο Εργαστήριο Οργανικής Χημείας του ΕΜΠ και το 1984 σε ιδιωτικά εργαστήρια.

Δολέττα Πατσαίντερ (-Ρογκά), Χημικός, γεννημένη στην Ελβετία. Πήρε πτυχίο το 1952. Το 1971 αλλά και το 1981 εργαζόταν στο Εργαστήριο Ηλεκτρονικής του ΕΜΠ.

Σοφία Μαστρονικολή, Χημικός, γεννημένη στην Αθήνα. Πήρε πτυχίο το 1968. Το 1984 εργαζόταν στην έδρα Χημείας Τροφίμων του Παν/μίου Αθηνών.

Αθανασία Παγανού, Χημικός γεννημένη στην Αθήνα. Πήρε πτυχίο το 1963. Το 1971 εργαζόταν στο Βιοχημικό Εργαστήριο του Γενικού Κρατικού Νοσ/μείου 1984 στη Φυσικομαθητική Σχολή του Παν/μίου Κρήτης.

Ελένη Παπαγιαννοπούλου (-Φιλιππίδου), Χημικός γεννημένη στην Αθήνα. Πήρε πτυχίο το 1963 και δύο χρόνια αργότερα πήρε υποτροφία εξωτερικού για μεταπτυχιακά. Το 1971 εργαζόταν στο Νοσ/μείο "Β.Φρειδερίκη" και το 1984 στην Ιατρική Σχολή.

Παναγιώτα Ραπακούλια (-Τσούρκα) Χημικός, γεννημένη στην Αθήνα. Πήρε πτυχίο το 1969. Το 1968 είχε ζητήσει πιστοποιητικό για τη χορήγηση υποτροφίας από το Αμερικανικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα. Το 1984 εργαζόταν στην Έδρα Χημείας Πολυμερών της Πολυτεχνικής Σχολής της Θεσ/νίκης.

Αγγελική Τσόμη, Χημικός γεννημένη στην Αθήνα. Πήρε πτυχίο το 1973 και εργάστηκε στην Ιατρική Σχολή του Παν/μίου Αθηνών.

Γεωργία Κυριακάκου, Χημικός γεννημένη στην Αθήνα. Πήρε πτυχίο το 1969. Το 1984 εργαζόταν στο Εργαστήριο Οργανικής Χημείας του Παν/μίου Ιωαννίνων.

Μαρία Ανδριανοπούλου (-Παλαιολόγου), Χημικός, γεννημένη στην Κάτω Κλειτορία Αχαΐας. Πήρε πτυχίο το 1965. Το 1984 εργαζόταν στο Εργαστήριο Φυσικής Χημείας του Παν/μίου Αθηνών.

Τέλος αναφέρουμε συμπληρωματικά την περίπτωση της Πηνελόπης Παπαμαντέλου (-Schobinger), Χημικού, η οποία είναι η μοναδική σύμφωνα με τα στοιχεία που διαθέτουμε που το 1984 εργαζόταν σε πανεπιστήμιο του εξωτερικού. Γεννήθηκε στην Αθήνα και το 1959, οπότε πήρε το πτυχίο της, ζήτησε υποτροφία από τη Γερμανική Πρεσβεία. Το 1962 διορίστηκε στον Τομέα Φυσικής του ερευνητικού κέντρου "Δημόκριτος" απ'όπου απολύθηκε το 1969. Επαναφέρθηκε και αναγνωρίστηκε η υπηρεσία της το 1977 και εργάστηκε εκεί τουλάχιστον ως το 1980. Το 1984 εργαζόταν στο Πολυτεχνείο της Ζυρίχης.

(150) Ενδεικτικά αναφέρω:

Αικατερίνη Μυριαγκού (-Ζαφειράτου), Φυσιολγώστρια, γεννημένη στον Πειραιά, Πήρε πτυχίο το 1959 και το 1960 προσλήφθηκε ένα χρόνο στο Δημόκριτο, στον Τομέα Ισοτόπων με πρώτο μισθό 9.450 δρχ. Το 1961 ζήτησε υποτροφία εξωτερικού (Γαλλία). Το 1963 επαναπροσλήφθηκε στο Δημόκριτο και εργάστηκε εκεί ως το 1977.

Αικατερίνη Δασσοπούλου (-Νομπέλη), Χημικός, γεννημένη στη Λειβαδιά. Πήρε πτυχίο το 1959. Προσλήφθηκε στο Δημόκριτο το 1961, στον Τομέα Εδαφοπονίας με α' μισθό 10.500 δρχ. Το 1989 εργαζόταν ακόμα εκεί.

Αικατερίνη Βακιριτζή (-Λεμονιά), Χημικός, γεννημένη στη Μυτιλήνη. Πήρε πτυχίο το 1953 και προσλήφθηκε στο Δημόκριτο το 1962, στον Τομέα Βιολογίας με μισθό 12.075 δρχ. Το 1989, ως δόκτωρ Βιολογίας, εργαζόταν ακόμα εκεί.

Μαρία Αργυράκη (-Βομβογιάννη), Χημικός, γεννημένη στην Καλαμάτα. Πήρε πτυχίο το 1959 και την ίδια χρονιά πήρε υποτροφία για τις Ηνωμένες Πολιτείες. Εργάστηκε στο Δημόκριτο την περίοδο 1960-61 με μισθό 11.550 δρχ. και επαναπροσλήφθηκε αργότερα. Το 1989, ως δόκτωρ Χημείας εργαζόταν ακόμα εκεί.

Λυδία Ιγνατιάδου, Φυσιολγώστρια, γεννημένη στο Ψραιόκαστρο. Πήρε πτυχίο το 1959 και το 1961 ζήτησε υποτροφία για το εξωτερικό. Στο Δημόκριτο εργάστηκε την περίοδο 1960-1963 και ως δόκτωρ Φυσιολγώστριας την περίοδο 1966-68 στον Τομέα Βιολογίας.

Μαρία Χαβρεδάκη, Φυσιολγώστρια, γεννημένη στα Χανιά. Πήρε πτυχίο το 1961 και μια χρονιά αργότερα διορίστηκε στο Γυμνάσιο Κανδάνου κι αργότερα στο Γυμνάσιο Θηλέων Ρεθύμνου. Στο Δημόκριτο εργάστηκε με υποτροφία εσωτερικού από το 1963 ως το 1968 και αργότερα στον Τομέα Βιολογίας.

Νικολία Πούρνου, Φυσικός, γεννημένη στην Κυπαρισσία. Πήρε πτυχίο το 1968 και την περίοδο 1969-1971 ήταν υπότροφος στο Δημόκριτο στον Τομέα Υγειοπροστασίας. Το 1971 διορίστηκε στο Γυμνάσιο Αστρούς, όπου εργάστηκε τουλάχιστον ως το 1982, οπότε και έφτασε στο βαθμό του βοηθού γυμνασιάρχη.

Κλειώ Καλογεροπούλου, Μαθηματικός, γεννημένη στην Αθήνα. Πήρε πτυχίο το 1969 και εργάστηκε στο Δημόκριτο με σύμβαση την περίοδο 1969-71.

Μαρία Περγίση (-Κέη), Χημικός, γεννημένη στην Αθήνα. Από το 1963 και τουλάχιστον ως το 1984 εργαζόταν ως δόκτωρ Χημείας στον Τομέα Χημείας του Δημόκριτου.

Αλεξάνδρα Βασιλείου, Μαθηματικός, γεννημένη στη Μυτιλήνη. Πήρε πτυχίο το 1970 και την ίδια χρονιά πήρε υποτροφία για το "Δημόκριτο". Εργάστηκε εκεί από το 1972 (α' μισθός 7.500 δρχ) μέχρι τουλάχιστον το 1989.

Χαρίκλεια Ιωαννίδου (- Στασινοπούλου), Χημικός, γεννημένη στην Αθήνα. Πήρε πτυχίο το 1959 και το 1963 ζήτησε από την ΦΜΣ πιστοποιητικό για σπουδές στο εξωτερικό (ΗΠΑ). Προσλήφθηκε στο Δημόκριτο ως δόκτωρ Βιοχημείας το 1970, το 1971 εργάστηκε στα Εργαστήρια Φυσικής του τότε Βασιλικού Ιδρύματος Ερευνών και επανήλθε στο Δημόκριτο (άγνωστο πότε) για να εργαστεί εκεί τουλάχιστον ως το 1989.

Αννα Σκληράκη, Μαθηματικός, γεννημένη στην Αμείρανθο της Νάξου. Πήρε πτυχίο το '60 και εργάστηκε στη Βιβλιοθήκη της Χημείας του Δημόκριτου τουλάχιστον ως το 1989.

Καλλιόπη Σέκερη, Χημικός, γεννημένη στην Αθήνα, πήρε πτυχίο το 1961 και συνέχισε τις σπουδές της στο Παν/μιο της Χαϊδελβέργης στη Γερμανία. Μπήκε στο "Δημόκριτο" το 1972 με α' μισθό 11.500 δρχ. Εργάστηκε εκεί τουλάχιστον ως το 1989.

⁽¹⁶⁹⁾ Ελμίνα Κανελλοπούλου, Μαθηματικός, γεννημένη το 1935 στο Αίγιο, ορφανή. Πήρε πτυχίο με άριστα το 1959. Το 1961 διορίστηκε στο γυμνάσιο Κάτω Αχαΐας αλλά δεν αποδέχτηκε διορισμό. Το 1966 υπηρετούσε με τον 6ο βαθμό στο Αρσάκειο Θηλέων Πατρών.

Κων/να Λεβέντη, Μαθηματικός, γεννημένη το 1945 στο Αλιβέρι, επάγγελμα πατέρα γυμνασιάρχης. Πήρε πτυχίο το 1964. Το 1967 δεν αποδέχτηκε διορισμό στο ΠΥΣΜΕ της ΣΤ' περιφέρειας. Το 1975 εργαζόταν με τον 6ο βαθμό στο Β' Αρσάκειο Θηλέων Ψυχικού.

Αννα Πασσά, Μαθηματικός, γεννημένη το 1930 στη Χαλκίδα, ορφανή. Πήρε πτυχίο το 1957. Το 1959 δεν αποδέχτηκε διορισμό στη Β' Γυμν. αρρένων Χαλκίδας. Το 1965 διορίστηκε με βαθμό καθηγητή και μισθό 2116 δρχ. στο Τοσίτσειο Αρσάκειο Γυμνάσιο Αθηνών.

Βασιλική Σαλιαράκη, Μαθηματικός, γεννημένη στην Αθήνα το 1944, απόφοιτη του Τοσίτσειου Αρσακείου, επάγγελμα πατέρα κρεοπώλης. Πήρε πτυχίο το 1968 και διορίστηκε το 1974 στο Τοσίτσειο Θηλέων Εκάλης.

Μαρία Φιλιππαίου, Μαθηματικός, γεννημένη στην Αθήνα, απόφοιτος του Τοσίτσειου Αρσακείου, επάγγελμα πατέρα τμηματάρχη Τραπεζης Ελλάδος. Πήρε πτυχίο το 1969 και την ίδια χρονιά διορίστηκε στην Κ' περιφέρεια αλλά δεν αποδέχτηκε το διορισμό. Το 1976 διορίστηκε στο Α' Αρσάκειο Θηλέων Εκάλης.

Ελισσάβη Λάμπου, Μαθηματικός, γεννημένη στο Παλαιόκαστρο Φθιώτιδος το 1937, επάγγελμα πατέρα δασονόμος. Πήρε πτυχίο το 1961, το 1962 διορίστηκε στο γυμνάσιο Προυσσού με μισθό 2015 δρχ. το μήνα, αλλά δεν υποδέχτηκε το διορισμό. Το 1963 είχε ζητήσει από τη σχολή πιστοποιητικά για λήψη υποτροφίας για την Αμερική. Το 1966 δίδασκε με το βαθμό της καθηγήτριας στο Αρσάκειο Θηλέων Ψυχικού.

Στυλιανή Πράττου, Μαθηματικός, γεννημένη στην Κλεισούρα Καστοριάς το 1940, επάγγελμα πατέρα ειρηνολόγος. Πήρε πτυχίο το 1966 και ζήτησε πιστοποιητικό για πανεπιστήμιο του εξωτερικού ενώ δεν αποδέχτηκε το διορισμό της την ίδια χρονιά. Το 1972 διορίστηκε στο Β' Αρσάκειο γυμν. Θηλέων Ψυχικού και το 1976 πήρε προαγωγή σε α/βάθμια.

Θεοφανώ Φασμούλου, Μαθηματικός, γεννημένη στη Λακωνία το 1939, επάγγελμα πατέρα γεωργός. Πήρε πτυχίο το 1963 και το 1966 διορίστηκε στο Τοσίτσειο Αρσάκειο Αθηνών. Το 1976 είχε το βαθμό της α/βάθμιας.

Μαρία Θεοδωροπούλου, Μαθηματικός, γεννημένη στην Πάτρα το 1943, επάγγελμα πατέρα αρτεργάτης. Πήρε πτυχίο το 1966 και δεν αποδέχτηκε διορισμό της ένα χρόνο αργότερα. Το 1972 διορίστηκε στο Β' Αρσάκειο Γυμνάσιο θηλέων Ψυχικού και το 1977 είχε το βαθμό της α/βάθμιας.

Αναστασία Πεζεριδου, Μαθηματικός, γεννημένη το 1945 στην Αθήνα, επάγγελμα πατέρα υπάλληλος ΤΕΒΕ. Πήρε πτυχίο το 1968, και δεν αποδέχτηκε διορισμό της την ίδια χρονιά. Το 1972 διορίστηκε στο Β' Αρσάκειο Ψυχικού και το 1976 ήταν α/βάθμια.

Μυρτώ-Πανδώρα Ζανάρα, Φυσικός, γεννημένη στην Αθήνα. Πήρε πτυχίο το 1961 και το 1964 διορίστηκε στο Γυμνάσιο Λίμνης Ευβοίας από το οποίο παραιτήθηκε το 1966 όταν διορίστηκε στο Λύκειο Αρσακείου Αθηνών.

Αικατερίνη Δριγκοπούλου, Φυσικός, γεννημένη στα Κάτω Πεδινά Ιωαννίνων το 1938, επάγγελμα πατέρα δημοδιδάσκαλος. Τελείωσε το Α' Γυμν. θηλ. Αθηνών και πήρε πτυχίο το 1962. Διορίστηκε πρώτη φορά στη Ναύπακτο το 1964, δεν αποδέχθηκε το διορισμό, επαναδιορίστηκε το 1966 στην ΛΣΤ' περιφέρεια και τον Οκτώβριο του 1967 πήρε μετάθεση προς το συμφέρον της υπηρεσίας από το Γυμν. Κορωπίου στο Γυμνάσιο Δεβιδίου, από το οποίο παραιτήθηκε πέντε (5) μήνες αργότερα (ΦΕΚ 4/1968). Το 1972 διορίστηκε στο Β' Αρσάκειο Γυμν. Ψυχικού και το 1976 είχε το βαθμό της α/βάθμιας.

Ελσα Ζωγράφου, Φυσικός, γεννημένη στο Αργυρόκαστρο Β.Ηπείρου το 1942, επάγγελμα πατέρα έμπορος. Πήρε πτυχίο το 1967 και το 1971 διορίστηκε στο Α' Τοσίτσειο Αρσάκειο θηλέων Αθηνών. Το 1967 είχε το βαθμό της α/βάθμιας.

Αριστέα Λουβερδή, Φυσικός, γεννημένη στο Αιγάλεω το 1943, επάγγελμα πατέρα υφασματέμπορος. Πήρε πτυχίο το 1968 και δεν αποδέχτηκε διορισμό της στην ΙΕ' περιφέρεια τον ίδιο χρόνο. Το 1972 διορίστηκε στο Α' Τοσίτσειο Αρσάκειο θηλέων Ψυχικού. Το 1976 είχε το βαθμό της α/βάθμιας.

Μαρία Θεοδωρίδου, Φυσικός, γεννημένη στην Αθήνα το 1944, ορφανή, επάγγελμα μητέρας καθηγήτρια. Πήρε πτυχίο το 1967 και ζήτησε υποτροφία από τη Γαλλική πρεσβεία. Το 1974 διορίστηκε στο Β' Τοσίτσειο Αρσάκειο θηλέων Εκάλης, αλλά ένα (1) χρόνο αργότερα παραιτήθηκε λόγω διορισμού στον ΟΤΕ.

Ευανθία Σιμιντζή, Φυσιολγνώστρια, γεννημένη το 1930 στην Αράχωβα, επάγγελμα πατέρα γιατρός. Πήρε πτυχίο το 1958. Το 1965 διορίστηκε με βαθμό καθηγήτρη στο Αρσάκειο θηλέων Ψυχικού.

Παναγιώτα Κουβελιώτου, Φυσιολγνώστρια, γεννημένη το 1935 στον Πήδασο Μεσσηνίας, επάγγελμα πατέρα καφεζυθοπώλης. Πήρε πτυχίο το 1959. Το 1960 διορίστηκε στο γυμνάσιο Αρρένων Πύργου με μισθό 1840 δρχ. και το 1962 γίνεται δεκτή η παραίτησή της από το Β' Γυμν. αρρένων Καλαμάτας. Ένα (1) χρόνο νωρίτερα είχε ζητήσει από τη σχολή πιστοποιητικό για υποτροφία στο εξωτερικό. Το 1965 διορίστηκε στο γυμνάσιο Λαγκαδίων, αλλά ο διορισμός της ανακλήθηκε. Διορίστηκε οριστικά το 1970 στο Β' Τοσίτσειο Αρσάκειο θηλέων Αθηνών.

Ακριβή Κωτσάκου, Φυσιολγνώστρια, γεννημένη το 1930 στα Φιλιατρά Μεσσηνίας, επάγγελμα πατέρα ιερέως. Πήρε πτυχίο το 1958. Το 1966 τοποθετήθηκε με το βαθμό της καθηγήτριας στο Τοσίτσειο Αρσάκειο θηλ Αθηνών. Παραιτήθηκε το 1987 με το Α' βαθμό ενόσω υπηρετούσε στο Δ' Αρσάκειο Λύκειο Ψυχικού.

Λουκία Μουτάφη, Φυσιολγνώστρια, γεννημένη το 1943 στο Βολιτσό Χίου, επάγγελμα πατέρα σαγματοποιός. Πήρε πτυχίο το 1968 και την ίδια χρονιά διορίστηκε στην ΙΓ' περιφέρεια. Το 1974 μονιμοποιήθηκε με υπερδιετή ευδόκιμο στο Β' Αρσάκειο γυμν. θηλ. Ψυχικού και το 1976 ήταν β/βαθμια.

Βασιλική Παλαμιώτου, Φυσιολγνώστρια, γεννημένη στην Αθήνα, επάγγελμα πατέρα φαρμακοποιός. Πήρε πτυχίο το 1965 και το 1970 διορίστηκε στο Α' Αρσάκειο θηλέων Ψυχικού. Το 1976 ήταν α/βάθμια.

Μάρθα Λαμπροπούλου, Φυσιολγνώστρια, γεννημένη το 1920 στην Καλαμάτα, επάγγελμα πατέρα έμπορος. Πήρε πτυχίο το 1948 και το 1949 διορίστηκε στο γυμνάσιο Ψυχικού. Το 1976 εντάχθηκε στον βαθμό του βοηθού γυμνασιάρχη, ενώ δέκα (10) χρόνια νωρίτερα (1966) είχε προαχθεί στο βαθμό του γυμνασιάρχη κατ' απόλυτον εκλογήν.

(176) Πρόκειται για την Σοφία Αντωνικούδη, γεννημένη στη Λαμία, που μπήκε στο Μαθηματικό Τμήμα της ΦΜΣ Αθήνας το 1958 και πήρε πτυχίο πέντε (5) ή έξη (6) χρόνια αργότερα. Διορίστηκε το 1964 στο γυμνάσιο Μαρκόπουλου και όταν παραιτήθηκε εργαζόταν στο γυμνάσιο θηλέων Αγρινίου. Στις διώξεις που έγιναν στη διάρκεια της δικτατορίας περιλαμβάνεται επίσης η-με βάση τον Α.Ν. 4/67 "περί αποκαταστάσεως ευρυθμίας εις την λειτουργίαν των Δημοσίων Υπηρεσιών" και με αναφορά του Γενικού Επιθεωρητή ΜΕ της ΑΖ' περιφέρειας- εξάμηνη διαθεσιμότητα τεσσάρων (4) καθηγητών (ΦΕΚ 30/8/1967). Ανάμεσά τους και η καθηγήτρια Φυσικών του Γυμνασίου Θεσπρωτικού Τσαβδαρίδου Αικατερίνη, η οποία διώχθηκε "ως μη διαθέτουσα την αναγκαία επάρκεια ή καταλληλότητα δια την απόδοσιν αυξημένου εν τη υπηρεσία έργου και επιδείξασα δράσιν ασυμβίβαστον προς την έννοια και τα καθήκοντα του Δ.Υ. ή προβάσα εις πολιτικές εκδηλώσεις και ενεργείας κατά του κρατούντος καθεστώτος και μη επιδείξασα ικανότητα προσαρμογής προς αυτό".

(177) Το ίδιο διάστημα (1986-88) αναγνωρίστηκε ο χρόνος υπηρεσίας και άλλων δασκάλων και καθηγητών που είχαν διωχθεί στην διάρκεια του εμφύλιου και της δικτατορίας, επειδή δεν τους είχε επιτραπεί να συνεχίσουν τις σπουδές τους στην Παιδαγωγική Ακαδημία από το 1947 ως το 1952 (ΦΕΚ 16/9/86), επειδή είχε εμποδιστεί ο διορισμός τους λόγω αντίθεσης προς το δικτατορικό καθεστώς (ΦΕΚ 25/9/86), επειδή εξαναγκάστηκαν σε παραίτηση ή απολύθηκαν από το 1945 ως το 1953 και το 1972 και επειδή δεν τους επιτράπηκε η ορκομοσία, ακυρώθηκε η εγγραφή, η συνέχιση σπουδών και ο διορισμός τους στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες και στα σχολεία (ΦΕΚ 30/9/86).

(185) Ελευθερία Μαντζάρα, Μαθηματικός, γεννημένη στην Κύμη Ευβοίας. Πήρε πτυχίο το 1954 και εργάστηκε σε σχολεία της Κύμης και στο Μουζάκι ως το 1961 οπότε μετατέθηκε στο Λύκειο θηλέων Τρικάλων. Το 1976 πήρε προαγωγή σε γυμνασιάρχη και το 1980 κατ' εκλογήν σε λυκειάρχη (ΦΕΚ 8/1980).

Ευγενία Μπάλλα, Μαθηματικός, γεννημένη στην Καλαμάτα. Πήρε πτυχίο το 1941, διορίστηκε το 1945, εργάστηκε ως το 1951 στο γυμνάσιο αρρένων Φλωρίνης, αργότερα σε Γυμνάσιο θηλέων στην Καλαμάτα και -από το 1962 και μετά- στην Αθήνα. Το 1978 πήρε προαγωγή σε λυκειάρχη (ΦΕΚ 8/1978).

Αικατερίνη Νούτσου, Μαθηματικός, γεννημένη στα Γιάννενα. Πήρε πτυχίο το 1943, διορίστηκε το 1946 στα Γιάννενα όπου και εργαζόταν σε Γυμνάσια και Λύκεια θηλέων ως το 1978, οπότε πήρε προαγωγή κατ'εκλογή σε λυκειάρχη (8/1978).

Καλλιόπη Δικαίου, Μαθηματικός, γεννημένη το 1936 στην Αθήνα. Πήρε πτυχίο το 1958 και από το 1959 ως το 1961 εργάστηκε προσωρινά στο Γυμνασιακό Παράρτημα Δραπετσώνας και αργότερα με κανονικό διορισμό στη Λίμνη της Εύβοιας και από το 1965 και μετά σε γυμνάσια -κυρίως θηλέων- της Αθήνας. Το 1984 πήρε κατ'εκλογή προαγωγή σε Λυκειάρχη (ΦΕΚ 11/1984) και το 1987 τοποθετήθηκε σε θέση σχολικού συμβούλου και της απονεμήθηκε ο βαθμός της Παρέδρου με θητεία του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου και πλήρεις αποδοχές επίκουρου καθηγητή ΑΕΙ. Την ίδια χρονιά τοποθετήθηκε από διευθύντρια του Λυκείου Σπάτων στην διεύθυνση β/βάθμιας εκπαίδευσης του Νομού Κορινθίας (ΦΕΚ 18/8/1987). Η περίπτωση της είναι μοναδική αφού συνδυάζει όλες τις βαθμολογικές προαγωγές και ανώτερες τιμητικές διακρίσεις που πήρε ποτέ καθηγήτρια θετικής κατεύθυνσης.

Ευαγγελία Ζωΐτσα, Μαθηματικός, γεννημένη το 1938 στο Κορωπί. Πήρε πτυχίο το 1961 και ως το 1966 εργάστηκε σε τέσσερα (4) σχολεία σε διαφορετικές πόλεις της Πελοποννήσου. Από το 1966 και μετά εργάστηκε σε σχολεία θηλέων και αρρένων της περιοχής Αττικής και το 1982 κυρώθηκε στους πίνακες προακτέων για το βαθμό του γυμνασιάρχη. Παραιτήθηκε το '87 με τον Α' βαθμό (ΦΕΚ 18/8/87).

Ζωΐτσα Καραγιαννάκου, γεννημένη στην Καλαμάτα. Πήρε πτυχίο το 1959 και δεν αποδέχτηκε τον πρώτο διορισμό της το '60. Το 1962 διορίστηκε στο Οικονομικό Γυμνάσιο Σπάρτης και από τότε ως το 1968 εργάστηκε στο Γυμνάσιο και Λύκεια θηλέων Τριπόλεως, οπότε μετατέθηκε στην Αθήνα. Εργάστηκε επίσης στη Θεσ/νίκη και στο Άργος Ορεστικό. Παραιτήθηκε με τον Α' βαθμό το 1987 (ΦΕΚ 5/2/19987).

Σοφία Σιδέρη-Τσιμίνη, Μαθηματικός, γεννημένη το 1938 στην Παιανία. Πήρε πτυχίο το 1964, δεν αποδέχτηκε διορισμό την ίδια χρονιά και το 1965 διορίστηκε οριστικά στην Μεγαλόπολη όπου εργάστηκε ως το 1972.

Ευαγγελία Αντύπα, Φυσικός, γεννημένη στην Κεφαλλονιά. Πήρε πτυχίο το 1945 και διορίστηκε το 1950 στο γυμνάσιο Λαγκαδά. Εργάστηκε ως το 1954 στην περιοχή Θεσ/νίκης και από τότε ως το 1974 σε γυμνάσιο θηλέων της Αθήνας. Όταν το 1976 προήχθη κατ' εκλογήν σε λυκειάρχη εργαζόταν στο γυμνάσιο Γραβιάς (ΦΕΚ 8/1976).

Αγγελική Μαυρωνα, Φυσικός, γεννημένη στην Κέρκυρα. Πήρε πτυχίο το 1943 και δέκα (10) χρόνια αργότερα διορίστηκε στα Τρίκαλα. Εργάστηκε σε γυμνάσια θηλέων και αρρένων στην Κοζάνη και από το 1964 και μετά κυρίως σε σχολεία της Θεσ/νίκης. Το 1976 προήχθη κατ' εκλογήν σε λυκειάρχη (ΦΕΚ 8/1976).

Πηνελόπη Μανδρέκα, Ο'π. σελ. 150 σημ. 182.

Ιφιγένεια Γιωτοπούλου, Φυσιολογίστρια, γεννημένη στη Λαμία το 1926. Πήρε πτυχίο το 1957, διορίστηκε το 1958 στο Δομοκό, εργάστηκε ως το 1965 στην περιοχή Λαμίας και από τότε και μετά κυρίως σε

γυμνάσια θηλέων της Αθήνας. Το 1976 πήρε κατ'εκλογή προαγωγή σε γυμνασιάρχη και το 1977 κατ' εκλογή προαγωγή σε λυκειάρχη (ΦΕΚ 8/1977).

Μαρία Κατωπόδη, Φυσιολγνώστρια, γεννημένη το 1931 στη Λευκάδα. Πήρε πτυχίο το 1950, διορίστηκε το 1959 προσωρινή στο Γυμνασιακό Παράρτημα Κανδάνου, ως το 1967 εργάστηκε σε σχολεία της περιοχής Πατρών και αργότερα στην Αθήνα και στα Ψαχνά της Εύβοιας. Το 1976 προήχθη σε γυμνασιάρχη και το 1982 σε λυκειάρχη (ΦΕΚ 7/1982).

Μαρία Καψωμενάκη, Φυσιολγνώστρια, γεννημένη το 1930 στα Χανιά. Πήρε πτυχίο το 1957, διορίστηκε και εργάστηκε ως το 1960 στην περιοχή Ρεθύμνου και από το 1963 και μετά κυρίως σε γυμνάσια αρρένων στην Αθήνα, αλλά και σε γυμνάσια της Ελευσίνας και της Αμφισσας. Το 1976 πήρε προαγωγή σε γυμνασιάρχη και το 1977 κατ'εκλογή σε λυκειάρχη (ΦΕΚ 8/1977).

Σουλτάνα Λαϊδόγλου, Φυσιολγνώστρια, γεννημένη το 1921 στην Κων/πόλη. Πήρε πτυχίο το 1950 και διορίστηκε οριστικά το 1955 στο Γυμνάσιο Ιστιαίας, αφού είχε απορρίψει δύο (2) προηγούμενους διορισμούς. Από το 1962 εργάστηκε σε γυμνάσια θηλέων και μεικτά της περιοχής Αθηνών. Το 1973 πήρε κατ' εκλογή προαγωγή σε γυμνασιάρχη και το 1973 τοποθετήθηκε λόγω προαγωγής στο Γυμνάσιο Λούρου Πρεβέζης. Το 1976 προήχθη κατ'εκλογήν σε λυκειάρχη, ενόσω εργαζόταν σ'αυτό το σχολείο (8/1976).

Αγγελική Σαρή, Φυσιολγνώστρια, γεννημένη το 1932 στην Αθήνα. Πήρε πτυχίο το '60 και την ίδια χρονιά διορίστηκε προσωρινή στη Λέρο. Το 1966 μετεκπαιδεύτηκε στο Διδασκαλείο. Εργάστηκε επίσης για ένα διάστημα σε σχολείο της Αθήνας (Χολαργός). Το 1977 πήρε κατ'εκλογή προαγωγή σε γυμνασιάρχη και το 1984 κατ' εκλογή προαγωγή σε λυκειάρχη (ΦΕΚ 11/1984).

Μαίρη Ιακωβίδου, Φυσιολγνώστρια, γεννημένη το 1921 στην Καισάρεια. Δεν αποδέχτηκε διορισμό το 1951, διορίστηκε οριστικά στο Γυμνάσιο Αρναίας, από το 1965 εργαζόταν σε σχολεία της περιοχής Αττικής και το 1974 τοποθετήθηκε Γυμνασιάρχης στον Πολύχμιτο Λέσβου. Το 1976 προήχθη κατ'εκλογή σε λυκειάρχη, ενόσω εργαζόταν σ'αυτό το σχολείο (ΦΕΚ 8/1976).

Ακριβή Κωτσάκου, Βλ. σημ. (169).

Χριστίνα Κοτόρτσι, Βλ σελ. 147, σημ. 181.

Καίτη Φράγκου, Φυσιολγνώστρια, γεννημένη στο Εύδηλο Ικαρίας το 1929. Πήρε πτυχίο το 1957, δεν αποδέχτηκε δύο (2) διορισμούς ως το 1960 οπότε διορίστηκε στο Γυμνάσιο Παραμυθιάς. Από το 1964 και μετά εργάστηκε σε σχολεία της περιοχής Αθηνών. Το 1978 πήρε προαγωγή σε γυμνασιάρχη κατ'εκλογήν. Όταν παραιτήθηκε το 1986 είχε τον Α' βαθμό (ΦΕΚ 24/10/1986).

Δανάη Βρέντα, Φυσιολγνώστρια, γεννημένη στην Αξιούπολη Κιλκίς το 1943. Πήρε πτυχίο το 1967 και διορίστηκε την ίδια χρονιά στο Δερβέني. Το 1971 πήρε μετάθεση στο Ράλλειο του Πειραιά όπου εργάστηκε ως το 1973. Από τότε ως το 1987 που παραιτήθηκε με τον Α' βαθμό εργαζόταν σε σχολεία της Αθήνας (ΦΕΚ 9/10/1987).

Ιουλίτσα Παπαϊωάννου, Χημικός, γεννημένη στον Πειραιά. Πήρε πτυχίο το 1953 και το 1955 διορίστηκε στο γυμνάσιο αρρένων Χίου. Εργάστηκε εκεί ως το 1965 οπότε μετατέθηκε στην Ελευσίνα και από το

1967 κυρίως σε γυμνάσια αρρένων στην περιοχή Αττικής. Εργάστηκε επίσης για ένα διάστημα στο Αλιβέρι και στην Κάτω Κλειτορία. Το 1978 πήρε κατ'εκλογή προαγωγή σε λυκειάρχη (ΦΕΚ 8/1978)

* Είναι βέβαιο ότι τουλάχιστον στο Αρσάκειο υπήρχε για τις καθηγήτριες που εργάστηκαν εκεί διαφορετικό βαθμολογικό καθεστώς από τις άλλες καθηγήτριες των δημοσίων σχολείων, αφού έφταναν στον α' βαθμό πολύ πιο σύντομα από ό,τι εκείνες (Βλ. σημ. 169). Ήδη από το 1953 η ΟΛΜΕ είχε επισημάνει τη διαφορά αυτή "Εις το ζήτημα των προαγωγών η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία έχει σχολεία δημόσια. Το Ανώτατον Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον, χωρίς να γίνει πίναξ προαγωγής καθηγητών εις διευθυντάς Β', προήγαγε 7 καθηγητάς της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας" Δελτίο ΟΛΜΕ, έτος Γ', αρ.φυλ. 36-43 σελ. 38.

Ἐν Καΐρῳ τῇ 17ῃ Δεκεμβρίου 1956

^{Διπλότυπον}
ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΟΝ

Ἄριθ. 3414.-

ΠΕΡΙΛΗΨΙΣ

Περὶ τῆς τελειοποιήσεως
τοῦ ἐν Καΐρῳ Παιδαγωγικοῦ
Γυμνασίου Ἀ.

Πρὸς

τὴν Προσωπείαν τῆς Φυσικομαθηματικῆς Ἐσχολῆς
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

345

Ἐχὼ τὴν τιμὴν νὰ γνωρίσω ὑμῖν ὅτι εἰς τὸ
ἐντιπῶθεν Ἀχιλλοπούλειον Κοινωνικὸν Παιδαγωγικὸν καὶ κατὰ τὸ λῆξιν
εσχολικὸν ἔτος ἠρίστευσέν ἡ τελειοποιήσις τοῦ Γυμνασίου Ἀ.
Τοῦτον τὸ Γυμνάσιον τοχούσα ὑποτροφίας διαπέμψαι τοῦ ἐντιπῶθεν ὁμογενοῦς
κ. Μ. Μιχαηλίδου, νεοεκλεγέντος Παιδ. Γραμματέως τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότη-
τος Καΐρου ἧτις καὶ ἤθελε ὡς ἀποκοινῶσα ὑμῖν περὶ τῶν κοινωνικῶν
προνημάτων τῆς εἰσηγμένης τελειοποιήσεως ἐπιθυμοῦσα ὡς ἀκολουθεῖ
ἰσχυτέρως σπουδῆς εἰς τὸ Μαθηματικὸν Τμήμα τῆς ἐν λόγω Ἐσχολῆς.-

Καίτοι ἡ Κοινότης κατόπιν ἐρωτημάτων μου μὲ
ἐβεβαίωσε δι' ἄγγραφου της, ὡς διαβεβαίωζα, συνημμένης, ἐπιτόμιον, ὅτι ἡ
ἰσχυτέρω Ἀ. τοῦτον τὸ Γυμνάσιον ἐπέδειξε καὶ ὕλην τὴν ποι-
τησίν της εἰς τὸ Ἀχιλλοπούλειον Παιδαγωγικὸν ἱερατὸν διαγωγῆν
καὶ καλὸν ἦθος καὶ ὅτι ἔσεν ὑποχρεῖται ἐνδελεχῶς εἰς τὴν κοινωνικὴν αὐτῆς
προνημίαν δὲν εἶναι ἐθνικὸν ἀλλ' ἐν τούτῳ ἐθεώρησα ἐπιβεβλημένον
νὰ ἀναφέρω ὑμῖν ὅτι ἡ ἰσχυτέρω εἶναι θυγατὴρ τοῦ γνωστοῦ κομμουνιστοῦ
Τ. ὅστις ὑπῆρξε μέλος τοῦ ἐθνοκρατικοῦ Συμβουλίου
τοῦ ἄλλοτε Ἑλληνικοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Συλλόγου (δικηλιώσεως ἐν
Μ. Ἀνατολῇ τοῦ Ε. Α. Μ.) καὶ ὅστις κατὰ τὸ 1944 συνελήθη ὑπὸ τῶν Ἀγγλι-
κῶν Στρατιωτικῶν Ἀρχῶν καὶ ἐστῆλη εἰς Ἐρυθραίων διὰ κομμουνιστικῆς
ἐνεργείας καὶ προπαγάνδων μετ' ἄλλων ἐξ Αἰγύπτου ὁμογενῶν κομμουνιστῶν

Περὶ τῶν κοινωνικῶν προνημάτων τῆς ἐν λόγω Ἀ.
Τ. ἡλικίας 18 ἐτῶν, δικηλιώσεως μέχρι τοῦδε εἰς ἰσχυτέρον
οἰκογενειακὸν περιβάλλον, ἐπέσον, πλην τοῦ πατρὸς της, καὶ ὁ ἀδελφός
της τοχηναι ἰσχυτέρων προνημάτων, δὲν ὑφίστανται πληρὴ τῇ ἡμετέρῃ
Ἱκπρεσίῃ σπουδῆς καὶ συγκεκριμένῃ πληροφορίᾳ. Πῶπως αἱ πληροφορίαι
περὶ αὐτῆς τοῦ ἀποσπόμενῃ τῆς Ἀμεταίου Ἐσχολῆς κ. Κοινῇ γνωρίζοντας
πρόσωπα καὶ τὴν κατὰ τοχηναι εὐνοῦμαι.-

Μετ' ἐξαιρέτου ὑπολήψεως

Ὁ Γενικὸς Πρόξενος

Δ. Ν. ΑΒΡΑΜΙΔΗΣ

3.4. ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αρχεία και ανέκδοτες πηγές

- Μητρώα φοιτητών του Πανεπιστημίου Αθηνών των ετών 1908-1927.
- Βιβλία πτυχιούχων της Φυσικομαθηματικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών των ετών 1918-1989.
- Αρχείο φοιτητών της Φυσικομαθηματικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, ατομικοί φάκελλοι των φοιτητών των ετών 1950-1964.
- Κέντρο Πυρηνικών Ερευνών "Δημόκριτος", Κατάλογοι προσωπικού.
- Προφορικές πηγές: Συνεντεύξεις με έντεκα (11) γυναίκες πτυχιούχους της ΦΜΣ Αθήνας.

Νόμοι

- Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχος Α', 11:12/1/1918, 94:10/4/1918, 1422:15/5/1918, 18/5/1923, 3178:5/8/1924, 4023:17/11/1926, 16/1/1930, 17/10/1936, 251:6/7/1938, 14:12/1/1940, 3272:15/6/1955.
- Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχος Γ', 1916-1988.
- Εισηγητική Εκθεσις του Ν.Δ. 4379/1964: Περί οργανώσεως και διοικήσεως της Γενικής (Στοιχειώδους και Μέσης) Εκπαιδεύσεως.

Στατιστικές

- Γ.Σ.Υ.Ε., Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, Αθήναι, Εθνικόν Τυπογραφείον 1936.
- Γ.Σ.Υ.Ε., Στατιστικά αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού της Ελλάδος της 5-16 Μαΐου 1928, Ι. Επαγγέλματα, Τεύχος Β'.
- Γ.Σ.Υ.Ε., Στατιστική της δημοσίας εκπαιδεύσεως, 1910-1911. Υπουργείον των Εκκλησιαστικών της δημοσίας εκπαιδεύσεως. Τμήμα Γ', Γραφείον Στατιστικής, Εν Αθήναις 1912.
- Γ.Σ.Υ.Ε., Στατιστική της Εκπαιδεύσεως, Μέρος Β': Μέση Εκπαιδεύσις, Σχολ. έτη 1927-28, 1929-30, 1930-31, 1934-35, 1935-36, 1936-37, 1937-38, 1938-39, Αθήναι, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1931-35 και εξής.
- Ε.Σ.Υ.Ε., Στατιστική της Εκπαιδεύσεως κατά το σχολικόν έτος 1954-55, Τόμος Β', Μέση Εκπαιδεύσις, Εν Αθήναις, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1958.

- Ε.Σ.Υ.Ε., Στατιστική της Εκπαιδεύσεως, Τόμος Β': *Μέση Εκπαίδευσις, Σχολ. έτος 1955-56 έως 1961-62*, Αθήναις, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1959, 1962, 1965.
- Ε.Σ.Υ.Ε., Στατιστική της Εκπαιδεύσεως κατά το σχολικόν έτος 1970-71, *Μέση Εκπαίδευσις*, Αθήναι, 1972.
- Γ.Σ.Υ.Ε., Στατιστική της Εκπαιδεύσεως, Μέρος Δ': *Ανωτάτη Εκπαίδευσις, Ακαδημ. έτη 1926-1932*, Εν Αθήναις, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1934-1935.
- Ε.Σ.Υ.Ε., Στατιστική της Εκπαιδεύσεως, Τόμος Δ': *Ανωτάτη Εκπαίδευσις, Ακαδημ. έτος 1955-61*, Αθήναις, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1959-1962.
- Ε.Σ.Υ.Ε., Στατιστική της Εκπαιδεύσεως, Τόμος Δ': *Ανωτάτη Εκπαίδευσις, κατά τα ακαδημ. έτη 1961-66*, Αθήναι, 1964-1968.
- Ε.Σ.Υ.Ε., Στατιστική της Εκπαιδεύσεως κατά τα ακαδημ. έτη 1968-71, *Ανωτάτη Εκπαίδευσις*, Αθήναι, 1971-1974.
- Ε.Σ.Υ.Ε., Στατιστική της Εκπαιδεύσεως, 1975-76, Αθήναι, 1978.
- Ε.Σ.Υ.Ε., Στατιστική της Εκπαιδεύσεως, 1979/80.

Βιβλία και άρθρα

- Αβδελά Εφη, *Δημόσιοι Υπάλληλοι γένους θηλυκού. Καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα στον δημόσιο τομέα, 1908-1955*, Αθήνα, 1990.
- Αβδελά Εφη, Αγγέλικα Ψαρρά, *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Αθήνα, 1985.
- Αβδελά Εφη, *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού*, Αθήνα, 1985.
- Ανθογαλίδου Θεοπούλα, *Ο ρόλος της εκπαίδευσης στην αναπαραγωγή και εξέλιξη μιας παραδοσιακής κοινωνίας*. Αθήνα, 1987.
- Ανθογαλίδου Θεοπούλα, *Κοινωνική κριτική και ιδεολογία στην εκπαίδευση*, Αθήνα, 1990.
- Αντωνίου Δαυίδ, *Τα προγράμματα της Μ.Ε., 1833-1929*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1987.
- Αλιβιζάτος Νίκος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974. Οψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα, 1986.

- Βαρίκα Ελένη, *Η εξέγερση των κυριών. Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907*, Αθήνα, 1987.
- Δημητριάδου Κατερίνα, *Με ποιά κριτήρια επιλέγει ο Έλληνας εκπαιδευτικός το επάγγελμά του. Μια εμπειρική έρευνα*, Θεσσαλονίκη, 1982.
- Εκπαίδευση και φύλο. Ιστορική διάσταση και σύγχρονος προβληματισμός*, συλλογικό έργο, επιμέλεια έκδοσης Β. Δεληγιάννη και Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, Εκδ. Βάνιας, Θεσ/νίκη, 1993.
- Ενωσις Ελλήνων Χημικών, *Μητρώο των Ελλήνων Χημικών*, 1926
- "Ενωσις Ελλήνων Χημικών. 50 χρόνια ζωής και δράσεως. 7 Ιουλίου 1924 - 6 Ιουλίου 1974", Αθήνα, 1974.
- Ζιώγου-Καραστεργίου Σιδηρούλα, *Η Μέση Εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*, Θεσ/νίκη, 1983.
- Ηλιού Μαρία, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δυναμική*, Αθήνα, 1988.
- Καζαμίας Ανδρέας-Κασσωτάκης Μιχάλης, *Ελληνική Εκπαίδευση: Προοπτικές Ανασυγκρότησης και Εκσυγχρονισμού*, Σελίριος, Αθήνα, 1995.
- Καιροφύλα Γιάννη, *Η Αθήνα του Μεσοπολέμου*, Αθήνα 1984.
- Καιροφύλα Γιάννη, *Η Αθήνα μετά τον πόλεμο*, Αθήνα, 1988.
- Κασιμάτη Κ., Κουμάντος Γ., Κραβαρίτου Γ., Παπαδημητρίου Γ., Παπαχρίστου Α.Κ., Φίλιας Β., Χρονάκη Ζ., *Ο Φάκελος της Ισότητας*, Οδυσσεάς, Β' έκδοση, 1982.
- Κρητικός Θεόδωρος, *Η πρόσληψη της επιστημονικής σκέψης στην Ελλάδα. Η Φυσική μέσα από πρόσωπα, θεσμούς και ιδέες (1900-1930)*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1995.
- Λάμπας Κώστας, *"Οι φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών στο 19ο αιώνα: ένα πρόγραμμα έρευνας"*. Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας, τομ. Β', Αθήνα, 1986 σελ. 437-478.
- Μητρώο Μελών Ενώσεως Ελλήνων Χημικών, Αθήναι, 1971.
- Μητρώο Μελών Ενωσης Ελλήνων Χημικών, Αθήνα, 1985.
- Μουσούρου Λουκία, *Κύκλος της οικογενειακής ζωής και γυναικεία απασχόληση*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, 1983.

- Μπουζάκη Σήφη, *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1985)*, Αθήνα, 1986.
- Νούτσος Χαράλαμπος, *Προγράμματα Μέσης Εκπαίδευσης και κοινωνικός έλεγχος (1931-1973)*, Αθήνα, 1979.
- Ξωχέλλη Παναγιώτη, *Το εκπαιδευτικό έργο ως κοινωνικός ρόλος*, Θεσσαλονίκη, 1984.
- Πεσμαζόγλου Στέφανος, *Εκπαίδευση και ανάπτυξη στην Ελλάδα 1948-1985. Το ασύμπτωτο μιας σχέσης*. Αθήνα 1987.
- Πηγάκη Πόπη, *Εθνογραφία. Η μελέτη της ανθρώπινης διάστασης στην κοινωνική και παιδαγωγική έρευνα*, Αθήνα, 1988.
- Ρήγος Αλκης, *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*, Αθήνα, 1988.
- Σπουδαστήριο Κοινωνιολογίας ΠΑΣΠΕ. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών ερευνών, *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών*, Αθήνα, 1977.
- Στεφανίδης Μιχαήλ, *Ιστορία της Φυσικομαθηματικής Σχολής*, Εν Αθήναις, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1948.
- Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Πρόσθετος φάκελλος για το μάθημα "Μέθοδοι και τεχνικές των κοινωνικών επιστημών", Αθήνα, 1987.
- Τζουμελέας Σ.Γ.-Παναγόπουλος Π.Δ., *Η εκπαίδευσή μας τα τελευταία 100 χρόνια*, Αθήνα, 1933.
- Τουλιάτος Σ., *"Από την επανάσταση του 1821 μέχρι την περίοδο κυβέρνησης Βενιζέλου (1821-1828)"*, Προβλήματα της Ελληνικής Εκπαίδευσης, Πρακτικά Α' Συνεδρίου ΟΙΕΛΕ.
- Τσουκαλός Κωνσταντίνος, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Αθήνα, 1982, γ' έκδοση.
- Τσουκαλός Κωνσταντίνος, *Κράτος, κοινωνία και εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα, 1987.
- Φλούντζης Αντώνης, *Το φοιτητικό κίνημα 1923-1928*, Αθήνα, 1983.

- Φουρναράκη Ελένη, *Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών. Ελληνικοί προβληματισμοί (1830-1910)*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1987.
- Φράγκος Διονύσιος, *Ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός της Ελλάδος*, Αθήνα, 1980.
- Φραγκουδάκη Άννα, *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης. Θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1985.
- Abir-Am Penina G, και Dorinda Outram, *Uneasy careers and intimate lives. Women in Science 1789-1979*, Rutgers University Press, New Brunswick and London, 1987.
- Acker Joan, "Women and Social Stratification: A Case of Intellectual Sexism", στο συλλογικό τόμο *Changing Women in a changing Society*, The University of Chicago Press, Chicago, 1973, σελ. 179-183.
- Adkinson A. Judith, "Women in School administration: A Review of the Research", *Review of Educational Research*, Vol. 51, No.3, Fall 1981, σελ. 311-343.
- Anderson Kathryn, Susan Armitage, Dana Jack, Judith Wittner, "Beginnning where we are. Feminist methodology in Oral History", στο συλλογικό τόμο *Feminist research methods*, edited by Joy Mc Carl Nielsen, USA, 1990, σελ. 94-112.
- Bertsh Saron Mb Grayne, *Nobel prize women in Science: Their lives, struggles and momentous discoveries*, Carol Publishing Group, New York, 1993.
- Boulding Elise, *Women in the twentieth century world*, New York, 1977.
- Burgess Robert. *In the field. An Introduction to Field Research*, USA, 1984.
- Byrne M. Eileen, *Women and Education*, Tavistock Publications, London, 1978.
- Clarke Brenda, *Women and Science*, Wayland, East Essex, England, 1989.
- Danylewycz Marta and Alison Prentice, "Lessons from the past: the experience of women teachers in Quebec and Ontario", στο συλλογικό τόμο *World Yearbook of Education*, USA, 1984, σελ. 163-197.

- Deem Rosemary, *Women as Teachers-Separate and Unequal?* στο βιβλίο *Women and Schooling*, Routledge and Kegan Paul, London and Boston, 1978, σελ. 109-126.
- Eliou Marie, "*Equality of the sexes in education: and now what?*", *Comparative Education*, Vol 23, No.1, 1987.
- Federbush Marsha, "*The sex problems of school math books*" στο συλλογικό τόμο *And Jill Came Tubling After. Sexism in American Education*, New York, 1971, σελ. 179-184.
- Fee Elisabeth, *Women's Nature and Scientific Objectivity*, στο συλλογικό τόμο *Woman's nature. Rationalizations of Inequality*, USA, 1983.
- Field Research: *a sourcebook and field manual. Contemporary Social Research*, London, 1982.
- Friedan Betty, *The feminine mystique*, W.W, Norton USA, 1963.
- Gray Patten Frances "*Portrait of a teacher*", στο συλλογικό τόμο *And Jill Came Tubling After. Sexism in American Education*, New York, 1974, σελ. 355-357.
- Grinstein S. Louise and Paul J. Campbell, *Women of Mathematiques. A biobibliographical Sourcebook*, 1987.
- Haber Joan, *Changing women in a changing society*, The University of Chicago Press, Chicago, 1973.
- Harrop Sylvia, *A cultural balancing act: The development of new academic high schools for middle-class girls in England in the late 19th and early 20th centuries*, ISCHE XVI, Amsterdam, August 1994.
- Hoffman Lois W. and Nye Ivan F., *Working mothers*, 1974, Jossey-Bass Publishers, San Francisco, Washington, London, 1984.
- Keller Evelyn Fox, *Reflections on gender and science*, New Haven: Yale University Press, 1985.
- Keller Evelyn Fox, *A feeling for the organism: The life and work of Barbara Mc Clintock*, W.H. Freeman, San Fransisco, 1983.
- Lafortune Luise, *On being a woman and studying Maths*, στο συλλογικό τόμο *Despite the Odds. Essays on Canadian Women and Science* ed. by Marianne Gosztonyi Ainsley, Vehicule Press, Montreal, 1990, σελ. 265-271.

- Lakes Matyas Marscha (Purdue University), *Factors Affecting Female Achievement and Interest in Science and in Scientific Careers*, στο συλλογικό τόμο *Women in Science, A Report from the Field*, ed. by Jane Butler Kahle, P.A.: Falmer, Philadelphia, 1985.
- Lawrence Lighfoot Sara, "*Sociology of education: Perspectives on women*" στο συλλογικό τόμο *Another Voice. Feminist Perspectives on Social Life and Social Science*, New York, 1975, σελ. 106-143.
- Lynn Naomi, Matasar Ann, Rosenberg Marie, *Research guide in women's studies*, USA, 1974.
- Lipman-Blumen Jean, *Genders' roles and power*, USA, 1984.
- Mary O'Brien, "*Feminism and Education: A Critical Review Essay*", στο *Women and Education I, Resources for feminist research*, Vol XII, No.3, Νοέμβριος 1983, σελ. 3-16.
- Morgan Robin, *Sisterhood is global. The international women's movement anthology*, New York, 1984.
- Mozans J.H., *Woman in Science*, 1913, ανατύπωση, Cambridge, Massachusetts, M.I.T. Press, 1974.
- Osen M. Lynn, *Women in Mathematics*, Cambridge, Massachusetts and London 1974.
- Plaister Robyn, *Girls-mathematics, science and career resources, From the project: increasing the participation of girls in Mathematics*, Commonwealth Schools Commission, Australia.
- Reich Adria, "*Teaching is a good profession ... for a woman*" στο συλλογικό τόμο *And Jill Came Tumbling After. Sexism in American education*, New York, 1974, σελ. 337-343.
- Rothschild Joan (ed. by), *Machina ex dea, Feminist Perspectives on Technology*, The Athene Series, Pergamon Press, 1983.
- Schacher Susan, *Hypatia's sisters: Biographies of women scientists*, Geninists Northwest, Seattle, 1976.
- Schatzman Leonard - Anselm Strauss, "*Strategy for listening*" στο βιβλίο *Field Research. Strategies for a Natural Sociology*, New Jersey, 1973, σελ. 67-93.
- Sears Pauline and David Feldman, "*Teacher interaction with boys and with girls*" στο συλλογικό τόμο *And Jill Came Tumbling After, Sexism in American Education*, New York, 1974, σελ. 147-152.

- "Η χθεςσινή διαμαρτυρία των φοιτητών", Η Αθηναϊκή, 13/3/1957, σελ.1
 Θεοδωροπούλου Αύρα, "Το νέο Σύνταγμα", Ο Αγώνας της Γυναίκας",
 1/193-194 (1935), σελ. 1-2
- "Ίδρυση Συνδέσμου Μαθηματικών", ΔΕΛΤΙΟ ΟΛΜΕ, 1932-33, σελ. 218
- "Και λύεται και συνεχίζεται η απεργία των φοιτητών", Η Αθηναϊκή,
 17/11/1956, σελ. 5
- Κακριδή-Θεοδωρακοπούλου Πηνελόπη, "Γεωμετρικά προβλήματα", Δελτίο
 της Μαθηματικής Εταιρείας, Κ' (1940), σελ. 120 και εξής
- Καλλέργα Χ. Γώγα, "Η εργαζόμενη γυναίκα", Ελληνίς, ΙΣΤ'/4-
 5(1936), σελ. 4-5
- Καλοφωλιάς Τ., "Ενώ η αποχή συνεχίζεται για 20ή μέρα", Η Αθηναϊκή,
 13/11/1956, σελ.5
- Καλοφωλιάς Τ., "Η έρευνα για την εκπαίδευση", Η Αθηναϊκή,
 26/1/1957, σελ.5.
- Καλοφωλιάς Τ., "Παράπονα και υποδείξεις γονέων για την Παιδείαν",
 22.2.1957, σελ.5
- Λαμπίδης Γ., "Πού οφείλεται η πληθώρα των ιδιωτικών σχολείων", Η
 Αθηναϊκή 10/10/56, σελ.4
- "Μόνο οι πλούσιοι θα μπορούν να σπουδάσουν", Η Αθηναϊκή, 2/8/1956,
 σελ.1
- Μύλλερ-Οικονόμου Σοφία, "Αι τρεις κατευθύνσεις δια την θεμελίωσιν
 της Μαθηματικής Επιστήμης", Δελτίο της Μαθηματικής Εταιρείας,
 ΚΑ' (1941), σελ. 67-103
- " Οι φοιτηταί μας δια την ελευθερίαν της Κύπρου", Η Αθηναϊκή,
 15/12/1956, σελ.1
- "Οι φοιτηταί ζητούν επιμόνως την λύσιν των ζητημάτων των", Η
 Αθηναϊκή, 22/3/1957, σελ.5
- "Οι φοιτηταί του πανεπιστημίου κηρύσσουν απεργία διαρκείας", Η
 Αθηναϊκή , 24/10/1956, σελ.1
- "Ο κ.Γεώργιος Παπανδρέου ομιλεί δια την εγκατάλειψιν της παιδείας",
 Η Αθηναϊκή, 18.6.1957, σελ. 1-5
- "Πρακτικά ΙΘ' Γενικής Συνελεύσεως της ΟΛΜΕ", Δελτίο ΟΛΜΕ, 36-43
 (1953), σελ. 38

- "Προεργασία για το Συνέδριο της Μικρής Αντάντ Γυναικών", Ο Αγώνας της Γυναίκας, Δεκέμβριος 1926, σελ. 6,7
- Ρουσοπούλου Αγνή, "Ιση πληρωμή για ίση δουλειά", Νέα Οικονομία, 1951
- Σακελλαρίου Νείλος, "Το αναλυτικόν πρόγραμμα των Μαθηματικών εις την Μέσην Εκπαίδευσιν", Δελτίο ΟΛΜΕ, Μάρτιος 1931, σελ. 298
- Σκουλουδάκη Ειρήνη, Ελένη Ποταμιάνου κλ., "Ο διωγμός της γυναίκας", Ο Αγώνας της Γυναίκας, Ιανουάριος (1928), σελ.6-7
- Σύνδεσμος Ελληνίδων επιστημόνων, Ο Αγώνας της Γυναίκας, Οκτώβριος 1924, σελ.11
- "Υπό πόλους όρους θα ανοίξει πάλιν το Πανεπιστήμιον", Η Αθηναϊκή, 22/11/1956, σελ.1
- Υπόμνημα του Συνδέσμου για τα δικαιώματα της γυναίκας, "Για τη γυναικεία μόρφωση". Ο Αγώνας της γυναίκας, Ιούνιος 1929, σελ. 3-7
- Υπόμνημα 3 καθηγητών γυμν. Καρδίτσας, "Περί αναγνώρισεως της Υπηρεσίας προσωρινών καθηγητών εις σχολεία Μ.Ε.", ΔΕΛΤΙΟ ΟΛΜΕ, 54-55 (1954-55), σελ. 3
- Φίλη Χριστίνα "Οι γυναίκες και τα μαθηματικά", Τομές, Ιούλης-Αύγουστος 1979, σελ. 23-29.
- Zuckerman Harriet και Jonathan Cole, *Women in American Science*, MINERVA 13, no,1, Άνοιξη 1975, USA, σελ. 82-102.